

गूजरात
पुरातत्त्वमंदिर
ग्रन्थावली

अथारु,

कोठारी विट्ठलदास मगनलाल

गृन्मगत निष्ठापीठ, अमरावती.

५

मुद्रचमत्ता आदिपत्रकालय

शय्यादयेड-अमरावती

मुद्रक गजानन ।

વિજ્ઞાપન

ગૂજરાતપુરાતત્ત્વમંદિરની પ્રવચ સમિતિના સવત ૧૯૭૯
ના માદગ્વા ૪૮ ૧૩ ની પેટકના ઠરાવ ૧ (પરિશિષ્ટ ૧) મુજવ
આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરામા આવે છે

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ કાર્યાલય,
અમદાવાદ.
આસો વદ ૧૨, સં ૧૯૮૧

પ્રકાશક

પ્રવેશ

પ્રાકૃતવ્યાકરણના શિક્ષક અને શિષ્ય માટે આ પુસ્તકના પરિચય પૂરતી થોડી માહિતી આ પ્રમાણે છે

અહીં નીચેના ચાર મુદ્દાઓ વિષે ક્રમવાર લખવાનું છે—

- ૧ રચનાશૈલી
- ૨ પ્રાકૃતભાષા
- ૩ અર્ધમાગધી ભાષા
- ૪ પ્રાકૃતભાષાના વ્યાકરણો

૧ રચનાશૈલી

આચાર્ય હેમચંદ્રના પ્રાકૃતવ્યાકરણને સામે રાક્ષીને આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે. પણ ક્રમને ફેરવવામાં આવ્યો છે. હેમચંદ્રના પ્રાકૃતવ્યાકરણમાં સૌથી પહેલાં પ્રાકૃતભાષાનું વ્યાકરણ આપેલું છે અને પછી ક્રમે શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી-ચૂલિકા પૈશાચી અને છેલ્લે અપભ્રંશનું વ્યાકરણ આપવામાં આવેલું છે ત્યારે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં એ વધા વ્યાકરણોને સાથે સાથે સમાવવામાં આવ્યા છે. એટલે આ પુસ્તકમાં પ્રાકૃતનું વ્યાકરણ આપતા જે જે નિયમમાં શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી-ચૂલિકા પૈશાચી અને અપભ્રંશની વિશેષતા હોય તે પણ સાથે સાથે—પ્રાકૃતભાષાના નિયમની સાથે—જ આપવામાં આવી છે. જેમને,

પ્રાકૃતમાં સાધારણ રીતે ક, ગ, ચ, જ, ત, દ, પ, વ, ય અને વ નો લોપ થાય છે (જૂઓ ૫૦ ૧૦) આ નિયમ આપવાની સાથે જ હુઝના થઈ શકે એ દાદિદ એમ પણ જણાવ્યું છે કે, શૌરસેનીમાં ‘ત’ નો ‘દ’ થાય છે, માગધીમાં ‘જ’ નો ‘ય’ થાય છે, પૈશાચીમાં ‘દ’ નો ‘ત’ થાય છે અને અપભ્રંશમાં ‘ત’ નો ‘ગ’ થાય છે (જૂઓ ૫૦ ૧૦ અને ૧૩)

આ રીતે વર્ણવિધારને લગતા વધા નિયમોને આપવામા આ
દે નિયમોમા સ્થાવી રહેતા સર્વ માસારણ નિયમોને આપવામા આવ
છે અને પટ્ટી વિશેષ (આપવાદિય) નિયમોને મૂકવામા આયા .
નામ અને જાત્યાતના પ્રકરણમાં પ્રાકૃત, શૌરમેની વગેરેના રૂપો
સાધના વતાવ્યા પટ્ટી કમવાર પ્રાકૃત, શૌરમેની વગેરેના રૂપો
મૂકવામા આયા છે અને કેટલેક દેશોને ૪ વગા રૂપોને સાથે સા
ળ જ ઓઢવા પણ મૂકેલા છે (જૂઓ પૃ. ૧૨૬-૧૨૬-૧૨૮
૧૨૯-૧૩૦-૧૩૨-૧૩૬ નામપ્રકરણ અને પૃ. ૧૪૧ તા
પૃ. ૨૬૧ આશ્વાત પ્રકરણ)

સ્વાસ વિશેષના (વિશેષતાઓને દિવ્વણમા મૂકેલી છે)

(૧) પાલિની સાથે સરસ્વામણી

પ્રાકૃતભાષાના વગવિધારના નિયમોને પાલિભાષાના વર્ણવિધાર
નિયમોની સાથે સરસ્વાવવામા આયા છે અને કેટલેક સ્થળે તો પાલિ
શબ્દોને પણ મૂકવામા આવ્યા છે (પાલિશબ્દો માટે જૂઓ પૃ. ૮,
૧૧-૧૮ વગેરે)

નામના, ધાતુના, વૃત્તના અને તદ્વિતનાં રૂપોને પાલિરૂપોને
સાથે મૂકવામા આયા છે અને કેટલીક જગ્યાએ પાલિના પ્રત્યય
આપીને પણ સરસ્વામણી વનાવી છે (પ્રત્યયો માટે જૂઓ પૃ. ૨૪૮
અને ૩૨૪) સંધિપ્રકરણમા અને યોગે પણ સમાવિત સ્થળે સરસ્વા
મણી માટે પાલિના નિયમોને આપવામા આયા છે. દુકડર રીતે પાલિને
અને પ્રાકૃતની સરસ્વામણી સવિન્નર દર્શાવવામા આવી છે અને તે
ખટખટ માટે કે, પ્રાકૃતનો અમ્યાસી સાથે સાથે પાલિને પણ સર્વાંશિ
શીખી શકે

(૨) વૈદિક સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતનો સવધ

જૂનામા જૂના વરરુચિથી છેક છેલ્લા માર્કેડેય સુધીના બધા પ્રાકૃતવ્યાકરણકારોએ પ્રાકૃતરૂપોની સાધના માટે લૌકિક (વૈદિકેતર) સંસ્કૃતનો જ ઉપયોગ કરેલો છે, તદનુસાર આ પુસ્તકમાં પણ એ જ શૈલીને માન્ય રાખવામા આવી છે પરંતુ અત્યારના વિપુલ સાધનોથી એમ જણાય છે કે, પ્રાકૃતભાષાનો સવધ વૈદિક સંસ્કૃતની સાથે પણ છે (જૂઓ આર્યવિદ્યાવ્યાખ્યાનમાળા પૃ. ૧૯૪-૨૦૯) તેથી પ્રાકૃત રૂપોની સાધના માટે વૈદિક શબ્દોને પણ મૂળભૂત રાખવા એ, સર સ્વામણીની દૃષ્ટિએ વિશેષ અગત્યનું છે આ વાતને સૂચવવા વૈદિક સંસ્કૃતને મૂળભૂત રાખીને પણ સરસ્વામણી કરવામા આવી છે. (જૂઓ પૃ. ૪૯-૯૪-૨૦૯)

પ્રાકૃતના એવા તો ઘણા ય નિયમો છે જે વૈદિક સંસ્કૃતના રૂપો સાથે મળતા આવે છે,

[જેમકે,   અલ્પવ્યજનલોપ (જૂઓ પૃ. ૧૦ નિ. ૧)
                                     વૈદિકરૂપો
                                     પશ્ચા (પશ્ચાત્)
                                     ઉચ્ચા (ઉચ્ચાત્)
                                     નીચા (નીચાત્)
                                     યુષ્મા (યુષ્માન્)
                                     દેવકમભિ (દેશ્વર્કમભિ)

આ યથા વૈદિક રૂપોમા અલ્પવ્યજનનો લોપ ચાલ્યો છે
                                     ‘ ર ’ ‘ ય ’ નો લોપ

(જૂઓ પૃ. ૧૬ નિ. ૫ તથા પૃ. ૧૫ નિ. ૪)
                                     અપગસ્મ (અપ્રગસ્મ)
                                     તુષ્ (ત્યુષ્)

પેલા રૂપમાં ‘ ર ’ નો અને ત્રીજામાં ‘ ય ’ નો લોપ ચાલ્યો છે

સ્વરુપની પૂર્વે દ્રશ્ય (જૂઓ પૃ. ૪ નિ. ૨)

રોદસિપ્રા (રોદસીપ્રા)

અમત્ર (અમાત્ર)

‘દ્ર’ નો ‘ડ’ (જૂઓ પૃ. ૭ નિ. ૮)

હુદ (હૃદ)

‘દ’ નો ‘ડ’ (જૂઓ પૃ. ૬૮-૬૯ દ-વિવાર)

હુદમ, હૂડમ

વગેરે

પૂરોદાગ, પૂરોડાગ

ઉપરુલ્લ ઉદારનોના વૈદિક સ્થાનો માટે અને વિશેષ ઉદાહરણો

નો- જૂઓ આદ્યવિગ્ન ચારણમાલા પૃ. ૨૦૩ થી ૨૦૮]

૫૧ પુનઃક વરી જાય અને પ્રવેશ કરનારને કઠળ લાગે એવી

દ વા નિયમોને અહીં નથી આપવામા આન્યા

(૩) આદેશો કરવા કરતા મૂલ શબ્દ ઉપરથી જ

વિકૃત શબ્દને બતાવવો

જૂના વ્યાકરણોદ મન્દુત શબ્દોના આદેશો કરીને પ્રાકૃત
ગળે બતાવવાની રીત સ્વીકારી છે પણ માપાતુ ઐતિહાસિક અને
શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિદ નિરૂપણ કરવું હોય તો જે જે શબ્દોની સરસામણી
કરી શકાતી હોય ત્યાં આદેશો કરવા કરતા દ મૂલ શબ્દોના જ
ઉત્તરણનન્ય વર્ણવિકાસને બતાવવા જોઈએ જેમકે,

‘ઓલ’ મૂલ્ય પ્રાકૃત ‘ઓલિ’ શબ્દની સાધના માટે
સ્વામ, આટમ, નિર્ધરુ પ્રમાણિત, વીંટી મવમાની, મતી, શ્રેણી,
‘પુલ, દલ્લો અને કુલ પ્રટુલ અર્થમા માટે નૂઓ આપ્ટેનો
) વસાના ‘આટિ’ શબ્દ પલ્લિ, અર્થમા
‘આટિ’ શબ્દના મગ્રમણ

જ 'આવલિ' શબ્દના 'આઉલિ' 'ઓલિ' રૂપો બનાવીને 'ઓલિ' શબ્દ બનાવવાની રીત ઐતિહાસિક અને ભાષાશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિ વધારે મુસગત લાગે છે.

'સૂક્ષ્મ' ના 'ઝ' નો 'અ' કરીને 'સળ્હ' રૂપ બનાવવા કરતા 'શ્લક્ષ્ણ' નું સહજ ભાવે થતું 'સળ્હ' રૂપ જ અધિક સગત લાગે છે

આમ કરવાથી ઉચ્ચારણોથી થતા ક્રમિક વર્ણવિકારો કલ્પી શકાય છે અને વ્યાકરણમાં આવતો ગૌરવદોષ પણ અટકી શકે છે

આ હકીકત અહીં માત્ર એક ઉદાહરણ દ્વારા જ દર્શાવવામાં આવી છે (જૂઓ પૃ ૫૪)

(૪) આગમોના નહિ સધાણા રૂપોની સાધના

જૈન આગમોના કેટલાક રૂપો જે અત્યાર સુધી અણમાધ્યા હતા તેને પાલિભાષાના રૂપો દ્વારા સાધવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે (જૂઓ પૃ ૧૨૬ અને ૨૬૪)

૨ પ્રાકૃતભાષા

શૌરસેની અને માગધીનું ક્ષેત્ર એના નામ ઉપરથી જ જાણિતું છે પૈશાચીનું ક્ષેત્ર—

“ પાણ્ડ્ય-કૈકય-ચાન્હીક-મિહ-નેપાલ-કુન્તલા ।
 સુધેષ્ણ-મોજ-ગાન્ધાર-હૈવ-વન્નોજનાન્તયા ॥
 एते विशाचदेशा स्युस्तद्देश्यस्तद्गुणो भवेत् ” ।

(પટ્ટમાપાચદ્રિકા પૃ ૪ શ્લો ૨૯)

આ શ્લોકમાં જણાવેલું છે સાધારણ પ્રાકૃત અને ક્ષેત્ર વ્યાપક છે એટલે એ માટે સોઈ દેશને નિર્દેશી શકાય

વૈયાકરણે શબ્દશાસ્ત્રની દૃષ્ટિ પ્રાકૃતના ત્રણ પ્રકાર
જણાવેલા છે ૧ સમ્પ્રતજન્યપ્રાકૃત, ૨ સમ્પ્રતમમપ્રાકૃત અને
૩ દેશપ્રાકૃત.

[૧ જેમ વ્યુત્પત્તિનો વચરે ભવથ તમે પ્રકારના સંસ્કૃત સાથે
છે તે સમ્પ્રતજન્યપ્રાકૃત

૦ સમ્પ્રતની જેમ પ્રાકૃત તે સમસમ્પ્રતપ્રાકૃત

તોવેના એક જ શ્લોક નારા સમ્પ્રતસમપ્રાકૃતનો પરિચય મર્દ પાવ છે

“ ચારુસમીરણરમણે દુરિણકચ્છુનિરજાવળીસવિદાસા ।

આવદરામમોદા ઘણમૂલે વિમાવરી પરિહીના ” ॥ ૧ ॥

(ભર્મદિકાવ્ય ૧૨ મો સર્ગ)

૧ દેશપ્રાકૃતનો નમૂનો આ પ્રમાણે છે

“ ૨ મેધાલુભ લોચલ હમાણ તોદીન મશમાવદિઓ ।

છુદિસ્તિતિ કદ ધ તુમ અકુદિઓ ટકરાદિ કુડ ” ॥

(દેશીનામમાલા પૃ. ૧૮ શ્લોક ૧૫)

પ્રસ્તુત વ્યાકરણ પેલા પ્રકારને લગતુ છે બીનો પ્રકાર તો
સમ્પ્રત વ્યાકરણથી જ સિદ્ધ છે અને ત્રીજા પ્રકારનુ પ્રાકૃત હમુ
સુધી શાસ્ત્રીય ગણેપણાનો વિષય ન બનેલુ હોવાથી આમા તેનુ નિરૂ-
પણ કરવુ યોગ્ય ધાર્યુ નથી એના બોધ માટે દેશીનામમાલા વગેરે
દેશા ભાષાના કોશોથી જ ચલાવી લેવુ પડે એમ છે

૩ અર્ધમાગધી ભાષા

પ્રાકૃત, શૌરસેની વગેરે ભાષાઓનુ વ્યાકરણ લખતા આમા
વ્યાય અર્ધમાગધી વિષે લખવામા નથી આવ્યુ, ત્યાં કોઈ એમ તો
ન જ સમજી લ્યે કે, અર્ધમાગધી કોઈ ભાષા જ નથી

“ મરિકાધ્યના આ સર્ગમા સમસમ્પ્રતપ્રાકૃતના આવા અનેક
વાચ્યો છે, આ સર્ગનુ નામ જ ‘ માપાસનિવેન ’ છે,

જેનસૂત્રોમા કેટલેક ઠેકાણે અર્ધમાગધીને ભાષા તરીકે જણાવી છે અને સાથે એમ પણ કહેવામા આવ્યું છે કે, ‘ મગવાન્ મહાવીર અર્ધમાગધી ભાષામા ઉપદેશ કરતા હતા ’

અર્ધમાગધીને લગતા જેનસૂત્રોના ઉદ્દેશો આ પ્રમાણે છે

“ મગવ જ્ઞ

અદ્ધમાગહીણ મામાણ
ધમ્મમાદ્ધવ્વહ ”

(સમવાય—અગસૂત્ર

પૃ૦ ૬૦ સમિતિ)

પ્ર૦—“ દેવા જ્ઞ મત્તે કયરાણ
માસાણ માસતિ ?
કપરા વા માસા
માસિજ્જમાણી
વિસિસ્સતિ ?

૩૦—ગોયમા ! દેવા જ્ઞ અદ્ધ-
માગહાણ માસાણ માસતિ,
સા વિય જ્ઞ અદ્ધમાગહી
માસા માસિજ્જમાણી
વિસિસ્સહ ”

(મગવતી—અગસૂત્ર

શ૦ ૧ ૩૦ ૪

પૃ૦ ૧૮૧ પ્રશ્ન—

૨૦ રાય૦ અને

સમિતિ પૃ૦ ૨૩૧

સૂ૦ ૧૯૧)

“ મગવાન્ અર્ધમાગધીમાષા
દ્વારા ધર્મને કહે છે ”

“ હે મગવન્ ! દેવો કહ
માપામા બોલે છે ?
અથવા બોલાતી માપામા
કહ માષા વિશિષ્ટ છે ?

હે ગૌતમ ! દેવો અર્ધ
માગધીમાષામા બોલે છે
અને બોલાતી માષામા
પણ તે જ માષા—અર્ધ
માગધીમાષા—વિશિષ્ટ છે ”

“ તળ ણ મમળે મમં
મહાતેરે રુણિઅમ્મ
અમમારપુત્તસ્મ
અદ્દમાગહાણ મામાણ
મામતિ ”

(પૌષ્પાનિત-ઉપાગ
સૂત્ર ૨૦ ૭૭ સમિતિ)

“ સ્યાઞ પઞ્ચ મમતાન મહાતેર
અમમારપુત્ર વૌણિરુને ગર્ભ
નાગર્ધામાપામાં ધર્મ વહે છે ’

પ્ર૦—“ સૈ કિં ત મામારિયા ?

“ માપાની દટ્ટિણ આયા વોને
વહેયા ’

ઉ૦—મામારિયા જે ણ
અદ્દમાગહાણ
માસાણ માસેતિ ”

જેઓ અર્ધમાગર્ધામાપામા
બોલે છે તેઓને માપાની
દટ્ટિણ આયા સમનવા ’

(પ્રતાપના-ઉપાગમૂત્ર
૨૦ ૧૬ સમિતિ)

આ ઉપરથી ‘ અર્ધમાગધી ’ ને માપા તરીકે અને ‘ મહાતેર
અર્ધમાગધીમાપામા ઉપદેશ રરતા હતા ’ ણ વોને માનો મ્હીકારી
શકાય પથી છે પણ ‘ અર્ધમાગધી ’ ના માપા તરીકેના ઉદ્દેશ
માત્રથી જ વાક્ય એનું વ્યાકરણ લખી શકાય નહિ

વ્યાકરણ લખવા માટે તો એના વિશુલ સાહિત્યને મામે સારાયુ
જોડણ, જેથી મીત્રી માપાઓ વરતાં અર્ધમાગધીની જે સાસ સાસ
વિશેષતાઓ હોય તે વધી સાધી શકાય વાક્ય ને ચાર રૂપોની વિશે
પતાને ગીતે કોઈ એક માપાને મીત્રી માપાથી જુદી પાઠી શકાય
નહિ તેમ જ ને ચાર રૂપોને સાધવા માટે જુદુ વ્યાકરણ પણ લખી
શકાય નહિ, જો ફક્ત ને ચાર રૂપોની જ વિશેષતાને લીધે એક

માપાને નીંજી સાપાથી જુદી, ગણાવી શકાતી હોય અને એનું વ્યાકરણ પણ લખી શકાતું હોય તો માપાઓનો અને વ્યાકરણોનો અંત જ કેમ આવતો ?

આ સ્વધર્મા આચાર્ય હેમચંદ્રનું જ ઉદાહરણ બસ છે. શ્રી હેમચંદ્રે પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશના વ્યાકરણો લખ્યા છે તેમ સાથે સાથે આર્પપ્રાકૃતને પણ લીધું છે. સાધારણ પ્રાકૃત કરતાં આર્પપ્રાકૃતમાં કાંઈક વિશેષતા જરૂર છે પણ તે ઘટલી નજીવી છે કે, તેનું જુદું વ્યાકરણ કરવું તેમને યોગ્ય નથી જણાયું. આ જ કારણથી સાધારણ પ્રાકૃતના પેટામાં આર્પપ્રાકૃતને પણ એમણે ભેળવી દીધું છે.

હેમચંદ્ર જેવા જૈન વૈયાકરણ શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચી જેવી પ્રાય જૈનેતર ત્રયોમાં વપરાયેલી કે નાટકીય માપાઓનું વ્યાકરણ લખવા પ્રેરાય અને જૈન આગમોની માપાનું વ્યાકરણ ન લખે એ કાંઈ અર્થવિનાશી વાત નથી.

જૈન પરંપરામાં અર્ધમાગધીના સાહિત્ય તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલું સમસ્ત આગમસાહિત્ય એમની સામે જ હતું, એ વિષેનો માપાનો અને માવનો એમનો અમ્યામ પણ ગંભીર હતો છતાં ય એમણે એ સાહિત્યને છોડવું એક જુદું વ્યાકરણ કેમ ન લખ્યું ? એ પ્રશ્ન એમને માટે થવો સહજ છે.

એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આચાર્ય હેમચંદ્રે પોતાની કૃતિદ્વારા જ આપી દીધેલો છે. જાણે એમ આગળ જોઈ ગયા કે, આર્પપ્રાકૃતમાં જુદું વ્યાકરણ કરવા જેવી સ્વાસ્થ વિશેષતા ન જણાયાથી એમ એને સાધારણ પ્રાકૃતના પેટામાં સમાવી દીધું છે તેમ આગમસાહિત્યની માપામાં પણ 'એ બંને પ્રાકૃતો કરતાં' એવી વિશિષ્ટ વિશેષતા ન જણાયાથી

અમણે એ ભાષાને એ મને પ્રાકૃતોમા મેજવી દીધી છે અને એ જ કાર-
ણથી એનું જુદું વ્યાકરણ કરવા તેઓ પ્રેરાયા પણ નથી

અમના સમયનું વાતાવરણ જોતા તો જરૂર એ પાણિનિના યૈટ્કિ
વ્યાકરણની પેટે જૈનઆગમોની ભાષાનું પણ વ્યાકરણ લેવાને
પ્રેરાયા હોત

જૈનપરપરામા આચાર્ય હેમચંદ્ર જ એક એવા પ્રતિષ્ઠાપરુ પુરુષ છે
જેમણે જૈનોની સાહિત્યને લગતી પ્રતિષ્ઠા માવવવાનો મર્ગીરથ પ્રયત્ન
સેવ્યો છે નવું વ્યાકરણ, નવું ઇંદ શાસ્ત્ર, નવું અસ્તરશાસ્ત્ર, નવું
ધાતુપારાયણ, નવા કોશો, નવો નિપદ, નવું પુરાણ અને નવું યોગ
શાસ્ત્ર વગેરે એ બધું જૈનોની વિશેષતાને સ્વાતંત્ર્ય નવું નવું છતાં છતાં
આગમોની ભાષાના જ પ્રસંગમા અમણે શૃદ્ધપ્રવાદની સામે પણ જે
મૌન ચતાવ્યું છે તે જ આપણા એ પ્રશ્નના પૂર્વોક્ત ઉત્તર માટે
પૂરતું છે

ચઢી, આચાર્ય હેમચંદ્ર પોતે અમ પણ માનના ગ્રામે છે કે,
આગમોની ભાષા અર્ધમાગધી તો જરૂર કહી શકાય પણ જો અમા
'અર્ધમાગધી' નામને યોમ્ય કેટલીક વિશેષતાઓ માગધી ભાષાની
પણ મળેલી હોય આ વિશેષતાઓ તપાસતા અમને તો ફક્ત માગધીની
એક જ વિશેષતા મુદ્ધવળે જણાણી છે તે વિશેષતા પ્રથમાના એકવચનમાં
માગધીના 'અ' પ્રત્યયનો પ્રયોગ જેમકે, જીઝે, અજીઝે, લોઅ, અલોઅ,
આસવે, સવરે, મધે, મોરુલે વગેરે પણ આ એક જ વિશેષતાને લીધે
તેઓ આગમોની ભાષાને અર્ધમાગધી કહેવી યોમ્ય ધારતા નથી અને
પ્રાકૃત કે આર્ષપ્રાકૃતથી જુદી પણ ગણી શકતા નથી માટે જ
અમણે આગમોની ભાષાને માટે પૌતાના વ્યાકરણમા મોડે સ્વાસ મ્થાન
આપેલું નથી. સાથે સાથે ઘટલું પણ જણાવી દેવું જોડે કે, હેમચંદ્રના

ધ્યાનમા આવેલી એ એક વિશેષતા પણ કાઢી આગમોની ભાષામા વ્યાપક રીતે આવેલી નથી, એમા તો ‘એ’ના પ્રયોગની પેઠે પ્રાકૃતના ‘ઓ’ પ્રત્યયવાળા પણ ઘણા રૂપો—તે પણ આચારાગ જેવા પ્રાચીન સૂત્રમા ય—મઢી આવે છે જેમકે નિસ્તનો, ઉદ્દેસો, અપ્પમાઓ, નિરામગધો, ઉવરઓ, ઉવેહમાળો, આલીણગુત્તો, સહિઓ, નાળાગમો, સયવો, દોસો, હ્વવાહો, દુરણુચરો, મમ્મો વગેરે (આચારાગ સૂત્ર પૃ. ૪૧—૧૨૪—૧૨૭—૧૩૦—૧૫૫—૧૬૮—૧૮૩—૧૮૪—૧૮૫—૧૯૦—૧૯૨ સમિતિનુ) એમણે જ આ સંબંધમા એમ જણાવ્યું છે કે, “પ્રાયોઽસ્યૈવ વિધાનાત્ ન વક્ષ્યમાણલક્ષણમ્” (પ્રા. વ્યા. પૃ. ૧૫૯ સૂ. ૨૮૭) અર્થાત્ “આર્ય પ્રવચનમા પ્રાય માગધીના ‘એ’ પ્રત્યયનુ જ વિધાન છે, પણ માગધીના બીજા બીજા લક્ષણોનુ નથી” આ ઉલ્લેખમા વપરાયેલો ‘પ્રાય’ શબ્દ આગમોમા ‘એ’ પ્રત્યયની વપરાશનો પણ સંકોચ બતાવે છે અને એથી જ એમ જણાય છે કે ઉપર્યુક્ત ‘ઓ’ પ્રત્યયની વપરાશનુ આગમિક ક્ષેત્ર પણ કાઢી હેમચંદ્રના ધ્યાન બહાર છે એમ નથી

સાર આ છે કે, આચાર્ય હેમચંદ્રે પોતાને ઉદ્ભવેલા જૈન આગમોની માપાને લગતા પ્રશ્નનો સુલ્લાસો આમ ને રીતે કરી બતાવ્યો છે

એક તો જૈન આગમોની કહેણતી અર્ધમાગધીને પોતાની કૃતિમા લાસ જુદુ સ્થાન નહિ આપીને બીજુ, એમા જોડે તેટલા પ્રમાણમા માગધીની વિશેષતાઓ ન હોવાનુ જણાવીને

‘આ આગમોની માપા અર્ધમાગધી નથી પણ પ્રાકૃત કે આર્ય-પ્રાકૃત છે’ એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહેવા જેવુ જૈન મધ્યાનુ વાતાવરણ અત્યારે પણ નથી તો સપ્રદાય ભક્તિના વારમા સૈકામા તો શી રીતે હોય? છતાં ય એક જગત્કાર અને પ્રામાણિક વૈચારક તરીકે આચાર્ય

હેમચંદ્રે ઉપર્યુક્ત સાદી રચીકતને પણ આગળ જણાવેલી ભગિણ
આવાદ રીતે જણાવેલી છે અને સાથે વૃદ્ધપ્રવાદના અનુસધાનની
યુક્તિ પણ વતોવેલી છે. આ સ્વયંમા એમનો આસ્થો ઉદ્દેશ આ પ્રમાણે
છે “યદપિ ‘પોરાણમદ્ધમાગહમાસાનિયય હવઈ મુત્ત’”^૧ ઇત્યાદિના
આર્પમ્ય અર્ધમાગધમાપાનિયત્ત્વમાસ્રાધિ વૃદ્ધૈસ્તદપિ પ્રાયોઽસ્યૈવ
વિધાનાત્ ન વશ્યમાણલક્ષણસ્ય ”

(પ્રાકૃત વ્યા. ૫૦ ૧૫૯ સૂ. ૨૮૭)

૧ જા ઉલ્લેખ નિશ્ચયગુર્ણિમા છે જુઓ લિખિત પ્રાપ્તિ પા. ૩
૨ પૂના મા. ૦ પ્રા. ૦ વિ. ૦ મ. ૦ સ. ૦ એ ઉદ્દેશમાના ‘અદ્ધમાગહ’
‘ગદ્ધ’ની વ્યાખ્યા કરતાં શીલિનદાસ મહત્તરે જણાવ્યું છે કે, “મગહદ્ધપિ
સયમામાનિયદ્ધ અદ્ધમાગહ” અથવા “અદ્ધારસદેશીમાસાનિયત અદ્ધમાગધ”
અર્થાત્ એમણે ‘અધમાગધ’ ‘ગદ્ધ’ની ન વાંચવા કરી છે પહેલી—
મગધ દેશની અદ્ધી માપામા નિયત તે અધમાગધ બીજી—અદ્ધાર
જાતની દેશી માપામા નિયત તે અધમાગધ

વતમાન આગમોની માપામા પહેલી વ્યાખ્યા તો ઘટતી નથી એમ
દેમચંદ્ર પોતે કહે છે

ત્રીની વ્યાખ્યા પણ જો આગમોની માપામા ઘટી શકે તેવી હોત
તો જરૂર તેને પ્રવાનપદ આવી બાચાર્ય હેમચંદ્ર એ વિષે વાદક જુદું
તર્કત અને એ રીતે વૃદ્ધપ્રવાદનું જ સમર્થન કરત પણ એ પ્રત્તર વૈયા
કર્ણ એ વ્યાખ્યા સરખાં ઉદાહરણ રહ્યા છે, એવી જણાય છે કે, એ
વ્યાખ્યા પણ આગમોની માપામા ઘટતી નથી હોય અથવા એ વ્યાખ્યામા
કર્ણે જ અદ્ધાર દર્શન વ્યા સમજવા ? એ પ્રશ્ન જ મુત્તવાલો છે

ગજ્જુમારોગા ગિયા યયાના પ્રસંગમા ‘અદ્ધારસદેશીમાસાનિયસાર’
‘ગદ્ધ’ જેન મૂળપ્રથોમા મળે છે ત્યાં તેનો અર્થ “અદ્ધાર (જાતની)
દેશી માપામા વિશિષ્ટ’ થાય છે એ શબ્દના સ્વયંમા એ સિવાય બીજો

કરી વીગત ટીકાવાગળ આપી ત્રી તેમ અગર જાતની દેશી ભાષાને
અધમાગધી કરીને આઢગારી પા ત્રી

‘ અદ્વારસદેસીમાણાવિષારણ ’ નો ઉદ્દેશ જાતામુખમા અને ઝીપ
પાતિય સુખમા મળે છે

“ તતે જ સે મેઢે કુમારે
ગાવત્તરિકલાપટિણઃ અદ્વારસાં
દિપ્તિગારદેસીમાણાવિષારણ ”

“ ત્યાર પત્રી સે મર કુમાર
યાવેર કઢામા પ્રવીણ થયો ઓ
અગર પ્રકારની સ્ત્રી ભાષામા
ગિપુજ થયો ”

જાતામુખ પૃ. ૩૮
સમિતિ
ઠીપા પૃ. ૪૦ ”

[ગીતાવાગા મત પ્રમાણે
‘ અગર જાતની ભાષામા નિ પળ
અગર જાતની લિપિમા ’ પ્રવીણ
થયો આ જદાર જાતની લિપિનો
ઉદ્દેશ પ્રજાપાત્ર સુખમા ઓ નદી
મગમા મળે છે]

“ તણ જ સે દટપદ્મણે
દારણ ગાવત્તરિકલાપટિણઃ
અદ્વારસદેસીમાણાવિષારણ ”

“ ત્યાર પત્રી સે દટપ્રતિજ
નામનો કુમાર રોતે કઢાના
પ્રવીણ થયો અને અદાર પ્રકારની
દેશી ભાષામા ગિપુજ થયો ’

ઝીપપાતિક સૂત્ર પૃ. ૧૦૮
સમિતિ

સૂત્રના ઇ ઉદ્દેશો જોતા જદાર દેશને સ્થગતી આપણી ઇ ગુત્ત
ઝકલી શકતી નથી પણ ઘટલુ કલ્પી શકાય છે કે, કંદાચ આ ઝલે
સોને જાઈને જ શ્રીજિનદાસ મહત્તરે પોતાની ચૂર્ણિમા અગર જાતની
દેશી ભાષાને ‘ અર્ધમાગધી ’ નુ નામ આપ્યુ હોય

શ્રીહરિમદ્રના વિગાધી થને સમસમયી તથા શ્રીશીલાક અપરનામ
તત્વાદિત્યના શિષ્ય શ્રીદાશિષ્યચિદ્વામરિણ રનાયેલી ‘ પ્રાકૃત કુચલય
માલ ’ ને જોતા અગર દેશને સ્થગતી આપણી ઇ ગુચ કંદાચ ઝકલી નકે,

—હવે ‘વર્તમાન-જેન-આગમોને-મહાવીર-ભાષિત-સમજીને-કોઈ-
 એ-આગમોની-જ-માપાને-અર્ધમાગધી-કહે-અને-એ-ઉપરથી-જ-એના-
 વ્યાકરણ-અને-કોષ-બનાવે-તો-ન-બની-શકે-?’ એ-પ્રશ્નનું-સમાધાન-
 આચાર્ય-હેમચન્દ્રે-પોતાની-કૃતિદ્વારા-અને-ઉપર્યુક્ત-ઉદ્દેશદ્વારા-પણ-
 કરી-નાર્યુ-છે-અર્થાત્ આ-આગમોની-માપાને-અર્ધમાગધી-સમજવી-કે-
 એમ-સમજી-એ-ત્રિપેના-પુસ્તકો-લેખ્યા-એ-માપાના-ઇતિહાસમા-ગોટાલો-
 કરવા-સિવાય-બીજું-શું-હોઈ-શકે-’

આચાર્ય-હેમચન્દ્રના-પૂર્વવર્તી-અને-અગસૂત્રોના-ટીકાકાર-આચાર્ય-
 અમર્યત્તે-પણ-અર્ધમાગધી-નામ-ધરાવતી-માપાને-પ્રાદૃત-લક્ષણની-
 બહુલતાવાળી-જણાવી-છે-તેમણે-લખ્યું-છે-કે-

‘દિનલ્લે-મદિપલ્લે’ એમ-ગોલ-
 નારા-હોય-છે

પ્રિયમહિલાસગામે-મુદરગોત્તે-ય
 માયળે-રોદે-।

‘અદ્દિ-મદિ’-મળતિ-અયરે
અધે-કુમારો-પલોપદ-॥

પછી-જામ્રના-લોકોને-જોયા,
 એ-લોકોને-છી-અને-સપ્રામ-રમે-
 પ્રિય-હોય-છે, એમના-ગોત્રો-મુદર-
 રોય-છે, અને-એ-લોકો-સૌંદ્ર-તથા-
 મયનર-અને-‘અદ્દિ-મદિ’-એમ-
 બોલનારા-રોય-છે

ઉપરના-ઉલ્લેખમા-ગોટલ (ગોટ?), મધ્યદેશ, મગધ-અન્તવાદિ,
 કીર, દક્ષ, સિંધ, કાઠ (કારવાડ), મૂનર, લાટ, માલવ, કર્ણાટક,
 તાદશ (?) કાગલ, મહારાષ્ટ્ર-અને-આમ્ર-એમ-સોઠ-દેશોન-જણાવેલા-છે

કુવલ્યમાલાનો-આ-ઉદ્દેશ-અહીં-અટલા-માટે-જાણ્યો-છે-કે, એમ-
 એ-દેશોની-ગણના-એ-રીતે-કરેલી-છે- (આચાર્ય-નિર્ગવિનયનીની-એક-
 નાધદ્વારા-આ-ઉલ્લેખને-ત્ર-‘કુવલ્યમાલા’-માથી-મેળવી-શક્યો-હું)

“ ૧-સો-લેશૌ માગધ્યામ્ ”’-ઇત્યાદિ યત્ માગધમાપાલક્ષણે
તેન અપારિપૂર્ણા પ્રાકૃતમાપાલક્ષણબહુલા અર્ધમાગધી ”

(ઔપપાતિક ટીકા પૃ. ૭૮ સમિતિ)

અમયદેવે આગમોની ભાષા ઉપરથી નક્કી કરેલું અર્ધમાગ-
ધીનું સ્વરૂપ જોતા તો ‘ અર્ધમાગધી ’ નામ ‘ દેવાદાર ’ના ‘ રણ-
છોડ ’ (ઋણને છોડનાર) નામ જેવું લાગે છે તેઓ સાફ સાફ
કહે છે કે, આગમોની ભાષા પ્રાકૃતલક્ષણની બહુલતાવાળી છે અને
એક લક્ષણ સિવાય માગધીના બીજા ક્ષાસ લક્ષણોને એમાં કાંઈ સ્થાન
નથી, એથી જ વાચનાર સમજી શકશે કે, વર્તમાન આગમોની ભાષાને
અર્ધમાગધી કહેવી કે પ્રાકૃત કહેવી ?

‘ આગમો પ્રાકૃત છે ’ એ મત તો આજ ઘણા સમયથી ચાલ્યો
આવે છે અને હેમચંદ્ર અને અમયદેવ કરતાં ય પ્રાચીન અને પ્રામાણિક
આચાર્યોએ એ મતને સ્વીકારેલો છે

એ સવધમા આચાર્ય હરિમદ્ર જણાવે છે કે,

“ પ્રાકૃતનિવન્ગોઽપિ બાલાદિસાધારણ ” ઇતિ

૧ દશધૈનાલિકની ટીકામાં જે પ્રસંગે આચાર્ય હરિમદ્રે આ ઉલ્લેખ
કર્યો છે તે પ્રસંગ આ છે

“ દર્શનાચારના આઠ પ્રકાર છે, તેમાં પેહેલો પ્રકાર નિ.શક્તિ
રહેલું તે, ‘ નિ શક્તિ ’નું વિનરણ થરતા કહ્યું છે કે, શકાના બે પ્રકાર
છે-સર્વશક્તા અને દેશશક્તા સર્વશક્તા એટલે સર્વ પ્રકારે શક્તા અને દેશ
શક્તા એટલે અશક્તી શક્તા તેમાં ‘ સર્વશક્તા ’નું સ્વરૂપ સ્પષ્ટતા જણાવ્યું
છે કે,

“ સર્વશક્તા ॥ પ્રાકૃતનિવદ્ધત્વાત્ સર્વમવેદ પરિકલ્પિત મિથિચ્ચતીતિ ॥ ”

અર્થાત્ ‘ પ્રાકૃત માપામાં રહેલું હોવાથી આ વધુ ય યનામટી કેમ
ન હોય ? ’ આવી જે બિનાગમ પ્રત્યે શકા કરવી તે સર્વશક્તા, આનું
સમાધાન કરતા હરિમદ્રે ઉપયુક્ત ઉલ્લેખને ટાંકી સ્પષ્ટતા કરે છે

આટલું હસ્યા પડી જ આચાર્યવર “ઉત્ત ચ” ફરિને
પોતાના ઉછેલના પોષણમા જન મૂના સધાત્ને ટાંચી બનાવે છે-

“ માલસ્રીમૂત્મૂર્વાળા નૃણા ચારિત્રવાહિગમ્ ।

અનુપ્રદાર્થ તત્ત્વજ્ઞે સિદ્ધાન્ત પ્રાકૃતે કૃત ॥”

(દર્શવેશાલેક ટીકા પૃ૦ ૧૧૨ ચાલુ૦)

આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આપણો આ મત
હરિમદ્ર પરતા ય જૂનો ઠરે ઝે

જે પ્રસંગમા હરિમદ્રે ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેસને મૂકેલો છે તે જ પ્રસંગમાં
વાગ્દેવસૂરિના ગુરુ આચાર્ય મુનિચંદ્ર પળ જન ઉછેલને (હરિમદ્રના
ધર્મચિંદુની ટીકામા) મૂકે છે ધર્મચિંદુ પૃ૦ ૭૭, દ્વિતીય અધ્યાય
આત્માનંદ સમાની આગૃત્તિ

આચાર્ય મઠયગિરિ પળ પ્રજ્ઞાપનાની પોતાની ટીકામા જવા જ
પ્રસંગમા જ જ વાતને જણાવે છે-પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર ટીકા સમિતિનુ પૃ૦ ૬૦

હેમચંદ્રની પડી થયેલા આચાર્યો દ્વારા પળ જ જ મતને ટેકો
આપવામા આવ્યો છે—

આચાર્ય પ્રમાચંદ્રે બનાવેલા અને શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિજી શોધેલા પ્રમા
ચક્રચરિત્રમા (પૃ૦ ૯૮-૯૯) જણાવ્યું છે કે,

“ અચન લોકવાક્યેન જાતિપ્રત્યયતસ્તથા ।

આંબાલ્યાત્ સમ્પ્રકૃતામ્યાસી કર્મદોષાત્ પ્રવો(ચા)ધિત ॥૧૦૯

૧ ઉપરના મધ્ય ઉલ્લેખોમા વપરાયેલો ‘પ્રાકૃત’ શબ્દ પ્રાકૃત
માપાનો સૂચક છે, અનુયોગદ્વારમુખમા ‘પ્રાકૃત’ શબ્દ પ્રાકૃતમાપાના
અર્થમા વપરાયેલો છે (પૃ૦ ૧૩૧ સ૦) વૈયાકરણ ચરણધિના સમ
યથી તો જ શબ્દ જ અર્થમા વપરાતો આવ્યો છે, અને જ પડીના
આચાર્યોજ પળ જ શબ્દનો જ અર્થમા વાપરેલો છે માટે કોઈપણ અર્થ
જ શબ્દને મરદબો નહિ

સિદ્ધાન્ત સસ્કૃત ઋતુમિચ્છન્ મત્ર વ્યજિજ્ઞપત્ ।

પ્રાકૃતે કેવલજ્ઞાનિભાષિતેઽપિ નિરાદર ॥ ૧૧૦

+

+

+

યદિ (૩૮) વિશ્રુતમસ્માભિ પૂર્વેષા સપ્રદાયત ।

ચતુર્દશાપિ પૂર્વાણિ સસ્કૃતાનિ પુરાઽમવન્ ॥ ૧૧૪

પ્રજ્ઞાતિશયસાધ્યાનિ તાન્યુચ્છિન્નાનિ કાલત ।

અધુનૈઽઘટશાઙ્ગચસ્તિ સુધર્મસ્વામિભાષિતા ॥ ૧૧૬

બાલસ્ત્રીમૂઢમૂર્ખાદિજનાનુગ્રહણાય સ ।

પ્રાકૃતા તામિહાઽકાર્પીઢનાસ્યાઽગ્ર કય હિ ય ” ॥ ૧૧૬

અર્થાત્ “ સિદ્ધસેન દિવાચર નામના સુપ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્યે પ્રાકૃત જૈન આગમોને સસ્કૃતમા કરવાની ઇચ્છા કરી ” આટલુ જણાવી અધકાર પોતાના તરફથી ઘણુ જણાવતા કહે છે કે, “ બાલ, સ્ત્રી, અને મૂર્ખ ઘમેરેની સગવડતાને માટે પૂર્વ પુરુષોએ—સુધર્મસ્વામિએ—એ આગમોને પ્રાકૃતમા રચ્યા છે, તો એમા આપણે શામાટે અનાસ્થા કરવી !”

“ યત ઉક્તમાગમે ” અર્થાત્ ‘ આગમમા કહ્યુ છે કે ’ એમ લેખીને શ્રીવિજયનદસૂરિ પોતાના તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદમા જણાવે છે કે,

મુત્તૂળ દિઢિવાય કાલિય—ઉક્કાલિયગસિદ્ધત ।

થીન્નાલવાયળત્થ પાયયમુદ્ધય નિજવરેહિં ॥

અને સાથે હરિભદ્રે ઉદ્ધરેલો શ્લોક પણ ટાકે છે (ગ્વરી રીતે તો આ પ્રાકૃત ગાયને હરિભદ્રની પહેલા જ મૂંઝવી જોડે પણ મને એનુ મૂઠ સ્યાન ન જડવાથી એના ઉઘ્ઘૃત કરનારના કાઢક્રમમા એને મૂકવામા આવી છે)

અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા જણાવ્યુ છે કે,

“ સઙ્ગયા પાયયા ચેવ મણિદ્ભો હોંતિ દોણિ વા ”

(૫ ૧૩૧ સમિતિ)

અર્થાત્ ‘ સમ્સ્કૃત અને પ્રાકૃત બે ભાષાઓ છે ’

આ ઉદ્દેશ ગીતની ભાષાના પ્રસંગમાં છે આ ઉપરથી ઇટલુ તો જરૂર તારવી શકાય કે, અનુયોગદ્વારના સમયમાં અર્ધમાગધીને પ્રાકૃતથી જુદી જ ગણવામાં આવતી હોત તો સૂચકાર પ્રાકૃતની સાથે જ પોતાની પ્રિય અને દેવભાષા તરીકે પ્રમિદ્ધિ પામેલી અર્ધમાગધીને પણ સૂચવવી મૂંઝે સ્વરા :

આ પ્રમાણે ઇક નરિ પણ અનેક જૈનાચાર્યોંઈ વર્તમાન આગ-
મોની ભાષાને સ્પષ્ટ શબ્દમાં પ્રાકૃત કહેલી છે માટે અમે પણ અહીં
ઈ જ મતને સ્વીકારેલો છે, અને તેથી જ પ્રસ્તુત વ્યાકરણમાં પણ જૈન
આગમોના કેટલાક વિશિષ્ટ રૂપોને પ્રાકૃતના વ્યાકરણ સાથે જ
જોધેલા છે

આ તો જૈનાચાર્યાની જ દ્રષ્ટિ આગમોમાં આવેલી ભાષાના
સમયમાં ધર્મા થઈ, તદુપરાંત ધીની પણ દ્રષ્ટિ પણ અર્ધમાગધી
ભાષાની ધર્મા થઈ શકે છે. તેમાં—

પહેલી દ્રષ્ટિ ભરતના નાટ્યશાસ્ત્રની,
ધીની દ્રષ્ટિ પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણોની
અને ધીની દ્રષ્ટિ અશોકની ધર્મલિપિઓની
ભરતના નાટ્યશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,
“ ચેટાના રાજપુત્રાણા શ્રેષ્ઠિના ચાર્ધમાગધી ”

ભરતના ૦ અચાય ૧૭ શ્લો ૦ ૧૦

નાટ્યોમાં પાત્ર તરીકે આવના ચેટો, રાજપુત્રો અને શોઢિયાઓ
અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે ભરતના આ ઉદ્દેશથી આપણે નાટ્યકોના
તે તે પાત્રોની ભાષાદ્વારા અર્ધમાગધીના સ્વરૂપને કલ્પી શકીશું
નાટ્યકોની ભાષાના નમૂના—

(भासनु प्रतिज्ञायौगधरायण)

मट —को काळो अह मट्टिदारिआए वासवदत्ताए उदए कीळिदु-
कामाए मद्दवदीपरिचारअ गत्तसेवअ ण पेक्खामि । भाव पुप्फ-
दत्तअ गत्तसेवअ ण पेक्खामि । किं भणासि एसो गत्तसेवओ
कण्डिलसुटिगिणीए गेह पविसिअ सुर पिबदि ति । पृ० १०२

मट —सख दाव चिह्दु राअउले मद्दपीठिअ ण णिकामेअ कुदो
अअ आहिण्डदि ति । पृ० १०६

मट —कि णु खु एवं + होदु, इम वुत्तत्त अमच्चस्स णिवेदेमि ।
पृ० १०६

(भासनु चारुदत्त)

चेट —अम्मो अय्यमेत्तेओ ।

चेट —अम्मो मट्टिदारओ । पृ० ६७

चेट —सुहोदेसु पादेसु भूमीए पळेहिद्व । पृ० ६८

(भासनु स्वप्नवासवदत्त)

मटौ—उत्सरह उत्सरह अय्या उत्सरह । पृ० ८

चेटी—एदु एदु मट्टिदारआ इद अस्समपद पविसदु । पृ० १५

चेटी—अत्थि राओ पज्जोदो णाम उज्जङ्णीए सो दारअस्स कारणादो
दूदसपाद करोदि पृ० १७

(शूद्रकनु मृच्छकटिक)

चेट —अज्जुए चिह्द, चिह्द ।

उत्ताशिता गच्छसि अतिका मे

शपुण्णपुच्छा विअ गिम्हमोरी ।

ओवग्गदी शामिअ भट्टके मे ।

वणे गढे कुक्कुरशावके च ॥ पृ० २७

ચેટ —લામેહિ અ લાભવહહ તો સ્વાદિશિ મચ્છમશકે ।

ઉદેહિ મચ્છમશકેહિ શુળઆ મદઅ ણ શેવદિ ॥ ૫૦ ૩૧

આ વધી માપા ચેટોની છે

રાજપુત્રની માપા આ પ્રમાણે ટે

(કાલીઠાસનુ શાસ્ત્રતલ)

ચાલ —નિમ નિમ દદાણિ તે ગણસ્મ ૫૦ ૨૯૬

ચાલ —ચલિઅ મીદ મ્હિ ૫૦ ૨૯૬

ચાલ —હમિણા એવ દાવ કીલિમ્મ ૫૦ ૨૯૮

હવે શેટિયાએની માપાનો નમુનો—

(શૂદ્રકનુ મૃચ્છકટિક)

ચન્દનદાસ —જેટુ અગ્ગો

ચન્દનદાસ —કિં ણ જાણાદિ અગ્ગો જહ અણુચિદો ઉવઆરો
પરિહવાદો વિ મહત્ત દુ મ્મ ઉપ્પાદેદિ । તા હહ મ્યેર
ઉચ્ચિદાણ મૂમીણ ઉવવિસામિ ।

ચન્દનદાસ —અહ હ અગ્ગસ્સ પ્પસાણ અલ્લખિદા વણિજ્ઞા । ૫૦ ૧૪

ચન્દનદાસ —આણવેદુ અગ્ગો કિં કેવિઅ હમાદો જણાદો હચ્છી-
અદિ સિ ।

ચન્દનદાસ —અગ્ગ અલિઅ એદ કેણવિ અણગ્ગેણ અગ્ગસ્સ
ણિવેદિટ । ૫૦ ૧૬

ચન્દનદાસ —ફલેણ સવાદિદ સોહટિ ટે વિકલ્પિય । ૫૦ ૧૭

નાટ્યશાસ્ત્રમાર મરતનાઉલ્લેખ પ્રમાણે ચેટ, રાજપુત્ર અને શેટની
માપાને અર્ધમાગધી કહેવામા આવે છે એના નમુના ઉપર આપવામા
આવ્યા છે ઉપરના નમુનાની માપા સાથે આપણે આગમોની માપાને
સરસાવીએ તો કેવલ સામઝવા માત્રથી જ શુ નથી જણાતુ કે,

ए नाटकोना पात्रोनी भाषामा अने आगमोनी भाषामा केटलो बधो तफावत छे :

हवे आपणे जोईए के, प्राकृत व्याकरणोनी दृष्टिए आगमोनी भाषाने अर्धमागधीनु नाम आपी शक्य के केम :

प्राकृत व्याकरणो तो घणा छे, ए बधाना नामो पण हवे पळी आपवाना छे बवा प्राकृत व्याकरणोमा वररुचिनो प्राकृतप्रकाश बधारे प्राचीन छे एमा 'मागधी' नी प्रकृति तरीके शौरसेनीने वही छे अने शौरसेनी करतां जे विशेषता छे ते आ प्रमाणे धतावी छे -

- १ मागधीमा 'य' अने 'स' ने बदले 'ज्ञ' बोलवो
- २ " 'ज' ने बदले प्राय 'य' बोलवो
- ३ " धवर्गना कोइ अक्षरनो लोप न करता जेम होय तेम ज बोलवु
- ४ " 'र्य' अने 'द्य' नो 'य्य' बोलवो
- ५ " 'क्ष' ने बदले 'स्क' बोलवो
- ६ " अकारात शब्दना प्रथमाना एक वचनमा 'इ' अने 'ए' प्रत्यय वापरवो
- ७ " मागधीमा अकारान्त भूतकृदन्तना प्रथमाना एक वचनमा उपरना बे प्रत्ययो उपरात 'उ' प्रत्यय पण वापरवो
- ८ " पष्ठिना एकवचनमा 'ह' प्रत्यय वापरवो.
- ९ " संबोधनना एकवचनमा अन्त्य 'अ' नो 'आ' करवो
- १० " 'स्या' ने बदले प्राकृतमा वपराता 'चिठ्ठ' ना स्थानमा 'चिष्ठ' धातु वापरवो

- ૨૧   "   ' છૂન ' ને બદલે ' કઢ ' ' મૃત ' ને બદલે ' મટ '
 અને ' ગત ' ને બદલે ' ગઢ ' રૂપો વાપરવાં
- ૨૨   "   સંવચરૂ મૂતશ્ચદતને સૂચવવા ' ત્વા ' પ્રત્યયને
 બદલે ' દાણિ ' પ્રત્યય વાપરવો
- ૨૩   "   ' દ્વય ' ને બદલે ' દ્વલ્ક, ' ' અહ ' ને બદલે
 ' હકે ' ' હગે ' ' અહકે ' અને ' શૃગાલ ' ને
 બદલે ' શિઆલ ' તથા ' શિઆલક ' શબ્દો વાપરવો

વરરાવિષ્ઠ બતાવેલુ માગધીનુ સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે છે, આ સિવાય શૌરસેનાના જે નિયમો વરરાવિષ્ઠ આપેલા છે તેમાંના નિરપવાદ નિયમો માગધીમા પણ ઉમેરી લેવાના છે. આગમોની ભાષાને જોતાં તેમાં ફક્ત વરરાવિષ્ઠ બતાવેલી ૬ ઠીક વિશેષતાનો જ અમુક અંશ (' એ ' ની વપરાશ) જોવામા આવે છે, તો માગધીના એક જ અંશની વપરાશને લીધે આગમોની ભાષા અર્ધમાગધી કહેવાય કે નહિ ? એ સાક્ષરો જ વિચારી છે.

‘વર્તમાન આગમોની ભાષામા માગધીભાષાનુ સ્વરૂપ કેટલે અંશે દેવાય છે.’ એ પ્રશ્નની પરીક્ષા કરતાં આપણે માત્ર વગેરેના નાટકો જોયા, માગધીન વૈયાકરણ વરરાવિષ્ઠે તથાસ્યો હવે અશોરની ધર્મ-લિપિઓની ભાષાને પણ આપણે જોઈ નહિ. એ લિપિઓની ભાષાને ‘કઈ ભાષા કહેઈ?’ એ પ્રશ્ન હમી વિવાદપ્રસ્ત છે તો પણ એને ‘માગધીમાગધી’ કહેવામા કોઈ દોષ જણાતો નથી—મૌદ્ધોનાં ત્રિવિ-

૧ માગધીને લગતુ સ્વરૂપ અને ઉદાહરણો માટે જુઓ માહત પ્રકાશ પૃ. ૧૨૮ થી ૧૩૨ તથા ૧૩૨ થી ૧૩૭ અથવા ૧૧ મો પરિચ્છેદ અને ચારમો પરિચ્છેદ.

૨ આગમોની ભાષાના ઉદાહરણો માટે જુઓ “જૈન આગમ સાહિત્યની મૂળ ભાષા કઈ” એ લેખ (જૈન સાહિત્યસંશોધક પુ. ૧ અ. ૧ પૃ. ૩૧ થી ૩૭)

ટકની ભાષા એ લિપિઓની સાથે સરસામળીમા આવી શકે એવી છે. ત્રિપિટકમા પણ ‘માગધી’ માપાનો ઉપયોગ થયાનું નીચેની ગાથા જણાવે છે’.

અશોકની ધર્મલિપિઓમા ઘપરાણી ભાષાનું સ્થાપના તથાસતા આ નીચે જણાવેલા મુલ્ય નિયમો ઉપજી શકે છે

૧ અદ્વિર્ભાવ (ઘર્ણનું નહિ બેવડાવું)

‘ સંયુક્ત અક્ષર અનાદિમા હોય અને સંયુક્ત અક્ષરમાનો એક અક્ષર લોપાય ત્યારે જે શેષ અક્ષર હોય છે તે, બેવડાય છે અથવા સંયુક્ત અક્ષરની પહેલાનો હ્રસ્વ સ્વર ટીર્ણ થાય છે ’

પ્રાકૃત ભાષાઓનો આ એક સાધારણ નિયમ છે અશોકની ધર્મલિપિઓની ભાષામા એ નિયમ ક્ષતિ જ સ્પષ્ટાણો જોવાય છે પણ જૈન આગમોની ભાષામા પ્રાકૃતના નિયમ પ્રમાણે એ નિયમ સ્પષ્ટ સ્વચ્છ છે

લિપિઓની ભાષામા ઘપરાણા એવા દ્વિર્ભાવ વિનાના અને ટીર્ણસ્વર વિનાના રૂપો’ આ પ્રમાણે છે

લિપિઓની ભાષા	આગમભાષા	સંસ્કૃતરૂપ	
અપ	અપ્પ	અલ્પ	F
કપ	કપ્પ	કલ્પ	

૧ “ સા માગધી મૂલમાલા નરા યાયાઽઽદિકપ્પિકા ।

પ્રજ્ઞના ચક્ષુતાલાપા સંજુદા ચાપિ ભાસરે ” ॥

૨ આમા અશોકની ધર્મલિપિમાધી જે રૂપો આપ્યા છે તે સ્પષ્ટ-સ્પષ્ટ રૂપે છે, એને મળતા ધીંગા અનેક રૂપો છે પણ સ્પષ્ટ અર્થ વિસ્તાર મળ્યો આપ્યા નથી ધીંગા એ એક વાત સ્પષ્ટતા સ્પષ્ટતા જરૂર છે કે, અશોકના પ્રાકૃત પાઠ મેદ પણ કેટલેક ટેકાણે છે, જો કે મેં બને ત્યાં મુધી સર્વ સાધારણ રૂપો લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે

યુત	નુત	યુક્ત
નિશ્વમ	નિશ્વમ	નિષ્ક્રમ
કલાણ	કલાણ	કલ્યાણ

૨ 'ર' નો વૈકલ્પિક 'લ'

અશોકની લિપિઓમાં 'ર' ના મ્થાને સર્વત્ર 'લ' નો પ્રયોગ વૈકલ્પિક રીતે થયેલો દેખાય છે ત્યારે જૈન આગમોમાં પ્રાકૃત ભાષાના ધોરણની પેઠે 'ર' નો જ પ્રયોગ કાયમ રહેલો છે

લિ०	આ०	સ०
આદિકરે	આદિકરે	આદિકર
આદિકરે	આદિકરે	
પરિસા	પરિસા	પર્યત્
પલિસા		
ચરણ	ચરણ	ચરણમ્
ચલન		
હિલન	હિરણ્ણ	હિરણ્ય
હિરણ		
મરણ	મરણ	મરણમ્
મલને		

૩ અનાદિ—અસ્યુક્ત વ્યંજનનો લોપ

અશોકની ધર્મલિપિઓમાં અનાદિ—અસ્યુક્ત ક, ગ, ચ, જ, ત, દ, પ, બ, મ અને વ લોપાતા નથી ત્યારે આગમોની ભાષામાં પ્રાકૃત ભાષાની પેઠે એ વધા અશ્વરો લોપાળ્યા છે

લિ०	આ०	સ०
સુકત	સુકય	સુકૃતમ્
મિગે	મિદ્	મૃગ

ઉનાયુષ્કરો	ઉચ્ચાયયજ્જગે	ઉચ્ચાયયજ્જન્દ
સમાગસિ	સમાયમ્મિ	સમાગે
એતે	એદ્	એતે
વિવાદે	વિવાઓ	વિવાદ
પાપુનાતિ	પાઠ્ઠણદ્	પ્રાપ્નોતિ
		વગેરે

૪ શ, સ, પ નો ઉપયોગ

અશોકની ધર્મલિપિઓમા શ, પ, અને સ નો ઉપયોગ થયેલો છે ત્યારે આગમની માપામા પ્રાકૃત માપાની પેઠે માત્ર એક 'સ' નો જ ઉપયોગ થયેલો છે

લિ૦	આ૦	સ૦
પશુ	પસુ	પશુ
પસુ		
શત	સય	શત
સત		
દોસ	દોસ	દોષ
દોષ		
ઓપદિનિ	ઓસહાનિ	ઓપધાનિ
ઓસપાનિ		
સાર	સાર	સાર
શાલ		
પચસુ	પચસુ	પચ્ચસુ
પંચપુ		

૫ વિજાતીય સયુક્ત વ્યંજનની વપરાશ

અશોકની ધર્મલિપિઓમાં વિજાતીય સયુક્ત વ્યંજનોની વૈ-
કલ્પિક વપરાશ ઘણી છે ત્યારે જૈન આગમોની માપામાં પ્રાકૃત
માપાના નિધારણ પ્રમાણે એ વપરાશ જ નથી

લિ૦	આ૦	સ૦
પ્રાણ } પાન }	પાણ	પ્રાણ
દિવ્યાનિ } દિવિયાનિ }	ત્વિવાહ	દિવ્યાનિ
સેઠે } સેષ્ઠે }	સેઠ્ઠે	થેષ્ઠ
અસ્તિ } અત્થિ }	અત્થિ	અસ્તિ
સહસાનિ } સહસ્તાનિ }	સહસ્તાહ	સહસ્તાનિ
પુત્ર } પુત }	પુત્ત	પુત્ર
મિત્ર } મિત્ર }	મિત્ત	મિત્ર
નાસ્તિ } નથિ }	નત્થિ	નાસ્તિ
સમણ } શ્રમણ }	સમણ	શ્રમણ યમેરે

૬ 'સ' 'ય' 'ધ' 'મ' નો હ

અશોકની ધર્મલિપિઓમાં 'સ' 'ય' 'ધ' અને 'મ' કાયમ

रहे छे त्यारे जैन आगमोनी भापामा प्राकृत भाषा प्रमाणे ए चारेने स्थाने 'ह' थएलो छे

लि०	आ०	स०
लिखित	लिहिअ	लिखित
सुख	सुह	सुख
यथा	जहा	यथा
तथा	तहा	तथा
बहुविध	बहुविह	बहुविध
वध	वह	वध
साधु	साहु	साधु
आलभितु	आलहिउ	आलभताम् वगेरे

७ 'न' नो 'ण'

अशोकनी धर्मलिपिओमा 'न' नो 'ण' नथी थएलो त्यारे जैन आगमोनी भापामा प्राकृतना नियम प्रमाणे 'न' नो 'ण' थएलो छे

लि०	आ०	स०
देवान	देवाण	देवानाम्
पियेन	पियेण	प्रियेण
अनुदिवस	अणुदिवस	अनुदिवस
बहूनि	बहूणि	बहूनि
दान	दाण	दानम्
महानसासि	महाणसासि	महानसे

અશોકની ધર્મલિપિઓમા 'ન' ને મ્યાને 'ન,' પણ વપરાયેલો છે ત્યારે આગમોની માપામા તેમ નથી જણાતુ

લિ०	આ०	સ०
ગનનાસિ	ગળને	ગળને
ગળનસિ		

૯ 'ત' નો ટ

અશોકની ધર્મલિપિઓમા એકલા 'ત' નો કે સયુક્ત 'ત' નો 'ટ' થયેલો છે ત્યારે જૈન આગમોની માપામા એમ્થલે પ્રાકૃતની પ્રક્રિયા પ્રમાણે એકલા 'ત' નો 'ટ' થયેલો છે અને સયુક્ત 'ત' નો 'ત્' થયેલો છે

લિ०	આ०	સ०
પટિવેદના	પટિવિભળા	પ્રતિવેદના
પટિપાતિ	પટિવત્તિ	પ્રતિપતિ
કટ	કટ, કય	કૃત
મટ	મટ, મય	મૃત
કટથ	કાયથ્થ	કર્તવ્ય
કટવિય		
કિતિ	કિત્તિ	કીર્તિ
કિટી		કોરે

૧૦ 'પ' નો વ

અશોકની ધર્મલિપિઓમા 'પ' નો 'વ' નથી થયેલો પણ જૈન આગમોની માપામા પ્રાકૃતની પેઠે 'પ' નો 'વ' થયેલો છે

લિ०	આ०	સ०
લિપિ	લિપિ	લિપિ
વૂપા	વૂવા	વૂપા
પાપ	પાવ	પાપમ્

પ્રેરક પ્રક્રિયા	આપ	આવ	
ના પ્રત્યયો	આપે	આવે	
	સાર્મીપં	સાર્મીવ	સમીપમ્
			વગેરે

૧૧ ' ઘ ' નો ય

અશોકની ધર્મલિપિઓમા ' ઘ ' નો ' ય ' થયેલો છે ત્યારે જૈન આગમોની ભાષામા પ્રાકૃતની પદ્ધતિ પ્રમાણે ' ઘ ' નો ' જ્ઞ ' કરવામા આવેલો છે

લિ૦	આ૦	સ૦
ઉયાન	ઉજ્ઞાણ	ઉદ્યાન
ઉયામ	ઉજ્ઞમ	ઉદ્યમ

૧૨ ' જ ' નો ઉપયોગ

અશોકની ધર્મલિપિઓમા ' ન્ય, ' ' ણ્ય ' અને ' જ્ઞ ' ને સ્થાને ' જ ' નો પણ ઉપયોગ થયેલો છે ત્યારે જૈન આગમોની ભાષામા એ ત્રણેને સ્થાને પ્રાકૃતની પ્રમાણે ' જ્ઞ, ' ' ણ ' કે ' ણ્ણ ' નો જ વ્યવહાર થયેલો છે

સિ૦	આ૦	સ૦
હ્નતિ	હ્ણતિ, હ્ણતિ	ઘ્નતિ
મ્નતિ	} મ્ણઈ	મ્ન્યતે
મનતિ		
અજ	} અણ્ણ, અજ્ઞ	અન્ય
અજ્ઞ		
હિરજ	હિરણ્ણ	હિરણ્ય
પુજ	પુજ્ઞ, પુણ્ણ	પુણ્ય

જાતિ	}	નાદ	જ્ઞાતિ
નાતિ			
રજો		રજ્જો	રાજ
			વગેરે

૧૩ તિ અને તુ

અશોકની ધર્મલિપિઓના ક્રિયાપદોમા 'તિ' અને 'તુ' પ્રત્યયો વપરાયેલા છે ત્યારે આગમોની भाषामा प्राकृतनी शैली प्रमाणे 'इ' અને 'उ' પ્રત્યયો વપરાયેલા છે

લિ०	આ०	સ०
મોતુ	}	મવતુ
હોતુ		
હોતિ	}	મવતિ
માતિ		
ફલેતિ	ફરેહ	કરોતિ
		વગેરે

૧૪ ત્ય નો ચ

અશોકની ધર્મલિપિઓમા 'ત્ય' નો 'ચ' વૈવાચિક રહેતે વપરાયેલો છે ત્યારે આગમોની भाषामा प्राकृतना बोरण प्रमाणे 'त्य' નો 'च' જ વરવામા આવેલો છે

લિ०	આ०	સ०
સાતિય—	સચ	સત્ય
સતિય—		
આચાયાિક	}	આત્યાયિક
અતિયાયિક		
નિચ	નિચ	નિત્ય

ભાગિના	}	ગણા	ગણા
રાગા			
ગમિને	}	રણો	ગો
ભાગાને			
રજો	}	રણો	ગા
ગમો			

આ ઉપગત - -

ए धर्मलिपिओमा अनति ट' नो 'ट' न रहेणं छे
('टिमे) त्यारे जैन आगमोनी भाषामा प्राट्टन प्रमाणे 'ट' ने
बन्ने 'ड' भएले छे ('टडिप्)

ए धर्मलिपिओमा 'अह' ने बन्ने 'हक' रूप पण वपग
एतु छे त्यारे आगमोनी भाषामा नयाय ए रूपनो उपयोग न
नवी गाले

आ रति अशोकनी धर्मलिपिओनी प्रातिन भागधीनु स्वरूप
पण वनमान आगमोनी भाषामा एने अर्धभागधी वहेकरावा पूरछु
य घटी शकछु नयी, ए हकीकत उपर जणावेण उदाहरणांगी न
जाणी शकय एम छे

ए आगमोनी छेछी सख्खना थया पहेछा, एमा जेवी भाषा
अत्यारे छे तेवी नहि होय ए हकीकत तो आगमोमा रहेछा केटडाक
जुना रूपो उपरथी न जाणी शकय एवी छे

आगमोनी रचनासमयनी भाषाना अने देवर्धिगणिनी सख्खना-
समयनी भाषाना अतरने समजवा माटे गूनराती भाषाउ नीचेनु
उदाहरण बस छे

મ. ૧૭૩૯ ની ભાષા

સમવમરણનુ ફૂડ જે મડાળ,
માણિક હેમ રજત મુપ્રમાણ ।
મિહામની ચટ્ટા જિનવીર,
ટિટ દેશના અરથ ગમીર ॥
વિયુનમાર્ગીસુર તિટા આવડ,
જિન ગાદી જાનવહુ પાવડ ।
ચરમ કેવડી કુળ પ્રમુધામ્પડ,
શ્રેણિક પૂઝે મન ડહાસડ ॥

પ્રમુકદડ મુણિ શ્રેણિક નૃપચડ,
બ્રહ્મચોક સામાનિક ઇડ ।
ચડદેવીયુન વિયુનમાલી,
સાતમેદિને ચવી શુભચાલી ॥

ઋપમદત્તમુત તુન પુર ઠામડ,
ચરમ કેવડી જન્મ નામડ ।
દોસ્યડ તે મુણિ દેવ અનાદી,
હરપડ પરગ્વડ જિન મુઝાની ॥”

(યશોવિજયનીશ ચ્વેલી અને
તેમની હસ્તલિખિત પ્રતિમાથી
ઉતારેલી)

સં. ૧૯૪૪ ની ભાષા

સમવમરણનો ફૂઓ જે મડાળ,
માણિક હેમ રજત મુપ્રમાણ ।
મિહામન ચેટા જિન વીર,
ટીણ દેશના જર્થ ગમીર ॥
વિયુમાલી સુર તીહા આવે,
જિન વડી જાનવહુ પાવે ।
ચરમકેવલી કુળ પ્રમુધામ્પડ,
શ્રેણિક પૂઝે મન ડહાસે ॥

પ્રમુકદે મુણ શ્રેણિક નૃપચડ,
બ્રહ્મચોક સામાનિક ઇડ ।
ચડદેવીયુન વિયુમાલી,
સાતમેદિને ચવી શુભચાલી ॥

ઋપમદત્તમુત તુન પુર ઠામે,
ચરમ કેવડી જન્મ નામે ।
દોસ્યે તે મુણિ દેવ અનાદી,
હરરે પરગ્વડ જિન મુઝાની ॥”

(યશોવિજયનીશ ચ્વેલી અને
જનુઆમિના રાત્તની ચોપડી-
માથી ઉતારેલી)

ઉપર આપેલી કવિતા એક જ કર્તાના છે, છતાં એમાં કાઠમેળને લીધે કેવો ફેરફાર થયેલો છે, એ, જાડા અસરોમાં મૂકેલા રૂપો ઉપરથી જણાઈ આવે છે

જો કે ૨૦ માં સૈફાની અસરથી રૂપાતર પામેલી એ કવિતામાં ૧૮ માં સૈફાની કવિની ભાષાના કેટલાય રૂપો જઝવાઈ રહ્યા છે તો પણ રૂપાતર પામેલી એ કવિતાની ભાષાને કાઢી ૧૮ માં સૈફાની નહિ કહેવાય તેમ ૧૮ માં સૈફાની ભાષાથી મિશ્રિત પણ નાદે કહેવાય તે જ રીતે શ્રી વીરના ૧૦૦૦ માં સૈફામાં રૂપાતરને પામેલા એ આગમોમાં ભગવાન મહાવીરના સમયે રચાઈ આવેલા આગમોની ભાષાના કેટલાય રૂપો જઝવાઈ રહ્યા હોય તો પણ એ વીરના ૧૦૦૦ માં સૈફામાં રૂપાતરને પામેલા આગમોની ભાષાને કાઢી વીરના સમયની ભાષા નહિ કહેવાય તેમ વીરના સમયની ભાષાથી મિશ્રિત પણ નહિ કહેવાય તાત્પર્ય એ છે કે, માત્ર વગેરે પ્રાચીન કવિઓની, વરરચિની અને ટેવટ અશોકની વર્મલિપિઓની માગધી ભાષાનું થોડું ઘણું પણ સ્વરૂપ વર્તમાન આગમોમાં રહેલું હોય તેમ જણાતું નથી તો પછી આગમોની ભાષાને ‘ અર્ધમાગધી ’ નામ કઈ રીતે અપાય ?

અત્યાર સુધી તો આપણે ‘ અર્ધમાગધી ’ ના સ્વરૂપમાં પુરાતન ગ્રંથ, ગ્રંથ અને વ્યાકરણને આવારે વિચાર કર્યા, પણ હવે એ સ્વરૂપમાં આધુનિક ગ્રંથપ્રારોનો અભિપ્રાય પણ જોઈ લઈએ

ફક્ત માર્કેન્ડેય એ જ મુનિશ્વર સિવાય કોઈ અર્ધપ્રાચીન વैयाકરણે અર્ધમાગધીના સ્વરૂપને લખ્યો કાઢી ઉઠેલો કયો જણાતો નથી માર્કેન્ડેય કહે છે કે —

“ શ્વોરસેન્યા અદૂગ્ત્વાદ્ દ્યુમેવાર્ધમાગધી ॥

પ્રાકૃતસર્વસ્વ પૃ. ૧૦૩

આમ લલીને એ જ પ્રથકાર અર્ધમાગધીના ઉદાહરણ તરીકે આ વાક્ય આપે છે—

“ અદ્વજ વિ જો શામેળીએ હિલિમ્વાદેવીએ પુરતપ્રહુલ્લ અશોષ
જ ઉવશમદિ ” (વેળીસહાર તૃતીય અક)

અને સાથે—

“ રાસસી—શ્રેષ્ઠિ—ચેટાડનુકમ્પાદિરર્ધમાગધી ”

એ મરતનુ વાક્ય પણ ટાકી ચતાવે છે

કમડીશ્વર પોતાના સક્ષિસસારપ્રાકૃતપાદમા જણાવે છે કે

“ મહારાષ્ટ્રીમિશ્રાડર્ધમાગધી ” ૧-૯૮

આ ઉલ્લેખની વ્યાખ્યા કરતા આચાર્ય વિવુશેશ્વર મટ્ટાચાર્ય
આ પ્રમાણે જણાવે છે—

“ અર્ધમાગધી શબ્દ ટિ દ્વારાઈ જાનિતે પારા ચાઈતે છે ચે,
એ માપાર શબ્દપ્રભૃતિર અર્ધ અશ ઈશ માગધી અર્થાત્ પ્રાકૃતમાગધી ।
તથે તાહાર અપર અપર અર્ધ અશ કિ ? કમડીશ્વર ચલિયાછેન તાહા
મહારાષ્ટ્રી—પ્રાકૃતમાગધી મહારાષ્ટ્રી સહિત મિશ્રિત હૃદયા અર્ધમાગધી
નામ ધારણ કરે ।

તાહાર ઉદાહરણ—

લમશવશનમિલશુલશિલવિઅલિદમદાલરાજિદહિજુમે ।

ધીલજિને પમ્વાલ્લુ મમ શયલમવજનવાલ ॥ ”

પાલિપ્રકાશની પ્રસ્તાવના પૃ. ૧૬-૧૭

ઉપર્યુક્ત બને વૈયાકરણોર જણાવેલુ અર્ધમાગધીનુ સ્વરૂપ
આગમોની માપામા પડી શકે સ્વરૂ : આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ. વિવુ-
શેશ્વરજીએ જણાવેલી ઉપર્યુક્ત ગાથા જ આપી રહી છે

આ ઉપરથી વાચકો જાણી શક્યા હશે કે, વૈયાકરણોએ અર્ધમાગધીનુ જે રક્ષણ નહીં કર્યું કે તે આગમોની માયામા ઘટે છે કે નહિ ?

માર્કંડેય વગેરે નહીં કરેલું અર્ધમાગધીનુ સ્વરૂપ આ પુસ્તકમા શૌરસેનીમા અને માગધીમા આવી જાય છે, યથી પણ અહીં અર્ધ માગધીને માટે જુદું પ્રકરણ રાખવામા નથી આવ્યું

પ્રાકૃતના કેટલાક વ્યાકરણોના અને તેની વૃત્તિઓના નામો

નામ	કર્તા	સવાદ
૧ પ્રાકૃતપ્રકાશ	વરરાત્રિ	પ્રસિદ્ધ છે
૨ પ્રાકૃતલક્ષણ	ચંડ	"
૩ પ્રાકૃતવ્યાકરણ	રેમચંદ્ર	"
૪ પ્રાકૃતસર્ગીવની	વસતરાજ	આનો ઉલ્લેખ માર્કંડેયના 'પ્રાકૃત સર્વસ્વ'મા છે પૃ. ૧ શ્લો. ૧
૫ પ્રાકૃતવામધેનુ	લકેશ્વર	
૬ પ્રાકૃતવ્યાકરણ	સમતભદ્ર	
૭ " વૃત્તિ	ત્રિવિક્રમદેવ	
૮ પ્રાકૃત પ્રતિયાવૃત્તિ (હુલિકા)	ઉદયસાંભાગ્ય	પ્રસિદ્ધ છે
૯ પ્રાકૃતપ્રબોધ	નરચંદ્ર	
૧૦ પ્રાકૃતવલ્પતર	રામતર્કવાર્ગશિ	

૧૧	પ્રાકૃતચદ્રિકા	કૃષ્ણપાડિત (શેષકૃષ્ણ)	
૧૨	”	વામનાચાર્ય	
૧૩	પ્રાકૃતમનોરમા	મામહ	આનો ઉલ્લેખ માર્ક- હેયના ‘ પ્રાકૃત સર્વસ્વ ’મા છે પૃ૦ ’ શ્લો ૦ ૩
૧૪	પ્રાકૃતપાવતાર	સિંહરાજ	પ્રસિદ્ધ છે
૧૫	પ્રાકૃતપ્રીતિકા	ચઢોવરશર્મા	
૧૬	પ્રાકૃતમંજરી	કાત્યાયન	પ્રસિદ્ધ છે
૧૭	પ્રાકૃતસર્વમ્બ	મારુટેય	”
૧૮	પ્રાકૃતનાન	રઘુનાથશર્મા	
૧૯	પ્રાકૃતપ્રીતિકા	નરસિંહ	
૨૦	પ્રાકૃતમણિનીપિકા	ચિન્નવોમ્મભૂપાલ	‘પદ્માપાચદ્રિકા’ની પ્રસ્તાવના પૃ૦ ૧૭ ટિ૦ પૃ૦ ૧૮ ટિ૦
૨૧	પ્રાકૃતમણિનીપ	અપ્પયજ્વન્	”
૨૨	પદ્માપામંજરી		
૨૩	પદ્માપાવાતિક		
૨૪	પદ્માપાચદ્રિકા	લક્ષ્મીધર	પ્રસિદ્ધ છે
૨૫	પદ્માપાચદ્રિકા	મામકાવિ	
૨૬	પદ્માપાસુવતાદર્શ		
૨૭	પદ્માપારૂપમાલિકા	દુર્ગણાચાર્ય	પદ્માપાચદ્રિકા પૃ૦ ૨૨-૨-૨-૨ સૂત્રની ઘટિ

(१) 'र'	= लोप (अपभ्रंश)	१७
६ 'द्र'	= लोप	१८
र	= लोप (पालि) टि० २	१८
७ 'अत्ययजन' नो 'अ'		१८
८ 'कादि' नो 'य'		१८
र	= य (पालि) टि० ४	१८
ज	= य (पालि) टि० ५	१८
९ 'खानि' नो 'ह'		१९
ग	= ह (पालि) टि० ३	१९
घ	= ह (,) टि० ४	१९
भ	= ह (,,) टि० ५	१९
(१) थ	= घ (शौरसेनी)	२०
(२) घ	= म्ब (चूलिकोपशाची)	२०
घ	= थ (,,)	२०
भ	= फ (,,)	२०
(३) झ	= ङ (,,)	२१
१० ट	= ड	२१
ट	= ड (पालि) टि० १	२१
(१) ढ	= तु (पेशाची)	२१
११ ट	= द	२१
१२ ड	= ल	२२
ड	= ल (पालि) टि० १	२२
(१) ढ	= ट (चूलिकोपेशाची)	२२
(२) ढ	= ठ (,,)	२२
(१) ण	= न (पेशाची)	२३

	न	= न (पालि) टि० १	२३
१३	न	= ण	२३
	न	= ण (पालि) टि० २	२३
१४	न	= ण	२३
१५	प	= व	२३
	प	= व (पालि) टि० ३	२३
१६	प	= व	२४
(१)	प	= न (अपभ्रश)	२४
१७	फ	= भ	२४
	फ	= ह	२४
(१)	फ	= भ (अपभ्रश)	२४
(१)	ब	= प (चूलिकापेशाची)	२५
	ब	= प (पालि) टि० १	२५
१८	ब	= व	२५
	ब	= व (पालि) टि० २	२५
(१)	म	= व्हें (अपभ्रश)	२५
१९	य	= ज	२६
	य	= ज (पालि) टि० १	२६
(१)	य	= य (मागधी)	२६
(१)	र	= ल (मागधी, पेशाची)	२६
(१)	ल	= ल (पेशाची)	२६
२०	श	= स	२७
	ष	= स	२७
	श	= स (पालि) टि० १	२७
	ष	= स (") " "	२७

२९	ते	= ट	३५
	त	= ट (पालि) टि० २	३५
(१)	न्त	= न्द (शौरसेनी)	३५
३०	झ	= ण, ण्ण	३६
	झ	= झ (पालि) टि० १	३६
	झ	= ण, ण्ण	३६
	झ	= ण (पालि) टि० १	३६
(१)	झ	= झ्झ (मागधी)	३६
	झ	= झ्झ (पालि) टि० ४	३६
(१)	झ्झ	= झ्झ (मागधी)	३६
(१)	ण्य	= झ्झ "	३६
	ण्य	= झ्झ (पालि) टि० ४	३६
(१)	न्य	= ज्झ (मागधी)	३६
	न्य	= झ्झ (पालि) टि० ४	३६
३१	स्त	= थ, त्य	३७
	स्त	= थ त्य (पालि) टि० १	३७
(१)	र्थे	= स (मागधी)	३७
	त्थ	= स्त (")	३७
३२	ट	= ठ, ठ्ठ	३७
	ट	= ठ्ठ (पालि) टि० ३	३७
	ट	= ट (पालि) टि० ४	३७
(१)	ट	= स्ट (मागधी)	३८
	ष्ठ	= स्ट (")	३८
(१)	ष्ट	= सट (पेशाची)	३८
३३	ड्ढ	= प, प्प	३८

	वम	= व, वष	३८
	इम	= डुम (पालि) टि० १-२	३८
	वम	= कुम (") " "	३८
	वम	= चम (पालि) टि० ३	३८
३४	पष	= फ, पफ	३९
	स्प	= फ, पफ	३९
	पष	= पफ (पालि) टि० १	३९
	स्प	= फ, पफ (") " "	३९
	पष	= पष टि० २	३९
	स्प	= पष टि० २	३९
	पष	= पष (पालि) टि० २	३९
	मष	= पष (") " "	
३५	ह	= म, मष	३९
	ह	= म (पालि) टि० ३	३९
३६	मम	= मम	३९
	मम	= मम (पालि) टि० ४	३९
३७	मम	= मम	३९
	मम	= गुम (पालि) टि० ५	३९
३८	मम	= म्म	४०
	मम	= म्म	४०
	मम	= म्म	४०
	मम	= म्म	४०
	मम	= म्म	४०
	मम	= म्म (पालि) टि० १	४०
	मम	= म्म (") " "	४०
	मम	= म्म (") " "	४०

(१) म्

श्न

ष्ण

स्न

ह्न

ह्ण

क्ष्ण

क्ष्म

श्न

ष्ण

स्न

ह्न

ह्ण

क्ष्ण

(१) स्न

स्न

ह्ल

ह्ल

ज्ञ

ज्ञ

ह्रि

ह्रि

रि

रि

श

ध

= म् (अपभ्रंश)

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह, ञ्ह (पालि) टि० ३ ४०

= ण्ह (") " " ४०

= ण्ह (पालि) टि० ३ ४०

= ण्ह (") टि० ३ ४०

= ण्ह (") " " ४०

= ण्ह (") " " ४०

= सिन (पैशाची) ४१

= सिन (पालि) टि० १ ४१

= ल्ह ४१

= ह्ल (पालि) टि० २ ४१

= ज ४१

= ज (पालि) टि० ३ ४१

= रिह ४१

= रह, रिह (पालि) टि० ४ ४१

= रिस ४२

= रिस

= रिस (पाटि) टि० १ ४२

= रिस (") " " ४२

४०

४१

४२

४३

४४	सयुक्त'ल'	= इल	४२
		= ॥ (पालि) टि० २	४२
४५	र्य	= रिअ	४२
	(१) र्य	= रिय (पेशाची)	४३
	र्य	= रिय (पालि) टि० ४	४२
४६	ह्य	= य्ह	४३
	ह्य	= य्ह (पालि) टि० १	४३
४७	सयुक्त'वी'	= उवी	४३

प्रकरण ५ मं ४४-६२

स्वरना विशेष विकारो

४८ 'अ' विकार ४४-४७

(क) अ	= आ	
(ख) अ	= इ	
(ग) अ	= ई	
(घ) अ	= उ	
(ङ) अ	= ए	
(च) अ	= ओ	
(छ) अ	= अइ	
(ज) अ	= आइ	
(झ) 'अ'	= लोप	
अ	= आ (पालि) टि० १	४४
अ	= इ (॥) टि० १	४५
अ	= उ (॥) टि० २	४५
अ	= ए (॥) टि० १	४६

४९

‘आ’ विकार

४७-४९

(क) आ = अ

(ख) आ = इ

(ग) आ = ई

(च) आ = उ

(छ) आ = ऊ

(ज) आ = ए

(झ) आ = ओ

आ = अ (पालि) टि० २ ४७

आ = ए (”) टि० २ ४९

५०

‘इ’ विकार

४९-५१

(क) इ = अ

(ख) इ = ई

(ग) इ = उ

(घ) इ = ए

(ङ) इ = ओ

(च) नि = ओ

इ = अ (पालि) टि० ६ ४९

इ = उ (”) टि० २ ५०

इ = ए (”) टि० १ ५१

इ = ओ (”) टि० २ ५१

‘५१

‘ई’ विकार

५१-५३

(क) ई = अ

(ख) ई = आ

(ग) ई = इ

(ण) ण	= उ
(ञ) ञ	= ऊ
(च) च	= ए
च	= अ (पालि) टि० ४ १

१२

' उ ' विकार

१२-१४

(क) उ	= अ
(ख) उ	= आ
(ग) उ	= इ
(घ) उ	= ई
(ङ) उ	= ऊ
(च) उ	= ओ
उ	= अ (पालि) टि० १ १३
उ	= इ (पालि) टि० २ १३
उ	= ओ (पालि) टि० १ १४

१३

' ऊ ' विकार

१४-१६

(क) ऊ	= अ
(ख) ऊ	= इ
(ग) ऊ	= ई
(घ) ऊ	= उ
(ङ) ऊ	= ए
(च) ऊ	= ओ
ऊ	= अ (पालि) टि० २ १४
ऊ	= अ (सस्कृत) टि० २ १४
ऊ	= ओ (पालि) टि० २ १५

५४	'ऋ' विकार			५५-५९
	(क) ऋ	= आ		
	(ख) ऋ	= इ		
	(ग) ऋ	= उ		
	(घ) ऋ	= ऊ		
	(ङ) ऋ	= ए		
	(च) ऋ	= ओ		
	(छ) ऋ	= अरि		
	(ज) ऋ	= ढि		
	(झ) ऋ	= रि		
	(१) ऋ	= इ (पैशाची)		५९
	ऋ	= इ (पालि) टि० ३		५९
	ऋ	= उ (पालि) टि० १		५७
	ऋ	= ए (पालि) टि० २		५७
५५	'ए' विकार			५९
	(क) ए	= इ		
	(ख) ए	= ऊ		५९
	ए	= ओ (पालि) टि० २		५९
५६	'ऐ' विकार			५९-६०
	(क) ऐ	= अअ		
	(ख) ऐ	= इ		
	(ग) ऐ	= ई		
	(घ) ऐ	= अइ		
	ऐ	= इ (पालि) टि० १		६०
	ऐ	= ई (") , २		६०

५७	‘ओ’ विकार		६०-६१
	(क) ओ	= अ	
	(ख) ओ	= ऊ	
	(ग) ओ	= अउ, आअ	
९८	‘औ’ विकार		६१-६२
	(क) औ	= अउ	
	(ख) औ	= आ	
	(ग) औ	= उ	
	(घ) औ	= आव	
	औ	= अ (पालि) टि० १	६१
	औ	= आ (”) ” १	६१
	औ	= उ (”) टि० १	६२

प्रकरण ६ द्वि

पृ० ६३-७४

असंयुक्त व्यञ्जनानां विशेष फेरफारो

नियमाक्त	उद्देश्य	विधेय	पृष्ठ
९९	‘क’ विकार		६३-६४
	क	= ख	
	क	= ग	
	क	= च	
	क	= भ	
	क	= म	
	घ	= व	
	क	= ह	

	क	= ख (पाठि) टि० १	६३
	क	= ग (") टि० ३	६३
६०	'ख' विकार		६४
	ग	= क	
६१	'ग' विकार		६४
	ग	= म	
	ग	= ल	
	ग	= व	
६२	'घ' विकार		६४-६५
	घ	= ज	
	घ	= ट	
	घ	= ल	
	घ	= स	
	घ	= न (पाठि) टि० ३	६४
६३	'ज' विकार		६५
	ज	= झ	
६४	'ट' विकार		६५
	ट	= ड	
	ट	= ल	
	ट	= ल, ळ (पालि) टि० १	६५
६५	'ठ' विकार		६५
	ठ	= ल	
	ठ	= द	
६६	'ण' विकार		६५
	ण	= ल	
	ण	= ळ (पालि) टि० ३	६५

६७

‘त’ विकार

६५-६७.

त = ष

त = छ

त = ट

त = ड

त = ण

त = र

त = ल

त = व

त = ह

त = ट (पालि) टि० १

६६

६८

‘थ’ विकार

६७-६८

थ = द

थ = ध

थ = ठ (पालि) टि० ३

६७

६९

‘द’ विकार

६८

द = ढ

द = घ

(क) द = र

(ख) द = र

द = ल

द = ष

द = ह

द = ड (पालि) टि० १

६८

द = ङ (पालि) टि० ५

६८

७०	'घ' विकार	६९
	घ = ङ	
७१	'न' विकार	६९
	न = ण	
	न = छ	
	न = छ (पालि) टि० १	६९
७२	'प' विकार	६९
	प = फ	
	प = म	
	प = य	
	प = र	
	प = व (पालि) टि० ७	६९
७३	'ब' विकार	६९
	ब = म	
	ब = म	
	ब = य	
	ब = म (पालि) टि० ४	६९
७४	'भ' विकार	६९
	भ = व	
७५	'म' विकार	७०
	म = ङ	
	म = य	
	म = स	
७६	'म' अनुनासिक	७०

य	= आह	
य	= ज्ञ	
य	= त	
य	= ल	
य	= व	
य	= ह	
य	= र टि० १	७०
य	= ल (पालि) टि० ३	७०
य	= व (") ,, ४	७०

र	= ड	
र	= ढा	
र	= ण	
र	= ल	

ल	= पा	
ल	= र	
ल	= न (पालि) टि० १	७२

व	= म	
व	= म	

८१	‘श्र’ विकार’	७२-७३
	श = छ	
	श = ह	
	श = छ (पालि) टि० ५	७२
८२	‘प’ विकार	७३
	प = छ	
	प = ण्ह	
	प = ह	
	प = छ (पालि) टि० १	७३
८३	‘स’ विकार	७३
	स = छ	
	स = ह	
८४	‘ह’ विकार	७३
	ह = र	
८५	लोप	७३-७४
	‘क’ लोप	
	‘ग’ लोप	
	‘ज’ लोप	
	‘द’ लोप	
	‘य’ लोप	
	‘व’ लोप	

प्रकरण ७ मु

संयुक्त व्यजनोना विशेष फेरफार

नियमांक	उद्देश्य	विधेय	पृष्ठ
		क	
८६	(क) क्त	= क	७६
	(ख) ग्ग	= क	
	(घ) छ	= क	
	क्त	= क (पालि) टि० १	७६
	ग्ग	= ग्ग (पालि) टि० २	७६
८७		वरख, ख	७५-७६
	(क) क्षण	= कख	
	(ख) स्त	= ख	
	(ग) स्थ	= ख	
	(घ) स्फ	= ख	
८८		ग्ग, झ	७६
	(क) क्त	= ग्ग	
	(ख) स्क	= झ	
	स्क	= झ (पालि) टि० २	७६
८९		ख	७६
	(क) व	= ख	
	(ख) थ्य	= ख	
		च्छ, छ	
९०	(क) स्थ	= छ	
	(ख) स्प	= छ	
	(ग) स्प	= च्छ	

९१

ज, झ

न्य

= ज्ञ

९२

न्य

= ज्ञ (पालि) टि० २

९३

न्य

ज्ञा

= ज्ञा

९४

धि

न्धु

= धु

(क) त

= ह

(ख) र्थ

= ह

(ग) स्त

= ह

= ह

त

= ट (पालि) टि० २

९५

(क) र्थ

= ह

(ख) स्त

= ह

(ग) स्य

= ठ

= ठ

स्य

= ठ

= ह

= ह

स्य

= ह (पालि) टि० ६

= ट (पालि) टि० ७

९६

स्य

= ह (॥) टि० ४

(क) र्थ

= ह

(ख) र्थ

= ह

= ह

९७

(क) र्थ

= ह

= ह

इ = इ

ग = ग

घ = घ

(ख) व = व

इ = इ (पालि) टि० १ ७९

ई = ई " " "

उ = उ " " "

९८ णट, णड, णण ७९-८०

न = णट

ड = णड

(क) ञ = णण

(ख) च = णण

(ग) छ = णण

न = णट (पालि) टि० २ ७९

९९ त्थ = ८०

(क) त्त = त्त

(ख) त्म = त्त

१०० इ = ८०

इ = इ

१०१ न्त, न्ध = ८०

न्य = न्य

हन् = न्ध

१०२ ण, ण्क, फ = ८०-८१

त्त = ण

ण्य = ण्क

९१	न्य	ञ्ज	
	न्य	ञ्ज	
९२	न्य	ञ्ज (पालि) टि० २	७६
	न्य	ञ्ज	७७
९३	न्य	ञ्ज	
	न्य	ञ्ज	७७
९४	न्य	ञ्ज	
	न्य	ञ्ज	७८
	(क) च	ञ्ज	
	(ख) र्थ	ञ्ज	
	(ग) स्त	ञ्ज	
	त	ञ्ज (पालि) टि० २	७७
९५	(क) र्थ	ञ्ज	७७-७८
	(ख) स्त	ञ्ज	
	(ग) स्य	ञ्ज	
	स्य	ञ्ज	
	र्थ	ञ्ज (पालि) टि० ३	७७
	स्य	ञ्ज (पालि) टि० ४	७८
	स्य	ञ्ज ( ) टि० ४	७८
९६	(क) र्थ	ञ्ज	
	(ख) र्थ	ञ्ज	
९७	(क) र्थ	ञ्ज	

इ	= इ	
भ	= भ	
व	= व	
(ख) व	= व	
इ	= इ (पालि) टि० १	७०
व	= व " " "	
भ	= भ " " "	

९८ णट, णड, णण ७१-८०

न्त	= णट	
न्ड	= णड	
(क) ञव	= णण	
(ख) त	= णण	
(ग) ह	= णण	
न्त	= णट (पालि) टि० २	७९

९९ त्थ ८०

(क) त्त	= त्थ	
(ख) त्त	= त्थ	

१०० इ ८०

इ = इ

१०१ न्त, न्ध ८०

न्ध = न्त

हन् = न्ध

१०२ ण्ण, ण्फ, फ ८०-८१

त्त = ण्ण

प्प = ण्फ

	८५	८६	
	८७	८८	
	८९	९० (१०) दि० ४	८९
१०१	९१, ९२	९३	९१
	९४	९५	
	९६	९७	
	(१) ९८	९९	
	(११) १००	१०१	
	१०२	१०३ (१००) दि० ७	८१
१०४		१०४	८२
	(१) १०५	१०६	
	(११) १०७	१०८	
	(११) १०९	११०	
१०९		१११	८२
	११२	११३	
	११४	११५	
	११६	११७ (११०) दि० १	८३
१०९		११८	८३
	११९	१२०	
१०९		१२१	८४-८५
	(१)	१२२	
	(११)	१२३	
	(११)	१२४	
	(११)	१२५	
	(११)	१२६	

७५

	(च)	प्य = ह	
	(उ)	ष्य = ह	
१०८		द्विर्भाव	८२-८४
	(क)	जुदा जुदा शब्दोमा द्विर्भाव	
	(ख)	सामासिक शब्दोमा द्विर्भाव	
१०९		शब्द-विशेषविकार	८४-८६
	"	" (पालि) टि० १	८५
	"	" (पालि) टि० १	८६
११०		शब्द-पर्वपाविकार	८६-८७
	"	" (पालि) टि० ३	८७
		४-५-६	
१११		अन्त स्वरवृद्धि	८८-९०
	"	(पालि) टि० १	८८
		३-५-६-७	
	"	(पालि) टि० १-२	८९
		३-४-५	
		६-८-९	
	"	(पालि) टि० २-३	९०
११२		अक्षर-न्यत्यय	९०-९१
	(१)	अपभ्रश-आदेशो	९१
	(१)	अपभ्रशना उमेरणो	९१
		' व ' नो वधारे	
		' अ ' नो वधारे	

सधि प्रकरण ८ भुं

९२-१०१

१

स्वरसावि

९२-९३

" (पालि) टि० २

९२

" (पालि) टि० १

९३

२

ह्रस्व-दीर्घविवान

९३-९५

'ह्रस्व' नो दीर्घ

" " (वैदिकसं०) टि० १ ९४

" " (संस्कृत) टि० १ ९४

" " (पालि) टि० १ ९८

'दीर्घ' नो ह्रस्व (वैदिकसं०) टि० २ ९४

" " (संस्कृत) टि० २ ९४

३-४-५

सधिनिषेध

९५

६-७-८-९-१०

स्वरलोप

९६-९७

" , (पालि) टि० १-२ ९६

" " " " १ ९७

११-१२

व्यञ्जनसाधि

९७-१०१

११

विसर्ग

= ओ

१२-१३

न

= अनुस्वार

= " (पालि) टि० ३ ९७

१४

उ

= अनुस्वार

अ

= अनुस्वार

इ

= अनुस्वार

ए

= अनुस्वार

(१) 'ण'

आगम (शौरसेनी) ९८

'न'

- = (पालि) टि० १ ९८

१५-१६	अनुस्वारआगम	
	" "	(पालि) टि० १ ९९
१७	' म ' आगम	९९
१८	अनुनासिकविधान	१००
	" "	(पालि) टि० २ १००
१९	' अनुस्वार ' लोप	१००-१०१
	"	(पालि) टि० ३ १००
	"	(सस्कृत) टि० ४ १००

प्रकरण ९ सु १०२-१२२

उपसर्ग-अव्यय-निपात

उपसर्ग	१०२-१०३
अव्यय	१०३-११९
निपात	११९-१२१
अपभ्रंशमा आवता केटलाक निपातो	१२१-१२२

नामप्रकरण १० सु १२३-२३८

नामना प्रकारो	१२३
नामना अन्त्यस्वरनो फेरफार	१२३
नामनी जातिओ	१२३
वचन-विभक्तिओ	१२४
प्राकृत भाषाना प्रत्ययो	१२५
शौरसेनी भाषाना प्रत्ययो	१२५
" प्रत्ययो	१-
" प्रत्ययो	२

अपभ्रश मापाना प्रत्ययो	१२६
प्राकृत प्रत्ययोने लगता नियमो	१२६
प्रत्ययो लगता नामना मूळ अगमा यता	
फेरफारो	१२७
शौरसेनी प्रत्ययने लगता नियमो	१२८
मागधी प्रत्ययने लगता नियमो	१२८
पेशाची " " "	१२८
अपभ्रश " " "	१२९
अपभ्रश प्रत्यय लगता अगमा यता फेरफारो	१२९
स्वरातशब्दो	१३०-१८१
अकारात शब्दना रूपान्यानो प्राकृत (पुलिंग)	१३०
" " (पालिरूपारथानो पुलिंग) टि० १	१३०
‘ वध ’ शब्दनी विशेषता	१३१
चतुर्वीनु आर्षमाकृतरूप	१३१
वीर (शौरसेनीरूपो)	१३२
वीर (मागधीरूपो)	१३२
वीर (पेशाचीरूपो)	१३२
वीर (अपभ्रशरूपो)	१३३
अकारात शब्दना प्राकृत रूपारथानो (नपुमरुलिंग)	१३३
कुल प्राकृतरूपो	१३४
कुल (पालिरूपो) टि० २	१३४
‘ मणसा ’ वेगरे आर्षरूपो (टि० १)	१३५
‘ मनमा ’ " पालिरूपो (" ")	१३५
‘ वम्मुणा ’ वेगरे आर्षरूपो (टि०)	१३६
‘ वम्मुना ’ " पालिरूपो (")	१३६

कुल (अपभ्रशरूपो)	१३६
कुलभ (अपभ्रशरूपो)	१३७
अकारात-सर्वादि-शब्द	१३७
उवह (टि० २)	१३७
‘ त्यद् ’ सर्वनाम (पालि) टि० ४	१३७
सव्व प्राकृतरूपो	१३८
सव्व (पालिरूपो) टि० ३	१३८
सव्व (शौरसेनीरूपो)	१३९
शव्व (मागधीरूपो)	१३९
सव (पैशार्चीरूपो)	१४०
सव्व, साह (अपभ्रशरूपो)	१४०
त, ण प्राकृतरूपो	१४१
त, न (पालिरूपो) टि० १	१४१
त (अपभ्रशरूपो)	१४२
ज प्राकृतरूपो	१४२
ज (पालिरूपो) टि० ३	१४२
ज (अपभ्रशरूपो)	१४३
क प्राकृतरूपो	१४३
क (पालिरूपो) टि० ३	१४३
क्, क्वण काइ (अपभ्रशरूपो)	१४४
इम प्राकृतरूपो	१४५
इम (पालिरूपो) टि० १	१४५
आय (अपभ्रशरूपो)	१४६
आ (अपभ्रशरूपो) टि० १	१४६
आ (अपभ्रशरूपो) टि० १	१०

एद, एअ (अपभ्रशरूपो)	१४७
अकारात् सर्वादि (नपुसकलिङ्ग)	१४८-१५१
तुम्ह प्राकृतरूपो	१५१
तुम्ह (पालिरूपो) टि० ३	१५१
अम्ह प्राकृतरूपो	१५३
अम्ह (पालिरूपो) टि० ३	१५३
तुम्ह (अपभ्रश)	१५०
अम्ह (अपभ्रश)	१५५
आकारात् शब्दना रूपान्वयानो (पुलिङ्ग)	१५५
हाहा	१५६
पद्मापाचट्टिकानो मत टि० १	१५६
इकारात्, उकारात् शब्दना रूपान्वयानो (पुलिङ्ग)	१५७
प्राकृत भाषाना प्रत्ययो	१५७
प्राकृत प्रत्ययोने लगता नियमो	१५८
इसि प्राकृतरूपो	१५९
इसि (पालिरूपो) टि० १	१५९
अग्नि (") टि०	१६०
मुनि (") टि०	१६०
आदि (") "	"
गिरि (") "	"
रसि (") "	"
सखि (") "	१६०-१६१
गामनी (") "	१६१
वृच्छिसि आर्षरूप टि० १	१६१

‘इन्’ छेडावाळा नामोनी विशेषता (शौरमेनी वगेरेमा)

दाडि	१६२
दाडि (पालिरूपो) टि० १	१६२-१६३
भाणु प्राकृतरूपो	१६३
मानु (पाणिरूपो) टि० २	१६३
हेतु (”) ”	१६४
जतु (,) ”	१६४
अभिभू (”) ”	१६४-१६५
महभू (”) ”	१६५
सन्वज्जु (”) ,	१६५
अमु प्राकृतरूपो	१६६
अमु (पालिरूपो) टि० १	१६६
इकारात उकारात शब्दने लागता अपभ्रश प्रत्ययी	१६७
इसि (अपभ्रशरूपो)	१६७
भाणु (”)	१६८
इकारात, उकारात शब्दना रूपाम्बानो (नपुसकलिङ्ग)	१६९
दाहि प्राकृतरूपो	१६९
दाधि (पालिरूपो) टि० २	१६९
गामनी (”) टि० २	१६९
महु प्राकृतरूपो	१७०
मधु (पालिरूपो) टि० १	१७०
गोनभू (पालिरूपो) टि० १	१७०
जम प्राकृतरूपो	१७१
जुलि (पालिरूपो) टि० १	१७१
जुलि (”)	१७१
जुलि (”)	१७१

ઋકારાત શબ્દના રૂપાન્યાનો (પુલિંગ)	૧૭૧
વિશેષ્યવાચક ઋકારાત	૧૭૨
પિતૃ, પિઅર પ્રાકૃતરૂપો	૧૭૩
પિતૃ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૧૭૩
વિશેષણવાચક ઋકારાત	૧૭૪
દાતૃ, દાયાર પ્રાકૃતરૂપો	૧૭૫
દાતૃ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૧૭૫

પિઅ	}	અપધ્વશ	૧૭૬-૧૭૭
પિટ			
પિટ્			
પિટ્ઠિ			
પિટ્ઠ			
પિટુ			
પિઅર			
પિટર			

ઋકારાત શબ્દના રૂપાન્યાનો (નપુમ્સલિંગ)	૧૭૮
સુપિઅર પ્રાકૃતરૂપો	૧૭૮
દાયાર ”	૧૭૮
ઐકારાત અને ઓકારાત શબ્દના રૂપાન્યાનો	૧૭૯
ગો (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૧૭૯-૧૮૦
મુરેઅ પ્રાકૃતરૂપો	૧૮૦
‘ગો’ અને ‘નૌ’ના આર્પરૂપો ટિ૦	૧૮૦
ગિગેઅ પ્રાકૃતરૂપો	૧૮૧
વ્યજનાત શબ્દો	૧૮૧-૨૦૩
પદ્માપાચદ્રિકાનો મત ટિ૦ ૧	૧૮૧

‘अत्’ छेडावाळा नामो	१८२
” ” नामोना आर्परूपो	१८२
” ” नामोनी शौरसेनीमा विशेषता	१८२
भगवत } प्राकृतरूपो	१८३
भयवत }	
भगवत (पालिरूपो) टि० १	१८३
भवत प्राकृतरूपो	१८४
भवत (पालिरूपो) टि० १	१८४
सत ” ” ”	”
भवत (वर्तमान कृदत)	१८५
गच्छत (पालिरूपो) टि० १	१८५
महत ”) ” ”	”
अरहत (”) ” ”	”
भवमाण प्राकृतरूपो	१८६
भविस्समाण ”	१८६
अत्’ छेडावाळा नामो (नपुंसकलिंग)	१८७
भगवत प्राकृतरूपो	१८७
, (पालिरूपो) टि० १	१८७
गच्छत (”) ” ”	”
अत्’ छेडावाळा नामो (अपभ्रंशरूपो)	१८८
भगवत (पुल्लिंग)	१८९
भगवत (नपुंसकलिंग)	१८९
अन्’ छेडावाळा नामो (पुल्लिंग)	१८९
अद्धाण प्राकृतरूपो	१८९
रायाण ”	१९०
सुसम्माण प्राकृतरूपो	१९०

‘અન્’ છેડાવાળા નામોને લાગતા વિશેષ પ્રત્યયો	૧૯૦
પૂસ પ્રાકૃતરૂપો	૧૯૧
મહવ ”	૧૯૧
અપ્પ ”	૧૯૨
અત્ત, આતુમ (પાલિરૂપો) ટિં ૧	૧૯૨
‘રાય’ શબ્દની પ્રક્રિયા અને વિશેષતા	૧૯૩-૧૯૫
રાજ (પાલિરૂપો) ટિં (૦)	૧૯૩
બ્રહ્મ (”) ટિં	૧૯૪
અદ્ધ (”) ટિં	૧૯૪
યુવ (”) ટિં	૧૯૫
મુદ્ધ (”) ટિં	૧૯૫
સા (”) ટિં	૧૯૬
રાય પ્રાકૃતરૂપો	૧૯૭
રાય (પૈશાર્ચીરૂપો)	૧૯૮
મુપૂસ પ્રાકૃતરૂપો (નપુસકલિંગ)	૧૯૯
મુઅપ્પ ” ”	૧૯૯
મુઅપ્પાણ ” ”	૧૯૯
મુરાય ” ”	૨૦૦
પૂમ, પૂમાણ (અપભ્રંશરૂપો)	૨૦૦
મુપૂસ (” નપુમકલિંગ)	૨૦૧
મુપૂસાણ (”)	૨૦૧
‘અસ્’ છેડાવાળા નામો	૨૦૨
પુમ (પાલિરૂપો) ટિં ૩	૨૦૨
સ્ત્રીલિંગ	૨૦૩-૨૨૮
આકારાત શબ્દોની પ્રક્રિયા	૨૦૩

ईकारात	॥	॥	२०४
स्त्रीलिङ्गी नामोने लगता प्राकृत प्रत्ययो			२०५
प्राकृत प्रत्ययोने लगता नियमो			२०५
विशेषता			२०६
अपभ्रशना प्रत्ययो			२०६
अपभ्रशना प्रत्ययोने लगता नियमो			२०७
माला प्राकृतरूपो			२०७
॥ (पालिरूपो) टि० १			२०७
वाधा प्राकृतरूपो			२०९
गङ्गा प्राकृतरूपो			२०९
रत्ति (पालिरूपो) टि० १			२०९
वेणु प्राकृतरूपो			२११
यागु (पालिरूपो) टि० १			२११
नई प्राकृतरूपो			२१२
नदी (पालिरूपो) टि० १			२१२
बहु प्राकृतरूपो			२१३
बन् (पालिरूपो) टि० २			२१३
माला (अपभ्रशरूपो)			२१५
मइ (॥)			२१५
पइदी (॥)			२१६
भेणु (॥)			२१६
बहु (॥)			२१७
मवादि (स्त्रीलिङ्ग)			२१८
सज्जा (पालिरूपो) टि० १			२१८

ती, ता } प्राकृतरूपो	२१९
णी, णा }	
ता (पालिरूपो) टि० ३	२१९
जी, जा प्राकृतरूपो	२२०
की, का ”	२२१
इमा, इमी ”	२२१
इमा (पालिरूपो) टि० २	२२१
एआ, एई प्राकृतरूपो	२२३
एता (पालिरूपो) टि० १	२२३
अमु प्राकृतरूपो	२२३
अमु (पालिरूपो) टि० २	२२३
ऋवारात स्त्रीलिंग	२२४
माआ, मायरा प्राकृतरूपो	२२४
मातु (पालिरूपो) टि० २	२२४
पद्मापाचद्विकानो मत (टि० १)	२२६
धूआ प्राकृतरूपो	२२६
धीतु (पालिरूपो) टि० २	२२६
गउ प्राकृतरूपो	२२७
गाई ”	२२७
गोणी ”	२२७
गो (पालिरूपो) टि० १	२२७
नावा प्राकृतरूपो	२२८
सरयावानरु शब्दो	२२९-२३८
इक्क प्राकृतरूपो	२२९
उम ”	२२९

ઉખ (પાલિરૂપો) ટિ० ૧	૨૨૯
દુ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૦
દ્વિ (પાલિરૂપો) ટિ० ૧	૨૩૦
તિ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૧
તિ (પાલિરૂપો) ટિ० ૧	૨૩૧
ચઙ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૨
ચતુ (પાલિરૂપો) ટિ० ૧	૨૩૨
પચ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૩
પચ (પાલિરૂપો) ટિ० ૧	૨૩૩
ઘઙ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૪
ઘતિ (પાલિરૂપો) ટિ० ૧	૨૩૪
સહ્યાવાચક શબ્દોની યાદી	૨૩૪-૨૪૮

ફારક-વિભક્ત્યર્થ પ્રકરણ ૧૧ મુ ટિ० ૨૩૯-૨૪૧

૧	જુદા જુદા અર્થમા પછી વિભક્તિનો પ્રયોગ	૨૩૯
	„ „ „ „ (સસ્કૃત) ટિ० ૧	૨૩૯
૨	„ „ સસમી „ પ્રયોગ	૨૩૯
૩	પચમીને બદલે તૃતીયા અને સસમીનો પ્રયોગ	૨૪૦
૪	સસમીને બદલે દ્વિતીયાનો પ્રયોગ	૨૪૦
	‘ તેણ વાલેણ તેણ સમણ ’ ની વિભક્તિનો	
	વિચાર ટિ० ૬	૨૪૦-૨૪૧

आख्यात प्रकरण १० मृ २४०-२९८

समृद्धा, पाल अने प्राकृतमा धातुना प्रसार २४२
विभक्तिओ २४३

कर्तारिरूप २४४

१ व्यननात धातुनी प्रक्रिया २४४

२ स्वरात धातुनी प्रक्रिया २४५

३ उवर्णात ,, ,, २४६

४ अवर्णात ,, ,, २४६

५-१० धातओने लगता केटलार काया २४६-२८८

वर्तमानकाल

११ वर्तमानकालना प्रत्ययो प्राकृत २४८

” (पालि) टि० २ २४८

१-२-३ प्रत्ययोने लगतु कार्य २४९

शौरसेनी-मागधी २५०

पैशाची २५०

अपभ्रश २५०

व्यननात धातुना रूपारख्यानो २५१-२५४

हम् प्राकृतरूपो

” (शौरसेनीरूपो)

” (मागधी ”)

” (पैशाची ”)

” (अपभ्रश ”)

स्वरात धातुना रूपारख्यानो

हो प्राकृतरूपो

२५४-२६१

(શૌરસેની ,)

(માગધી ,)

(પૈશાચી ,)

(અપભ્રંશ ,)

શ્રુતકાઠ

૨૬૦-૨૬૬

સ્વરાત અને વ્યંજનાત યાતુને લગતા પ્રત્યય	૨૬૨
પાઙિ પ્રત્યયો (ટિ૦ ૧-૩)	૨૬૨
હન્ પ્રાકૃતરૂપો	૨૬૩
હો "	૨૬૩
પા "	"
ઠા "	"
ને "	"
છા "	"
ઉકે "	"
હો (પાઠિરૂપો) ટિ૦	૨૬૩
આર્ષ પ્રયોગોમા આવના ત્યા, ર્થ, ર્થ્યા, ર્થુ	
અને અસુ પ્રત્યયોનો પાઠિપ્રત્યયો સાથે સન્ધ ટિ૦ ?	૨૬૪
મ્ } (પાઠિરૂપો) ટિ૦	૨૬૪
ગમ્ }	
કેટલાક આર્ષરૂપો	૨૬૪
સમ્પ્ટન જય કેટલાક આર્ષરૂપો	૨૬૫
મરિચ્યત્કાર	૨૬૬-૨૭૪
પ્રાકૃત પ્રત્યયો	૨૬૬
૯ પ્રાકૃત પ્રયયોવાળા પાઠિરૂપો (ટિ૦ ૧)	૨૬૬
૧૦ પ્રાકૃત પ્રયયોવાળા પાઠિરૂપો (ટિ૦ ૨)	૨૬૬

પાલિના પ્રત્યયો ટિ૦ ૨	૨૬૭
પેશાચીના મવિવ્યત્વાલ્લના પ્રત્યયો	૨૬૮
અપભ્રંશના " "	૨૬૮
મળ પ્રાકૃતરૂપો	૨૬૯-૨૭૩
(શૌરસેની રૂપો)	
(માગધી)	
(પૈશાચી)	
(અપભ્રંશ)	
દો પ્રાકૃતરૂપો અને શૌરસેની વગેરેનાં રૂપો	૨૭૩-૨૭૪
સમ્પ્રજનન્ય કેટલાક આર્ષરૂપો	૨૭૪
ક્રિયાતિપત્તિ	૨૭૫
પ્રાકૃત વગેરેના પ્રત્યયો	૨૭૫
આદ્યાર્થ-વિધ્યર્થ	૨૭૫-૨૭૬
પ્રાકૃત વગેરેના પ્રત્યયો	૨૭૬-૨૭૬
આદ્યાર્થ (પાલિ પ્રત્યયો) ટિ૦ ૧	૨૭૬
વિ-યર્થ " " "	"
દમ્ પ્રાકૃતરૂપો	૨૭૬
દો ,	૨૭૭
શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીના રૂપો	૨૭૭
દો } અપભ્રંશના રૂપો	૨૭૭
દો }	
કેટલાક આર્ષરૂપો	૨૭૮
અનિયમિત રૂપો	૨૭૯-૨૮૩
અર્ (વર્તમાન)	૨૭૯
(ભૂત)	૨૮૦
(વિધ્યર્થ, આદ્યાર્થ અને મવિવ્યત્વાલ્લ)	૨૮૦

वि-यर्थ	२९३
आज्ञार्थ	२९३
भूत (ह्यस्तन)	२९४
प्रेरक सहाभेद	२९४
” ना रूपो	२९५
अनियमित सहाभेदी अगो	२९६

कृदन्त प्रकरण १३ सु	२९९-३२३
वर्तमानकृदन्त	२९९-३०४
कर्तरिवर्तमानकृदन्त	२९९
कर्तरिवर्तमानकृदन्त (पालि) टि० २	३००
प्रेरक कर्तरिवर्तमानकृदन्त	३०३
सहाभेदी वर्तमानकृदन्त	३०३
प्रेरक सहाभेदी ”	३०४
भूतकृदन्त	३०४-३०७
कर्तरिभूतकृदन्त	३०४
सहाभेदी भूतकृदन्त	”
भूतकृदन्त (पालि) टि० १	३०५
प्रेरकभूतकृदन्त	३०६
केटलाक ससृज्जनय भूतकृदन्तो	३०६
भविष्यत्कृदन्त	३०६
भविष्यत्कृदन्त प्राकृत	’
भविष्यत्कृदन्त (पालि) टि० १	३०७

हेत्वर्थकृदन्त	३०७-३११
हेत्वर्थकृदन्त प्राकृत	३०७
तु-दु-त्तए प्रत्ययो	३०७
हेत्वर्थकृदन्त (पालि) टि० २	३०७
अनियमित हेत्वर्थ कृदन्त	३०८
‘ त्तए ’ प्रत्ययात् रूपो	३०९
‘ तत्वे ’ अने ‘ त्तए ’ प्रत्यय (टि० १)	३०९
हेत्वर्थकृदन्त (अपभ्रश)	३१०-३११
सम्बन्धकभूतकृदन्त	३११-३१८
सम्बन्धकभूतकृदन्त प्राकृत	३११
तु-अ-तूण-तुआण-इत्ता-इताण-आय- आए प्रत्ययो	३१२
सम्बन्धकभूतकृदन्त (शौरसेनी-मागधी)	३१२
” (पालि) टि० २	३१२
” (पेशाची)	३१३
” (अपभ्रश)	३१३
अपवाद-शौरसेनी	३१३
अपवाद-पेशाची	३१३
अपवाद-अपभ्रश	३१३
भाषावार उदाहरणो	३१४-३१७
प्राकृत	३१४
शौरसेनी-मागधी	३१६
पेशाची	३१६
अपभ्रश	३१७

केटलाक सस्कृतनन्य सबधमभूतकृततो	३१८
विध्यर्थकृत	३१९-३२१
वि'यर्थकृत प्राकृत	३१९
" (पालि) टि० २	३१९
केटलाक सस्कृतन य वि'यर्थकृत	३२०
तय	३२०
अणिज्ज, अणीञ्	३२०
य	३२०
अनियमित वि'यर्थकृत	३२१
वि'यर्थकृत (अपभ्रश)	३२१
कर्तरिकृत	३२२-३२३
कर्तरिकृत प्राकृत	३२३
" (पालि) टि० १	३२२
" (अपभ्रश)	३२२

तद्धित प्रकरण १४ सु	३२३-३२४
इदमर्थक 'कर' प्रत्यय	३२३
" आर " (अपभ्रश)	३२३
" ईय " (पालि) टि० १	३२३
भगार्थक 'इह' 'उह'	३२३
■ (पालि) टि० ३	३२३
इम (,) टि० १	३२४
तत्सदृशार्थक 'व'	३२४
भावार्थक इमा, च, तण	३२४
प्पण (अपभ्रश)	३२४

वारार्थक हुत्त	३२५
॥ वल्लु (पालि) टि० ७	३२५
मुत्तो आर्ष (टि० ७)	३२५
अत्त्वर्थाय प्रत्ययो	३२५
तो, दो प्रत्यय	३२६
हि, ह त्थ ,	३२७
एह ,	३२७
स्वाधिक प्रत्यय	३२७
स्वाधिक (पेशाची)	३२८
स्वार्थिक (अपभ्रश)	३२८
अनियमित तद्धितातरूपो	३२९
केटलाक सम्कृतजन्य तद्धितातरूपो	३३०-३३१
आलुपाठ	३३१-३५३

शुद्धिपत्र

अशुद्ध-

व्यञ्जनम्

रप

न-धृष्टद्युम्न धट्टज्जुणो

शुद्ध-

व्यञ्जनम्

स

आ उदाहरण

अने ए उपरनु

टिप्पण पृ० १६मा

प. ४ म्-ना

उदाहरणमा मूको

‘र’ लोप १७

पृष्ठ-

१०

१४

१६

पंक्ति-

११

२१

१

अपभ्रशमा

(१) अपभ्रशमा १७

श्य, क्ष त्स त्स-च्छ १७

पञ्जी मथालु वधारवु

७

१० मी पक्ति

पञ्जी मथालु वधारवुं-

म्म

टिप्पण

पृ० ४४

६

ए ‘म्’

४०

टिप्पण ३

४७

पृ० ४७

४७

३

७१

उ = आ

१०

विद्वत् विद्वाओ १३

२१

२१ मी पक्ति

पञ्जी वधारवु

दश

दस

७३

न्त न्व

१०१ न्त न्व

८०

१

११

आ पञ्जी वधा

अमो सुधारीने वाचवा

અપાર	અર્ચાત	૦૭	૧૫
ણ	૧ ણ	૯૮	૯
ઉત્તિષ્ઠવિશ	ઉત્તિષ્ઠોપવિશ	૧૦૬	૧૬
આ નિજાની	* આ નિજાની	૧૦૦	૦૬
		૧૦૮	૦૦ મી પત્તિ
			૫૩ી X X ૫

X X ન જોડણ

જે૦	શૌ૦	૧૪૧	૭
૧ ગામતી	ગામતી	૧૯૦	૦૨
યડ	યડ	૨૦૪	૧૩
ત ય	ત ય	૩૦૦	૧૦

પમ્દર	પમ્દુહ	૩૩૭	અર ૭૪
અગર	અગર	૩૭૯	,, ૧૦૦
વિસુર	વિસુર	૩૪૨	,, ૧૩૦
ઉત્તિષ્ઠ	ઉત્તિષ્ઠ	૩૪૪	,, ૧૪૪
હવગુલ	હવગુલ	૩૪૬	,, ,,
લોટ	આયમ્બ	૪૪૮	,, ૧૪૭

આ પુસ્તકમા વપરાણલા ગ્રંથો અને તેના સંકેતોનો સુત્રાસો
(૧)

અનિતશાતિસ્તવ	
અમરકોશ	અમરકો.
આનારાગમૂત્ર	આ.
ઉત્તરાયનસૂત્ર	
ઉપાસકદશાગમૂત્રટીકા	
કાશિકા	કા.
ચતુર્વિંશતિસ્તવ	
જીવચિત્ર	
પાગિનીય અષ્ટા ગ્રંથો	{ પાણિ. પાણિનિ.
પાણિનીય વૈદિક પ્રક્રિયા	વૈદિકપ્ર.
પાલિકોશ	
પાલિપ્રકાશ	{ પાલીપ્ર. પાલિપ્ર. પા.પ્ર.
પાલિવ્યાકરણ (કાત્યાયન)	
પ્રાકૃતરૂપાસમ્રહ	
પ્રાકૃતરૂપાવતાર	
ભગવતીસૂત્ર	{ ભગવ. ભગ.
મુનિવદનસૂત્ર	
અનિતવિસ્તર (બૌદ્ધગ્રંથ)	સહિતવિ.
વિમુક્ષિપણ	
શ્રમણપૂત્ર	

વ્યંજન—

ક, ષ, ગ ઘ, ઙ (કવર્ગ)

ચ, ઝ, જ, ઝ, નૈ (નવર્ગ)

૧ આચાર્ય દેમચંદ્રના જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રાકૃતમા સ્વરચિત્ત્વ્યનનો
 દ્વિતીયોડા ચત્તનો ક ને તદ્દા તિગતીસયુક્ત વ્યંજનનો—ક, ક્ષ,
 સ્મ ગગેનો—પ્રયોગ થતો નથી સો પણ ‘મ્હ’ ‘ઞ્હ’ અને ‘સ્હ’નો
 પ્રયોગ હોવાનું તો દેમચંદ્રે પણ સ્વીકાર્યું છે (જ્ઞો ૧-૨-૭૪-
 ૭-૭) ‘જક્ષમાત્ શબ્દને મગધદેશીય હોવાનું આચાર્ય ગીલાને
 જણાવે છે (જ્ઞો—“ દત્થ તિ જાણદ્વ જક્ષમાત્ ” મૃં આં પૃં
 ૧૨૨ તથા ણી ગીલા પૃં ૨૨૭ સં) આથી પ્રાકૃતમા દ્વિ
 ર્થલે સોડો ચત્તન ણ આલે છે ‘મ્હ, ઞ્હ અને સ્હ’ ઉપરાંત માગધીમા
 ‘સ્ત’ ‘સ્મ’ વગેરે સયુક્ત ચત્તનો પણ વપરાય છે દ્વિ વિને સયુક્ત
 વ્યંજનના વિકારોને જણાવતા આગલ જણાવીયું દ્વિ ધિવાય જે જે
 ગૌરવેની વગેરે માપાજોમા વ્યંજનની વપરાશમા પ્રાકૃત કરતા વિશેષ
 ફેરફાર છે તે વિને પણ આ પુસ્તકમા તે તે ઠેકાણે જણાવીયું
 ‘જ્ઞ’ નો ‘જ’ થતો હોવાથી ઘને મૂઘય પણ કહેવામા આવે છે
 પાલીમા દ્વિ ‘લ’ ને જ પૂરો ગણીને ૩૩ વ્યંજનોને ગણાયવામા આયા
 છે (જ્ઞો કથાં પાં યાં સ્ ૧)

૨ ‘પ્રાહ’ ‘પ્રત્યહ’ ‘નહ’ ‘ઠહ’—વગેરેની પેઠ પ્રાકૃતમા
 કોઈ પણ શબ્દમા સ્વતંત્ર રીતે ‘હ’ વળનો ઉચાર થતો નથી, કિંતુ
 સત્તો, સદ્ગો પકો, પદકો જગણ, જગ્ગણ લગ્ગણ, સ્હ ઘણ—
 વગેરે શબ્દોમા સ્વર્ગસયુક્ત ‘હ’ નો પ્રયોગ શિષ્યમત છે સમ્પ્રતી
 પેઠે પ્રાકૃતમા ‘હ’ નો પ્રયોગ અમુક શબ્દોમા જ થતો હોવાથી દ્વિ ઘને
 માપામા સ્વતંત્ર ‘હ’ ની વપરાશ તિરલ કહેવાય

૩ ‘ઙ’ ધાતુના (‘ઙહ-વ’ વગેરે) પરી રૂપોતિવાય સ્વરૂપ
 મા કયાય પણ સ્વતંત્ર ‘જ’ નો પ્રયોગ મળતો નથી તેમ પ્રાકૃતમા

ਟ, ਠ, ਢ, ਢ, ਣ (ਟਵਰ੍ਗ)

१
त, थ, द, ध, न (तवर्ग)

प, फ, ब, भ, म (पवर्ग)

य, र, ल, व (अतम्य)

स, ह (ऊष्माक्षर)

૧- અનુમ્વાર

પણ કયાય સ્વતંત્ર ' જ ' પ્રયોજાતો નથી કન્ચુક , જ્ઞાનમ્ , જ્ઞાન
પૂર્વ - યગેરે પ્રયોગોની પેઠે પ્રાકૃતમા કન્ચુકો, જ્ઞાન, જ્ઞાનમ્
યગેરે પ્રયોગો મુખ્યવદ્દત છે માત્ર પાલીમા યાતિ (જ્ઞાતિ),
યાત (જ્ઞાત), આણ (જ્ઞાન) યગેરે પ્રયોગો સંસ્કૃતના ' જુહુ વ '
જેના પણ મઢી ધાવે છે સંસ્કૃતમા અને પ્રાકૃતમા ફક્ત ' જ ' કરતા
સ્વલગ્નસયુત્ત ' જ ' નો પ્રયોગ વિશેષ પ્રચલિત છે અહિમન્તુ (અમિમન્તુ)
પુન્ન (પુણ્ય), જવન્ના (અવજા), અન્નલી (અન્નલિ) - માગધી
અને જ્ઞાન (જ્ઞાન) વિજ્ઞાન (વિજ્ઞાન) - પૈશાચી ' જ્ઞ ' ના
પ્રયોગમા પાલી, માગધી અને પૈશાચી વિશેષ સમાનતા ધરાવે છે -
(૮-૪-૨૧૩ તથા ૨૦૩) તથા (પાલિપ્ર૦ ૫૦ ૨૩-૨૪)

૧ પાત્નીમા 'અનુગાર'ને યજનમા ગણાવીને 'નિષ્ક્રીત' ની
સખા આપેલી છે આ લલિતવિસ્તરમહાપુરાણમા તો એન (અનુસ્વારને)
અને 'જ' ગણાવેલા છે આ પ્રથમા વર્ણવેલી
પ્રારાધી છે (જ્યાં લલિતવિ. ૫૦. ૧૨)

પ્રકરણ ૨

સામાન્ય સ્વગવિકાર.

દીર્ઘસ્વર=હ્રસ્વસ્વર^૧

- ૧ સમ્સ્કૃતના સયુક્ત વ્યજનની પૂર્વ આવેલા દીર્ઘસ્વરો પ્રાકૃતમા પ્રાય હ્રસ્વ થઈ જાય છે અર્થાત્ સયુક્તવ્યજનની પૂર્વ આવેલા 'આ'નો અ, 'ઈ' નો ઇ, 'ઊ'નો ઉ, 'ઍ' નો ઈ અને 'ઓ' ના ઉ થઈ જાય છે એમને —

આ=અ—આમ્રમ્ અમ્બ । આમ્યમ્ અસ્સ । તામ્રમ્ તમ્બ ।

વિરહાગિ વિરહમ્મી ।

ઈ=ઇ—તીર્થમ્ તિત્થ । મુનીદ્ર મુર્ણિદો ।

ઊ=ઉ—ગુરુહાપા ગુરુહાના । નૂર્ણ ચુણ્ણો ।

ઍ=ઈ—નરેન્દ્ર નરિંદો । મ્લેચ્છ મિલિચ્છો ।

ઓ=ઉ—અધરોષ્ઠ અહસ્ઠ । નીલોત્પલમ્ નીલુપ્પલ ।

હ્રસ્વસ્વર=દીર્ઘસ્વર.

- ૨ સમ્સ્કૃતના ઇય, શ, શ્, ય, ઇશ, વ્ય, પ, પ્, વ્, વ્ય, મ્ય, ત્વ, સ્, મ્વ, અને મ્સની પૂર્વે રહેલો હ્રસ્વસ્વર પ્રાકૃતમા પ્રાય દીર્ઘભાવ પામે છે ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે —

ઇય—આવશ્યકમ્ આવાસય । ઋશ્યપ કાસવો । પશ્યતિ પાસદ્ ।

શ્—મિશ્રમ્ શીમ । વિશ્રામ વીસામો । વિશ્રાન્યતિ વીમમદ્ ।

શ્—સમ્પર્શ સપાસો ।

૧ જૂઓ પાળીપ્રકાશ પ્ર૦ ૮, નિયમ-૧૧ (દીર્ઘસ્વર=હ્રસ્વસ્વર)

તથા પ્ર૦ ૮ (ઍ=ઈ) અને (ઓ=ઉ) અને પ્ર૦ ૫ (ઓ=ઉ)

૨ જૂઓ પાળીપ્ર૦ પૃ ૨૨—(પરામશ =વરામાસો) નિપ્પાત

श्व—अश्व आसो । विश्वमिति वीमसद् । विश्वास वीमासो ।

शश—दुश्शासन दूसासणो । मनश्शिला मणासिला ।

प्य—पुप्य पूसो । मनुप्य मणूमो । शिप्य सीसो ।

र्ष—कर्षस् रासओ । वर्ष वासो । वषा वासा ।

प्व—विप्वक् वीसु । विप्वाण —वीमाणो ।

प्प—निप्पिन्त्त नीमिन्ता ।

म्य—सम्यचित् वासद् । सम्यम् सास ।

स्त्र—उस्त्र ऊसो । विश्वम्भ वीमभो ।

स्व—निस्व नीसो । विश्वस्वर विकानरो ।

स्स—निस्सद् नीसहो ।

आ=अ

३ सस्कृतना भाववाचक अकारान्त पुलिमी शब्दना आदिना
'आ'नो प्राकृतमा विरुल्ले 'अ' थाय छे नेमहे —

प्रसार पयारो, पयरो । प्रचार पयारो, पयरो । प्रहार पहारो,
पहरो । प्रवाह पवाहो, पवहो । प्रस्ताव पत्थावो, पत्थवो ।

इ=ए

४ सस्कृतना सयुक्त व्यजननी पूव आवेला 'इ' नो विकल्पे 'ए'
थाय छे नेमहे —

'डिण्डिम —डेण्डिमो, डिण्डिमो । धम्मिल्लम् धम्मेल्ल, धम्मिल्ल ।

पिष्टम् पेड्ड, पिड्ड । पिण्डन् पेड, पिड । वित्तम् वेत्त, विट्ट ।

विष्णु वेण्ह मिन्दूरम् सेंदूर, सिंदूर ।

१ जूअ

३-३-(इ=ए)

ઉ=ઉ

- ૫ સમ્પૂર્ણ શબ્દોમા રહેલા 'ત્સ' અને 'ત્ત' ની પૂર્વના 'ઉ'નો 'ઉ' થાય છે —

ન્ય-ઉત્સરતિ ઉત્સરદ । ઉત્સવ ઉત્સવો ।

ઉત્પિત્ત ઉત્પિત્તો । ઉત્પુર ઉત્પુરો ।

ન્ય-ઉત્તવાસનિ ઉત્તમદ । ઉત્તનામ ઉત્તમો ।

ઉત્તર ઉત્તરો ।

ઉ=ઓ

- ૬ સમ્પૂર્ણના મયુક્ત વ્યવનની પૂર્વ રહેલા 'ત' નો પ્રાકૃતમા 'ઓ' થાય છે જેમને —

'કુટ્ટિમમ્ કોટ્ટિમ । કુણ્ડ કોણો । કુત્ત કોત્તો ।

કુણ્ડમ્ કોણ । કુટ્ટલમ્ કોળ્લ । કુખ્તરમ્ કોત્તર ।

કુસ્તર પોત્તઓ । કુણ્ડમ્ કોણ । કુટ્ટર કોત્તરો । કુસ્તા કોત્તા ।

કુલ્લર લોલ્લઓ । કુલ્લાતમ્ કોલ્લત ।

૩કુ=અ

- ૭ સમ્પૂર્ણ શબ્દોના આદિભાગમા આવેલા 'ઋ' નો પ્રાકૃતમા 'અ' થાય છે

કૃતમ્ કવ્ય । કૃતમ્ કવ્ય । કૃષ્ટ કૃષ્ટો ।

કૃણમ્ કણ । કૃણ મઝો । કૃષ્ટમ્ કૃષ્ટ । કૃષ્ણ વસદા ।

૧ આ નિયમ આ બે શબ્દોમા લાગતો નથી —ઉત્સવ ઉચ્છત્તો ।

ઉત્સાદ ઉચ્છાદો ।

૨ ઋઓ પાળીપ્ર ૧૦ ૫૮—(ઉ=ઓ)

૩ ઋઓ પાળીપ્ર ૧૦ ૧—(ઋ=અ)

ઋ=ર

- ૮ સામાસિક અને ગૌણ સંસ્કૃત શબ્દના અર્થ ' ઋ ' નો પ્રાકૃતમા ' ર ' થાય છે

પિતૃગૃહમ્ પિરઘર । પિતૃપતિ પિરવર્ડ ।

પિતૃવનમ્ પિરવણ । પિતૃપ્વસા પિરસિઆ । માતૃગૃહમ્ મારઘર ।

માતૃપ્વસા મારસિઆ । માતૃમણ્ડલમ્ મારમંડલ ।

' ઋ=રિ

- ૯ સંસ્કૃતના કેવલ—ચનન વગરના—' ઋ ' નો પ્રાકૃતમા રિ' થાય છે

ઋક્ષ રિચ્છો । ઋદ્ધિ રિદ્ધી । ઋપમ રિસહો ।

લ=રલિ

- ૧૦ સંસ્કૃતના ' લ ' નો પ્રાકૃતમા ' રલિ ' થાય છે —

કલ્લન કિલિનો । કલ્લસ રિલિતો ।

' ઐ=એ

- ૧૧ સંસ્કૃતના ' ઐ ' નો પ્રાકૃતમા ' એ ' થાય છે —

ઐરાવણ ઐરાગણો । ઐટમ કેન્વો । ઐલામ કેન્વસો ।

ઐન્વેક્યમ્ તેલુક્ષ । ઐન્વ વેન્વો । ઐન્વયમ્ વેન્વવ ।

ઐન્વા સેન્વા ।

ઔ=ઓ

- ૧૨ સંસ્કૃતના ' ઔ ' નો પ્રાકૃતમા ' ઓ ' થઈ જાય છે —

૧ પૂર્વો પાલીપ્ર૦ ૫૦ ૩—(ઋ=રિ) ટિપ્પણ

૨ પૂર્વો પાલીપ્ર૦ ૫૦ ૩—(ઐ=એ)

૩ પૂર્વો ૫૦ ૫—(ઔ=ઓ)

ઝૌઝ ઝૌંચો । ઝૌમુઝી ઝૌમુઝી । ઝૌશામ્ઝી ઝૌસમ્ઝી ।
ઝૌશિઝ ઝૌસિઝો । ઝૌમ્ઝુમ્ કોત્ઝુહો । યૌવનમ્ ઝૌવ્ઝન ।

ઉપર જણાવેલા વધા સ્વરવિકારો શૌરમેની, માગધી, પૈશાની અને ચુલિકાપૈશાનીમા પણ એક મરઘી રીતે લાગુ થાયછે, અપભ્રંશમા એ નિયમોનુ પ્રવર્તન નિયત રીતે ણટલે જે રીતે જણાવ્યુ છે તે રીતે થતુ નથી તેમા ક્યાય ક્યાય ‘ ઝ ’નો ટ, ઈ, ઉ, ‘ ડ ’નો અ, આ, ‘ ઝ ’નો અ, આ, ઈ, ઉ, ઝ, ‘ લ ’નો ઈ ડલિ, ‘ ઇ ’નો ઈ, ઈ, અને ઝા ‘નો અડ અને ઝો થાય છે [સ્વરવિકારની દૃષ્ટિ આ પ્રવર્તન મરઘુ છે, પણ અનિયતતાને લીધે અને પ્રાકૃતથી જુદુ પાટી શકાય છે]

ઝ-ઈ ઈ, ઉ—

મ૦   પ્રા૦   ઝ૦

વચનમ્ વઝણ (વઙ્ઞ) વેણ ।

(વઙ્ઞ) વીણ ।

શયનમ્ મઝણ (મઙ્ઞ) સેન^૧ ।

નયનમ્ નઝણ નઙ્ઞ (નઙ્ઞ) નેન ।

નવનીતમ્ નઝણીઝ (નડણીઝ) લેણીઝ ।

[નમ્ઝુત આ રૂપો ‘ઝ’ અને ‘વ’ ના સપ્રમાણથી રનેળ છે]

ડ-અ, આ—

વાહુ —વાહા (વ્હી૦) વાહા, વાહ, વાહુ ।

ઝ-અ, આ ઈ, ઉ, ઝ—

ટુત્યમ્ ટિચ્છ

ઝચ્છ, વાચ્છ ।

તૂળમ્ તળ તિણ, તણ, તૂણ ।

સુરૂતમ્ સુકય સુકિડ, સુન્નિદુ. સુદ્દુ ।

લ્હ-ડ, ફલિ—

તલ્લ કિલિન્નો મિન્નો, મિલ્લિન્નો ।

લ્હ-ફ, ફ—

રેન્વા લેહા લિદ્, લીહ, લેદ્ ।

ઝૌ-અડ, ઝૌ—

ગૌરી ગોરી ગઝરી, ગોરી ।

“યજનવિકાગેના પ્રમગમા તો ज्या ज्या प्राकृत करता
शौरसेनी, मागधी, पेशाची, खूलिमापेशाची अने अपभ्रंशमा विशेष-
पता छे तेने ते ते म्यले जणाववाना छीए

प्रकरण ३

—३५८—

मासान्य यजनविशारः.

'अ य यजनः

१ गङ्गा शङ्खा शङ्खा न्यजनो प्राहुतमा णि धा ३

अनर-उपरि अ-उपरि अतोयि ।

अतर-गतम् रत-गय अनमय ।

नमन नम्भ-जम्भो । तमम तम-तमो ।

तावन् ताव । एनर एण । न एनर् १ एण ।

यशम् जस-जमो । यारर् जाय ।

असयुक्त 'कान्ति लोप

२ 'यग्धी पर आदेशे अने एक न पदमा ग्हेग असयुक्त
र, ग, ख, न, न, र प १ ग अने १-एण्य व्यजनो नो
प्राहुतमा प्राय लोप १ भाग १ उन्नाहरणो तमश नीते
प्रमाणे ३ -

१ नजा पाणीम १ (१ यम २ दिनु-दिनु । सार-साय ।
इत्यादि)

२ जा नियम तथा । कथा । यगता एण १५५ जमय मुमुमुमम् । द्याग
१५५ पयागव १ मुगल मुगजा । जगर १ गग । सचापम
सचाप । यजनम १ यजन । मुगम मुगार । दिनु दिनुने ।
मयावम् मया । मयाय सग्या १ । देव दसो । दानर दानयो ।

३ १ १ यमा प्रस १ विष्णो ल्यान्नाथी १ १ म ययाना सभर
१ १ गीते अ १ १ १ प्रलोप नियमनो उपवाग सरता कथाय एण अ १ १ म १
भा १ १ १ यम रया १ गमगागे १

ક-તીર્થકર તિથયરો । લોક લોઓ ।

ગ-નગ નજો । નગરમ્ નયર । મૃગાઢ્ઢ મયરો ।

ચ-કન્નગ્રહ ક્યમ્મહો । શની મરૂ ।

જ-ગજ ગઓ । પ્રજાપતિ પ્ર્યાવદ્ । રજતમ્ રયય ।

ત-ધાત્રી ઘાત્રી-રાઈ । યતિ જઈ । રમાતલમ્ રસાયલ ।

રાતિ રાતિ-રાઈ । વિતાનમ્ વિજાણ ।

દ-ગદા ગયા । મદન મયણો ।

પ-ગિષ્ઠ રિઝ । મુષુપ્પ સુઝરિમો ।

બ-વિવુધ વિઝહો ।

ય-વિયોગ વિઓઓ ।

વ-વહવાન વચ્ચાણલો । જારણમ્ જાયણ ।

(આ બીજાં નિયમ અને એવા બીજા અમયુક્ત વ્યજનના વિચારને લગતા સામાન્ય કે વિશેષ નિયમો પંચાતી ભાષામાં લાગતા નથી જેમકે,

સ૦	પ્રા૦	પ૦
મકરવેલુ —	મયરવેલુ —	મકરવેતુ ।
સગરપુત્રવચનમ્ —	સયરપુત્રવચન —	સગરપુત્રવચન ।
વિજયસેનેન લપિતમ્-વિજયસેનેણ લવિય —		વિજયસેનેન લપિત ।
પાપમ્ —	પાવ —	પાપ —
આયુધમ્ —	આઝહ —	આયુર ।)

પૂર્વાક્ત નિયમ દ્વારા પ્રાકૃતમાં ‘ક’ ‘જ’ ‘ત’ અને ‘દ’ નો લોપ જણાતો છે તો પણ પ્રાકૃતના પેદાભેદરૂપ શોધસેની, મારગથી પંચાતી, જુલિકાપંચાતી અને અવશ્રજમાં તે વળેલો પાતા ની

त-द

(१) शौरसेनीमा अने क्याय अपभ्रशमा ' त ' नो ' द ' धाय छे

स०	प्रा०	शा०, अप०	म०	प्रा०	शौ०, अप०
कथितम्	कहिअ	कधिड ।	प्रतिज्ञा	पड़ण्णा	पडिण्णा ।
तत	तओ	तदो ।	मारुति	मारुई	मारुदी ।
परित	परिओ	पुरिणे ।	मन्त्रित	मतिओ	मतिदो ।

ज-य

(२) मागधीमा आदिम्भित के अनादिम्भित ' ज ' नो ' य ' धाय छे

स०	प्रा०	मा०	स०	प्रा०	मा०
जनपद	जणवओ	यणवडे ।	दुर्जन	दुज्जणो	दुय्यणे ।
जानानि	जाणड	याणटि ।	वजित	वज्जिओ	वय्यिदे ।
गर्जित	गज्जिओ	गय्यिणे ।			

त, त-त

(३) पैशाचीमा अने चूलिपैशाचीमा ' त ' कायम रह छे अने ' द ' नो पण ' त ' धाय छे

१ जूओ पा० प्र० पृ ' ९ (त=द)

२ शौरसेनाने लगता टरेक नियमो मागधी, पैशाची, चूलिपैशाची तन अपभ्रशमा पण गगु यद गवे छे

३ जूआ पा० प्र० पृ० ७ (त=य)

४ जूआ पा० प्र० पृ० १ - (त=त)

स० प्रा० पै०, -चू० पै० स० प्रा० पै०, -चू० पै०
 भगवती भगवई भगवती । प्रदेश पदेसो पतेसो ।
 पार्वती पन्वद् पन्वती । मन्त्र मद्गो मतनो ।
 शतम् मय सत । वदनकम् वण्णय वतनक ।
 दामोदर दामोदरो तामोनरो । मदनम् मण्ण मतन ।

‘ग-रु, ज-च’

(४) चूलिकापेशार्चमा ‘ग’ नो ‘रु’ थाय छे अने ‘ज’
 नो ‘च’ थाय छे

स० प्रा० चू० पै० स० प्रा० चू० पै०
 गिरितटम् गिरितड किरितड । जर्जरम् जज्जर भधर ।
 नगरम् नयर नकर । जीमूत जीमूओ चीमूतो ।
 मार्गण मगणो मकनो । नियोजितम् नियोजिअ
 राजा राया राचा । नियोचित ।

क-ग

(५) अपभ्रंशमा क्याय ‘र’ नो ‘ग’ थाय छे

स० प्रा० अ०

विशोभकर विच्छोहयरो विच्छोहगरो ।

१ जूओ पा० प्र घृ० ५२ (ग-रु)

२ “ “ “ “ १७ (ज-च)

३ “ “ “ “ “ (क-ग)

સયુક્ત 'કાદિ' લોપ

૩ સયુક્ત વ્યંજનમા પૂર્વવર્તી ક, ગ, ટ, ડ, ત, ઝ, પ, જ, ઘ અને મ-અટલા વ્યંજનોનો પ્રાકૃતમા પ્રાય એવ થઈ જાય છે અને લોપ થયા પછી ચાર્ફી રહેલા અનાદિના વ્યંજનોનો ત્રિમાત્ર થાય છે એમકે,

ઋ-મુક્તમ્	મુત-મુત ।	ઙ-મ્વહ્મ	મ્વગો-મ્વગો ।
મુક્ત	મુત-મુતો ।	ષદ્જ	સજો-મજો ।
શક્ત	મત-સતો ।	ત-ઉત્પલ્મ	ઉત્પલ-ઉત્પલ ।
'મિક્તયમ્	સિલ્થે-સિલ્થ ।	ઉત્પાઃ	ઉપાઓ-ઉપ્પાઓ ।
ગ-દુગ્ધમ્	દુર્ધ્વ-દુર્ધ ।	દ-મદ્ગુ	મગુ-મગૂ ।
મુગ્ધમ્	મુઘ-મુઘ ।	'મુદ્ગ	મુગરો-મુગરો ।
ટ-કૈટ્ફલમ્	કપ્ફલ-કપ્ફલ ।	પ-ગુત્ત	ગુત-મુતો ।
પટપટ	ઉપઓ-ઉપ્પઓ ।	મુત્ત	મુત-મુતો ।

૧ જુઓ પાર્લીપ્ર૦ ૫ ૮૧ (ત=ત) (કથ=ધ)

૨ રત્ન, છલ, ઢ, ઘ્ય અને પ્ફ ના મ્થાનમા અનુક્રમ કર, 'ઢ, ઢ ઘ્ય તથા પ્ફ થાય છે

૩ ઘ્ય, ક્ષ્ઠ, દ્ઢ, ઘ્ય અને મ્થ ના મ્થાનમા અનુક્રમ થયેલ, ર, દ્ઢ, ઢ અને મ્થ થાય છે

૪ જુઓ પાર્લીપ્ર૦ ૫૦ ૪૮ (નિયમ-૩)

૫ જ૦ પા૦ પ્ર૦ ૫૮ ૨ (નિયમ-૩૨)

૬ જુઓ પ્રા૦ પ્ર૦ ૬૨ — (સ્વ=ત)

શ—આશિષ્ઠ આશિષ્ઠો । નિપ્તુર નિપ્તુર—નિપ્તુરો ।
 'નિશ્ચન્દ્ર નિચલ્—નિચલો । નિપ્તુમનમ્ નિપ્તુમન—નિપ્તુમણ ।
 ક્ષ્યોતતિ ચુઅદ । 'શુષ્કમ્ મુન—મુક્ ।
 'ઐમથ્રુ મમ્મ । પષ્ઠ ઝઠ—ઘટ્ટો ।
 ઝમરાનમ્ યસાણ । સ —'નિમ્પૃહ નિપહ—નિપ્પહો ।
 હરિશ્ચન્દ્ર હરિશ્ચન્દ્રો । 'સ્કન્દ કત્તો ।
 ક્ષગમ્ લળહ । સ્વલિન સલિઓ ।

પ—'ગોષ્ઠી ગોઠી—ગોઠી । સ્તવ તવો ।
 તુષ્ઠ તુઠ—તુઠ્ઠો । સ્નેહ નેહો ।

સયુક્ત ' માદિ ' લોપ.

૪ સયુક્ત ત્યજનમા પરવર્તી મ ન અને ય નો પ્રાકૃતમા
 પ્રાય લોપ થઈ જાય છે અને લોપ થયા પછી ચારી રહેલા
 અનાદિના ત્યજનનો દ્વિર્ભાવ થાય છે જેમકે —

મ—યુમ્મમ યુગ—યુગ । મ્મર મરો ।
 રશ્મિ રમિ—રમ્મી* । મેરમ મેર ।

* જા. પા. પ્ર ૧૦ ૩૮ (મ્મ=ચ્છ)—નિષ્ક્રમે ।

૦ 'મથ્રુ મમ્મ પા પ્ર ૭૦ -૦ ટિપ્પણ

૩ ન પા. પ્ર ૭ ૦ —નિ. ૩૦—(પ્મ=ક પ્મ=ક)

૭૦ ૩૭ (પ્મ=ક—નિ. ૮૮) ૭૦ ૩ (પ્મ=ન નિ ૪૮)

૮ શુષ્કમ મુક્ત્ય (પા પ્ર ૭ ૩૭)

૯ જૂ. પા પ્ર ૭૦ ૦ (મ્મ=ન) ૭૦ ૩૭ (સ્વ=ક)

૭૦ ૩૭ (પ્મ=ન—નિ. ૮૮) ૭ ૦/ (મ્મ=ન સ્વ=ક)

૧૦ ૩૭ (પ્મ=ન—નિ. ૮૮) ૭ ૦/ (મ્મ=ન સ્વ=ક)

૭ —(મ્મ=રમ)

न—नृष्टयुध्न भद्रमुणो । 'य—युष्टयम् युड—युडु ।

'नग नग—नगो । ग्याथ गाहो ।

लग लग—लगो । द्यामा मामा ।

संयुक्त लोटि ' लोप.

६ संयुक्त ल्यजनना पुनर्वर्ती वा परवर्ती ल, व, ब, विगर्ग अने र नो प्राय लोप भई जाय छे अने लोप भया पढी बाकी रहेला अनादिना ल्यजनना ठिमाव गाय छे उदाहरण —

ल—उल्वा उवा—उवा । 'ब—अल् अद—अहो ।

वल्कलम् वरल्—वकल । लुठयक लुभभ—लुद्धभो ।

'व—विकल्ब विकव—विषयो । शब्द सद—सहो ।

अभ्यणम् मण्ह । म्मठर—थप—यटो ।

'१—'१११ ध११—११यो । विमर्त—टु मित्र टुमित्र—टुमित्रओ ।

पावम् पिक—पिक । टु सह टुमह—टुम्महो ।

६वेय्क वेय्ओ । नि महम् निमह—निम्मह ।

६योय्क योडओ । नि मरति निमरद्—निमरद् ।

१११ धओ ।

१ आ गडमा ' व नो दिक्का गतो गथी

२ अ० पा० प्र० ४ ६१ (नि० ६१)

३ अ० पा० प्र० १० २२ (नि० २०)

४ अ० पा० प्र० १० ३०—२२ (नि० —२०)

अ० पा० प्र० ४० ३१—३२ (नि० ३१—३२)

५ अ० पा० प्र० १० ३१ (नि० ६०)

૧—અર્ક અઠ્ઠ—અઠ્ઠા ।   ૨—ક્રિયા ક્રિયા ।
 વર્ગ વગ—વગો ।   પ્રહ ગહો ।
 દીર્ઘ દિવ—દિવો ।   ચક્રમ્ ચક—ચક ।
 વાર્તા વતા—વતા ।   રાત્રિ રતિ—રત્તી ।
 સામર્થ્યમ્ સામર્થ્ય—સામર્થ્ય ।   વાર્તા ધતિ—ધત્તી ।

અપભ્રંશમા પ્રાય પરવર્તી 'ર' નો લોપ વિચલ્પે થાય છે
 પ્રિય , પિઓ પ્રિડ, પિડ ।

[સૂચના—જ્યાં પૂર્વવર્તી અને પરવર્તી એમ બે જાતના વ્યંજનનો લોપ
 પ્રાપ્ત હોય ત્યાં પ્રયોગો પ્રમાણે લોપનુ વિધાન કરવું જોઈએ, જેમકે,

પૂર્વવર્તીનો લોપ—   પરવર્તીનો લોપ—

ઢ—ઉદ્વિગ્ન ઉવિગ—ઉવિમ્મો ।   ધ—કાલ્યમ્ કવ—કલ્વ ।
 ઢ—દ્વિગુણ વિડ્ગો ।   માલ્યમ્ મલ—મલ્લ ।
 દ્વિતીય બીઓ ।   ધ—દ્વિનાતિ દુઆઈ ।

લ—કલ્મષમ્ કમસ—કમ્મસ ।   દ્વિપ દ્વિઓ ।

શુલ્વમ્ શુલ્વ—શુલ્વ ।

ર—સર્વમ્ સવ—સન્વ ।

પૂર્વવર્તી અને પરવર્તીનો વારા ફરતી લોપ—

ન—ઉદ્વિગ્ન —ઉવિગ—ઉવિમ્મો ।   ઢ—દ્વારમ્ વાર ।

ગ—ઉદ્વિગ્ન—ઉવિગ—ઉવિમ્મો ।   ધ—દ્વારમ્ વાર ।

આ બધા ઉદાહરણોમાં પ્રાંતો, નોંધો અને પાંચમો, ૪ ત્રણમાર્થી
 કોઈ એક નિયમ દ્વારા લોપનો સંભવ છે]

૧ જૂ. પા. પ્ર. ૫. ૨૦ (નિ. ૨૪)

૨ જૂ. પા. પ્ર. ૫. ૨૦—૨૨ (નિ. ૨૪—૨૫)

પ્રા. ૩

‘દ્ર’ લોપ

- ૬ ‘દ્ર’વાળા સંસ્કૃત શબ્દના ‘દ્ર’ ના ‘ર’ નો લોપ પ્રાકૃતમાં વિચ્છે થાય છે

ધદ્ર ચદ્રો, ધદો । દ્રવ દ્રવો, દવો । દ્રહ દ્રહો । દ્રુય દ્રુમો, દુમો । મદ્રમ્ મદ્ર, મદ્રદહો । દ્રુમ દ્રુમો, દુમો । મદ્રમ્ મદ્ર, મદ્રદહો । રુદ્ર રુદ્રો, રુદો । સમુદ્ર સમુદ્રો, સમુદો
‘અત્યવ્યયન’ નો ‘અ’

- ૭ કેન્દ્રાક સંસ્કૃત શબ્દોના છેષટના વ્યયનનો ‘અ’ થાય છે
શરત્ સરતો । મિષરુ મિસરો । રૂપાદિ
‘કાદિ’ નો ‘ય’

૮. અવર્ણથી પર આવેલા, યક જ પદમાં રહેલા, અસ્યુક્ત અવર્ણાન્ત ક, ગ, ઘ, જ, ત, ઢ, ઘ, ણ અને ઘ-પ વ્યયનનો પ્રાકૃતમાં સામાન્ય રીતે ‘ય’ થાય છે ઉદાહરણ પ્રમાણે છે

ફે—તીર્થક તિર્થયરો । શકટમ્ સયટ ।

ગ—નગરમ્ નયર । મૃગાઙ્ગ મયગો ।

ચ—કષમદ્ર કયમદ્રો । કાચમાણિ કાયમણી ।

જૈ—પ્રજાપતિ પયાવૈ । રજતમ્ રયય ।

ત—પાતાલમ્ પાયાલ । રસતિલમ્ રસાયલ ।

ટ—ગદા ગયા । મદન મયણો ।

યે—નયનમ્ નયણ । ટયાલુ ટયાલુ ।

ચૈ—લાવણ્યમ લાવણ્ણ ।

સ્વાદિનો 'હ'

૧. સ્વરથી પર આવેલા, एक ज पदमा रहेला अने असयुक्त
ख, घ, थ, ध, अने भ-एटला व्यजनोनो प्राकृतमा 'ह'
पाय छे जेमके

ख—मुखम् मुह । मेखला मेहला । लिखति लिहइ । शाखा साहा

घ—जृनम् जहण । माघ माहो । मेघ मेहो । श्लाघने लाहइ ।

थ—कथयति कहइ । आवसथ आवसहो । नाथ नाहो ।

मिधुनम् मिहुण ।

ध—इन्द्रधनु इन्द्रहणू । बधिर बहिरो । बाधते बाहइ । व्याध
वाहो । साधु साह ।

भ—स्तनभर भणहरो । नभस् नह । सभा महा । स्वभाव
सहावो । शोभते सोहइ ।

૧ આ વિધાન ('ય' નો ધન 'ય' કરવાનુ વિધાન) રીના
નિયમનો વાધ કરે છે

૨ ક્યાય કોઈ एकाद शब्दमा इकारधी पर आवेला 'य' नो
धन 'य' धई जाय छे — पिबति पियइ ।

૩ જુ. પા. પ્ર. ૫૦ ૫૬ (ધ=હ)

જુ. પા. પ્ર. ૫૦ ૫૬ (ધ=હ)
જુ. પા. પ્ર. ૫૦ ૫૬ (ધ=હ)

[પ્રાકૃતમા ત્વ, ર, ધ, ધ અને મ નો ર થવાનું જણાવ્યું છે
તો પણ શૌરસેની, ચૂલિકાપેશાની અને અપભ્રંશમા તેમ થતું તથા]

થ-ધ

(૧) શૌરસેનીમા વિરુપ્પે અને અપભ્રંશમા ત્યાય ત્યાય શબ્દ
મધ્યસ્થિત 'ધ' નો 'થ' થાય છે

મં	પ્રાં	ગ્રાં—અં
કથમ્	રહ	કથ, કહ ।
રથયતિ	કહેર	કથેતિ, રુથેટ, કહેર
રથિતમ્	રથિઅ	કથિત, કથિઅ ।
નાથ	નાહો	નાથો નાહો ।
રાજપથ	રાયપથો	રાજપથો રામપથો ।

ર—ત્વ, ર—થ, મ—ફ

(૨) ચૂલિકાપેશાનીમા 'ત' નો 'ક્ષ', 'ડ' નો 'ધ' અને 'મ'
નો 'ફ' થાય છે

	મં	પ્રાં	ચૂં પેં
ર—	તમ	તમ્મો	તમ્મો ।
	મેષ	મેહો	મેશો ।
	સ્થાષ્ટ્ર	થાષ્ટ્રો	વસ્થાષ્ટ્રો ।
ધ—	મધુરમ્	મહુર	મધુર ।
-	નાન્ન	નન્નવા	પન્નવો ।
	ઘલી	ઘૂલી	ધૂતી ।

૧ કચ્છના વચાસ્થાનોને મતે કચ્છની આદિમા આ નિયમ
લાગતો નથી

	સ૦	ડા૦	સૂ૦પ૦
મ—	રમસ	રહસો	રફસો ।
	રમ્મા	રમા	રફા ।
	મગવતી	મગવર્દ	મફવતી

મ—છ

(૩) કેટલાકને માટે ચુલિકાપૈશાચીમા 'મ' નો 'છ' થાય છે

મર્મર	મર્મરો	છર્છરો ।
નિર્મર	નિર્મરો	તિર્છરો ।

ટ—ઢ

૧૦ સ્વરથી પર આવેલા, એક જ પદમા રહેલા અને અસ્યુક્ત 'ટ' નો પ્રાકૃતમા ઢ થાય છે

ટ—ઘટ ઘડો । ઘટતે ઘઢ્ઢ । નટ નહો । મટ મહો ।

ડુ—તુ

(૧) પૈશાચીમા 'ડુ' નો 'તુ' પણ થાય છે

સ૦	પ્રા૦	પૈશાચી
કુટુમ્બકમ્	કુટુમ્બ	કુતુમ્બક, કુતુમ્બ ।
કટુકમ્	કટુક	કતુક, કટુક ।
પટુ	પટુ	પટુ પટુ ।

ઠ—ઢ

૧૧ સ્વરથી પર આવેલા, ઇકપદમિત અને અસ્યુક્ત 'ઠ' નો પ્રાકૃતમા ઢ થાય છે

૨ પાલીમા તો વ્યાય સ્યુક્ત 'ટ' નો પણ ઢ થાય છે
નિષ્પટુ નિષ્પટુ । પા૦ પ્ર૦

ઢ—કમરો કમરો । કુઠાર કુઠારો । પટાને પટા । મટ
મટો । કાઠ મરો ।

ઢે—લ

૧૨ મ્વરથી પર આવગ, છરપ્તમ્મિન અને અમયુત્ત ' ઢ
નો 'ના' થાય છે

ઢ—કીર્તિ કીર્ત્તિ । ગરુટ ગરુલો । તટાગમ્ તટાય ।
વટ્યામુગ્મ વટ્યામુદ્દ ।

ઢ—ટ

(૧) શ્રુલિકાપેશાન્નીમા ' ઢ ' નો ' ટ ' થાય છે એમ કેટલાક
ધૈયાકરણો માને છે

મં	પ્રાં	શ્રું પેં
ઢમર	ઢમરમો	ટમરનો ।
તટાગમ્	તટાય	તટાક ।
પ્રેતિમા	પટિમા	પટિમા ।
મણ્ડલમ્	મટલ	મટલ ।

ઢ—ઠ

(૨) કેટલાકને મતે શ્રુલિકાપેશાન્નીમા 'ના' નો 'ઠ' થાય છે

સં	પ્રાં	શ્રું પેં	સં	પ્રાં	શ્રું પેં
ગાન્મ્	ગાદ	કાઠ	ઠક્કા	ઠક્કા	ઠક્કા ।
નદા	દાદા	દાઠા	વણ્ડ	સડો	મરો ।

૧ પાલીમાપામા પ્રાય સર્વત્ર ઢ નો ઠ થાય છે — (શ્રું પાં
પ્રં ૫૦-૪૩ (૪-૪૪)

‘ण—न

(૧) પૈશાચીમાં ‘ણ’ નો ‘ન’ થાય છે :

સં	પ્રાં	પૈં
ગણ	ગણો	ગનો ।
ગુણ	ગુણો	ગુનો ।

‘ન—ણ

૧૩ સ્વરપરવર્તી, એકપદસ્થિત અને અસ્યુક્ત ‘ન’ નો ‘ણ’ થાય છે

કનકમ્ કણય । નયનમ્ નયણ । મદન^૧ મયણો । માનતે માણઈ । વચનમ્ વયણ । વદનમ્ વયણ ।

‘ન—ણ

૧૪ સંસ્કૃતમાં શબ્દની આદિમાં રહેલા અસ્યુક્ત ‘ન’ નો વિકલ્પે ‘ણ’ થાય છે

નદો ણઈ, નઈ । નર ણરો, નરો । નયતિ ણેઈ, નેઈ ।

‘વ—વ

૧૫ સ્વરપરવર્તી, અસ્યુક્ત અને એકપદસ્થિત ‘વ’ નો પ્રાકૃતમાં ‘વ’ થાય છે

ઉપમા ઉવમા । ઉપસર્ગ ઉવસર્ગો । ગોપતિ ગોવર્દ । પ્રદીપ પર્દવો । મહિપાલ મહિવાલો ।

૧ જૂઓં પાં પ્રં પૃં ૫૮ (ન=ન)

૨ જૂં પાં પ્રં પૃં ૬૧ (ન=ન)

૧૫—વ

૧૬ અવર્ણી પર આવેલા, અસંયુક્ત અને એકપદમિત 'વ' નો પ્રાકૃતમા 'વ' જ થાય છે

વલાપ વલાવો । વપાલમ્ વવાલ । વપિલમ્ વવિલ ।
 વાશ્યવ વાસવો । વુણપમ્ વુણવ । સપાતિ સવહ । વાપમ્ વાવ ।
 શપથ સવહો । શાપ સાવો ।

૧૫—વ

(૧) અપભ્રંશમાં તો 'વ' ને સ્થાને 'વ' પણ બોલાય છે

સં	પ્રાં	અં
શપથ	સવહો	સવધુ, સવધુ ।

૧૬—ફ

૧૭ સ્વરથી પર આવેલા, અસંયુક્ત અને એકપદમિત 'ફ' નો પ્રયોગાનુસાર 'ખ' અને 'હ' થાય છે

ફ—ખ—રેફ રેખો । શિખા મિખા ।

ફ—હ—મુક્તાફલમ્ મુઠાહલ ।

ફ—ખ, હ—ગુફતિ ગુખદ, ગુહદ । શફરી સખરી, સહરી ।
 મફલમ્ સખલ, મહલ । શેફાલિકા સેખાલિકા સેહાલિકા ।

૧૬—ફ

(૧) અપભ્રંશમાં પણ 'ફ' નો 'ખ' થાય છે

સં	પ્રાં	અં	-----
મફલમ્	મખલ	} મમલુ	^
	મહલ		

૧ આ નિયમ પદ્યમાં નિયમનો અપવાદ છે

૬—પ

(૧) કેટલાક વૈયાકરણોને મતે શૂલિકાપૈશાચીમા 'બ' ને સ્થાને 'પ' ધાય છે.

સ૦	પ્રા૦	ચ૦પૈ૦
માલક	માલકો	પાલકો ।
બાન્ધવ	બન્ધવો	પન્થવો ।

૭—વ

૧૮ સ્વરપરવર્તી, દ્વગ્ન પન્થિત અને અસયુક્ત 'ઞ' નો 'વ' ધાય છે

અલાબ અભાવૃ । શનભ્ સવર્ભ ।

મ—વૈ

(૧) અપભ્રંશમા 'મ' ને બદલે 'વૈ' પણ બોલાય છે

સ૦	પ્રા૦	અ૦	
કમલમ્	કમલ	કવૈલુ,	કમલુ ।
તથા	તહ તહા,	તિવૈ,	તિમ ।
ભ્રમર	ભમરો, ભસલો,	મવૈરુ,	મમરુ ।
યથા	જહ જહા,	જિવૈ,	જિમ ।

૧ જૂ૦ પા૦ પ્ર૦ પૃ૦ ૬૨ (ચ=પ)

૨ " " " " " (ચ=ર)

૩ " અલાબ અભાવુ ।

'ય-જ

૧૦. મધ્યજ શબ્દની અર્થદર્શી આવેડ, ય'નો પ્રાકૃતમાં જ' થાય છે.
યજ જ્યો । યજા જતો । યાનિ યજ ।

ય--ય

(૧) માર્ગાર્થીમાં 'દ' ના 'ય' ન થઈ 'ય' જ રહે છે

સાં	પ્રાં	માં
યાનિ	જાજ	યાદિ ।
યધામ્યદાગ્	જદામ્યદ	યધાજાગ્ ।
યાનજાયર્	જાનજા	યાજાજા ।

૧-જ

(૧) માર્ગાર્થીમાં 'ર' નો 'જ' થાય છે, અને વૈશાર્થીમાં તેં, ઇ
વિચલે થાય છે

મં	પ્રાં	માં	વૈં
યજ	યજો	જજો	યજો યજો ।
જા	જો	જો	જો જો ।
વિચાજ	વિખાજો	વિખાજો	વિખાજો વિખાજો ।

૪-ઝ

(૧) વૈશાર્થીમાં 'છ' નો 'ઝ' થાય છે

ઝમ્ઝમ્	ઝમ્ઝ	ઝમ્ઝ ।
ઝુઝ્ઝુ	ઝુઝ્	ઝુઝ્ ।

૧ મધ્ય યજાજો યાજો પાર્થીં પ્રાં પ્રાં ૧૨

૨ શા તિયમ કટલક લેવાને જા જાણતો થય જાની યધામ્યદાગ્
અદ્યજાય । યધાજાતમ્ અદ્યજાય । ૨૦ ૧૦મા જનાવળા બીજો તિયમ
વમોય રાટ્ટી આદિમાં પણ જાણે છે પાર્થીં અહીં 'યધાજાત' અને
'યધાજાત' નો આદિનો 'ય' જોવાળો છે

૩ ઝુઝો પાં પ્રાં પ્રાં ૪૩ (૪-ઝ)

जलम्	जल	जळ ।
शल्लम्	शल्ल	सल्लि ।
सल्लिलम्	सल्लिल	सल्लिल्ल ।

‘श-स प-स

२० सस्कृतमा वपराता ‘श’ अने ‘प’ नो प्राकृतमा ‘स’ थाय छे

श—कुश कुसो । दश दस । नृशस निससो ।

विशति विसद् । वश वसो । शब्द सहो ।

श्यामा सामा । शुद्धम् सुद्ध । शोभते सोहद् ।

प—वपाय कसायो । घोषति घोसद् । निकष निहसो ।

पण्ड सडो ।

श, प—विशेष विससो । शेष सेसो ।

स-श

(१) मागधीमा तो ‘स’ नो ‘श’ थाय छे अने पैशाचीमा तो प्राकृतनी प्रमाणे छे

स०	प्रा०	मा०
पुरुष	पुरिसो	पुलिशे ।
सारस	सारसो	शालशे ।
श्रुतम्	सुभ	शुद् ।
शोभनम्	मोहण	शोमण ।
हस	हसो	हशे

૧૬-૫

૨૧. સમ્પૂર્ણતા અનુસારથી ૫૧ આવેળ '૬' નો પ્રાકૃતમાં વિષયે
'૫' થાય છે

સહાર —સપાગે, સહારે । મિદ —મિપો, મીદો ।

૧ છત્રો પણ ઘટ્ટાદ પ્રયોગ મળે ૪, જ્યાં સ્વરથી ૫૧ આવેળ '૬'
નો પણ '૫' થાય ૪ દાદ —દાપા, દાદા ।

પ્રકરણ ૪

સયુક્ત વ્યજનોના સામાન્ય ફેરફારો

૨૨ મમ્કૃતના 'ક્ષ' નો વિશેષે કરીને પ્રાકૃતમા 'ઋ' થાય છે અને વ્યાય ગ્યાય તો પ્રયોગાનુમારે 'ક્ષ'નો 'છ' અને 'ઋ' પણ થાય છે તથા પદ્મવ્યમ્થિત 'ક્ષ' નો 'ઋ' 'ઘ' અને 'ઞ' થાય છે

'ક્ષ=ઋ ક્ષ=છ' ઋ=ઘ

ક્ષય ઋઓ । ક્ષીણમ્ ઋણ । ક્ષીરમ્ ઋર । ક્ષેટક ઋઢઓ ।
ક્ષોટક ઋઢઓ ।

ક્ષણ 'છ'નો, [ઋણો] । ક્ષતમ્ છય । 'ક્ષમા' છમા [ઋમા] ।
ક્ષાર ઋગે । ક્ષીણમ્ ઋણ । ક્ષીરમ્ ઋર । ક્ષુણ્ણ છુણ્ણો । ક્ષુતમ્
ઋમ્ । ક્ષુધ્ છુહા । ક્ષુર છુરે । ક્ષેઞમ્ છેત ।

ક્ષીયતે મિઞ્ઞઃ । ક્ષીણમ્ ક્ષીણે ।

૧ જૂં પાં પ્રં પૃં ૧૭ (ક્ષ=ઋ, ક્ષ=છ) ક્ષ=ઋ-ટિપ્પણ
પૃં ૧૬

૨ પાલીમાયામા 'ઋ' નો 'ઘ' પણ થાય છે -(જૂં પાં પ્રં
પૃં ૧૭ ઋ=ઘ)

૩ 'ક્ષણ' શબ્દનો 'ઋત્સન' અર્થ હોય ત્યારે તેનું રૂપ 'છણ' થાય
છે અને સમય અર્થ હોય તો 'ઋણ' રૂપ થાય છે જૂં પાં પ્રં પૃં ૧૭ -
(ક્ષ=ઋ, ક્ષણ ઋણો છણો)

૪ 'ક્ષમા' શબ્દનો 'પૃથિવી' અર્થ હોય ત્યારે તેનું 'છમા' રૂપ
થાય છે અને રામલુ-ક્ષમાફરવી-અર્થમા તો 'ઋમા' રૂપ જ વપરાય છે,

'ક્ષ=વ્રત્ત, ક્ષ=ચ્છ, ક્ષ=ઝઞ્ઞ

ઇક્ષુ ઇન્દુ । ઋક્ષ રિક્વો^૧ । ઋક્ષમ્ રિક્વ । મક્ષિકા મક્ષિકા ।
ચક્ષણમ્ ચક્ષણ । પ્રક્ષીણમ્ પક્ષીણ- । પ્રક્ષેપ પક્ષેવો । સાદૃશ્યમ્
સારિક્ષ ।

અક્ષિ અર્ચિ । ઇક્ષુ ઉચ્છૂ । ઉક્ષા ઉચ્છા । ઋક્ષ રિચ્છો ।
ઋક્ષમ્ રિચ્છ । ઋક્ષ કચ્છો । વક્ષા વચ્છા । કુક્ષિ કુચ્છી ।
કૌક્ષેયકમ્ કુચ્છેભય । દક્ષ દચ્છો । પ્રક્ષીણમ્ પક્ષીણ । મક્ષિકા
મચ્છિકા । લક્ષ્મી લચ્છી । વક્ષ વચ્છ । વૃક્ષ વચ્છો । સદક્ષ
સારિચ્છો । સાદૃશ્યમ્ સારિચ્છ ।

પ્રક્ષીણમ્ પક્ષીણ ।

ક્ષ=ચ્છ

(૧) માગધીમા તો 'ક્ષ' નો ઋક થાય છે

યક્ષ જક્ષો યચ્છે ।

રાક્ષસ રક્ષસો રચ્છે ।

૦૧ સમ્પ્રતના વસ્તુવાચક શબ્દના 'વ્ય' અને 'સ્ક' નો પ્રાકૃતમાં
'વ' થાય છે તથા પદમ ચમ્પિત વ્ય અને 'સ્ક' નો 'વ' થાય છે

વ્ય=વ, વસ્તુ વ્ય=વ, વસ્તુ

નિવ્યમ્ નિવ । વ્યવસ્થામ્ વ્યવસ્થા । વ્યવસ્થામ્ વ્યવસ્થા ।

અવ્યવસ્થા અવ્યવસ્થા । વ્યવસ્થામ્ વ્યવસ્થા । વ્યવસ્થામ્ વ્યવસ્થા ।

વ્યવસ્થામ્ વ્યવસ્થા ।

૧ જૂ. પા. પ્ર. ૧૭-૧૮ (વ્ય=વ, વ્ય=વ, વ્ય=વ-વ્યવસ્થા)

૨ નક્ષ અચ્છો, ઇક્ષો । વ્યવસ્થામ્ વ્યવસ્થા । વ્યવસ્થામ્ વ્યવસ્થા ।

પ્ર. ૧૭-૧૮

૩ જૂ. પા. પ્ર. ૧૭-૧૮ (વ્ય=વ, વ્ય=વ, વ્ય=વ-વ્યવસ્થા)

સયુક્ત ષ, સ=સ'

(૧) મોગધીમાં સયુક્ત 'ષ' કે 'સ' ને સ્થાને 'સ' થાય છે ~

ઉપ્પા	ઉપ્પા	ઉપ્પા ।
વપ્પમ્	કટ્ઠ	કમ્પટ ।
ધનુપ્પલ્લપ્પમ્	વણુકમ્પલ્લ	ધનુસ્પલ્લ ।
નિપ્પલ્લમ્	નિપ્પલ	નિસ્પલ ।
વિપ્પણ	વિપ્પહુ	વિમ્પ્પ ।
સપ્પમ્	સપ્પ	સમ્પ ।
સુપ્પમ્	સુપ્પ	સુમ્પ ।
પમ્પલ્લપ્પિ	પમ્પલ્લ	પમ્પલ્લિ ।
બુહમ્પપ્પિ	બુહમ્પ્પ	બુહમ્પ્પી ।
મમ્પરી	મમ્પરી	મમ્પલી ।
વિમ્પય	વિમ્પયો	વિસ્મયે ।
હમ્પી	હમ્પી	હસ્તી ।

૨૪ સંસ્કૃત શબ્દના 'ત્વ' નો પ્રાકૃતમાં 'વ' થાય છે અને પદમધ્ય-
મ્થિત 'ત્વ' નો ષ થાય છે *

ત્વ=વ'

ત્યાગ વાઓ । ત્યાગી વાઈ । ત્યમતિ વયડ ।

ત્વ=વ

પ્રત્યય વચ્ચો । પ્રત્યૂપ વચ્ચૂસો । સત્યમ્ સચ્ચ ।

૧ વૂઓ ૦ પા ૦ પ્ર ૦ પૂ ૦ ૫૨ નિ ૦ ૬૮

૨ વ્વ 'પ્રીધ્મ' શબ્દને આ નિયમ નથી લાગતો

૩ આ નિયમ 'વિત્વ' શબ્દને લાગતો નથી ચૈત્વમ વરત્ત,

વેદમ-(એ=મ્મ અને અન્ત સ્વરશ્ચદિ)

* ૪ જૂ ૦ પા ૦ પ્ર ૦ પૂ ૦ ૨૦-(ત્વ=વ, ત્વ=વ)

૨૬ પ્રયોગાનુસારે ફળોવ 'ત્વ' નો 'ચ,' 'ઘ' નો 'ઙ,' 'ઢ' નો 'જ' અને 'વ' નો 'ઞ' ધાય છે તથા પદ્મન્યસિત 'ત્વ' નો 'ઘ,' 'દ' નો 'ઙ,' 'ઢ' નો 'ઞ' અને 'વ' નો 'જ' ધાય છે,

'ત્વ=ચ

કૃત્વા ચિન્તા । ચત્વરમ્ ચચ્ચ । જ્ઞાત્વા જ્ઞાન્તા । ઢત્ત્વા ઢન્તા ।
મુક્ત્વા મોક્ષા । શ્રુત્વા સોક્ષ્મા ।

૯૩=ઙ

વ=ઞ

પૃન્વી પિન્ડી ।

ધ્વર્જે ઘઘો ।

ઢ=ઞ

વ=ઞ

વિઢાન વિઞ્ન ।

બુન્વા બુઞ્ના । માન્વમ્ મન્મમ ।

૨૬ સમ્પ્રકૃતમા હ્રસ્વ સ્વરથી પર આવેલા '૯૩,' 'શ્ચ,' 'ત્મ' ઓ 'ત્મ' નો પ્રાકૃતમા 'ઙ' ધાય છે

૧૫-૧ યમ્ પન્ત । કયા પન્ત । મિ યા મિન્ત ।

મામન્થમ્ મામન્થ-સામન્ત ।

૧૬—આશ્ચર્યમ્ અચ્છેર । પશ્ચાન્ પન્ત । વશ્ચિમ્ વન્તિમ ।

તૃશ્ચિક વિન્તિઓ ।

૧ જા. પા. પ્ર ૧ ૩૮ (ટિપ્પણ-ચત્વરમ્ ચચ્ચ)

૨ વાજ ધર્મો- (પા. પ્ર. પૃ. ૩૨-નિ. ૩૮)

૩ જુ. પ. પ્ર. ૧૦ ૨૧ (૯૩=ઙ) ૧૦ ૩૮- (ધ્વ=ઞ)

૪ ૨૯- (ત્મ=ઙ] ૧૦ ૩૮- (સ=ઙ)

૫ એક માત્ર ' નિશ્ચલ ' શબ્દને આ નિયમ લગતો નથી
નિશ્ચલ = નિશ્ચલો, પાલી-નિશ્ચલે

તસ—ઉત્સવ ઉચ્છવો । ઉત્સાહ ઉચ્છાહો । ઉત્સુક ઉચ્છુઓ ।
નિકેત્સતિ ચિદ્છદ્ । મત્સર મચ્છરો । સવત્સર
સવચ્છરો ।

પ્સ—અપ્સરા અચ્છરા । જુગપ્સતિ જુગુચ્છદ્ । લિપ્સતિ લિચ્છદ્ ।
ચ્છ—શ્વ

(૧) પ્રાકૃતમા 'શ્વ' નો 'ચ્છ' થાય છે ત્યારે માગધીમા તો ણી
ઉલટુ થાય છે એટલે 'ચ્છ' નો 'શ્વ' થાય છે

ઉચ્છલતિ	ઉચ્છલદ્	ઉશ્વલદિ ।
ગચ્છ	ગચ્છ	ગશ્વ ।
તિર્યક્	તિરિન્ચિ	તિરિશ્ચિ ।
પિચ્છિલ	પિચ્છિલો	પિશ્ચિલે ।
પૃચ્છતિ	પુચ્છદ્	પુશ્વદિ ।
વત્સલ	વચ્છલો	વશ્વલે ।

'ઘ', 'ગ્ય', 'ર્ય'—જ

૨૭ પદની આદિમા રહેલા 'ઘ', 'ગ્ય' અને 'ર્ય' નો 'જ' થાય છે તથા
પદમધ્યમિયત 'ઘ' 'ગ્ય' અને 'ર્ય' નો 'જ્ઞ' થાય છે
ઘ—ઘૃતિ —ગુર્હ । ઘોત —ગોઓ ।

ઘ—ઘવઘમ્ ઝજ્ઞ । મઘમ્ મજ્ઞ । વેઘ વેજ્ઞો ।

- ગ્ય—ગયગ્ જજ્ઞો । શગ્યા સેજ્ઞા ।

ર્ય—કાર્યમ્ કજ્ઞ । પર્યાપ્તમ્ પજ્ઞત્ત । પર્યાય પજ્ઞાઓ ।

ભાર્યા મજ્ઞા । મર્યાદા મજ્ઞાયા । વર્યમ્ વજ્ઞ ।

---

૧ જૂ. ૫ા. પ્ર. ૫૦ ૧૮—(ઘ=ઘ, ઘ=ઝ) પાલીમા ફેરવેક
ઠેકાણે 'ઘ' નો 'ગ્ય' પણ થાય છે—૫૦ ૧૯—(ઘ=ગ્ય ટિપ્પણ)

૨ પાલીમા તો 'ર્ય' નો 'ચિત્' 'ર્ય' ન 'ચિત્' થાય છે—(૫૦ પા.

ચે-ચ્યે

(૧) શૌરસેનીમા 'ય' નો વિસ્ફોષે 'ચ્ય' થાય છે

આર્યપુત્ર	અજ્ઞઉત્તો	અચ્યઉત્તો,	અજ્ઞઉત્તો ।
ધાર્યમ્	વજ્ઞ	વચ્ય,	વજ્ઞ ।
પર્યાકુલ	પજ્ઞાકુલો	વચ્યાકુલો,	પજ્ઞાકુલો ।
મૂર્ય	મુજ્ઞો	મુચ્યો,	મુજ્ઞો ।

ઘ-ચ્ય

(૧) માગધીમા 'ઘ' નો 'ચ્ય' થાય છે

અઘ	અજ્ઞ	અચ્ય ।
મઘમ્	મજ્ઞ	મચ્ય ।
વિઘાધર	વિજ્ઞાહરો	વિચ્યાહરે ।

ઞ્ય, જ્ઞ-જ્ઞ

૨૮ પદાદિમૂત 'જ્ઞ' અને 'જ્ઞ' નો 'જ્ઞ' થાય છે અને પદમધ્યસ્થિત
'ચ્ય' તથા 'ઘ' નો 'જ્ઞ' થાય છે

ઞ્ય-ચામ્ જાણ । ઘ્યાયતિ ઘાયદ ।

ઉપાધ્યાય ઉવજ્ઞાયો । નચ્યતે નજ્ઞદ । વિજ્ઞ્ય વિજ્ઞો ।

સાધ્યમ્ સજ્ઞ । સ્વાધ્યાય સજ્ઞાબો ।

જ્ઞ-ગુહ્યમ્ ગુજ્ઞ । નજ્ઞાતિ નજ્ઞદ । મજ્ઞમ્ મજ્ઞ ।
સજ્ઞ સજ્ઞો ।

૧ જૂઓ ટિપ્પણ ૨ જુ ૫૦ ૩૩ ।

૨ જૂઓ ટિપ્પણ ૧ જુ ૫૦ ૩૩ ।

૩ જૂ૦ પા૦ પ્ર૦ ૫૦ ૧૦-(ઞ્ય=જ્ઞ, ઘ્ય=જ્ઞ)

૪ અનુશ્વારથી અનેશુદ્ધ કે દીધ્યપરથી પર આવેલા કોઈ પણ વચનના સ્થાનમા અર્ધા જણાવેલા દ્વિધ્વ(ચ્ચ, જ્ઞ ચગર) વિધાનો થતા નથી માટે જ 'વિધ્ય' નુ 'વિજ્ઞો' નહિ પણ 'વિદ્ધો' થયુ જશે
પા૦ પ્ર૦ ૫૦ ૧૯ ટિ૦ સધ્યા સજ્ઞા ।

૫ પાલીમા જ્ઞ' નો 'ચ્ચ' થાય છે-(પા૦ પ્ર૦ ૫૦ ૨૨-જ્ઞ=ચ્ચ)

र्त-ट

२९ संस्कृतना 'र्त' नो प्राकृतमा सामान्य रीते 'ट्ट' धाय छे
 केवर्त केवट्टो । जर्त जट्टो । नर्तनी नट्टई । प्रवर्तते पयट्टइ ।
 राजवर्तेरुम् रायवट्टय । वर्ती वट्टो । वर्तुलम् वट्टुल । वार्ता वट्टा ।
 सवर्तितम् सवट्टिअ ।

न्त=न्द

(१) शौरसेनीमा कयाय कयाय 'न्त' नो 'न्द' धाय छे

अन्त पुरम्	अन्तेउर	अन्टेउर ।
निश्चिन्त	निश्चितो	निश्चिदो ।
महान्	महतो	महदो ।

१ २९ मो नियम नीचे जणाबेला द्रढदोमा लागतो नथी अर्थात्
 नीचेना शब्दोमा 'र्त' नो 'ट्ट' यतो नथी

जावर्तक आवत्तओ ।	प्रवर्तक पवत्तओ ।
आवर्तनम् आवत्तण ।	प्रवर्तनम् पवत्तण ।
उत्कर्तितम् उत्कर्त्तिअ ।	मुहूत मुहुत्तो ।
कर्तरी कत्तरी ।	मूर्त मुत्तो ।
कार्तिक कत्तिओ ।	मूर्ति मुत्ती ।
कीर्ति कित्ती ।	यत्तिका यत्तिआ ।
धूत धुत्तो ।	घार्त्तिकम् घात्तिअ ।
निर्वर्तक निवत्तओ ।	सवर्तक सवत्तओ ।
निवर्तनम् निवत्तण ।	सवर्तनम् सवत्तण ।
निवर्तक निवत्तओ ।	

१६ नि० ५, सयुक्त 'लादि' लाय ।
 ५८ (त=ट)

‘મ્ન, જ્ઞ-ળ -

૩૦ સમ્વૃત્તના ‘મ્ન’ અને ‘જ્ઞ’ નો પ્રાકૃતમા ‘ળ’ થાય છે અને પદમધ્યસ્થિત ‘મ્ન’ અને ‘જ્ઞ’ નો ‘ળ્ળ’ થાય છે

૧. મ્ન-નિમ્નમ્ નિળ્ળ । પ્રદ્યુમ્નઃ પજ્જુળ્ળો ।

જ્ઞ-પ્રજ્ઞા પળ્ળા । વિજ્ઞાનમ્ વિળ્ળાળ । આજ્ઞા આળ્ળા’ ।

જ્ઞાનમ્ ણાળ । સજ્ઞા સળ્ળા’ ।

‘જ્ઞ, ઝ્ઞ, ણ્ય, ન્ય-ઙ્ઞ

(૧) પ્રાકૃતમા ‘જ્ઞ’ નો ‘ળ’ થાય છે ત્યારે માગધીમા ‘જ્ઞ’ નો ‘ઙ્ઞ’ થાય છે અને ‘ઙ્ઞ,’ ‘ણ્ય’ અને ‘ન્ય’ નો પણ ‘ઙ્ઞ’ થાય છે

જ્ઞ—અવજ્ઞા   અવળ્ળા   અવઙ્ઞા ।

પ્રજ્ઞા   પળ્ળા   પઙ્ઞા ।

સર્વજ્ઞ   સર્વળ્ળ   સર્વઙ્ઞે ।

ઙ્ઞ—અઙ્ઞલિ   અઙ્ઞલી   અઙ્ઞલી ।

ધનઙ્ઞય   ધળ્ળયો   ધળ્ળવદ્ ।

પ્રાઙ્ઞલ   પઞ્છો   પઙ્ઞલે ।

ણ્ય—અત્રહ્ણણ્યમ્   અત્રહ્ણળ્ળ   અત્રહ્ણઙ્ઞ ।

પુણ્યમ્   પુળ્ળ   પુઙ્ઞ ।

પુણ્યવાન્   પુળ્ળવતો   પુઙ્ઞવતે ।

ન્ય—અભિમન્યુ   અહિમટ્   અહિમઙ્ઞ્ ।

કન્યયા   કન્વયા   કઙ્ઞવયા ।

સામાન્યમ્   સામલ્   સામઙ્ઞ ।

૧ જૂ. ૦ પા. ૦ પ્ર. ૦ ૫૦ ૬૬ (મ્ન=ન) ટિપ્પણ જૂ. ૦ પા. ૦ પ્ર. ૦ ૫૦

૨૬ (જ્ઞ=ળ) ૧૨ ૩ળ

૨-૩ પૂ. ૩ ૫ ૬ ટિપ્પણ યુ

૬ પૂ. ૦ પા. ૦ પ્ર. ૦ ૫ ૨૩-૨૪ (જ્ઞ=ઙ્ઞ, ણ્ય=ઙ્ઞ, ન્ય=ઙ્ઞ)

'સ્ત-થ

૩૧ સસ્કૃતના 'સ્ત'નો પ્રાકૃતમા 'થ' થાય છે અને પદમધ્યસ્થિત 'સ્ત' નો 'ત્ય' થાય છે ૧

સ્તવ થવો । સ્તમ્ભ થમો । સ્તબ્ધ થદ્ધો [ઠદ્ધો]
સ્તુતિ થુર્ડે । સ્તોકમ્ થોઅ । સ્તોત્રમ્ થોત્ત । સ્ત્યાનમ્ થીણ ।

અન્તિ અત્થિ । પર્યન્ત પલ્લત્પો । પ્રશન્ત પસત્પો ।
પ્રન્તર પત્પરો । સ્વસ્તિ સત્થિ । હસ્ત હત્પો ।

ર્થ, સ્થ—સ્ત

(૧) 'ર્થ' અને 'મ્થ' નો માગધીમા 'સ્ત' થાય છે

અર્થપતિ	અત્થવર્ડ	અસ્તવદી ।
સાર્થવાહ	સત્થવાહો	શન્તવાહે ।
ઉપમ્થિત	ઉવઠ્ઠિઓ	ઉવન્તિદે ।
સુન્થિત	સુઠ્ઠિઓ	મુન્તિદે ।

'ષ્ટ-ઠ

૩૨ સસ્કૃતના 'ષ્ટ' નો પ્રાકૃતમા 'ઠ' થાય છે અને પદમ અન્થિત 'ષ્ટ' નો 'ઠ્ઠ' થાય છે ૨

૧ જૂ. પા. પ્ર. પૃ. ૨૭—(સ્ત=થ, રા=ત્ય)

૨ 'સમસ્ત' અને 'સ્તમ્' શબ્દના 'સ્ત' નો 'થ' થતો નથી સમસ્તમ્ સમત્ત । સ્તમ્વ તમ્ગો ।

૩ જૂ. પા. પ્ર. પૃ. ૨૬ (ષ્ટ=ઠ)

૪ દષ્ટાઃ, ષ્ઠાઃ અને સદષ્ટ શબ્દના 'ષ્ટ' નો 'ઠ' થતો નથી દષ્ટા દષ્ટા । । સદષ્ટમ્ સદઠ્ઠ । જૂઓ પા. પ્ર. પૃ. ૨૯, સિદ્ધાન્ત ।

અનિષ્ટમ્ અણિઢ । ઇષ્ટ ઇઢો । કષ્ટમ્ કઢ । કાષ્ટમ્ વઢ ।
 દષ્ટ દઢો । દષ્ટિ દિઢી । ધુષ્ટ ધુઢો । મુષ્ટિ મુઢી । યષ્ટિ લઢી ।
 સુરાષ્ટ્રા સુરઢા । સૃષ્ટિ સિઢી ।

ઢ, ષ—ન્ટ

(૧) 'ઢ' અને 'ષ' નો માગધીમા 'ન્ટ' થાય છે

ઢ—પઢ પઢો પન્ટે । મઢારિકા મઢારિયા મસ્ટાલિકા
 મઢિની મઢિળી મઢિળી ।

ષ—કોષ્ટાગારમ્ કોઢાગાર કોસ્ટાગાલ ।
 સુષ્ટુ સુઢુ શુન્ટુ ।

ષ્ટ—સટ

(૧) વૈશાક્ષીમા 'ષ્ટ' ના મ્થાને 'સટ' ચોળાય છે

ઋષ્ટમ્ ઋઢ કસટ ।
 દષ્ટમ્ દિઢ દિસટ ।

'હમ, 'કમ—પ

૩૩ સસ્ટુતના 'હમ અને 'કમ'નો' પ્રાકૃતમા 'પ' થાય છે અને પદમ
 વ્યમ્બિત 'હમ' અને 'કમ' નો 'પ્પ' થાય છે

'કુહમલમ્ કુપલ ।
 રનિમળી રુપ્પિળી ।

૧-૦ પાત્રીમા તો 'દમ' નો 'હમ' અને 'કમ' નો 'કુમ' થાય છે—
 (જુ. પા. ૫૦ ૪૦)

૩ કોષ્ટ ઇક ઠેકાણ 'કમ' નો 'મ' પણ થાય છે —રક્ષમા રક્ષ્મી,
 રક્ષી

૬ કુહમલમ્-કુહમ (પા. ૫૦ પ્ર. ૫૦ ૮૩ ત્રિપ્પળ)

‘પ્પ, સ્પ-ફ

૩૪ સસ્રુતના ‘પ્પ’ અને ‘સ્પ’ નો ‘ફ’ થાય છે અને પદમધ્યસ્થિત
‘પ્પ’ તથા ‘સ્પ’ નો ‘પ્ફ’ થાય છે

પ્પ--નિપ્પાવ નિપ્પાવો । નિપ્પેષ નિપ્પેસો । પુપ્પમ્ પુપ્પ ।
શપ્પમ્ સપ્પ ।

સ્પ--સ્પન્દનમ્ ફદ્દણ । પ્રતિસ્પર્ધી પાહિપ્પદ્ધી ।
બૃહસ્પતિ બુહપ્પદ્ધિ ।

‘હ-મ

૩૫ પ્રાકૃતમા ‘હ’ નો ‘મ’ અને પદમધ્યસ્થિત ‘હ’ નો ‘મ્મ’
વિકલ્પે થાય છે
મિહ્મા મિમ્મા જીહ્મા । વિહ્મલ વિમ્મલો, વિહ્મલો ।

‘ન્મ-મ્મ

૩૬ સસ્રુતના ‘ન્મ’ નો ‘મ્મ’ થાય છે
જન્મ જમ્મો । મન્મથ વમ્મહો । મન્મન મમ્મણ ।

‘મ્મ-મ્મ

૩૭ સસ્રુતના ‘મ્મ’ નો ‘મ્મ’ વિકલ્પે થાય છે
તિમ્મમ્ તિમ્મ, તિમા । યુમ્મમ્ જુમ્મ, જુમા ।

૧ જૂઓ પા० પ્ર० ૫૦ ૩૯ (સ્પ=ફ, સ્પ=પ, પ્પ=પ્ફ)

૨ પદમધ્યસ્થિત ‘સ્પ’ અને ‘પ્પ’ નો પ્રાય ‘પ્પ’ થાય છે

નિપુસનમ્ નિપુસણ । પરસ્પરમ્ પરોપ્પર ।

નિપ્પમ નિપ્પે । બૃહસ્પતિ બુહપ્પદ્ધિ ।

નિસ્પદ નિપિદો । પૂ० પાલી પ્ર० ૫૦ ૩૦

૩ જૂઓ પા० પ્ર० ૫૦ ૩૧-(મ રમ્=મદ્મર) ટિપ્પણ તથા
પૃ० ૨૪-હ=મ)

૪ જૂઓ પા० પ્ર० ૫૦ ૪૨-(ન્મ=મ્મ)

૫ પાલીમા પ્રાય ‘મ્મ’ નો ‘યુમ્મ’ થાય છે -(જૂ० પા० પ્ર० ૫૦ ૪૯)

‘ઇમ, ઘ્ય, સ્મ, જ્ઞ, ક્ષમ-મ્હ

૩૮ સંસ્કૃતમા પ્રયોજાતા ‘ઇમ’, ‘ઘ્ય’, ‘સ્મ’, ‘જ્ઞ’ અને પશ્મના
‘ઇમ’નો પ્રાકૃતમા ‘મ્હ’ થાય છે

ઇમ—કશ્મીરા કમ્હારા । કુશ્માન કુમ્હાણો ।

ઘ્ય—ઝપ્પા ઝમ્હા । ગ્રીઘ્ય ગિમ્હો ।

સ્મ—અસ્માદશ અમ્હારિમો । વિસ્મય વિમ્હઓ ।

જ્ઞ—મત્તા મમ્હા । બ્રાહ્મણ બમ્હણો । બ્રહ્મચર્યમ્ મમ્હોર
મુત્તા મુમ્હા ।

ક્ષમ—પદ્મલમ્ પમ્હત્ । પદ્માણિ પમ્હાડ ।

(૧) અપભ્રંશમા ‘સ્મ’ ના મ્યાને ‘મ્મ’ પણ યોગ્ય છે

ગ્રીઘ્ય   ગિમ્હો   ગિમ્મો,   ગિમ્મો ।

જ્ઞેપ્મા   સિમ્હો   સિમ્મો,   સિમ્મો ।

‘ઇન, ણ, સ્ન, જ્ઞ, ક્ષ, ક્ષણ, સ્મ-પ્હ

૩૯ સંસ્કૃતમા પ્રયોજાતા ‘ઇન’, ‘ણ’, ‘સ્ન’, ‘જ્ઞ’, ‘ક્ષ’, ‘ક્ષ’, ‘ક્ષણ’ અને
સૂક્ષ્મના ‘ક્ષમ’નો ‘પ્હ’ થાય છે

ઇન—પ્રઇન પ્ણહો । શિઇન સિપ્ણહો ।

ણ—ઝપ્ણીયમ્ ઝપ્ણીસ । કૃપ્ણ કપ્ણહો । ત્રિપ્ણ ત્રિપ્હ
વિપ્ણ વિપ્હ

સ્ન—ઝ્યોત્સ્ના ઝોપ્ણહા । પ્રસ્નુત પ્ણહુઓ । સ્નાત પ્ણહો ।

જ્ઞ—જટ્ઞુ જપ્ણહુ । યદ્દિન વપ્ણહી ।

૧ જુઓ પા. પ્ર. પૃ. ૫૦—(સ્મ=મ્હ, ઘ્ય=મ્હ, સ્મ=મ્હ)

૨ આ નિયમ કેટલેક કેસોને લાગતો નથી —રશ્મિ રસ્મી ।

સ્મર સરો—જુઓ પા. પ્ર. પૃ. ૫૦—(સ્મ=સ)

૩ જુઓ પા. પ્ર. પૃ. ૪૨ (નિયમ-૬૩) તથા પૃ. ૪૭ ઇન=પ્હ, ણ=પ્હ પૃ. ૪૮ ટિપ્પણ ત્રિપ્ણ ત્રિકિપ્ણો, ત્રિક્મો, ત્રિપ્હો । પૃ. ૪૦ ટિપ્પણ પૂવાહુ ધુવ્વપ્ણહો ।

હુ --- અપરાહ્ અવરણ્હો । પુર્વાહુ દુન્વણ્હો ।
 દગ --- તીક્ષ્ણમ્ તિણ્દં । શ્લક્ષ્ણમ્ સણ્દ ।
 ક્ષમ --- સૂક્ષ્મમ્ સણ્દ ।

‘સ્ત’—સિન

(૧) પ્રાકૃતમાં ‘સ્ત’ નો ‘ન્હ’ થાય છે ત્યારે પંચાચીમાં તો
 કયાય વયાય ‘સ્ત’ ને વળ્ને ‘મિન’ બોલાય છે

સ્નાતમ્   ણ્હાય   મિનાત ।
 સ્તુપા   સુણ્દા, ણ્હુસા   મિનુસા, સુનુસા ।

‘હલ’—લ્હ

૪૦ સંસ્કૃતના ‘હલ’નો પ્રાકૃતમાં ‘લ્હ’ થાય છે:

વહ્લારમ્   વલ્હાર ।   પ્રહ્લાન્   પલ્હાઓ ।

‘જ્ઞ’—જ

૪૧ સંસ્કૃતના ‘જ્ઞ’ નો પ્રાકૃતમાં ‘જ’ વિકલ્પે થાય છે અને પદમ
 ધ્યસ્થિત ‘જ્ઞ’ નો ‘ઝ’ થાય છે

અભિજ્ઞ અહિજ્ઞો, અણિજ્ઞ । આજ્ઞા અઝ્ઞા, ઝાણા । આરમજ્ઞ
 અપ્પજ્ઞો, અપ્પજ્ઞ । ઇક્ષિતજ્ઞ   રક્ષિતજ્ઞો, રક્ષિતજ્ઞ । નૈવજ્ઞ
 દેવજ્ઞો, દેવજ્ઞ । પ્રજ્ઞા પઝ્ઞા, ડણ્ઞા । પ્રાજ્ઞ પજ્ઞો, પણ્ઞો ।
 મનોજ્ઞમ્ મળોજ્ઞ, મળુજ્ઞ । સર્વજ્ઞ સઞ્વજ્ઞો, સઞ્વજ્ઞ । સજ્ઞા
 સજ્ઞા, સજ્ઞા ।

‘ર્હ’—રિહ

૪૨ ‘ર્હ’ વ્યનનનો પ્રાકૃતમાં ‘રિહ’ થાય છે

અર્હતિ અરિહદ્ । અર્હ   અરિહો । ગર્હા ગરિહા । ર્હ   રિહો ।

૧ જુ નો પ્રા० પ્ર० ૫૦ ૮૬ (નિ० - ૩) રાત્રાન્મિનાગ ।
 સ્તુપા સુણિસા, સુણ્દા, (દુસા)

૨ પાનીમાં ‘હલ’ નો ‘હિલ’ થાય છે હુન્ હિલાદો-સા०
 પ્ર० ૫૦ ૩૦

૩ નેન્ પાલી પ્ર० ૫૦ ૨૮ ટિપ્પણ-પ્રજ્ઞાન્મિનાગ
 પ્રા० પ્ર० ૫૦ ૨૧ (નિયમ ૧૩)

५, प-रिस

- ४३ ससृजना 'श' अने 'प' नो प्राकृतमा 'रिस' विरूपे भाय छे
 शं-आशं आयसितो, आयसो । शनम् शिगण, रसण ।
 सुदर्शन सुदरिसणो, सुदसणो ।
 पं-वर्षम् पगिस, पास । वर्षगतम् वरिसगम्, वासगम् ।
 वर्षा पगिसा, वामा ।

६-इ

- ४४ ससृजना सयुक्त 'ल' नो 'इल' भाय छे
 अलम् अविउ । गगम्यति गिल्लमइ । गगम्यत् गिल्लत ।
 गिल्लम् गिल्लिह । गिल्लम् गिल्लिह । गगेश गिल्लेसो । गगति
 गिलाइ । गगनम् गिगण । ग्लुष्टम् गिल्लुह । ग्लोप गिल्लामो ।
 गगयति गिगाइ । गगनम् गिल्लण । ग्लेप गिल्लेसो । ग्लेप्ता गिल्लि
 ग्हा । ग्लेक गिल्लेओ । गिल्लम् गिल्लिह । ग्लुष्टम् गिल्लुह ।

७-रिअ

- ४५ ससृजना 'र्य' व्यजनतो प्राकृतमा 'रिअ' भाय छे
 आचार्य आचारिओ । गार्भार्यम् गभीरिअ । गभीर्यम् गहीरिअ ।
 चौर्यम् चोरिअ । धैर्यम् धीरिअ । ब्रह्मचर्यम् बम्हचारिअ । भार्या
 भारिआ । वर्यम् वरिअ । वीर्यम् वीरिअ । मौर्यम् मेरिअ । सूर्य
 सूरिओ । सौर्यम् सुतरिअ । शौर्यम् सोरिअ ।

१ अ० पा० प्र० पृ० ११ शिगण-अश अरिसो ।
 आरिम् आरिस ।

२ " " " " ३१ (पि० ३७)

३ जा नियम क्याय क्याय लागतो पण नथी — अलम् वमो ।
 अलम् पमो ।

४ जओ प० ३३-७७ म नियम उरगनु शिगण

ર્ય—રિય

(૧) પ્રાકૃતની પેઠે પૈશાચીમા પણ કયાય કયાય 'ર્ય' ને બદલે
'રિય' બોલાય છે

ભાર્યા   મજ્ઞા   મારિયા,   મજ્ઞા ।

'હ્ય—ઝહ

૪૬ 'હ્ય' નો 'ઝહ' પ્રાકૃતમા વિકલ્પે થાય છે

ગુહ્યમ્   ગુઝહ,   ગુઝ્સ' ।
સઘ્ય   સઘ્હો,   સઝ્મો ।

'વી—ઝવી

૪૭ સ્ત્રીલિંગ પદને અંતે વર્તતા સયુક્ત 'વી'નો પ્રાકૃતમા 'ઝવી' થાય છે

ગુર્વી ગુરુવી । તન્વી તણુવી । પુન્વી પુહુવી । બહ્વી બહુવી ।
લઘ્વી લહુવી । મૃદ્વી મઝવી ।

—૧૭૫૮—

પ્રકરણ ૫

ઉપર દટલે પ્રકરણ ૨-૩-૪મા આપેલા નિયમો સામાન્ય નિયમો કહેવાય છે. દટલે જ્યાં કોઈ ચીજનો સ્વાસ નિયમ ન લાગતો હોય ત્યાં જ નિયમો લાગૂ થાય છે. આ નીચે જે નિયમો આપવામા આવે છે તે વિશેષ નિયમો છે. દટલે જ્યાં આ નિયમોની પ્રાપ્તિ થતી હોય ત્યાં સામાન્ય નિયમો ન લગાડતા પ્રથમ આ જ નિયમો લગાવવાના છે.

સ્વરના વિશેષ વિકારો

૪૮ 'અ' વિકાર

(ક) 'અ=આ—

નીચે જણાવેલા શબ્દોમા આપ્તિના 'અ' નો વિકલ્પે 'આ' થાય છે.

અભિયાતિ આહિઆઈ, અહિઆઈ. પ્રતિસ્પર્વા પાઢિપ્ફઢી, પાઢિપ્ફઢી ।
અપર્શી આફસો, અફસો । પ્રવચનમ્ પાવચણ, પવચણ ।
ચતુરત્તમ્ ચાઉરત, ચઉરત । પ્રરોહ પારોહો, પરોહો ।
ઢક્ષિણ ઢાહિણો, ઢક્ષિમ્વણો । પ્રવાસી પાવાસૂ, પવાસૂ ।
પરત્રીયમ્ પારકેર, પરકેર । પ્રમિદ્ધિ પાસિદ્ધી, પસિદ્ધી ।
પરત્રીયમ્ પારક્ક, પરક્ક । પ્રસુત્ત પાસુત્તો, પસુત્તો ।
પુન પુણા, પુણ । મનસ્વી માણસી, મણસી ।
પ્રકટમ્ પાયડ, પયડ । મનસ્વિની માણસિની, મણસિની ।
પ્રતિગત્ પાઢિવઆ, પઢિવઆ । સમૃદ્ધિ સામિદ્ધી, સમિદ્ધી ।
પ્રતિસિદ્ધિ પાટિસિદ્ધી, પઢિસિદ્ધી । સદૃશ સાગ્ચિછો, સરિચ્છો
ઇત્યાદિ ।

(ન) 'અ=ઈ—

નીચે જણાવેલા શબ્દોમાં ચિહ્નિત 'અ' નો 'ઈ' થાય છે—તે
કયાય નિત્યે થાય છે અને કયાય વિકલ્પે થાય છે

ઈપત્તુ દ્વિસિ । ઉત્તમ ઉત્તિમો । વત્તમ વત્તિમો । કૃષ્ણ કિવિણો ।
દત્તમ દિણ્ણ । મારિચિમ્ મિરિઅ । મન્થમ મન્થિમો । મૃદન્ન મુદ્ગો ।
વેત્તસ વેડિસો । વ્યજનમ્ વિઅણ । વ્યલીક્કમ્ વિલીઅ । રવ્વમ્ સિવિણો ।
વૈકલ્પિક ઉપાહરણો —

અક્ષાર ઇમારો, અમારો । લલાટમ્ ણિટાલ, ણટાલ ।
પન્થમ્ પિક્ક, પક્ક । સમ્પર્ણ છત્તિવણ્ણો ઉત્તવણ્ણો ।

(ન) અ=ઈ—

નીચે આપેલા શબ્દોમાં આદ્ય 'અ' નો વિરુલ્પે 'ઈ' થાય છે
હર હીરો, હરો ।

(પ) 'અ=ઉ—

નીચે મૂકેલા શબ્દોમાં ચિહ્નિત 'અ' નો 'ઉ' થાય છે—તે
કયાય નિત્ય થાય છે અને કયાય વિરુલ્પે થાય છે

અભિજ્ઞ	અહિણ્ણૂ ।	ગવય	ગહાઓ ।
આગમજ્ઞ	આગમણ્ણૂ ।	ગવયા	ગહાઆ
કૃતજ્ઞ	કયણ્ણૂ ।	ધ્વનિ	ધુણી ।
વિજ્ઞ	વિણ્ણૂ ।	વિશ્વક્	ધીમુ
સર્વજ્ઞ	સવ્વણ્ણૂ ।		'ઈત્યાદિ ।

૧ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ૫૨-(અ=ઈ)

૨ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ૫૨-(અ=ઉ)

૩ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં આદ્ય 'અ' નો 'આ' થાય છે—તે

ધૈક્લિક ઉદાહરણ

સ્વણિત	સુડિઓ,	રાડિઓ ।
ચણ્ડમ્	ચુટ,	ચડ ।
પ્રથમમ્	પુત્તમ, પટુમ, પુટુમ,	પત્તમ ।
સ્વપિતિ	સુવદ,	મોવદ ।

(૬) 'અ=એ—

નીચે જણાવેલા શબ્દોમા ચિહ્નિત 'અ' નો 'એ' થાય છે—તે
વ્યાય નિત્યે થાય છે અને વ્યાય વિસ્તરે થાય છે

અગ્ર	અગ્ર ।	મધ્યચર્યમ્	મધ્યચર ।
અત્ત પુરમ્	અત્તેડર ।	શય્યા	સેજા ।
અ તથારી	અતેઆરી ।	સૌન્દર્યમ્	સુન્દર ।
અન્દુરુમ્	મેન્દુઅ ।		

ધૈક્લિક ઉદાહરણો—

આશ્ચર્યમ્ અચ્છેર, અચ્છરિઅ । પર્યતઃ પેરતો, પજ્જતો ।
ઉત્કર ઉકેરો, ઉકરો । વહ્ની વેહ્ની, વહ્ની ।

(૭) અ=ઓ—

નીચે જણાવેલા શબ્દોમા ચિહ્નિત 'અ' નો 'ઓ' થાય છે—તે
વ્યાય નિત્યે થાય છે અને વ્યાય વિસ્તરે થાય છે,

નમસ્કાર નમોકારો । પદ્યમ્ પોદ્યમ્ । પરસ્પરમ્ પરોપ્પરે ।

ધૈક્લિક ઉદાહરણો—

અર્પયાતિ ઓપ્પેડ, અપ્પેડ । સ્વપિતિ મોવદ, સુવદ ।
અર્પિતમ્ ઓપ્પિઅ, અપ્પિઅ ।

(છ) જ=અઈ—

‘દય’ પ્રત્યયાત શબ્દમા આવેલા ‘મ’ ના ‘જ’ નો વિકરણે ‘અઈ’ થાય છે

જલમયમ્	જલમઈઅ,	જલમય ।
વિષમયમ્	વિષમઈઅ,	વિષમય ।
દુ સ્વમયમ્	દુહમઈઅ,	દુહમય ।
સુષ્મયમ્	સુહમઈઅ.	સુહમયે ।

(ગ) જ=આઈ—

ન પુન - ન ‘ઉળાઈ, ન ઉળો ।

પુન - પુળાઈ, પુળો ।

(સ) ‘અ’ લોપ—

અરણ્યમ્-રણ્ય, અરણ્ય ।

અલાત્ - લાત્, અલાત્ ।

૪૯ ‘જા’ વિસ્તાર—

(૪) જા=અ—

નીચે સૂચવેલા શબ્દોમા અને અન્યયોમા ચિહ્નિત ‘જા’ નો ‘અ’ થાય છે—તે ત્યાય નિત્યે અને ત્યાય વિકરણે થાય છે

‘આચાર્ય આચરિઓ । મહારાષ્ટ્ર મરહટ્ટો ।

કાસિત્ વમિઓ । માસમ્ મસ ।

કોન્યમ્ કમ । શાશિક્ વમિઓ ।

પાષ્ટવ પટવો । શ્યામાઈ સામઓ ।

પાસન પસળો । સાંચાત્રિક સજાતિઓ ।

પામુ પમૂ । સામિદ્ધિક, સસિદ્ધિઓ ‘ઇત્યાદિ ।

૧ જહી ‘પુન’ શબ્દમા આદિ ‘પ’ નો લોપ થયેલો છે— જાઓ
૫૦ ૨૬ દિવસ ૩ ।

૫૦ ૨ [જા=અ]

નિં ૧ ।

(અ=૩) ૫૦ ૪૬

वैकृतिरु उगाहरणो—

उत्खातम् उक्त्वयं, उक्त्वाय । पूर्वाण्ड पुन्यण्डो, 'पु'गाण्डो ।
 फाल्गु फल्गो, फाल्गो । मन्वावा मलया, मन्वाया ।
 कुमार कुमरो, कुमारो । ब्राह्मण बम्हणो, बाम्हणो ।
 खादिरम् खडिर, खाडिर । स्थापित ठविओ, ठाविओ ।
 चामर चमरो, चामरो । (परिष्ठापित पग्निष्टविओ, परिष्ठाविओ ।
 तालवृन्तम् ताल्वै, ताल्वैट । सरथापित सत्रविओ, सत्राविओ ।)
 नाराय नराओ, नाराओ । हल्लिक हल्लिओ, हल्लिओ इत्यादि
 प्राकृतम् पयय, पायय ।

अययो—

अयदा अहव, अहरा । तथा सह, तहा ।
 यथा जह, नहा । या य, या । हा ह, हा इत्यादि ।

(ख) आ=इ —

नीचेना शब्दोमा चिह्नित 'आ' नो विकल्पे 'इ' धाय छे
 आचार्य आइरिओ, आयरिओ ।
 कूर्पास कृप्पिमो, कृप्पासो ।
 निशावरः निसिअरो, निसाअरो ।

(ग) आ=ई —

खरवाट खर्हीडो ।
 म्त्यानम टीण (थीण^१) ।

(घ) आ=अ—

आर्द्रम् उह । साम्ना सुण्डा । स्तावन् धुवओ ।

१ आ इति रूपो आचार्य ऐमचन्द्रो सगत नधी प्रा० ग्रा०
 अ० ८-१-६७-पृ० १३

(ઉ) આ=ઝ—

આર્યો અઙ્નૃ^૧ ।

આસાર ઝસારો, આસારો (વૈકલ્પિક)

(ન) આ=એ—

ગ્રાહ્યમ્^૨ ગેઝઝ ।

વૈકલ્પિક—

અસહાર્ય અમહેઝ્જો, અસહઝ્જો ।

ઘતાવન્માત્રમ્ એતિઅમેત્ત, એતિઅમત્ત ।

મોનનમાત્રમ્ મોઅણમેત્ત, મોઅણમત્ત ।

દ્વારમ્ દેર, દાર ।

પારાપત પારેવઓ, પારાવઓ ।

પશ્ચાત્કર્મ પચ્છેકમ્મ, પચ્છાકમ્મ ।

પુરાકર્મ પુરેકમ્મ, પુરાકમ્મ ।

(મ) આ=ઓ—

આર્દ્રમ્ ઓહ્હ । ઓલી ઓલી^૩ ।

૧૦

૬—વિકાર

(ક) આ=અ—

इति^૪ ઇઅ । તિવિરિ તિતિર-તિતિરો । પથિન્ પહ-

૧ આ શબ્દનો પ્રયોગ 'સાસુ' અર્થમાં જ થાય છે ।

૨ પા ૧ પ્ર૦ પૃ૦ ૫૩ [આ=ઘ]

૩ વૈદિક 'ગ્રાહ્યમ્' (કા૦ ૩-૧-૧૧૮) ઉપરથી પ્રા૦ 'ગિજ્ઞસ મેવસ' વિશેષ સુવર જણાય છે

૪ ગ્રંથો પૃ૦ ૩૩ નિ૦ ૨૭

૫ આ શબ્દને 'પાતિ' અર્થમાં જ વાપરવાનો છે - ઓલી-
પૂ૦ ઓહ્હ, ઓહ્હયુ ।

૬ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૩- (ઇ=અ)

૭ આ અન્યથાને પ્રાચીની આદિમાં જ વાપરવાનું છે

પ્રા ૭

पहो । पृथिरी पृहई । प्रतिश्रुत् पडसुआ । निभीतक् बहेडओ ।
मूपिक मूसओ । हरिद्रा हलद्दा ।

वैकल्पिक—

इङ्गुटम्	अगुअ,	इगुअ ।
अथिलम्	सदिल,	सिन्डिल ।
[प्रशिथिलम्	पसदिल,	पसिदिल ।]

(ख) 'इ=ई—

जिह्वा	जीहा ।	त्रिशत्	सीता ।
विंशति	वीमा ।	सिंह	सीहो ।

वैकल्पिक—

निम्सरति	नीसरइ,	निस्सरइ ।
निम्सरम्	नीसरह,	निम्सरह ।

(ग) 'इ=उ—

इत्युः 'उत्तू ।	द्विविध दुविहो ।
'द्वि दु ।	नि णु
द्विजाति दुआई ।	नि नु ।
द्विधा 'दुहा ।	निमज्जति णुमज्जइ ।
द्विमात्र दुमत्तो ।	निमग्न णुमग्गो ।
द्विरेव दुरेहो ।	प्रवासिन् पावासु-पावासू ।
द्विवचनम् दुवयण ।	प्रवासिक पावासुओ ।

१ भजामूचक शब्दोमा आ पियम लागतो नथी —सिद्धत्त
सिद्धत्तो । सिहरान सिहराओ ।

२ पाली प्र० पृ० ८३—(इ=उ)

३ इत्यु =उत्तू (पाली)

४ जू० पाली प्र० पृ० ३०—(द्विवचन)

५ 'आओ प्र ' १ नि वण ३—(इ=ओ)

वैरुलिपक —

युपिष्ठिर	नहुट्टिलो,	जाहिट्टिलो ।
द्विगुण	दुउणो,	विउणो ।
द्वितीय	दुइओ,	विइओ ।

(घ) ई=ए—

मिरा मेरा

वैरुलिपक —

किशरुम्	केसुअ,	विंसुअ ।
---------	--------	----------

(ङ) ई=ओ—

द्विवचनम्	दोवयण ।
-----------	---------

वैरुलिपक —

द्विधा	दोहा,	दुहा ।
--------	-------	--------

(च) नि=ओ—

वैरुलिपक —

निर्झर	ओज्झरो,	निज्झरो ।
--------	---------	-----------

५१ ई—विकार

(क) ई=अ—

हरितती	हरडई ।
--------	--------

१ पाली प्र० पृ० ५३—(ई=ए)

२ पाली प्र० पृ० ५३—(ई=ओ)

३ साधारण रीति आ रने उदनो प्रयोग 'इ' धातुर्ना पृथ धाय छे —
द्विधा क्रियते दुहा किजह, दोहा किजह । द्विधा हतम्
दुहा इ(नि) अ, दोहा इ(नि) अ ।

४ पाली प्र० पृ० ५३— ई=अ)

५१ ई-ओ (पाली)

(૧૧) ઈ=ઞા—

વદપીરા   વશરા ।

(૧૨) ઈ=ઈ—

નીવેના રાજ્ઞોમા 'ઈ' નો 'દ' થાય છે—તે વયાય નિત્યે
એને વયાય વિરત્ત થાય છે —

અવર્માન્ત્ ઓમિશ્રત ।	ત્રિતીયમ્ દુરઞ ।
અનિતમ્ આણિઞ ।	પ્રતીપિતમ્ પલિવિઞ ।
ગમીઞ્ ગહિર ।	પ્રમાન્ પસિઞ ।
નીવતુ નિવડ ।	વલ્મીક વલ્મિઞો ।
તત્તનીમ્ તયાગિ ।	મોદિતમ્ વિનિઞ ।
તૃતીયમ્ તદઞ ।	શિરોષ મિરિસો ।
ધૈકરિપઃ—	

અઞીકમ્	અઞિઞ,	અઞીઞ ।
ઉવનીતમ્	ઉવણિઞ,	ઉવણીઞ ।
કરીષ	કરિસો,	કરીસો ।
નીવતિ	નિવદ્,	નીવદ્ ।
પાનીયમ્	પાણિઞ,	પાણીઞ ।

(૧૩) ઈ=ઉ—

જર્ણિમ્	જુઞ્,	નિજ્ઞ ।
---------	-------	---------

(૧૪) ઈ=ઊ—

તીર્થમ્	તૃહ ^૧
---------	------------------

૧ જિજ્ઞ (પાળી)

૨ 'તીર્થ' શબ્દનું 'તૃહ' રૂપ

૩ છે, અમ્પયા—'તિત્થ' ।

વૈકલ્પિક—

વિહીન	વિહૂનો,	વિહીણો ।
હીન	હૂનો,	હીણો ।

(ચ) ઈ=એ—

આપીડ આમેલો ।	ઈદશ ઇરિસો ।
ફીદશ ફેરિસો ।	પીયૂષમ્ પેઝમ ।
બિર્ધાતકુ બહેદઓ ।	

વૈકલ્પિક—

નીડમ્	નેડ,	નાંડ ।
પીઠમ્	પેઠ,	પાંઠ ।

૫૨ ડ-વિકાર

(ક) 'ડ=ઞ—

નાંચેના શબ્દોમા ધિહિનત 'ડ' નો 'અ' થાય છે—તે વ્યાય નિત્યે અને વ્યાય વિગતપે થાય છે.

અગુરુ અગર ।	
ગુહૂચી ગલોદ ।	મુકુલ મડલો ।
ગુર્વા ગરૂદ ।	મુરુલમ્ મડલ ।
મુકુટ મડહો ।	યુષિષ્ઠિર જહુદિલો ।
મુકુરમ્ મડર ।	સૌકુમાર્યમ્ સોઅમહ ।

વૈકલ્પિક—

ડપરિ અવારિ, ડવારિ ।	ગુરુ ગરુઓ, ગુરુઓ ।
---------------------	--------------------

(ગ) ડ=ઙ—

પુરુષ પુરિસો । પૌરુષમ્ પડરિસ । મુકુદિ મિડડી ।

પુરુલમ્ મકુલ (પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૩-ડ=અ)

પ્રી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૪ (ડ=ઙ)

(ગ) ડ=ડૈ—

ધુતમ્ ડ્રીમ ।

(ઘ) ડ=ડ઼—

દુર્ભગ દુહવો, દુહઓ । દુસ્સહ દુસહો, દુસસહો ।

મુસલમ્ મૂસલ મુમર । મુમગ મૂમગો, મુમઓ ।

(ઙ) ડૈ=ઓ—

કુતુહલ્ કોડહલ, કુડહલ ।

૬૩ ડ-વિહાર

(ક) ડૈ=મ—

દુરૂલમ્ દુઅલ, દુડલ । સૂક્ષ્મમ્ સૃણ્હ, સુણ્હ ।

(ખ) ડ=ર—

નૂપુરમ્ નિડર, નૂડર ।

(ગ) ડ=ડૈ—

ઉઘ્નૂડમ્ ઉઘ્ની, ઉઘ્નૂ ।

(ઘ) ડ=ડ઼—

નીચિતા શબ્દોમા 'ક' નો 'ડ' થાય ડે-તે ત્યાય નિત્યે અને
વ્યાય વિરલ્પે થાય ડે

કણ્ઠ્યયતે કડુઅડ ।

મ્રૂ મુમયા ।

કણ્ઠ્યા કડુયા ।

વાતૂલ વાડલો ।

કણ્ઠ્યનમ્ કડુયણ ।

હનૂમાન્ હણુમતો ।

૧ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ' ૪ (ડ=નો)

૨ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ' ૫ (ડ=મ) સર્યાગો મ્રૂડુઃ મ્રૂડુઃ ।

મ્રૂડુઃ મ્રૂડુઃ ।

૩ ' સૂક્ષ્મ ' જવને સૂચવતા ' સ્ક્ર ' શબ્દ ઉપરથી ' સૃણ્હ ' શબ્દન ઉત્પાદ્ય વિશેષ સરલ લાગે છે—("સ્ક્રણ સૂક્ષ્મ દત્ત કૃત તત્તુ" ૨૧ અમરકો.૦ તૃતીયકાન્ડ)

૪ શરી ' કણ્ઠ્ય ' ધાતુના વધા રૂપા સમજવાના છે.

વૈકલ્પિક—

યૃતૂહત્ત્વ્ કોહત્ત્વ્, કોહત્ત્વ્ ।

મધૂત્ત્વ્ મહુત્ત્વ્, મહુત્ત્વ્ ।

(૪) ઝ=ણ—

નૂડુરત્ત્વ્ નેડુર, નૂડુર ।

(૫) ઝ=ઓ—

નીચેના શબ્દોમા ઝ' નો 'ઓ' થાય છે—તે વ્યાય નિત્યે ઓ
વ્યાય વિકરપે થાય છે —

૧ કૂર્પરત્ત્વ્ કોપ્પર ।

તામ્બૂલત્ત્વ્ તનોલ ।

કૂમ્માણ્ડી કોહ્ણ્ડી ।

તૂળીરત્ત્વ્ તોળીર ।

૨ ગુહ્ણી ગોહ્ણી ।

મૂલ્યત્ત્વ્ મોલ ।

સ્થૂલત્ત્વ્ મોર ।

વૈકલ્પિક—

તૂળત્ત્વ્ તોળ, તૂળ ।

સ્થૂળા યોળા, ધૂળા ।

૧૪ ઋ—વિકાર

(ક) ઋ=આ—

ઘૃશા કાસા, ઝિસા ।

મૃદુત્ત્વ્ માડત્ત્વ્, મડત્ત્વ્ ।

મૃદુત્ત્વ્ માડત્ત્વ્, મડત્ત્વ્ ।

(ઘ) ઋ=ઇ—

નીચેના શબ્દોમા 'ઋ' નો 'ઇ' થાય છે—તે વ્યાય નિત્યે ઇને
વ્યાય વિકરપે થાય છે

ઉત્કૃષ્ટત્ત્વ્ ઉષિષ્ટ । ઋદ્ધિઃ ઇદ્ધી । ઋપિ ઇસી ।

૧ કૃષ્ણ વર્ણો (પાલી)

૨ ગુહ્ણી ગોહ્ણી—પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫ (ઝ=ઓ)

૩ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૭ (ઋ=ઇ)

ઘૃચ્છમ્ કિચ્છ । ઘૃતિ ઝિર્ઝે । ઘૃતિ કિચ્ચી । ઘૃત્વા વિથા ।
 ઘૃપ ઝિચો । ઘૃપણ ઝિણો । ઘૃપા વિથા । ઘૃપાણમ્ કિવાણ ।
 ઘૃશ ઝિસો । ઘૃશાનુ ઝિસાણ । ઘૃપિત ઝિસિચો । ઘૃસરા ઝિસરા ।
 ઘૃષ્ટિ ગિઢી । ઘૃષ્ટિ ગિઢી । ઘૃસૂણમ્ ઘૃમિણ । ઘૃણા વિણા ।
 ઘૃસમ્ ટિત । ઘૃષ્ટમ્ ણિઢ । ઘૃષ્ટિ ણિઢી । ઘૃતિ ઝિર્ઝે ।
 ઘૃત્તૂક ઘૃતિઓ । ઘૃષ ઝિચો । ઘૃશસ ઝિમમો । ઘૃષર્ પિહ ।
 ઘૃધી પિચ્છી । ઘૃહિત ઝિઢિઓ । ઘૃદ્ધ ઝિંગો । ઘૃદ્ધાર ઝિંગારો ।
 ઘૃગુ ઝિઝ । માતૃ માઈ (માતૃણામ્ માઈણ) મૃદ્ધ મિઝગો ।
 મૃષ્ટમ્ 'મિઢ । વિઘૃષ્ણ વિઘૃષ્ણો । ઘૃશિક વિઘૃષ્ણો । ઘૃષમ્ વિત ।
 ઘૃતિ વિત્તી । ઘૃદ્ધવિતિ વિઢ્ધર્ઝે । ઘૃષ્ટ વિઢો । ઘૃષ્ટિ વિઢી ।
 ઘૃસી વિસી । વ્યાદનમ્ વાહિઅ (વ) । ઘૃગાઝ સિઆળો ।
 ઘૃદ્ધાર સિંગારો । સઘૃત્ સઢ । સઘૃષ્ટિ સમિઢી । સઘૃમ્ સિઢ ।
 સઘૃષ્ટિ સિઢી । મૃદ્ધા ઝિઢા । હનમ્ હિગ । હન્યમ્ હિઅય ।-

વંદલિપ્ત—

ઘૃષ્ટ વિઢો, ઘૃષ્ટો । ઘૃષ્ટમ્ 'વિઢ, ઘૃષ્ટ । [ઘૃષ્ટિ વિઢી, ઘૃષ્ટી]
 ઘૃહસ્પતિ વિઢ્ધર્ઝે, ઘૃહ્ધર્ઝે । મૃત્ણમ્ મસિણ, મસણ ।
 'માતૃઘૃહમ્ માઈહર, માઝહર । માતૃમણ્ડલમ્ માઈમડલ, માઝમડલ ।
 માતૃવૃક્ષા માઈમિઆ, માઝસિઆ । મૃગાઝ મિંગારો । મયરો ।

૧ આ 'ઘૃદ્ધ', રસને-મૂળને છે મીઠો રસ રસ સિવાય બીજા
અર્થમા એ રૂપ વપરાયુ નથી

૨ આ રૂપ સમાસમા પ્રત્યક્ષ તરિકે વારાય છે, ઉત્તરપદ તરિકે
તરી વચરાયુ મહિષ્ણમ્-મહિષ(૫) ઢ ।

૩ જગરે 'માતૃ' 'ઘૃદ્ધ' મીઠા ઘોય સ્થાને નેથી ચનેલા તથા રૂપોમા
તેના 'ઝ' નો 'ઝ' અને 'ઢ' થાય છે

मृत्युः मिच्छू, मच्छू । वृद्ध विद्धो, वुद्धो । वृत्तम् विट, वैट ।
शृङ्गम् सिंग, संग ।

(ग) ऋ=उ—

नीचेना गळ्ळोमा 'ऋ' नो 'उ' थाय छे

ऋजु उज्जु । ऋतु उऊ । ऋपम उसहो ।
जामातृक जामाउओ । नप्तृक नचुओ । निभृतम् निहुअ ।
निवृतम् निउअ । निर्वृतम् निवुअ । निर्वृति निवुई । परभृत
परहुओ । परामृष्ट परामुद्धो । पितृक पिउओ । पृथक्
पुह । पृथिवी पुहई । पृथ्वी पुहुवी । प्रभृति पहुडि । प्रवृत्ति
पउत्ती । प्रवृष्ट पउद्धो । प्राभृतम् प्राहुड । प्रावृत पाउओ ।
प्रावृप् पाउसो । भृति भुई । भ्रातृक भाउओ । मातृक माउओ ।
मातृका माउआ । मृणालम् मुणाल । मृदङ्ग मुद्गो । वृत्तान्त वुत्ततो ।
वृद्ध वुद्धो । वृद्धि वुद्धी । वृन्दम् वुद । वृन्दावन वुन्दाणो । विवृतम्
विउअ । वृष्ट वुद्धो । वृष्टि वुद्धी । मृष्ट इहो । सवृतम् सवुअ ।
इत्यदि ।

वैकल्पिक—

निवृत्तम् निउत्त, निअत्त । बृहस्पति बृहप्फई, बहप्फई ।
मृषा मुसा, मोसा । वृन्दारका वुदाग्या, वदारया । वृषभ
'उसहो, वसहो ।

(घ) ऋ=ऊ—

मृषा मुसा, मुसा । (वै०)

(ङ) ऋ=ए—

वृन्तम् वैट, विट । (॥)

१ पाली प्र० पृ० २ (ऋ=उ)

२ पाली प्र० पृ० ३ (ऋ=ए) टिप्पण ।

(१) ऋ=गो—

गृणा मोता, मुसा । गृनम् येष्ट मि । (वै०)

(७) मृ=भरि—

ਦਸ - ਸਿੱਖਾਂ ।

(५) रु=रि—

આદત આદિ બો ।

(ग) ऋ=रि -

(જ) ક્ર=ચિ -
 નીતેના શબ્દોમાં 'ક્ર' એ 'ચિ' થાય છે-ને ક્યાય નિત્યે
 અને ક્યાય નિત્યે થાય છે

[illegible]

वैश्वम्पय—

कृपु रिउ,

उर्ध्व। कृपाम रिमहो, उमहो। कृपि रिमी, इसी।

१ अर्थात् 'अ' यादव' गेरे शब्दोमा स्वतंत्र 'न' नहीं दिजु
'ह' म ( ) के ( ) जोष माये जगो प्र १० पि० २।

ॠ=इ—

(१) उपर्युक्त 'अम्मादश' या माढी 'सदृक्' सुतीना वधा शब्दोना
'ह' ना 'ऋ' नो पैशाचीमा 'इ' थाय छे

अम्मादश	अम्हारिसो	अम्हादिसो—अम्हातिसो ।
अन्यादश	अन्नारिमो	अन्नानिमो ।
ईदश	एरिसो	एनिमो ।
कीदश	केरिसो	केनिसो ।
तादश	तारिसो	तातिमो ।
भवादश	भवारिसो	भवातिसो ।
यादश	जारिसो	जातिसो ।
शुम्मादश	शुम्हारिसो	शुम्हातिसो
सदशः	सरिसो	सतिसो

५५ ए—विकार

(क) ए=इ—

केसरम किमर, केसर । चपेटा चविडा, चवेडा । देवर
दिअरो, देवरो । वेन्ना विअणा, वेअणा । (वै०)

(ख) ए=ऊ—

स्तेन धूणो, धेणो । (वै०)

५६ ऐ—विकार—

(क) ऐ=अअ—

उच्चैस्	उच्चअ ।	नीचैस्	नीचअ ।
---------	---------	--------	--------

१ जूओ पृ० १२ (त, द-त)

२ पाल

जे 'ए' नो 'ओ' थाय छे द्वेप = दोसो—

(पा० प्र० " (१))

(૮) 'ઠે=૩—

શનેશ્વર મણિ-છરો । સૈન્ધવમ્ મિથવ ।

સૈન્ધવમ્ મિથ, મજ । (૧૦)

(૯) 'ઠે=૩—

ધૈયમ્ ઠિર ।

ધૈત્યગ્નનમ્ બીવળ બેશ્યગ્ન । (૧૦)

(૧) ઠે=અ—

નીરેના શબ્દોમાં 'ઠે' ના 'અ' યાવ છે

ઠેશ્વર્યમ્ અસરિઅ । ઠેતમ્ વડઅવ । ધૈત્યમ્ વડઅ ।
 ઠેત્ય વડઅ । ઠેયમ્ વડઅ । ઠેવતમ્ વડઅવ । ઠેરવ મડરવો ।
 ઠેમરવ વડનવળો । ઠેતાલીયમ્ વડઆલીઅ । ઠેર્મ વડદુર્મો ।
 ઠેશ વડણસો । ઠેદેહ વડણ્હો । ઠેશામ્ વડસાહો । ઠેશાલઃ
 વડમાલો । ઠેશ્વરઃ વડમાણગે । ઠેરમ્ સડર । ઠેયાદિ

ધરણિય—

ઠેરવમ્ વડરવ, ઠેરવ । ઠેગસ વડલામો, ઠેલાસો ।
 ઠેર વડતો, ઠેતો । ઠેવમ્ વડવ, ઠેવ । ઠેતાલિય વડઆલિઓ,
 ઠેઆલિઓ । ઠેરમ્ વડર, ઠેર । ઠેશ્વર્યાયન વડસ્વાયનો, ઠેસ્વા-
 યનો । ઠેશ્વર્ય વડસ્વળો, ઠેસ્વળો । ઠેશિરમ્ વડસિઅ, ઠેસિઅ ।
 ઠેયાદિ

૫૭ ઓ-વિકાર—

(ક) ઓ=અ—

ધરણિય—

અયોયમ્ અઋજ, અનુજ । આતોધમ્ આવઙ, આઙ્ગ ।
 પ્રમોષ પવટો, પઠટો । મનોહરમ્ મળહર, મળોહર ।

૧ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૪ (૯=૬) ૨ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૪ (૯=૬)

૧ ખ્યારે આ ઠે દટ્ટદમા 'તો' નો 'અ' યાવ છે ત્યારે જ તેના
 'ત' અને 'ક' નો 'વ' પણ યાવ છે

शिरोवेदना   सिरविअणा,   सिरोविअणा ।
 सरोरुहम्   सररुह,   सरोरुह ।

(ख) औ=ऊ—

सोच्छ्वास   सूसासो ।

(ग) ओ=अउ, आअ—

ओ=अउ—गोक गउओ । गोका गउआ । गो गउ—गऊ ।

ओ=आअ—गो गाअ—गाओ (पुलिग)

गो गाअ—गाई (खीलिग)

५८ औ-विकार—

(क) औ=अउ—

नीचेना शब्दोना 'औ' नो 'अउ' धाय छे:

कौशेयरुम्	कउच्छेअय ।	पौर	पउरो ।
कौरव	कउरवो ।	पौरुपम्	पउरिस ।
कौल	मउलो ।	मौनम्	मउण ।
कौशलम्	कउसल ।	मौलि	मउली ।
गौडः	गउडो ।	सौधम्	सउह ।
गौरवम्	गउरव ।	सौराः	सउरा ।

(ख) 'औ=आ—

गौरवम्   गारवम्

---

१ पाली प्र० पृ० ५ (औ=आ) टिप्पण, पालीमां कोई कोई
 'औ' नो 'अ' पण धाय छे (औ=अ)—पाली प्र पृ० २ टिप्पण

(ग) 'औ' = उ

नञिना शब्दोमा 'औ' ने 'उ' थाय हे

दौगारिग दुवाणिओ । पौगेमी पुगेमी । भौन्नायन
मुनायणो । शौण्ड मुडो । शौद्धोनि मुद्धोअणी । सौगन्धम्
सुगन्धण । सौन्दर्यम् सुन्दर । सौवर्णिक मुवाणिओ ।

फौसेयम् . सुठेअय, कोछेअय । (वै०)

(घ) औ = आ —

नौ नाया ।

પ્રકરણ ૬

અસંયુક્ત વ્યંજનોના વિશેષ ફેરફારો

૫૯ ક-વિકાર —

ક=ચ—

કર્પરમ્ ચપ્પર ।   ફીલ ચ્વીલો ।
ફીલક ચ્વીલઓ ।   ફુલ્લ ચ્લુલ્લો ।

ક=ગ—

અમુક અમુગો ।   કન્તુકમ્ ગેંદુઅ ।
અમુક અમુગો ।   તીર્થકર તિથ્યગરો ।
આકર્ષ આગરિસો ।   દુકુલ્મ્ દુગુલ્લ ।
આકાર આગારો ।   મદકલ મયગલો ।
ઉપાસક ઉવામગો ।   મરકતમ્ મરગય ।
અક અગો ।   શ્રાવક સાવગો ।
અકત્તમ્ અગત્ત ।   લોક લોગો ।

ક=વ—

કિરાત ચિલાઓ ।

ક=ભ—

શીકર સીંભરો, સીંમરો । (૧૦)

ક=મ—

ચન્દ્રિકા ચંદિમા ।

૧ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ૫૫ (ક=ચ)

૨ 'લુલ્લ' શબ્દ 'લુલ્લ' અગમા જ વપરાય છે

૩ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ૫૫ (ક=ગ)

૪ 'ગજ' શબ્દ 'મિલ' અર્થમાં જ વપરાય છે

ક=વ—

‘પ્રકોષ્ટ પચ્છો, પડ્ધો ।

ક=હ—

ચિકુર ચિહુરો । નિકુપ નિહમો । સ્ફટિક ફલ્દિહો ।

શાન્ન સીહરો, સાંમરો । (વૈ૦)

૬૦ ળ-વિહાર—

સ=ક—

શૃક્ષ્ણમ્ સકલ । શૃક્ષ્ણ સક્ષલા ।

૬૧ ગ-વિકાર—

ગ=મ—

પુનાગાનિ પુનામાઈ । માગિની મામિળી ।

ગ=લ—

છાગ છાલો । છાગી છાળી ।

ગ=વ—

દુર્ભગ દૂહવો । સુભગ સૂહવો ।

૬૨ ચ-વિકાર—

ચ=ઝ—

પિશાચી પિસાઝી, પિસાઈ । (વૈ૦)

ચ=ટ—

આનુચ્ચનમ્ આનુટન ।

ચ=લ—

પિશાચ પિસલ્હો, પિસાળો । (વૈ૦)

---

૧ વૃઓ ૫૦ ૬૦-નિષ્પણ ૩ ।

૨ જ્યારે ‘દુ’નો ‘દૂ’ અને ‘સુ’નો ‘સૂ’ થતો ત્યારે ‘ગ’નો ‘ય’ થતો ત્યારે ‘ચ’-વૃઓ ૩-વિકાર (ધ) ટ=ઝ ૫૦ ૫૪

૩ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ૫૨ (ચ=ઝ)

च=स—

१ खचित, खसिओ, खइओ । (वे०)

६३ ज-विकार

ज=झ—

जटिल झटिलो, जडिलो । (वे०)

६४ ट-विकार

ट=ठ—केटभ केठवो । शरटः सयठो । 'सदा सदा' ।

१ टैल—फटिफ फलिहो ।

१ धेपेटा धविला, धविटा । (वे०)

१ पाटयति फालेइ, फालेइ । १

६५ ठ-विकार

ट=ठ—अडोट अओहो ।

अडोटंतलम् अओहतेह ।

ट=ड—पिठर पिहहो, पिडरो (५०)

६६ ण-विकार

१ ण=ल—वेणु वेल, वेणू । (वे०)

६७ त-विकार

त=त— तुन्तम चुन्त ।

त=त— तुन्तम चुन्त ।

त=त— तगर टगरो । तूवर टूवरो । तसर टसरो ।

१ पाली प्र० पृ० ५८—(१=ल) पालीमा वडलेकं टेकाणे '८ नो
'ठ' पण थाय छे । —(१=ल पृ० ५८) ५७

२ अही 'पात्रि' धातुना वधा रूपो समन्वयात् छे

३ पाली प्र० पृ० ५८ (५=ल) वेणु = वेणु-पाली

ત=ટ—

નાંખેના શબ્દોમાં ત' નો 'ટ' થાય છે—તે ત્યાંય તિત્યે અને
વયાંય વિરલો થાય છે —

પતાવ્વા પટાયા ।

'પ્રતિ પટિ ।

[પ્રતિવરાતિ પટિનરર્દ । પ્રતિનિવૃત્તમ્ પટિનિજત્ । પ્રતિપત્ત
પટિવયા । પ્રતિપત્તમ્ પટિવન્ન । પ્રતિમાસ પટિહાસો । પ્રતિમા
પટિમા । પ્રતિશ્રુત્ પટ્સુઆ । પ્રતિસારઃ પટિમારો । પ્રતિપ્ધો
પાટિપ્કટી । પ્રતિહાસઃ પટિહાસો । પ્રતિહાર પટિહારો ।]

પ્રાપ્તિ પહુટિ ।

મૃત્તમ્ મહય ।

પ્રાપ્તમ્ પાહુટ ।

ન્યાયત વાવટો ।

બિખીતક બહેહજો ।

મૂશ્રુતમ્ મુષ (મુજ) ગટ ।

હરીતરી હરર્દર્દ । રૂપાટિ

ધ્વક્લિપ્ત—

અવહત્તમ્ અવહટ્, અવહય ।

અપહત્તમ્ અપહટ્, અપહય ।

આહત્તમ્ આહટ્, આહય ।

કૃતમ્ કટ્, કય ।

દુષ્ટત્તમ્ દુષ્ટટ્, દુષ્ટય ।

મૃતમ્ મટ્, મય ।

વેતમ્ વેટિસો, વેઅસો ।

મુશ્રુતમ્ મુશ્રુટ્, મુશ્રુય ।

त=ण—

अतिबुवनकम् अणिउँतय । गर्भित गटिभणो ।

त=र—

ससतिः सचरी ।

त=ल—

अनमी अलसी । सातवाहन सालगहणो ।
 सातवाहनी सालआहणी— सालाहणी ।

वैरुत्पिक—

पलितम् पलिल, पलिअ ।
 त=व— आतोद्यम् आवज्ज, आउज्ज ।
 पीतलम् पीवल, पीअल ।

त=ह—

वितामि विहत्थी ।

वैरुत्पिक—

कातर काहलो, कायरा ।
 भरत भरहो, भरओ ।
 मातुलिङ्गम् माहुलिङ्ग, माउलिङ्ग ।
 वसति वसही, वसई ।

६८ थ-विकार

थ=ठ—

प्रथम पदमो । मेथि मेढी । शिथिर (ल) सिद्धिलो ।

वैरुत्पिक—

निशीथ निसीढो, निसीहो ।
 थैथिवी पुढवी, पुहवी ।

* जओ प्र० २, ३ टिप्पण ।

विदात्थि—(त=र) पाली प्र० पृ० ४०

उनी—(थ=उ) पाली प्र० पृ० ५९

ધ=૧—

૨થર્ વિધે, વિદ્ ।

૬૯ ઢ-વિકાર

૧૮=૮—

૧૮શ

હમ

હમ્યાટિ

૧૮હ

હહ

હમ્યાટિ

૧૮શ્લિપ્ત-ઠનમ્ ઠડળ, ઠયળ । ઠમ્ ઠઠ્ઠો, ઠઠ્ઠો । ઠણ્ઠ ઠઠ્ઠો,
 ઠઠ્ઠો । ઠમ્મ ઠમ્મો, ઠમ્મો । ઠર્થ ઠઠ્ઠો, ઠઠ્ઠો । ઠષ્ટ ઠઠ્ઠો
 ઠઠ્ઠો । ઠર ઠરો, ઠરો । ઠશનમ્ ઠમળ, ઠમળ । ઠાહ ઠાહો,
 ઠાહો । ઠોલા ઠોલા, ઠોલા । ઠોહદ ઠોહલો, ઠોહલો ।

૮=૨—ઠીપ્ ઠીપ્, ઠીપ્ । ઠીપ્યને ઠીપ્પદ, ઠીપ્પદ । (વૈં)

(૧) ૮=૨—સમ્યાયાચક શબ્દના અનાદિભૂત, અમયુક્ત અને
 અપ્રત્યક્ષિત ણ્વા 'ઠ' નો 'ર' યાય છે

ઠકાઠ્ઠા ઠકારહ । દ્વાઠ્ઠા બારહ । પ્રયોઠ્ઠા તેરહ ।

(૨) ૮=૨—કઠ્ઠી કરલી । ગઠ્ઠમ્ ગઠ્ઠાર ।

૧૮=૮—પ્રઠીપયતિ પઠીવેદ । પ્રઠીસમ્પલિત । ઠોહદ ઠોહલો ।

ઠમ્મ ઠમ્મો, ઠમ્મો । (વૈં)

૮=૩—ઠઠ્ઠિત કઠ્ઠિઓ ।

૮=૪—ઠઠ્ઠમ્ ઠઠ્ઠહ ।

૧ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૦—(૮=૩)

૨ અહીં આ ઘને ધાતુના ણ્વા રૂપો સમજાયા છે

૩ અહીં 'ઠીપ્' ધાતુના ણ્વા રૂપો સમજાયા છે

૪ આ શબ્દનો અર્થ 'કઠ' થતો નથી

૫ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૧૦—(૮=૮—ઠોહદ ઠોહલો)

૬ અહીં 'પ્રઠીપ્' ધાતુના ણ્વા રૂપો સમજાયા છે,

७० ध-विकार

ध=ड—निपड निसडो ।

औपडम् ओमड, ओसह । (वै०)

७१ न-विकार

न=णह—नापित णाविओ, नाविओ । (वै०)

न=ण—निम्न लिबो, निबो । (वै०)

७२ प-विकार

प=फ—पनमः फणमो । परिप फलिहो । परिखा फलिहा ।

पम्प फरमो । पाटि फाडि । [पाटयति फाडेइ

इत्यादि] पारिभद्र फालिहो ।

प=म—आपाड आमेलो, आनेडो । नीप नीमो, नीबो । (वै०)

प=भ—प्रभूतम् बहुत ।

प=र—पारिभद्र पारिभो ।

७३ व-विकार

व=भ—विमिनी भिसिणी ।

व=म—वन्ध कम्भो ।

व=य—कवन्ध कायभो । (वै०)

७४ भ-विकार

भ=व—वैभ वेदयो ।

१ पाटी प्र० पृ० ६२—(७०)

२ पृ० ६०—(प=फ पम्प—फरुसा (पाली))

३ ३ पाठाना तथा रूपो समन्वयाना हे

६२—(७०)

૭૧ મ-વિકાર

મ=ટ—વિપમ વિમળે, વિમળો । (વૈ૦)

મ=વ—મમથ મમ્મહો ।

અભિમયુ અહિમન્, અહિમન્નુ । (વૈ૦)

મ=સ—મમર મમલો, મમરો । (વૈ૦)

૭૬ મ-અનુનાસિક

નીચેના શબ્દોમાં 'મુ' ના 'મ' નો લોપ થાય છે અને 'મ'નો લોપ થયા પછી શેષ રહેતો ('મુ' ના) 'ઉ' ને મ્યાને અનુનાસિક 'ઉ' (ઉં) થાય છે

અતિમુત્તકમ્ અણિઉત્તથ । વામુર કાઉંઓ ।

વામુળ્ડા વાઉંળ્ડા । ચમુના જઉંણા ।

૭૭ 'ય-વિકાર

ય=આદ--અતિપયમ્ વદ્યાહ ।

ય=જ--ઉત્તરીયમ્ ઉત્તરિજ્જ, ઉત્તરીઅ । (વૈ૦)

તૃતીય તદ્જ્જો, તદ્જો । દ્વિતીય બિદ્જ્જો, બીઓ । (વૈ૦)

ય=ત--યુષ્મતીય તુમ્હરો । યુષ્માદશ-તુમ્હારિસો । 'યુ

ષ્મત્-તુમ્હ । इत्यादि ।

'ય=લ--યણિ ઝટ્ટી ।

યે=ર--અતિપયમ્-રદ્ધાવ (વૈ૦)

૧ કોઈ એકાદ અદમા 'ય' નો 'ર' પણ ચદ જાય છે
મ્યાયુ-ઘાઠ--[પાલી-સિનેઠ]

૨ અહીં 'યુષ્મદ્' શબ્દના રૂપો જાતનાં રૂપો પણ સમજવાના છે
યુ મપુર-તુમ્હપુતો इत्यादि

૩ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૬૩-(ય=ર)

૪ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૬૩-(ય=મ)

ચ=ર—ઝાયા 'ઝાહી, ઝાયા । સચ્ચાયન સચ્ચાઈ,
સચ્ચાય (વૈ૦)

૭૮ ર-વિનાર

ર=ર—સિરિ પિડી । 'પિર' પિહડો । મેર મેહો ।

ર=ડા --પર્યાણમ્ પટ્ટાયાણ, પહાણ ।

ર=ણ —વરવીર ણવરીરો ।

'ર=લ—નીચના શલ્લોમા 'ર' નો 'લ' થાય કે—ને ત્યાય નિત્યે
અને ત્યાય વિકલ્પે થાય કે

અપઢારમ્ અવહાલ ।	અમરે મસલો ।
અઢ્ઢાર ઇગાલો ।	મુગર મુહલો ।
કરણ વલુણો ।	યુધિષ્ઠિર જહુઢિલો ।
કાતર કાહલો ।	રણ લુકો ।
કિરાત ચિલાઓ ।	વરણ વલુણો ।
ચરણ ચલણો ।	શિધિર સિન્હિલો ।
ઠરિદ્ર ઠલિહો ।	સત્કાર સક્કાલો ।
ઠરિઢાતિ ઢલિહાહ ।	મુકુમાર સોમાલો ।
ઠારિદ્રચમ્ ઠલિહ ।	સ્થૂર થૂલો ।
પરિવા ફલિહા ।	સ્થૂરભદ્ર થૂલભદો ।
પરિવ ફલિહો ।	હરિદ્ર હલિહો ।
પારિભદ્ર ફાલિહહો ।	હરિદ્રા હલિહા ।

૧ આ શબ્દનો અર્થ 'ગોલો' કે 'છાયો' એ થાય છે

૨ 'પિર' ના દનુ રૂપ 'પિહડ' થાય છે, પણ 'પિટ્ટ' થતું નથી —૧૭૦ પૃ૦ ૨૨ (ઉચ્ચ)

૩ 'ગાધી ર લ' (પૃ૦ ૨૬)

૪ મુરપ 'મગલ' થાય પણ 'મમલ'

पैरल्लिक—

नटरम्	नरन्,	नर ।
निष्टर	निष्टुरे,	निष्टुरे ।
बन्	बन्ने	बन्ने ।

७६. ३-विचार

१७-ण—नाचेना शट्ठामां आदिता ७७ नो नि ये अने निरुपे
ण' भाय छे

लगाटम् जडाट, 'णिछाड ।

पैरल्लिक—

लाङ्गम्	'णङ्ग,	लाङ्ग ।
लाङ्गम्	णङ्गम्,	लाङ्ग ।
गट्	णाट्,	गाट् ।

७७- मूलम धोर ।

८० व-विचार

१८-विह्व भिह्वगे, निह्वगे, निह्वे । (वै०)

व=म—शार ससगे । वैश्वण वेसदणो

नीमी नीमी, नीमी । अम मिमिणो, मिमिणो (वै०)

८१ ग-विचार

१९-उमी उमी । शार छावा ।

मिरा छिग, मिरा (वै०)

१ पाली प्र ७० ३ (७७)—लाङ्गम् जडाट ।

२ ज ११ १० ८ (७७)

३ लाङ्गम् लाङ्ग पाली [७० ३०]

४ 'निह्व' गच्छन् 'मिह्व' रूप यत्तु तथा—'वृणो ह्य-म,

५ पाली प्र ७० १० ३—(७७)—शार छावा ।

શ=હ—દશદશ દ-ગરહ, દ-ગરસ । દશ દહ, દશ । દશવલ
 દહવલો, દસવલો । દશમુલ દહમુહો, દસમુહો । દશરથ
 દહરહો, દસરહો । દ્વાવશ ગરહ, ગરસ । ત્રયોદશ
 તેરહ, તેરસ इत्यादि ।

૮૨ પ-વિકાર

પ=ઝ—પટ્ છ [પટ્પટ ડપ્પઓ । પખમુહો છમુહો । પછ
 છઢો । પછી છઢી]

પ=ઞહ—સુપા સુઞહા, સુસા^૧ । (૧૦)

પ=હ—પાપાળ પાહાળો, પાસાળો । પ્રત્યૂષ પચ્ચૂહો, પચ્ચૂસો (૧૦)

૮૩ સ-વિકાર

સ=ઝ—સતપર્ણ છત્તિવળ્ણો । સુધા છુહા ।

સ=હ—દિવસ દિવહો, દિવમો । (૧૦)

૮૪ દ-વિકાર

દ=ર—ઉત્મા^૨ ઉત્તારો, ઉચ્છાહો ।

૮૫ લોપ

નીચેના શબ્દોમા નીચે જણાવેલા યજ્ઞનોનો લોપ વિરહ્ને
 થાય છે

‘ક’ લોપ—પ્રાગર પાગે, પાયારી ।

ધ્યાનરણમ્ ધારણ, ધાયગ્ણ ।

‘ગ’ લોપ—આગત ગાગો, આગઓ

૧ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ૬૪—(પ=ઝ) પટ્ ડ ।

૨ અહીં ‘પટ્’ શબ્દમા તથા રૂપો સમજનાના છે

૩ ગઓ પ્ર૦ ૪૧ ‘તા-સિા’ અને ઇનુ ટિપ્પણ ।

‘न’ लोप—दनुज णू, दणुओ । दनुजवध दणुवहो, दणुअवहो ।

भाजनम् भाण, भायण । राजदुष्टम् राउल्ल, रायउल्ल ।

‘द’ लोप—उदुम्बर उम्बरो, उउबरो । दुर्गादेवी दुग्गाधी,

दुग्गादे (ए) वी । पादपतनम् पावटण, पायददण ।

पादपीठम् पायिठि, पायपीठि ।

‘य’ लोप—त्रिमल्यम् त्रिसम्, त्रिसल्य ।

कालायमम् कालाम, कालायम ।

हृदयम् हिअ, हिअय । सहृदय सहिओ, सहिअयो ।

‘व’ लोप—

अवट अवटो, अवटो । आवर्तमान अत्तमाणो, आवत्तमाणो ।

एवमेव एमेव, एवमेव । जीवितम् जीअ, जीविअ । तावत् ता, ताव ।

देवकुम् देउल्ल, देवउल्ल । प्रवारण पारओ, पावारओ । यावत्

जा, जाय ।

लोप—

वेदलेक देवणे शब्दना जाति व्यजनने पण लोप धई

जाय ते

च अ । चिह्नम् इध । पुन उणो इत्यादि ।

પ્રકરણ ૭

સંયુક્ત વ્યજનોના વિશેષ ફેરફાર

[સૂચના — આ નીચે સયુક્ત વ્યજનોના વિશેષ ફેરફારોને આપવાના આવે છે અને સાથે જેજે શબ્દોના વૈકલ્પિક બહુ રૂપો થાય છે તેઓનું બીજું રૂપ સ્પષ્ટમા રહે એ માટે તેને પણ અહીં આપા [ ] કૌંસમા જણાવી દીધું છે]

૮૬ ક

(ક) 'ક્ત=ક—

મુક્ત મુક્તો [મુક્તો] । ગત્ત સક્તો [સત્તો] ।

(સ્વ) ગ્ણ=ક—

૧'ગ્ણ લુક્તો [લુગ્તો] ।

(ગ) ત્વ=ક—

મૃદુત્વમ્ માત્તક [માત્તણ] ।

(ઘ) દ્વ=ક—

દ્વ દ્વકો [દ્વઠો] ।

૮૭ કલ્, ક્લ

(ક) ક્ષ્ણ=ક્લ—

તીર્દિગમ્ તિક્લ્, [તિણ્હ] ।

(સ્વ) ક્ત=ક્લ—

સ્તમ્ભ ક્લમ્ભો [ક્લમ્ભો]

૧ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૧૭ (ટિપ્પણ)

૨ ગ્ણ લુગ્તો (પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૧૯ ટિપ્પણ ગ્ણ=ગ)

૩ દ્વઠો પૃ૦ ૪૦-૩ ટિપ્પણ

‘त’ लोप—दनुज दण, दणुओ । दनुजवध दणुदहो, दणुभवहो ।

भाजनम् भाण, भायण । राजकुलम् राडल, रायडल ।

‘द’ लोप—उदुम्बर उम्बरो, उडम्बरो । दुर्गादेवी दुग्गावी,

दुग्गाते (ण) वी । पादपतनम् पारडण, पाददडण ।

पादपीठम् पावीड, पायवीड ।

‘य’ लोप—त्रिमलयम् त्रिसय, त्रिमय्य ।

कालायमम् कालायम, कालायस ।

सहयम् हिअ, हिअय । सहय्य सहिओ, सहिअयो ।

‘र’ लोप—

अवट अवटो, अवडो । आवर्तमान उत्तमाणो, आवत्तमाणो ।

एरमेर एमेव, एवमेर । जीवितम् जीअ, जीविअ । तायत् ता, ताय ।

देवकुलम् देडल, देयडल । प्रवारन पारओ, पावारओ । याचतू

जा, जाय ।

लोप—

वेदनेर देनाणे शब्दना जाति व्यसननो एण लोप थई

जाय ते

च अ । चिह्नम् इध । पुन उणो इत्यादि ।

પ્રકરણ ૭

સંયુક્ત વ્યજનોના વિશેષ ફેરફાર

[સૂત્રના — આ નીચે સંયુક્ત વ્યજનોના વિશેષ ફેરફારોને આપવાના આવે છે અને સાથે જે જે શબ્દોના વૈકૃત્તિરૂપ બંને રૂપો થાય છે તેઓનું બીજું રૂપ લક્ષ્યમા રહે એ માટે તેને પણ અહીં આપા [ ] વૈકૃત્તિમા જણાવી દીધું છે]

૮૬ ક

(ક) 'ક્ત=ક—

મુક્ત મુક્તો [મુક્તો] । શક્ત સક્તો [સક્તો] ।

(લ) ગ્ણ=ઙ—

'રગ્ણ લુગ્ણો [લુગ્ણો] ।

(ગ) ત્વ=ક—

મૃદુત્વમ્ માતૃક [માતૃક્તણ] ।

(ઘ) ટ્ઠ=ક—

ટટ ટટ્ઠો [ટટ્ઠો] ।

૮૭ કસ, સ્વ

(ક) ક્ષ્ણ=ક્સ—

તીર્દગમ્ તિક્સ, [તિષ્ઠ] ।

(લ) સ્ત=સ્વ—

સ્તમ્ભ સ્તમ્ભો [ધમ્ભો]

૧ પાત્રી પ્ર૦ પૃ૦ ૮૧ (ટિપ્પણ)

૨ રગ્ણ લુગ્ણો (પાત્રી પ્ર૦ પૃ૦ ૮૧ ટિપ્પણ ગ્ણ=ઙ)

૩ મુક્તો પૃ૦ ૪૦-૩ ટિપ્પણ

(ग) स्य=व—

स्याणुः साणु ।

(ग) स्फ=य—

स्फेटक सेडओ ।
स्फेटिक सेडिओ ।
स्फोटक स्फोटओ ।

८८ गा, क

(क) र्त्त=मा—

रत्त रगो [रत्तो]

(ग) र्त्त=ङ—

शुल्यम् रुङ्, (चुगी-हि०) [रुङ्क]

८९ घ

(क) च=घ—

चृत्ति चिञ्ची ।

(ख) व्य=घ—

तयम तघ [तच्छ]

९० ङ, छ

(क) न्य=ङ—स्थगितम् छदज [थइज]

(ख) न्य=ङ—पृष्टा णिहा ।

(ग) न्य=छ—निमृह निच्छिहो [निष्पिहो] ।

९१ ज, झ

न्य=ज, झ—

अभिम य अहिमज्जू, अहिमज्जू [आहिमन्]

१ जा शब्द 'महादय' १ सूचकतो होय त्वारे तेनु 'स्याणु न
धदल 'याणु र्त्त याय उ ।

२ रुल्यम् रुल्य—(पाली प्र० पृ० ३०—अट पण)

३ अभिमन्नु अभिम झू (यन्त्रम—पाली प्र० पृ० २३)

૯૨ જ્ઞા

ન્ધ=જ્ઞા—

(ધાતુ) ઇન્વ્ ઇજ્ઞા (સમિન્વ્ સમિજ્ઞાઈ । વિ+ઈ વ વિજ્ઞાઈ)

૯૩ ન્તુ

શ્ચિ=ન્તુ—

'વૃશ્ચિક વિન્તુઓ, [વિશ્ચિઓ]

૯૪ ટ્

(ક) તે=ટ્—પતનમ્ પટ્ટણ । મૃત્તિના મટ્ટિઆ ।

વૃત્ત વટ્ટો ।

(લ) ર્થ=ટ્—કર્તૃર્થિત ર્થવટ્ટિઓ ।

(ગ) સ્ત=ટ્—પર્યસ્ત પલ્લટ્ટો ।

૯૫ ઠ, ઠ

(ક) ર્થ=ઠ—

'અર્થ અઠ્ઠો [અત્થો]

ચતુર્થ ચત્ઠો [ચત્થો]

(લ) સ્ત=ઠ—

સ્તમ્ભ્યતે ઠમ્ભિજ્ઞાઈ ।

'સ્તવ્થ ઠટ્ઠો [ઠટ્ઠો]

૧ વૃશ્ચિક વિશ્ચિકો (પાલી)

૨ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૮—(ટ્=ટ)

૩ અર્થઃ અત્થો, અઠ્ઠો, અટ્ઠો—(પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૧૦ ટિપ્પણ)

૪ 'અટ્ઠ' શબ્દનો પ્રયોગ 'પ્રયોજા' અથવા થાય છે અને 'અત્થ' શબ્દનો 'ધન' અથવા થાય છે.

૫ સ્તવ્થ યટ્ઠો । સ્તમ્ભા ધમ્મો—સ્ત=ધ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૨૭)

स्वम् उभ (गतु)

स्तम् टभो ।

स्त्यानम् टीण । [धीण]

(ग) स्त=ड—विमन्धुलम् विसतुल ।

स्त=ड— अस्त्यि^१ अट्ठि ।

९६ इ

(क) तै=ड—

गर्त गड्डो ।

(ख) टै=ड—

कपटः कवड्डो ।

गर्दभ गड्डहो [गदहो]

छट्ट छड्ड (धातु)

छट्टपति छड्डेइ ।

छट्टि छड्डी ।

मट्टित मड्डिओ ।

विट्टउट विट्टउड्डो ।

वितट्टि विभड्डी ।

संमट्ट संमड्डो ।

१ आ ' स्तम्भ ' धातुने जहाँ अस्सदार्यक ' त लेवानो छ

२ ' स्तम्भ ' चउदनो अर्थ पण ' स्तम्भ ' धातुनी जरो ज समजयाना छे

३ पाली प्र० पृ० २८—(स्त=ड)

४ अस्त्यि अट्ठि (पाली प्र० पृ० २९—स्त=ड)

१०४ ल, र

णह=न—

वृष्माण्डी ओहरी [ओहण्डी]

र्य=छ—

पर्यन्तम् पण्ट, [पण्थ]

पर्याणम् पण्डाण ।

सोनुमायम् सोअमल ।

१०५ र्स्म

स्प=रस—

घृहस्पति वहस्सई [रहप्फई]

वनस्पति वणम्मई [वणप्फई]

१०६ ह

(र) ह=ह— तक्षिण तहिणो [तविग्गो]

(ग) र=ह— तु खम् तुह [तुग्ग]

तु मित तुहिओ [तुविग्गो]

(ग) र्थ=ह— तीर्थम् तूह [तिथ]

(घ) र्थ=ह— तीर्थं तीहो, [तिग्गो]

(ङ) प=ह— कार्पापण त्राहावणो ।

(न) प्प=ह— बाप्प बाहो

१ पर्याण्तिना रहन्तिना—(पाली प्र० पृ० १०—टिप्पण)

२ वनस्पति वनस्पति—(पाली प्र० पृ० ३०—स्प=प्प)

३ पण्थ प्र० पृ० ८—तियम १० (ग)

४ आ गद, ने अथमा प्रभिद्ध ठे—एक तो आमु अने बीजो याफ तेमा ज्यारे ए राफ—गरमा—नो बाचक होत तगारे तेनु ' गह ने मदले 'बप्प' रूप याव ठे ।

(છ) ય્મ=હ- કુપ્માણ્ડી કોહ્ણડી ।

કુપ્માણ્ટમ્ કોહ્ણંડ ।

૧૦૭ દ્વિર્ભાવ

(ક) નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે નિહિત વ્યજનોનો દ્વિર્ભાવ થાય છે—
તે ત્યાય નિત્યે અને ત્યાય વિત્તપે થાય છે —

ઋજુ રજ્જૂ ।

યૌગ્નમ્ જુલ્વણ ।

તૈલમ્ તેહ ।

નિચાકિલમ્ વેદહ ।

પ્રભૂતમ્ બહુત્ત ।

ગ્રીડા વિજ્ઞા હત્યાદિ ।

પ્રેમ પેમ્મ ।

મળ્લૂઋ મલ્લૂઋ ।

ધૈરુસ્વિક —અમ્મડીયમ્ અમ્હકેર અમ્હકેર,

અમ્હકેર ।

एक

एकौ,

एओ ।

कणिकार

कणिकारो,

कणिकारो ।

कुतूहलम्

कोउहल,

कोउहल ।

चिअ

चिअ,

चिअ (एव)

चेअ

चेअ,

चेअ (एव)

तृष्णीक

तृष्णिहकौ,

तृष्णिહओ ।

द्वैवम्

द्वइव,

दइव ।

नख

नखौ,

નહો ।

निहितम्

निहित,

નિહિઅ ।

नीटम्

नेटु,

નાંટ ।

૧ 'ચિઅ' અને 'ચેઅ' એ અને અવધારણ સૂચક જાય છે
(દે. ૮-૨-૧૮૪) અને સંસ્કૃતમાં વપરાતા 'ચેઅ' સાથે વિદ્યપ
સમાનતા ધરાવે છે—ઉચ્ચારના કારણને લીધે એ અને 'ચેઅ' માથી પણ
મદ્ સંક છે.

મૂર	મુષો,	મૂઓ ।
મૃદુલમ્	માડળ,	માડઅ ।
વ્યારુલ	વાડણો,	વાડણો ।
ન્યાહત	વાદિષો,	વાદિઓ ।
સેવા	સેના,	સેશ ।
સ્રોતમ્	મોત,	મોઅ ।
મત્યાનમ્	ચિષ્ણ,	ધીણ ।
મ્થૂલ	થુલો,	થોરો ।
મ્થાણુ	તળ્ણ,	ગાણ ।
દૂતમ્	દુષ,	દૂઅ ઇત્યાદિ ।

(ઘ) સમાસમા આવેલા ઉપરપડના આગિના વ્યવનનો દ્વિર્ભાવ વિકરણે થાય છે —

આલાન સ્તમ્ભ	આળાલ સ્વમ્ભો,	આળાલ-વરમ્ભો ।
કુસુમ પ્રરર	કુસુમ પયરો,	કુસુમ પ્પયરો ।
દુ સહ	દુ સહો,	દુ સ્સહો ।
દેવ-ન્તુતિ	દેવ તુર્દિ,	દેવ ત્થુર્દિ ।
નદી ગ્રામ	નદ-ગામો,	નદ ગ્ગામો ।
નિ-સહમ્	નિ સહ,	નિ સ્સહ ।
હર મ્વદા	હર રાદા,	હર-ચ્ચદા ।

૧૦૮ શબ્દ વિશેષ વિકાર

જે શબ્દોમા કોઈ પણ સામાન્ય કે વિશેષ નિયમ ન હામ પડતાં ચિહ્નિત ભાગના કેટલાક વિશેષ વિકારો થાય છે, તે આ નીચે આપવામા આવે છે —

અયમ્વાર.

एकारो ।

आश्चर्यम् अच्छर, अच्छरिअ, अच्छरिअ अच्छरिअ ।

૧ જૂઓ પ્ર૦ ૧-ચિષ્ણ ૨ હુ ।

૨ આશ્ચર્યમ્-અચ્છરિય, અ-છરિય, અચ્છર- (પાલી પ્ર૦

૦ ૧૧ ટિપ્પણ)

उदूखल	ओहलो	[उऊहलो]
उलूखलम्	ओक्खल	[उलूहल]
कदलम्	केल,	[कयल]
कदली	केली,	[कयली]
कणिकार	कण्णोरो,	[कण्णिआरो]
कुतूहलम्	कोहल,	[कोउहल्ल]
चतुर्गुण	चोग्गुणो,	[चउग्गुणो]
चतुर्थ	चोत्थो,	[चउत्थो]
चतुर्थी	चोत्थी,	[चउत्थी]
चतुर्दश	चोद्दह,	[चउद्दह]
चतुर्दशी	चोद्दसी,	[चउद्दसी]
चतुर्वारः	चोव्वारो,	[चउव्वारो]
त्रयस्त्रिंशत्	तेत्तीसा ।	
त्रयोदश	तेरह ।	
त्रयोविंशति	तेवीसा ।	
त्रिंशत्	तीसा ।	
नवनीतम्	नोणीअ, लोणीअ ।	
'नवफलिका	नोहलिआ ।	
नवमालिका	नोमालिआ ।	
निपण्ण	णुमण्णो,	[णिसण्णो]
पूगफलम्	पोप्फल ।	
पूगफली	पोप्फली ।	
पूतर	पोरो ।	
पावरणम्	पड्डरण, पाउरण,	[पावरण]

घदरम्	बोर ।	
घदरी	बोरी ।	
मगुख	मोहो,	[मउहो]
रुद्रितम्	रण्ण ।	
रणम्	रोण	[रण्ण]
विचकिम्	वेइछ ।	
विंशति	वींसा ।	
सुकुमार	सोमालो	[सुकुमालो]
स्थगिर	थेरो ।	

१०९ शब्द—सर्वथाविस्तर—

अ नीचे ते शब्दो आपवामा आवे छे जे बेटलेरु अशे के सर्वथा (पोताना मूल रूपधी) अन्य रूपगळा यई जाय छे —

अधस् हेइ ।	प्रस्तम् हित्थ, तद्ध [तत्थ]
अप ओ, [अव]	दिग् दिमा ।
अप्सरस अचउरसा, अचउरा ।	दुद्धिता वूआ, [दुहिआ]
अधि ऐ ^१ ।	टाग्रा टाग्रा ।
अव ओ, [अव]	द्रह हरो ।
आयु ^२ आउस, [आउ]	द्रहक हरओ ।
आरब्ध आरब्धो, [आरब्धो]	धनुप् धनुह, [धण्]
इदानीम् एण्हि, एत्ताहे, टाणि [इआणि] धृति दिही, [विट्]	
शौ० टाणि ।	

१ स्थगिर =थेरो—(पाली)

२ आ सिनाय गीने क्याय 'ए' तो प्रयोग रह नथी—(जओ १-टि'वण)

‘इपत्’ कुर, [इति]	गोहस् गोह, गोहेर ।
उत ओ, [उअ]	वृहरपाति भयम्सई [बहम्सई]
उप उ, ओ, [उव]	भगिनी बहिणी, [भइणी]
उभयम् अवह, उवह, [उभय]	मलिनम् मइल [मलिण]
ककुम् कट्हा ।	मातृष्वसा माउच्छा, माउसिआ ।
क्षिप्तम् छूट [वित्त]	मार्जारः मनरो, वनरो [मज्जारो]
क्षुम् छुहा ।	वनिता विलया, [वणिआ]
गृहम् ^१ घर ।	विद्रुत विगओ ।
लुप्त छिक्को [छुत्तो]	वृक्ष* रक्खो, [वच्छो]
तिर्यक् तिरिआ, तिरिच्छि ।	वैडूर्यम् वेरलिअ, वेउज्ज ।
पदाति पाइक्को [पयाई]	शुक्ति सिप्पी, [सुत्ती]
प्रावृप् पाउसो ।	सैतोऽरुम् थेव, थोव थोक् [थोअ]
‘पितृष्वसा’ पिउच्छा, पिउसिआ स्त्री इत्थी [थी]	
पूर्वम् पुरिम पुव्व । जी० पुरव । ‘इमशानम्’ मीआण, मुसाण [मसाण]	
	हृदयम् हिअय पै० हितप, हितपक ।

१ विनोपणसूत्र ‘इपत्’ गठदत्तु ज ‘कुर’ रूप भाय छे, निनु विशेष्यस्यवनु नाति

२ ‘गृहपाति’ शब्दन्तु ‘अगवइ’ ते उदन् ‘गहवइ’ रूप भाय छे

३ तिर्यक्=तिरियो—(पाली) पा० प्र० पृ० १२ नि० १०)

४ पितृष्वसा पिउच्छा (पा० प० पृ० ३४ टिप्पण)

५ सैतोऽरुम् थोव—(स्त=२—पा० प्र० पृ० २७)

६ इमशानम् मसाण, मुसान—(पा० प्र० पृ० ६१—टिप्पण)

११० अन्त स्वरवृद्धि—

नीचेना शब्दोमां चिह्नित सयुक्त व्यजननी वच्चे नीचे जणाव्या
प्रमाणे स्वरो उभराय छे —

उमेरातो स्वर

'अग्नि	अग्नी [अग्नी]	अ
अर्हन्	अरहन्तो अरिहतो, अरहतो ।	अ, इ, उ
'अर्ह	अरह अरिह, अरुह ।	"
'कृत्स्न	कसिणो ।	इ -
कृष्ण	कसणो, कसिणो [क्णिहो]	अ, इ
क्रिया	किरिया [क्रिया]	इ
हमा	छमा ।	अ
चैत्यम्	चेइअ ।	इ
छद्य	ऊउम [छम्म]	उ
'ज्या	जीआ ।	ई
तप्त	तविओ [तत्तो]	इ
'द्वारम्	दुवार [दार]	उ
द्वादश	दुवाल्स ।	"
दिष्ट्या	निद्धिआ ।	इ
पद्मम्	पउम [पोम्म]	उ

१ अग्नि अग्नि, अग्निनि, गिनि—(पा० प्र० पृ० ४९)

२ अर्ही 'अह' धातुना उधा रूपो समजगाना छे

३ कृत्स्न कसिणो, किहो, सिणो—(पा० प्र० पृ० ६७)

४ आ बने रूपो वण के रग अथमा ज अपराय छे

५ ज्या जिया—(पा० प्र० पृ० ४६—य=इ)

६ द्वार दुवार, दार (पा० प्र० पृ० ३२ टिप्पण)

७ पा० प्र० पृ० ४९—(म=उम्-पद्मम् पदुम)

प्लक्ष	पलक्खो ।		अ
भव्य	भविओ ।	[भव्जो]	इ
मूर्ख	मुल्खो,	[मुक्खो]	उ
रत्न	रयण ।		अ
वज्रम्	वजर	[वज्ज]	इ
शार्ङ्गम्	सारग ।		अ
श्री	सिरी ।		इ
श्व	सुवे ।		उ
श्लाघा	सलाहा ।		अ
स्निग्धम्	सणिद्ध, सिणिद्ध, [निद्ध]		अ, इ
सुषा	सुनुसा [सुण्हा, ण्हुसा सुसा]		उ
सूक्ष्मम्	सुहुम, सुहम ।		उ, अ
स्नेह	सणेहो नेहो ।		अ
स्याद्	सिआ		इ

१ प्लक्ष पिलक्खो—(प्रा० प्र० पृ० ३१ नि० ३७)

२ वज्र वजिरो—(पा० पृ० १३ टिप्पण)

३ श्री सिरी—(पा० पृ० १३ टिप्पण)

४ श्वः सुवे, स्वे—(पा० पृ० ३३ टिप्पण) श्व सुव=सुवे—

जओ पृ० ४६ अन्ध

५ श्लाघा सिलाघा—(पा० पृ० ३१)

६ स्निग्धम् सिनिद्धो, निद्धो—(पा० पृ० ४६ नि० ५३)

७ जओ पृ० ७३ तथा ४१

८ सूक्ष्मम्=सुखुम—(पा० पृ० १८ टिप्पण)

• सुहो, स्नेहो, सणेहो—(पा० पृ० ४६ नि० ५३)

ઊમરાતો સ્વર

સ્યાદાદઃ	સિઆવાઓ	૩
સ્તુદ્યમ્	સુસ્ત્ય	૩
'સ્વ	સુવો	૬
સ્વે	સુવે	૧૧
સ્વમ્	સિરિણો	૬
'હ	હિઓ [ય્હો]	૧૧
'હી	હિરી	૬

૧૧૧ અક્ષર-વ્યત્પય—

આ નીચે જે શબ્દોમાં ચિહ્નિત અક્ષરોનો પરસ્પર વ્યત્પય—

પૂર્વાપરભાવ—યદ જાય છે તે આપવામાં આવે છે —

અચલપુરમ્	અલનપુર	
આલાન	આણાલો	
વરેણૂ	વરેરૂ	
મહારાષ્ટ્રમ્	મરહટ્ટ	
લઘુવમ્	હલુઅ [હુઅ]	
'લલાટમ્	ળલાલ [ળલાલ]	
વાગાણસી	યાણારસી	
હરિતાલ	હરિઆરો	[હરિઆલો]
દ્વદ	દ્વદ્વો	[હરો]

૧ યમાસાત્મકત 'સ્વ' શ દ્વનુ 'સુવ' ને વદલે 'સ' સ્વ થાય છે
રમ્બન સમ્બનો

૨ હા હીયો, હિયો—(પ૦ પ્ર૦ ૨૨ ટિપ્પણ)

૩ હી હિરી—(પા૦ પ્ર૦ ૧૩ ટિપ્પણ)

૪ જાઓ પ્ર૦ ૭૨ લક્ષણ

અપભ્રંશ-આદેશો.

(૧) નીચે જણાવેલા શબ્દોના અપભ્રંશ રૂપો આ પ્રમાણે છે		
અન્યાદશ	('અન્નાદિ (ઇ) સ)	અન્નાદશ । 'અવરાદશ ।
ઈદશ	('ઈદિ (ઇ) સ)	ઈદશ ।
કીદશ	('કીદિ (ઇ) સ)	કદશ ।
તાદશ	('તાદિ (ઇ) સ)	તદશ ।
યાદશ	('યાદિ (ઇ) સ)	યદશ ।
વર્ષ		વિષ ।
વિપણ		વુણ ।

અપભ્રંશના ઉમેરણો

(૧) અપભ્રંશમાં કોઈ કોઈ શબ્દમાં કોઈ કોઈ અક્ષરનો વધારા તરીકે ઉમેરો થઈ જાય છે —

ઉત્તમ	ઉત્ત	વુત્ત	('વ' નો વધારો)
પરસ્પર	પરોપ્પર	અપરોપ્પર	('અ' નો વધારો)
વ્યાસઃ	વાસો	માસુ, વાસુ	('ર' નો વધારો)

૧ આ ( ) ફાઉસમાં આપેલા રૂપો અપભ્રંશરૂપોની પૂર્વાધર્યાના યુગ્મક છંદ આ શબ્દોના પ્રાકૃતરૂપો જોવા માટે મુખ્ય પૃ. ૫૮ નંબરિ પૃ. ૫૯ નંબરિ ।

૨ જેમ 'અય' શબ્દનું 'અન્યાદશ' રૂપ થાય છે તેમ આ 'અવરાદશ' શબ્દ જોતા તેના મૂળરૂપ તરીકે 'અપરાદશ' રૂપ પણ કલ્પી શકાય ।

સંધિ પ્રકરણ ૮

૧ પ્રાકૃતમા જૂદા જૂદા બે પદોના સ્વરોનો સંધિ થાય છે અને તે પળ પ્રયોગાનુસારે વિકલ્પે થાય છે —

સ્વરસંધિ—

અ+અ=આ—મગહ+અહિવર્ડ=મગહાહિવર્ડ, મગહઅહિવર્ડ [મગ-ધાધિપતિ]

દડ+અહીસો=દડાહીસો, દડઅહીસો [દડઢાધીશ]

અ=આ=આ—વિસમ+આયવો=વિસમાયવો, વિસમઆયવો [વિપમાતપ]

આ+અ=આ—રમા+અહીનો=રમાહીનો, રમાઅહીનો [રમાધીન]

આ+આ=આ—રમા+આરામો=રમારામો, રમાઆરામો [રમારામ]

ઈ+ઈ=ઈ—મુણિ+ઈનો—મુણીનો, મુણિઈનો [મુનીન]

ઈ+ઈ=ઈ—મુણિ+ઈસરો—મુણીસરો, મુણિઈસરો [મુનીશ્વર]

દહિ+ઈસરો—દહીસરો, દહિઈસરો [દધીશ્વર]

૧ જે બે પદોના સ્વરોમા સંધિ થવાનો છે, તે બે પદો સામાસિક હોય કે અસામાસિક હોય અર્થાત્ કોઈ પ્રકારે જૂદા જૂદા હોવા જોઈએ જેમકે, સામાસિક—દડ+અહીસો દડાહીસો, દડઅહીસો ।

અસામાસિક—દડસ્ત+ઈસો—દડસ્તેસો, દડસ્ત ઈસો ।

પ્રાકૃત સાહિત્યમા વિશેષે કરીને સામાસિક પદોના સ્વરોમા સંધિ થયેલો જણાય છે અને અસામાસિક પદોમા તો તેનો પ્રયોગ ઘણો જ પ્રિય થયેલો છે. અસામાસિક પદોમા સંધિ કરવા જતાં ઘણે કેષણે અપયોધ દુર્લભ થઈ જાય છે. માટે જ અસામાસિક કરતા સામાસિક પદોમા સંધિ—પ્રયોગનો પ્રચાર વધુ થયેલો લાગે છે અને ૫ અનુસારે અહીં ડંડાહરણોમા પણ સામાસિક પદોની જ નોંધ વિશેષ કરેલી છે. કોઈ કેષણે તો ફક્ત એક જ પદમા પણ સંધિ થયેલો છે —

— કાહિ+દ—કાહી, કાહિ [કરિધ્યતિ]

ધિ+દઓ—ધીઓ-ધિઓ [દિત્તિય]

૧ જૂઓ પાલિપ્ર૦ સંધિકલ્પ નિ૦ ૩-૫૦ ૫૮

ई+इ=ई—गामणी+इइहासो—गामणीइहासो, गामणी इइहासो

[ग्रामणीतिहास]

ई। ई=ई—गामणी+ईसरो—गामणीसरो, गामणीईसरो [ग्रामणीश्वर]

उ+उ=ऊ—भाणु+उवज्झायो—भाणूवज्झायो, भाणुउवज्झायो

[भानूपान्याय]

साउ+उअय—साऊअय, साउउअय [स्वादूदयम्]

उ+ऊ=ऊ—साहु+ऊसवो,—साहूसवो, साहुउसवो [साधूत्सवः]

ऊ+उ=ऊ—बहू+उअर—बहूअर, बहूउअर [बधूवरम्]

ऊ+ऊ=ऊ—कणेऊ+ऊसिअ—कणेऊસિઅ, કણેऊસિઅ [કરેણૂચ્છિત્તम्]

अ+इ=ए—वास+इसी—वासेसी, वासइसी [व्यामर्षि]

आ+इ=ए—रामा+इअरो,—रामेअरो रामाइअरो [रामेतर]

अ+ई=ए—वासर+ईसरो—वासरेसरो, वासरईसरो [वासरेश्वर]

आ+ई=ए—विलया+ईसो—विलयेसो, विल्पाईसो [वनितेश]

अ+उ=ओ—गूढ+उअर—गूढोअर, गूढउअर [गूढोदरम्]

आ+उ=ओ—रमा+उवचिअ—रमोવચિઅ, રમાउવચિઅ [રમોવચિત્તम्]

अ+ऊ=ओ—सास+ऊसासा—सासोસાસા, સાસઠ, સાસા, [શ્વાસોઽઘવાસૌ]

આ+ઉ=ઓ—વિઙ્ગુલા+ઉસેમિઅ—વિઙ્ગુલોસુમિઅ, વિઙ્ગુલાઉસુમિઅ

વિઘ્નુદુહ્ણસિત્તમ્]

ह्रस्व-दीर्घ विधान—

૨ પ્રાકૃતમા સામાસિક શબ્દોમા પ્રયોગાનુસારે (વ્યાય નિત્યે અને વ્યાય વિકલ્પે) હ્રસ્વ સ્વરનો દીર્ઘ સ્વર થાય છે અને દીર્ઘ-સ્વરનો હ્રસ્વ સ્વર થાય છે —

ह्रस्वनो दीय-अत+वेई-अतोवेई	[अतवेई]
सत्त+वीसा-मसावीसा	[सत्ताविंशति]
पइ+हर- पइहर, पइहर	[पतिगृहम्]
भुअ+यत-भुआयत, भुअयन	[भुजायघम्]
वारि+मई-वारिमई, वारिमई	[वारिमती]
वेलु+वण-वेलुण, वेलुण	[वेणुवनम्]
दीर्घनो ह्रस्व-गोरी+हर-गोरिहर, गोरीहर	[गोरीगृहम्]

१ सरस्वाथो वैदिक प्रयोग-

अट+उपा०म्-अष्टाकपालम् ।

अष्ट+हरण्या-अष्टाहरण्या ।

अष्ट+पदी-अष्टापदी (पादिका-१-३-१२६)

सरस्वाथो सस्वृत प्रयोग-

दा०+उर्ण-दात्राउर्ण ।

उप+नत्-उपानत् ।

केश+उधि-केशाकेणि । यगेरे(पादिका-६-३-११० थी ११९)

सरस्वाथो पाली प्रयोग-

सम्म+वम्मो-सम्माधम्मो ।

सम्म+उदुदो-सम्मा उदुदो । (पा० प्र०पृ० ७४ सधिल्ल,

पि० ११ तथा आ नियमजु टिप्पण)

२ सरस्वाथो वैदिक प्रयोग-

अजा+क्षारेण-अमक्षारेण ।

ऊण+घदा-ऊर्णघदा ।

अजा+नम्-अजानम् । (पा० ६-३-६३-६४)

सरस्वाथो सस्वृत प्रयोग-

शिला+वदम्-शिल्बवदम्

मामणी+पुन-मामणिपुन ।

ब्रह्म+पुन-ब्रह्मपुन ।

(पा० १-३-६१ थी ६६ तथा ४१-४५)

जउणा+यड-जउणयड, जउणायड [यमुनासदृशम्]

-नई+सोत्त-नईसोत्त, नईसोत्त [नदीस्रोत]

, मणा+सिला-मणासिला, मणासिला [मन शिला]

वहू+मुह-वहुमुह, वहुमुह [वधूमुखम्]

सिला+खलिअ-सिलखलिअ, सिलाखलिअ

[शिलान्वलितम्]

सधिनियेध—

३ 'इ'-'ई' के 'उ' 'ऊ' पढ़ी कोई विनातीय स्वर आवे तो सधि थतो नहीं अने 'ए' के 'ओ' पढ़ी कोई पण स्वर आवे तो सधि थतो नहीं

पहावलि+अरणो-पहावलिअरणो [प्रभावह्यरूप]

वहू+अवऊढो-वहुअवऊढो [व ववगूढ]

वणे+अडइ-वणे अडइ [वनेऽटति]

अहो+अच्छरिअ-अहो अच्छरिअ [अहो आश्चर्यम्]

४ स्वर पर रहेता त्रियापदमा स्वरनो सधि थतो नहीं —

होइ+इह-होइ इह [भवति इह भवतीह]

५ उद्धृत स्वर पर रहेता प्रायः पूर्वना स्वरनो सधि थतो नहीं

निसा+अरो-निसाअरो [निशाक (च) र]

१ स्वरनी साथे हेनो दूजो होपाया पढी जे स्वर देप हे छे तेनु नाम उद्धृत स्वर छे।—(असयुक्त 'कादि' लोप-पृ० १०)

२ क्रेटलेक केनाणे जे उद्धृत स्वर पर रहेता एणे सधि थई गएलो छे —

कुम्भ+आरो=कुम्भारो (कुम्भकार)

चक्र+आओ=चक्राओ (चक्रवाक)

सात+माहणो=सातमाहणो (सातमाहण)

सुन+अरिसो=अरिसो (सुप्रसन्न) इत्यादि

સ્વરહોપ—

- ૬ સ્વર પર રહેતાં પૂર્વવર્તી સ્વરનો પ્રયોગાનુસારે હોપ થાય છે
તિઅસ+ઈસો—તિઅસાસો [ત્રિદશેશ]
નીસાસ+અસાસા—નીસાસુસાસા [નિદશ્વાસોચ્છ્વાસો]
- ૭ પદ્ધતી પર આવેલા 'અપિ' શબ્દના 'અ' નો હોપ વિકલ્પે થાય છે
વેળ+અપિ—વેળાવે, વેળાવિ [વેનાપિ]
વહ+અપિ—વહપિ, વહમવિ [વથમવિ]
કિ+અપિ—કિં પિ, કિમવિ [કિમવિ]
ત+અપિ—ત પિ, તમવિ [તવવિ]
- ૮ સ્વરોત પદ્ધતી પર આવેલા 'ઈતિ' શબ્દના 'ઈ' નો હોપ
થઈ 'તિ' ને સ્થાને 'તિ' થાય છે
તહા+ઈતિ—તહાત્તિ, તહપિ [તપેતિ]
વિઓ+ઈતિ—વિઓ ત્તિ, વિઝાત્તિ [મિય ઇતિ]
પુરિસો ઇતિ પુરિસોત્તિ, પુરિસુત્તિ [પુરપ ઇતિ]
- ૯ વ્યગનાત પદ્ધતી પર આવેલા 'ઈતિ' શબ્દના 'ઈ'નો હોપ થાય છે
કિં+ઈતિ—કિંતિ [કિમિતિ]
નૈ+ઈતિ—જતિ [ચદિતિ]
વિદ્ધ+ઈતિ—વિદ્ધતિ [દ્દમિતિ]
ન યુષ+ઈતિ—ન યુષં તિ [ન યુષ્મિતિ]
- ૧૦ ત્યદાદિ અને અવ્યયથી પર આવેલા ત્યદાદિ અને અવ્યયના
આઠિ સ્વરનો પ્રાય હોપ થઈ જાય છે —
ત્યદાદિ—ત્યદાદિ ઇસ+ઈમો—ઈસમો [ઇપોડ્યમ્]

૧ જૂઓ પાલિ. છ. નિ. ૧ (ક) પૃ. ૫૬.

૨ જૂઓ „ „ „ ૨૬ પૃ. ૮૩.

હ, જ, ણ, ન=અનુસ્વાર

૧૪ વ્યંજન પર રહેતા 'હ', 'જ', 'ણ' અને 'ન' ને સ્થાને અનુસ્વાર થાય છે

હ-પદ્ધત્તિ=પતિ-પતી । પરાદ્મુલ્લ=પરમુલ્લ-પરમુલ્લો ।

જ-વજ્જન=વજ્જન-વજ્જનો । લાજ્જન=લજ્જન-લજ્જણ ।

ણ-પણ્ણમુલ્લ=પણ્ણમુલ્લ-પણ્ણમુલ્લો । ઉત્તકણ્ઠા=ઉત્તકઠા ।

ન-વિન્યય=વિન્યય-વિન્યયો । સન્ધ્યા=સન્ધ્યા ।

(૧) શીરસેનીમા 'હ' અને 'જ' પર રહેતા અત્ય 'મ' પછી વિકલ્પે ' 'ણ' ઉમેરાય છે

યુત્તમ્ હદમ્   જુત્ત+હણ
                         જુત્તમિણ   }   = જુત્ત ણિણ, જુત્ત હણ ।

સદ્દક્ષમ્ હદમ્   સરિસ+હણ
                         સરિસમિણ   }   = સરિસ ણિણ, સરિસ હણ ।

કિમ્ એતત્   કિં + ઇઅ
                         કિમેઅ   }   = કિંણેદ કિમેદ ।

એવમ્ એતત્   ઇઅ + ઇઅ
                         એવમેઅ   }   = ઇઅ ણેદ, એવમેદ ।

અનુસ્વાર આગમ

૧૫ ત્રીજે જણાવેલા શબ્દોના અત્ય વ્યંજનનો છોપ થઈ અત્ય સ્વર ઉપર અનુસ્વાર થાય છે

ઋધર્ ર્ હર । ઋધર્ ર્ ર્ હર્ય । તત્ ત । ધૃધર્ ધિહ । યત્ જ ।

વિષ્વર્ વીમ્ । સમ્યર્ સમ્મ । સાશાત્ સામ્ ।

૧ ત્ત્તો ણ૦ પ્ર૦ છ૦ નિ૦ ૨૦ ધ૦ ૮૦—ચિર આયત્તિ=ચિર ગાત્તિ, ચિરગાત્તિ ।

१६ नीचे जगामेला गब्बोना प्रथम स्वर उपर, द्वितीय स्वर उपर
अने तृतीय स्वर उपर प्रयोगानुसारे (विरुप्पे के नित्ये)
अनुस्वार धाय छे

प्रथम स्वर उपर—अधु असु । कक्राट कक्रोडो । कुड्मलम् कुपल ।
गुच्छम् गुड । गृष्टि गिठी, गिड्डी । ज्यम्भम् तस ।
दर्शनम् दसण । पुच्छम् पुड । पशु पसू ।
बुधम् बुव । मार्जार मजारो, मजारो । मूर्धा मुडा ।
यक्रम—यक । वृश्चिक—विंछिओ । श्मश्रु मसू ।

द्वितीय स्वर उपर—इह इहं [इहमेगेसि] प्रतिश्रुत पड्डुआ ।
मनस्वी—मणमी । मनाम्बिनी मणंसिणी ।

मनःशिला मणासिला, मणासिला । वयस्य वयसो ।

तृतीय स्वर उपर—अतिमुक्तरम्—अणिर्हतय, अदमुतय, अइमुत्तय ।
उपरि—अवरि ।

कोइ स्थले मात्र उदनी पूरवणी माटे पण अनुस्वार धाय छे

देवनागसुवन्नाक्खिरगणस्सब्बअभावच्चिए—

देवनागसुवन्नाक्खिरगणस्सब्बअभावच्चिए^१ ।

[देवनागसुवन्नाक्खिरगणस्सद्भूतभाजार्चिते]

१७ जे स्थले स्वरथी शरु थतु पड बेवडायु होय त्या वच्चे । म^२
विरुप्पे उमेराय छे

एक+एक एकमेक, एकेक (एकैकम्)

एक+एकेण एकमेकेण, एकेकेण (एकैकेन)

अग+अगग्मि अगमाग्मि, अगमाग्मि (अङ्गेअङ्गे) इत्यादि ।

१ जू मे पा० प्र० स० वि० १८ पृ० ३८, पि० २४-५०/१

२ ' भुवस्त्व ना छल्लो भोक्कनु मी चरण छे—

भोक्क पुक्कलरवरदावड्डे—(प्रतिफलण)

પ્રકરણ ૯

ઉપસર્ગ-અવ્યય નિપાત

ઉપસર્ગા—

પ-પ્ર—પર્યવેદ (પ્રવ્યયયતિ) પ્રમાસેદ (પ્રમાપને)

પરા-પરા—પરાયાઓ (પરાયાત) પરાગ્નિણદ (પરાગ્નયતે)

ઓ, આ-અપ—ઓસરદ, અન્મરદ (અપસરતિ)

ઓમરિઅ, અવમરિઅ (અપસ્રતમ્)

સ-સમ્—સગિનદ (સગિપતિ) સગિત્ત (સસિષ્તમ્)

અણુ, અનુ-અનુ—અણુનાણદ (અનુજાનાતિ) અનુમદ (અનુમતિ)

ઓ, અવ-અવ—ઓઅરદ (અવતરતિ) ઓઆરો (અવતાર)

ઓઆસો, અવયામો (અવયાશ)

ઓ, નિ, ની-નિર્—ઓમહ, નિમ્મહ (નિર્માયમ્)

નિમ્મઓ (નિર્ગત) નીમહો (નિમ્મહ)

દુ, દૂ-દુર્—દુર્નયો (દુર્નય) દૂર્હવો (દુર્ભગ)

અભિ, અહિ-અધિ અભિહણદ (અભિહન્તિ) અહિષ્પાઓ (અભિપ્રાય)

વિ-વિ—વિરુન્નદ (વિરુર્વતિ) વિણઓ (વિનય) વેણદા (વૈનયિત્રી)

અધિ, અહિ-અધિ—અઝ્ઝાયો (અયાય) અહીદ (અપીતે)

સુ, સૂ-સુ—સુરર (સુકરમ્) સૂહવો (સુભગ)

ઉ-ઉત્—ઉગ્ગચ્છદ (ઉદ્ગચ્છતિ) ઉમ્મઓ (ઉદગત*) ઉપ્પ

ચિઆ (ઔત્પત્તિત્રી)

અદ, અતિ-અતિ—અદઓ (અતીત) વદક્કતાં (વ્યાતેકાત*)

અતિસઓ (અતિશ્ચય) અચ્ચત્ત (અત્યત્તમ્)

ણિ, નિ-નિ—ણિવેસો (નિવેશ) સનિવેસો (સનિવેશ) નિવિ

સદ (નિવિશતે)

૧ ફક્ત 'માન્ય' શબ્દની પૂર્વના જ 'નિર્' નો 'ઓ' યાય છે.

પડિ, પતિ, પરિ-પ્રૈતિ—પડિમા (પ્રતિમા), પતિદ્વા (પ્રતિષ્ઠા)
પરિદ્વા (પ્રતિષ્ઠા)

પરિ, પલ્લિ-પરિ—પરિવુડો (પરિવૃત) પલ્લિહો (પરિવ)

ફિ, પિ, વિ, અપિ અવિ-અપિ—પિહેફ (પિદ્ધધાતિ) પિહિત્તા (પિધાય)
ફિપિ, ફિમવિ, ફિમપિ (ફિમપિ) મોફ, કોફિ (કોડપિ)

ઊ, ઓ, ઉય-ઉપ—ઊઝાયો, ઓઝાયો, ઉવઝાયો (ઉપાધ્યાયઃ)

આ-આ—આવાસો (આવાસ) આયતો (આચાન્ત)

ધાત્વર્થ ઘાષતે કશ્ચિત્ કશ્ચિન્ તમનુવર્તતે ।

તમેવ વિશિનદ્ય-યોડનર્થકોડન્ય પ્રયુજ્યતે ॥

અવયાઈ (અવ્યયાનિ)

અહો, હહો, હા, હે, નામ, અહહ, હીસિ, અહહ અને અરિરિહો
વિગેરે અનેક અન્યયો છે અને તે ચ માનો પ્રયોગ સમ્પ્રતની પેઠે પ્રાકૃ-
તમા પણ થાય છે તો પણ અહીં નીચે કેટલાક વિશેષ અવ્યયોની
નોંધ કરીશ છીશ —

અઈ	અતિ	અતિશય
અઈ	અયિ	સમાવના
અઈય	અતીવ	વિશેષ
અઓ	અત	આપી, અપી
અનુદુ	અનુદ્વા	નહિ કરીને.
અગમઓ	અગત	આગલથી.
અગો	અગ્રે	આપે, આગલ
અગ	અઙ્	સચોચન
અજ્ઞ	અત્ર	આજ

૧ કલ્પ 'રપા' માનુની પ્રમાણ 'પતિ' તો 'પરિ' થાય છે

अण (नम्)	अन	निषेध
अण्णमण्ण	अन्योऽन्यम्	अयो-य,
अण्णहा	अ-यथा	विपरीत
अणतर	अन-तरम्	आंतरा विना
अतीव	अतीव	
अत्थ	अस्तम्	अदर्शन, आधम्य
अत्थि	अन्ति	सत्तासूचक
अत्थु	अस्तु	विधिसूचक, निषेधसूचक
अदु	अद	
अदुवा }		
अदुव }	अथवा	पक्षांतर.
अद्दा	अद्दा	समय
अतर	अ-तरम्	आतरु
अतो	अ-तर्	अदर, वधे
अरुहा	अन्यथा	विपरीत
अल्लु }		
अतए }	अ-यथा	
	(अप०)	
अप्पणो	आत्मन	आपणे जाते पोते
अपरउनु	अपरेद्यु	परमदिवसे
अप्पेव	अप्पेवम्	सशय
अभिकखं	अभीक्ष्णम्	वारवार.
अभितो	अभित	चारे बाजु
अम्मो		आश्चर्य.
अम्महे (शौ०)		‘ए हैं ह’हर्षनु सूचन
अर	अरे	समापण,

अरे	अगति (अरइ)	रातिरलह.	१
अल	अलम्	सामर्प, निषेध, पूरुतु	
अलाहि	अलहि	निवारण, निषेध	
अनम्म	अनन्दम्	अवश्य	
अवसेँ } (अप०)	अवशेन	"	
अवस } (अप०)	अवश्यम्	"	
अवरिँ	उपरि	उपर	
अवे		सूचना, पश्चात्ताप, सभाषण, विस्मय, सताप, आदर, भय, अपराध, खेद, दुःख, आनन्द	
असड	अमृत्	अनेकवार	
अह	अ	आरम्भ	
अहता	अगता	नीचे	
अहवड (अप०)	अथवा	पश्चात्तर	
अहव } (अप०)	अथवा	"	
अहवा }			
अहा	अ	जैम	
अहे	अ	नीचे	
अहो	अहो	ओहो (आश्चर्य)	
आम	ओम्	स्वीकार	
आवि	आवि	प्रकट	
आहच्च	आहत्य	सगत्कार	
आहरजाहर (अप०)	एहिरेयाहिरे	आवरोनावगे	
इ		पाठपुग्व	
इओ	इत	आमी, एगी, वाय्यारभ	

इषमरिभ	एरमुतम् (?)	सप्रति,
इयत्	इत्यन्वम	ए प्रकारे
इद्यत्तो	इत्यर्थ	ए अर्थ,
इयाणि	इयानीम्	इमणा,
एम्बहि(अप०)	"	,
इर	रित	निश्चय
इर	इर	अहीं
इर	कुरम्	मत्त
इरय	कुरम्	
इहरा	इनरभा	अन्यथा
इ	रिम्	प्रश्न, गर्हा
ईति	ईपन्	थोडु
ईमि	"	"
उ	तु	तो
उभ	उत	पदय-नो
उट्टनइस (अप०)	उत्तिष्ठविश	उठवेश.
उत्तरओ	उत्तरत	उत्तरधी, उत्तरमा
उत्तरसुते	उत्तरन्ध	जावती काल पडी
उर	उत	विस्तर, अपि
उरहु	उरहो	विस्तर
उरि	उपरि	उपर
उवरि	,	"
उवरि	"	"
उ		"
एभ	एतत्	गर्हा, क्षेप, विष्मय, सूचना

एकइआ	}	एकदा	एक वस्तु
एकइआ			
एकया			
एकसरिअ		एकसृतम् (१)	संप्रति
एकसि	}	(अप०) एकदा	एकवार
इकसि			
एकसि	}	एकदा	एक वस्तु
इकसि			
एकसिअ	}	"	"
इकसिअ			
एगइआ	}	एकदा	एक वस्तु
एगया			
एगयओ		एकैकत	एक एक
एगततो		एकगतत	एक तरफ़ी
एगउअ		ऐकयम्	एक प्रसार
एतावता	}	एतावता	एकले
एयावया			
एतथ	}	अन	अहीं
एतथ			
एतथु	}	(अप०) अन	"
एततहे			
एततहे (अप०)	इत		आधी, एधी, बाक्यारभ
एव	एव		नकी, न ज प्रमाणे
येव' (शौ०)	"		"

१ जुओ पा० प्र० प्र० ७८ नि० १७

वा + एव = वा येव । हेमु + एव = हेमु येव ।

न + एव = न येव । ते + एव = ते येव ।

योधि + एव = योधि येव । सो + एव = सो येव ।

नि (अप०)		ज "तासु नि" तनो ज
न्य	एवम्	एम्, न प्रमाणे
एम् (अप०)	"	"
न्यमेव	एवमेव	एम् ज
एमेव	"	"
एम्बद् (अप०)	"	"
ते	अगि	सभायना
ओ		सुचना, पश्चात्ताप
रुओ	रुन	क्याथी
रउ	"	"
रहतिहु } (अप०)		
रत्थइ	रुप्रतिन्	कोइ टेराने
यल्ल	कन्थम्	काले
यह {	रथम्	येम, केवी रीते
यह {		
केम, रेम्ब, } रिप, रिम्ब } रिह, रिध } (अप०)	"	"
यहि {	कुत्र	क्या
यहि {		
केरधु (अप०)	"	"
काल ओ	काल्त	काले करीने, कस्वते
काहे	काहं (!)	कगरे
रि		प्रश्न, गर्हा
रिति	रितिन्	साई.

કિંના	}	કિન્નુ	પ્રશ્ન
કિન્ના			"
કિન્નો			"
કિર		કિર્	નક્કી
કિર		"	"
કેચિર		કિચિરમ્	કેટલા સવા સમય સુધી
કેચિરેણ		કિચિરેણ	,
કેચત્ર			પ્રશ્ન
કેહિ (અપ૦)			તાટ-પ્રશ્નન "હમહો કેહિ"
			સ્વર્ગને માટે
કાલુ			નક્કી
કાઝા (યં)			વલી
કાઝ (અપ૦)			અનર્થ-સ્થલપૂરણે
કેત્તઓ	કેતત		કેતમા, કેતથી
કુ			નક્કી
કવઓ	ક વત		કથે
કુળઓ	કુળન		કુળે
કદ (અપ૦)			અનર્થ-સ્થલપૂરક.
કુમ (અપ૦)			કુમુ—કેટલાં અનુકરણ
ક	ક		અને
ક			નક્કી
કિઅ	}	કિઅ	"
કેઅ			"
નહ			જો.
		"	"
	ગન		જેથી,

જળિ	}(અપ૦)	જાળ્યે, 'દ્વ'નુ સૂચન.
જળુ		
જત્ય		ચત્ર
જેત્યુ	}(અપ૦)	ચત્ર
જત્તુ		જ્યા-જેમા
જનિ		જ્યા-જેમા
જટિ		જો
જહ	}	"
જહા		જેમ, જે રીતે
જેમ, જેમ્મ,	}(અપ૦)	"
જિમ, જિમ્મ,		"
જિહ, જિધ		
જહેય		યથા
જ		યથિ
જાવ		યથિ
જામ	}	યથા
જાડ		"
જામહિં	(અપ૦)	"
જાવજીવ		યથા
જુઅજુઅ		યત્ય
જેળ		યાવત્
જે		"
જાગિતિ		યત્યુત્તમ (')
જાધિ		યેન
જળ		યે
જણ		સતિતિ
		ન
		જીવતા સુધી.
		પૃથક્પૃથક્--નૂત્તનુદ
		જે સર્ગ
		પાદપૂરુ,
		સપ્રતિ
		શીઘ્ર-ઝટ,
		નિષેધ,

णं		वात्स्यालंकार, -
ण (शी०)	ननु	वितर्क
ण,मो	नय	नमस्कार,
णवर		वेवल,
णवरि		अनतर,
णवर	नवरम	विशेष,
णवि		विपरीतता,
णाइ	नैव (?)	निषेध,
णाइ	"	"
णाणा	नाना	जुहुजुहु
णिच्च	नित्यम्	नित्य,
णूण	नूनम्	नक्की तर्क,
णूण	"	"
णो	नो	निषेध,
त	तन्	वात्त्यारभ, ते,
तजहा	तद्यथा	जेमरे,
तण	तन्	त्यारे, त्यारपडी,
तथो	तत्	तेथी
ततो	"	"
ततो	"	"
तणेण (अ०)		तादर्थ्यसूचन
तत्थ	तत्र	त्या, तेमा
तेतहे (अ०)	,	"
तप्पभिइ	तत्प्रभृति	त्यारथी
तह	तथा	तेम, तेची रीते,
तहा		

मेम, तेम्, } (अप०) तथा तेम, तेवी रीते
 तिम निम्, }
 निह, निध }

तहेव	तरी	तेम, तेवी रीते
तहि	तन	त्या-तेमा,
नहि	"	"
ताव	तावन	त्यामुधी वास्यारभ,
ताड	(अप०) तावन	
ताम		
तामहि		
तिरिय	निर्येह	वाहु.
तिरो	निर	रुपावु
तीअ	अनीनम्	अनीन
घु	घु	तो
तेण	तेन	ते तरफ.
तेथु }	(अप०) तन	त्या-तेमा,
तवु }		
तेहि (अप०)		
तो	तु	ता- र्थ सूचन
तो (अप०)	नत, तथा	तो
थ	धून्	तेथी, त्यारे
तर	टर	तिरम्कार.
त्रिवारव	त्रिवारात्रम्	अष्टघु, ओष्टु.
त्रिवा, टिआ, }	त्रिवा	रात-दिवस
त्रिवा }		त्रिवस
त्रिधे (अप०)	"	"
डुडु	डुडु	दुष्ट, स्वरात्र,

दुहओ	द्वि ॥	बने नाजुथी
दुहा	”	बने रीते, ने भागे
दे	”	समुष्कीकरण, सबोधन
धणिय		नाद
धुव	ध्रुवम्	ध्रुव, चोक्रस
गुगु (अप०)	”	”
न	न	निषेध
नउ } (अप०)		गृ० नो जाण्ये, ‘इव’
नाइ }		अर्थनु मचन
नावइ }	ज्ञायते (१)	हिं० नाइ
न }		
नत्थि	नास्ति	नही
नहि	नहि	निषे १
नाहि (अप०)	,	”
निच्च	नित्यम्	नित्य
नून }	ननम्	वितर्क
नून }	”	
नेव	नैव	नहि ज
नो	नो	निषेध
पधुअ	प्रत्युत	उलटु
पच्चण्डिउ (अप०)	”	
पगे	प्रगे	प्रात माले
पच्छा	पश्चान्न	पडी
पच्छइ (अप०)		

पटिरुव (प)	प्रतिरुपम	सरगु
पतिरुव (प)		
पत्रिरुव (प)		
परजु	पेरु	परम टिसे
पर	परम्	परतु
पर (अप०)	"	"
परमुह	पराह्मुखम्	पगट्मुख विमुख
परसने	परन्ध	आवता परम त्रिमे
परितो	परित	चारे बाजु
परोप्पर	परम्परम्	परम्पर
पटप्पर		
अवगोप्पर	(अप०) "	"
अवम्पर		
पसह	प्रसह्य	हडात्
पाटिक्	प्रत्येहम्	एहएह
पाटिक्क्		
पातो	"	"
पाथो	प्रात	सवारे
पाओ	प्राय	प्राय , गणु करीने
प्राड		
प्राण	(अप०) "	"
प्रादम्भ		
पगिगम्भ	अपि+इ	सरगु, जेवु
पिय		
पि	अपि	गण
पुण	पुन	वर्गने गी

पुणरुत्त	पुनरुक्तम्	„ कृतकरण
पुणो	पुन	फरीने, वळी
पुणु (अप०)	„	„
पुणरवि	पुनरवि	फरीपण, वळीपण
पुरओ	पुरत	आगळ
पुरत्था	पुरस्तान्	„
पुरा	पुरा	पहेला, भूतमाल
पुह	पुहर्	नृट्
पिह		„
पेद्य	प्रेत्य	परलोके
बले	बले	निर्गारण—चटी काढनु,
		निश्चय
बहिद्धा	बहिर्	बहार
बहिया	बहिर्	„
बहिं	„	„
भुज्जो	भूय	फरीने
भो !	भो	आमरण
मगते	मार्गत	पाउळ
मणय	मनारु	मोड्ड
मणाड (अप०)	„	„
मणे	मने	विमश
माइ	माडति	निपेड
मामि		सखीनु मन्त्रोग्न
~	मानइ	जेवु
	गृपा	रोड्ड

मुहु	मुहु	वारवार
मृमा	मृषा	खोटु
मा	मा	निषेध
म (अप०)	मा	”
मोखट्टा	मुधा,	फोक्ट
मोमा	मृषा	खोटु
य	च	अने
ग्दो	छ.	गर्भ काले
र	र	पादपूरन
रहो	रह	गुप्त
रे	रे	सभाषण
रे	रति+रइ=रे	रतिकलह.
रेसि, रसि (अप०)	”	तादर्थ्यसूचन,
लहु	लु	शीघ्र
य	वा	निश्चय, जेवु
ज	इ	जेवु
पणे	वने	अनुरुपा, निश्चय, निश्चय,
		सभावना
गहिल (अप०)	शीघ्रम् पन्मिल(१)	वहेलु
वा	वा,	निश्चय, जेवु.
वि	अपि	पण
विभ	इव	जेवु
विना	विना	वग.
विणु (अप०)	”	”
वित्र	इव	जेवु
गोशु	वित्र	पानि

वे	व	निश्चय,
वेन्न		आमत्रण
वेवे	,,	मय, वारण, विषाद, आमत्रण
सइ	सत्ता	सत्ता.
सइ	सकृत्	एकवार
सक्क	साक्षात्	प्रत्यक्ष
सज्जो	सद्य	शीघ्र
सणिय	शनै	धीरे
सद्धि	सार्धम्	साथे
सपक्खि	सपक्षम्	बराबर सामे
सपड्डिठित्ति	सप्रतिगि	,,
सम	समम्	साथे
समाणु (अप०)	समानम्	,,
सम्म	सम्यक्	ठीक, साबु
सय	स्वयम्	जाते पोते
सया	सत्ता	सदा
सव्वओ	सर्वत	बधे, बधेयी
सव्वअ	सर्वत्र	बधे
सज्जेतद्दे (अप०)	,,	,,
सह	सह	साथ
सहु (अप०)	,,	,,
सहसा	सहसा	अविमर्श, शीघ्र, त्वरा.
साय	सायम्	स-या, साज
भिय (अ)	भ्यान्	फुदाच

सिया (आ)	"	३
सुवत्ति	स्वस्ति	रुल्याण
सुवे	श्च	आवती काले
से		अय, वाक्यारभ
सेव	तदेव	समाप्ति, स्वीकार
हजे (शां०)	,	दाम्निनु आमरण
हता	हन्त	कोमलामरण हा
हद	हन्त	गृहाण-ले
हदि	हन्त	मेव, विरूप, पश्चात्ताप,
		निश्चय, मत्स्य, गृहाण.
हदी	हारिकु	मेव, निर्वन्
हरे	हारे	क्षप, सभापण, रतिरुह
हग		एला-समीनु मबोधन
हले	हाऽऽले ।	गली-,,
हज्ज	हयम्	शीघ्र
हाहा	हारा	मेव
हिर		निश्चय
हीमाणहे (शां०)		विम्वय, निश्च
हीही (शां०)		खीगी (विरूपवन्तु हमबु)
हु		निश्चय, विनर्ष, विम्वय,
		सभावना
हुहु (अ०)		‘मुम्भ’ न ‘मरर’ अथा
		अनु अनुकरण
हु		वाग, वृत्त्या, निशाण
हु		नीचे

આ ઉપરાત તે ચીના મર્વાણ્ણિકજન્ય (ગળા, ઠગા વિગેર)
જાયયો છે, તેનો ઉદ્દેશ તદ્દિત પ્રસ્થાપના આવનારો છે. સ્વ
વિચારિણ તો—

“ ઇચ્છન્ત ઇતિ સમ્યાન નિષાતાના ન વિદ્યેતે ”

નિષાત

આગળ જણાયા પ્રમાણે નેદ્યપ્રાકૃત ણ, પ્રસ્તુત પ્રાકૃતનુ ણક
અગ જે તેમા જે જે શબ્દોનો પ્રયોગ થયે છે તેના શબ્દો ‘નિષાત’
ને નામે ઓળખાય છે. કારણ કે, ણ શબ્દોની રચના, કોઈ જાતની
વ્યુત્પત્તિ કે વર્ણવિચારની અવેક્ષા રાખતી નથી. કિંતુ ણ, લૌકિક
સંસ્કૃત અને ઉચ્ચારણ ઉપર નિર્ભર છે. અર્થાત્ ણના—નેદ્યપ્રાકૃતમા
વપરાતા કેટલાક—નિષાતો આપીને ગ્રીષ્

અર્થ—

અગયા	અનુરા	
અત્થ (અડ) વ	અરાણ્ટમ્	અરાત્રે
અહ		દિન,
*ભાઠ	આપ	પાણી
*આસીમા	આશી	આશિષ
*ઉલ્લગે	ઉલ્લગલ —વગી	વગવાન
રહ	રુત્તહલમ્	રોડ
*સ્થર	સ્થાચિન	
*ર દુટ્ટ	વન્દોત્થમ્	ઉત્પન્ન
*રુધ	રુત્તમ્	મુધ
સી	શ્મશાનમ	
૬૦૦	સુહર	
	મેઝમ્	

*गोणो	गौ	
*गावी	"	
*घायणो	गायन	
चधिक	म्यासक	कुभारनु एक जातनु उपकरण
डिडि	धिकधिर	
डिउड	पुश्चली	डिनाड
*जम्मण	जम	
झसुर	ताम्बूलम्	
णामुक्कसिअ	कार्यम्	
णेच्छो	पण्टक	नपुमक, हीमडो
*तेआगीमा	अयश्चत्वारिंशत्	तैताळीश
*तेरण्णा	त्रिपञ्चाशत्	ते (त्रे) पन
तिगिन्डि	पौप्प रजः	पुण्पनी रज
*डिडि	रिक्खिर	
*धिग्थु	धिगन्तु	
*निहेण	निग्यनम्	गर
*पक्खो	पक्क	ममथ
*पक्खावण्णा	पक्खपञ्चाशन्	पक्खावन
*पणपत्ता	"	"
पण्डी	कर्णम	कणाम
*पण्मिड्डी	प्रणिग्ग र्ण	
पाडिमिड्डी		
*भिमोगे	हिमोग	
बराहो	बरीवर्	बरा
भट्टिभा	भट्टक	तिष्णु

भवतो	भवान्	तमे
बहिष्ठा	बहिर्षा	मैथुन, बहि
मघोणो	मघवा	इन्द्र
महन्तो	महान्	
मुव्वहइ	उद्वहति	
लज्जालुङ्गी	लज्जावती	लज्जावतीनो छोट.
विउसागो	युत्सर्ग	त्याग
बोसिरण	व्युत्सर्जनम्	,,
वम्हलो	अपस्मार	रोगविशेष—वाई
बडुयर	बृहत्तरम्	बड़ेर
वडो	वट	
सक्खिणो	साक्षी	
साहुली	शाखा	

अपभ्रंशमा आवता केटलाक निपातो—

देश्य शब्दो

अप्पण	आत्मीय	आपण
कोड्ड	कौतुक	मोट.
खेड्ड	क्रीडा	खेल, रमत
जाइडिआ	यद्दष्टिका	जे जे जोयु
मकट		
मक्करि	अद्भुत	
दडवट	अवम्बन्ड	दडवडवु
द्रवक्क	मय	
	दृष्टि	

*गोणो	गौ	
*गावी	॥	
*घायणो	गायन	
चच्चिक	स्थासक	कुमारनु एक जातनु उपकरण
त्रिठि	त्रिकषिर	
उउउ	पुथली	उिनाळ
*जम्पण	जन्म	
मसुर	ताम्बूलम्	
णामुकसिअ	कार्यम्	
णेल्छो	पण्टक	नपुसक, हीजडो
*तेआलीसा	अयश्चत्वारिंशत्	तेतालीश
*नेवणा	त्रिपञ्चाशत्	ते (त्रे) पन
तिगिन्डि	पाप्य रज	पुण्यनी रज
*द्विद्वि	त्रिकषिर	
*धिग्तु	धिगस्तु	
*निहेल्ण	निलयनम्	गर
*पक्को	पक्क	मगध
*पञ्चावणा	पञ्चपञ्चाशत्	पञ्चावन
*पणपन्ना	॥	॥
पल्ही	कर्णाम	कपास
*पणिमिडी	प्रतिम्प री	
पाडिमिडी		
*भिमोरो	हिमोर	
उवडो	वनीवर्त	वडा
उभट्टिआ	मट्ट	निष्पु

*आ ि गनीवाया गमदा लक्ष्मण गालो व गिने सागापाय भगवत र

નામ પ્રકરણ ૧૦-

નામના પ્રકારો

સંસ્કૃત ભાષામાં નામોના બે વિભાગ છે. જેમકે—સ્વરાત નામ અને વ્યજનાત નામ પણ પ્રાકૃતભાષામાં તેમ નથી. કારણ કે, વ્યજનાત નામમાત્ર કોઈ રીતે સ્વરાત થયા સિવાય પ્રાકૃતભાષામાં પ્રયોજાતુ જ નથી, એવી પ્રાકૃતમાં વધા નામો સ્વરાત હોય છે માટે પ્રાકૃત નામોનો વિભાગ આ પ્રમાણે છે

અકારાત, આકારાત, ઇકારાત, ઈકારાત, ઉકારાત, ઊકારાત, ઇકારાત અને ઓકારાત [સંસ્કૃત ઋકારાત નામો પ્રાકૃતમાં રૂપાલ્પાનને પ્રસંગે અકારાત, આકારાત, ઇકારાત કે ઉકારાત થતા હોવાથી અને ઉપરની ગણતરીમાં જૂદા ગણ્યા નથી]

નામના અન્ત્યસ્વરનો ફેરફાર

૧ ‘ગ્રામણી,’ ‘ગ્વલપૂ’ ઇ જ પ્રકારના બીજા અનેક શબ્દો (સેનાની, સુધી, કારમ્, કટપૂ વગેરે) નો અન્ત્ય સ્વર રૂપાલ્પાનને પ્રસંગે હ્રસ્વ થાય છે.

૨ નાન્યતરજાતિમાં વપરાતા નામોનો અન્ત્ય ઈર્ષ્ય સ્વર હ્રસ્વ થાય છે

નામની જાતિઓ

પ્રાકૃત નામોની જાતિઓ સંસ્કૃત નામોની જેવી છે જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે

૧ નકારાત અને સકારાત નામો પ્રાકૃતમાં નરજાતિના ગણાય છે.

૨ તરણિ, પ્રાવૃષ્ અને શરન્ ઇ ધળ નામો પ્રાકૃતમાં નરજાતિમાં રહે છે.

નગ	નાગ	નોઘુ, નુ ઠિં. અનોગા
ગાલિઝ	મૂઝ	
નિષટ્ટ	(નિમ્યમ્મ-નિષટ્ટ) ગા	
મઠ્ઠીસ	મા ખેપી	મા બીજી-ભય ન પામ
રણ્ણ	રમણ	રમ્ય
વ	(૧૪ ૧)	મૂ
વિટ્ટા		ગગા, વગ્ગા
સટ્ટ		અમાધાગ્ગ
હેદિ	(હે ઝાલે)	હે સર્ગી

આ ઉપરાંત બીજા પણ કેટલેક પ્રાકૃત શબ્દો છે અને તે અનેક
 ડ તે માટેની વિશેષ માહિતી, હેમનંદકૃત 'દેશનામમાલા' ને
 જોવાથી મળી શકે તેમ છે આવા કેટલાક શબ્દો 'પદ્મપાત્રિકા'
 મા પણ નાધાળ્યા છે

‘ આ શબ્દનો વિશેષ મંત્રણ સં. ‘ વિપરિયત ’ ક ‘ પરિવર્ત ’ સાથે
 હોય શકે વગ્ગા, વગ્ગા, જો વગ્ગા, વગ્ગાની રૂપરતિ પણ
 સમજી શકો છે

નામ પ્રકરણ ૧૦

નામના પ્રકારો

સંસ્કૃત ભાષામાં નામોના બે વિભાગ છે. જેમકે—સ્વરાત નામ અને વ્યંજનાત નામ પણ પ્રાકૃતભાષામાં તેમ નથી. કારણ કે, ‘ય’ જનાત નામમાત્ર કોઈ રીતે સ્વરાત થયા સિવાય પ્રાકૃતભાષામાં પ્રયોજાતુ જ નથી, એથી પ્રાકૃતમાં બધા નામો સ્વરાત હોય છે માટે પ્રાકૃત નામોનો વિભાગ આ પ્રમાણે છે

અકારાત, આકારાત, ઇકારાત, ઈકારાત, ઉકારાત, ઊકારાત, ઇકારાત અને ઓકારાત [સંસ્કૃત ઋકારાત નામો પ્રાકૃતમાં રૂપાલ્યાનને પ્રસંગે અકારાત, આકારાત, ઇકારાત કે ઉકારાત થતા હોવાથી અને ઉપરની ગણતરીમાં જઠા ગણ્યા નથી]

નામના અન્ત્યસ્વરનો ફેરફાર

૧ ‘ગ્રામણી,’ ‘સ્વલપૂ’ ઇ જ પ્રકારના ઝીંગા અને ૪ શબ્દો (સેનાની, સુધી, કારખૂ, કટપૂ વગેરે) નો અન્ત્ય સ્વર રૂપાલ્યાનને પ્રસંગે હ્રસ્વ થાય છે

૨ નાન્યતરજાતિમાં વપરાતાં નામોનો અન્ત્ય ટીર્થ સ્વર હ્રસ્વ થાય છે

નામની જાતિઓ

પ્રાકૃત નામોની જાતિઓ સંસ્કૃત નામોની જેવી છે જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે

૧ નકારાત અને સકારાત નામો પ્રાકૃતમાં નરજાતિના ગણાય છે

૨ તરણિ, પ્રાવૃષ્ અને શ્વસ્, ઇ ધગ નામો પ્રાકૃતમાં મરજાતિમાં રહે છે.

- ૩ નેત્રવાચક શબ્દો તેની સાથે જાતિ ઉપરાત નમજાતિમા પણ વપરાય છે
- ૪ વચન, વિદ્યુત, તુઝ, ઇન્દ્રિય માહાત્મ્ય દુરા અને માનન વગેરે શબ્દો પોત પોતાની સાથે જાતિ ઉપરાત નમજાતિમા પણ રહે છે.
- ૫ ગુણ, ટેવ, બિંદુ, રસદગ, મણ્ડલાગ્ર, કરરહ અને તુલ્ય વગેરે શબ્દો પોતાનો જાતિ ઉપરાત નાન્યનરજાતિમા પણ વપરાય છે
- ૬ ગરિમન, મહિમન વગેરે 'ઈમન' છેદાવાળા નામોને અને પાણિમા (પાનત્વ), પુષ્પિમા (પુષ્પત્વ) વગેરે 'ઈમા' છેદાવાળા નામોને તેઓની સાથે જાતિ ઉપરાત પારીજાતિમા પણ સમજવાના છે
- ૭ અન્નત્તિ, શુષ્ક, અસિ, પ્રદન, કીર્ત્ય, કુત્તિ, ચાલિ, નિધિ, વિધિ, રશ્મિ અને પ્રાપ્તિ વગેરે નામો પોત પોતાનો જાતિ ઉપરાત પારી જાતિમા પણ વપરાય છે

વચન—વિભક્તિઓ

- ૧ ગુજરાતીની પેઠે પ્રાકૃતમા દ્વિવચનનો પ્રયોગ જ નથી, તેને બદલે સર્વત્ર બહુવચનથી વામ ચળવાય છે અને 'દ્વિત્વ' અર્થની વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે બહુવચનાત નામની સાથે તેના વિશેષણરૂપે વિભક્ત્યત્ 'દ્વિ' શબ્દનો વ્યવહાર થાય છે'
- ૨ ચતુર્થા અને પછી એ બંને વિભક્તિના પ્રત્યયો એક સરસા હોવાથી ચતુર્થા વિભક્તિ, પછી વિભક્તિમા સમાઈ જાય છે તો પણ કોઈ સ્થળે અર્થવિશેષમા નામમાત્રનું ચતુર્થાનું એકવચન સમ્પ્રતીતી એવું પણ થતું હોવાથી એ બંને વિભક્તિઓને જટી નામો આપેલી છે એથી વિભક્તિઓની સંખ્યામા પ્રાકૃત અને સમ્પ્રતીતીની સમાનતા છે.

પ્રત્યયો

નીચે જણાવેલા પ્રત્યયો નરજાતિના અને નાન્યતરજાતિના દરેક અક્ષરાત નામોથી યોજી શકાય છે

પ્રાકૃત ભાષાના પ્રત્યયો

વિભક્તિ,	એકવચન.	બહુવચન.
પત્તમા	૦	૦
ત્રીજા	મ્	૦
ત્રીજા	ળ	હિ, હિ, હિં
ચતુર્થી } પાંચમી }	સ્મ, ષ	ળ
પચમી	તો ઓ, ડ, હિ, હિંતો, ૦	તો, ઓ, ડ હિ, હિંતો, સુતો.
સત્તમી	મિ, મ્મિ, ૦	મ્
સપ્તમી (સપ્તમી)	૦	૦

શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અંબ્રશમા પ્રત્યયોની વિશેષતા આ પ્રમાણે છે

	શૌરસેની
પચમી	તો, ડુ,
	માગધી
પત્તમા	૦
ચતુર્થી } પાંચમી }	૦
	૦

પંચમી

ધનમી

કે. રૂ

અવધન

દશમી	૮ *	૬.
સેવમી	૩ *	૧
સદસ	૪, ૫	દિ
સદસમા } તદ્દી }	૬ મુ. રો. *	૬. ૦.
ધનમી	૬ રૂ	૬
સતમી	૦	દિ
સવેદન	૩, *	રો. ૦

ગ્રાહન ધ યજ્ઞન ભગવા નિયમો

૧૪. ૩મા ગ્રાહન પ્રાયશ્ચિત્ત * ત મ્હાં આ દમતે મયમવા પુટે.
પ્રમા—પુત્રિની પ્રયેગ અજ્ઞાત નામનુ પ્રયવાનુ લક્ષણન મોજા
મત વાય છે, અને સદુત્તવન અજ્ઞાતન મદ છે.

ધીમા—પુત્ર તિ અજ્ઞાતન નામનુ વિતીયાનુ સદુત્તવન અજ્ઞાતન અને
વજાગન માય છે.

સદમી—માત્ર તાદર્યને મુજબના માટે અજ્ઞાતન નામનુ મોખી
વજાગન સદમીની મેનુ વળ માય છે માત્ર તદ્દ ૧૫
શાન્તી તાદર્યે અર્પણ, સદમીના 'આય' પ્રયગની તેવો
વજારાનો 'આઈ' પ્રયગ વળ રાગે છે. આર્પણગ્રાહનમાં
તો કેટલેક મ્હાં આ 'આઈ' પ્રયગને મ્હાં 'આઈ' પ્રયગ વળ વજાગ છે અને મે દરજાઈ શબ્દને લાગી
શકે છે

પન્મી—અકારાત નામનુ પન્મીનુ એકવચન આકારાત પળ થાય કે,

સત્તમી—અકારાત નામનુ સત્તમીનુ એકવચન આકારાત પળ થાય કે,

સન્નોહણ—પુલિંગી અકારાત નામનુ સન્નોધનનુ એકવચન આકારાત

અને ઓકારાત થાય કે તથા સન્નોધનના વિભક્તિ

વિનાનુ એ અકારાત નામ પળ વપરાય કે અને સન્નોધનના

બહુવચનના રૂપો પ્રથમા (પદમા) ની જેવા થાય કે

પ્રત્યયો લાગતા નામના મૂલ અગમાં થતા ફેરફારો

તદ્યા—તૃતીયા વિભક્તિના પ્રત્યયો પર રહેતા અકારાત નામના

અન્ત્ય ' અ ' નો ' ઇ ' થાય છે

પન્મી—પન્મીના એકવચનની પૂર્વના અકારાત નામના અત્ય

' અ ' નો ' આ ' થાય કે અને બહુવચનના સ્વરાદિ

પ્રત્યયો પર રહેતા પળ અત્ય ' અ ' નો ' આ ' થાય છે,

પન્મીના બહુવચનના ' સ ' અને ' હ ' થી શરૂ થતા પ્રત્યયો

પર રહેતા અકારાત નામના અન્ત્ય ' અ ' નો ' આ ' અને

' ઇ ' થાય કે

તદ્યા } તૃતીયાના એકવચનના ' ણ ' ઉપર અને પછીના

છટ્ટી } તથા સત્તમીના બહુવચન ઉપર અનુસ્વાર વિસ્તરે થાય છે

સત્તમી } તથા સત્તમીના બહુવચન ઉપર અનુસ્વાર વિસ્તરે થાય છે

છટ્ટી—છટ્ટીના બહુવચનનો પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના નામનો કોઈ

પળ અત્ય સ્વર લીધે થાય કે

સત્તમી—સત્તમીના એકવચનનો ' સિ ' પ્રત્યય લાગતા મૂલ અગના

કેવડના સ્વર ઉપર અનુસ્વાર થાય કે આ ' સિ ' પ્રત્યયવાલુ

રૂપ વિશેષે કરીને ' આર્ષપ્રાકૃતમા વપરાયુ છે

૧ "પ્રયાવતી સંજ્ઞાવતી લોગસિ"—આ० પ્ર० શુ० પ્ર० અ०

૩૦ ૩૧ "લોગસિ પરમદસી આ० પ્ર० શુ० તુ० અ० ૩૦ ૩૧

સષર્માના બહુવચનનો પ્રત્યય પર રહેતા અક્ષરાત નામના
અન્ત્ય 'અ' નો 'એ' થાય છે

શૌરસેની—પ્રત્યયને લગતા નિયમો

પચ્મી—પ્રાકૃતમા પચ્મીના એકવચનના પ્રત્યયો લાગતા મૂલ્ય
અગનો જે ફેરફાર જણાયો છે તે શૌરસેનીમા પણ લાગુ
થાય છે બાકી બધા શૌરસેનીના રૂપાભ્યાનો પ્રાકૃતની
પ્રમાણે છે

માગધી—પ્રત્યયને લગતા નિયમો

પદમા—ડ્યા શૂન્ય છે ત્યા માગધીમા પુલિંગી અક્ષરાત નામનું
પ્રથમાનુ અને સંબોધનનું એકવચન 'એક્ષરાત' થાય છે માગ-
ધીનુ આ એકારાત રૂપ આર્પપ્રાકૃતમા પણ વપરાયેલું છે અને
આ એક જ રૂપની વપરાશને લીધે એ આર્પપ્રાકૃતને પણ
'અર્ધમાગધી' તરીકે જણાવવામા આવેલું છે

વસત્થી—માગધીમા જોથી અને ઝઠ્ઠી વિભક્તિમા અક્ષરાત કે
ઝઠ્ઠી આકારાત નામધી એકવચનમા 'હ' અને બહુવચનમા
'હૈ' પ્રત્યય વિસ્તરે લાગે છે અને તે બન્ને પ્રત્યયો
લાગતા પૂર્વના સ્વરનો ટીંચ થાય છે બારીના બધા માગધી
રૂપો શૌરસેની પ્રમાણે સમજી લેવાના છે ઉપર જણાવેલો
બહુવચનનો 'હૈ' પ્રત્યય પ્રાકૃતમા પણ વાપરી શકાય છે

પૈશાચી—પ્રત્યયને લગતા નિયમો

પચ્મી—શૌરસેનીમા પચ્મીના એકવચનમા જે ફેરફાર જણાવ્યો છે
તે પૈશાચીમા પણ સમજવાનો છે બાકી બધા પૈશાચીના

x x x { x x

રૂપાભ્યાનો શૌરસેની પ્રમાણે સમજવાના છે

અપભ્રંશ—પ્રત્યયને લગતા નિયમો

પદમા } જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં અપભ્રંશમા પ્રથમા અને દ્વિતીયા
વીઆ } વિભક્તિમા (એકવચન અને બહુવચનમા) અકારાત નામ
આકારાત થઈને વપરાય છે અને એમને એમ પણ વપરાય
છે તથા પ્રથમાના એકવચનમા પુલિંગી અકારાત નામ
પ્રાકૃતની પેટે ઓકારાત થઈને પણ વપરાય છે

ચડત્થી } જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં મૂળ અગ જેમનું તેમ વપરાય
છઠ્ઠી } છે અને ટીર્ણાત થઈને પણ વપરાય છે

સત્તમી—જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં મૂળ અગ ઇકારાત અને એકારાત થઈને
વપરાય છે

સબોહણ—જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં સબોધનના બધા રૂપાલ્પાનો પ્રથમા
વિભક્તિ જેવા સમજવાના છે

અપભ્રંશ—પ્રત્યય લાગતા અગમા યંતા ફેરફારો

તથા—તૃતીયા વિભક્તિના પ્રાકૃત પ્રત્યયો લાગતા મૂળ અગમા જે
પ્રત્યયોમા જે ફેરફાર થાય છે તે જ ફેરફાર અપભ્રંશના એ
પ્રત્યયો લાગતા પણ સમજવાનો છે અને એ ઉપરાંત તૃતીયાના
બહુવચનનો પ્રત્યય લાગતા મૂળ અગ આકારાત થાય છે
અને એમનું એમ પણ વપરાય છે

ચડત્થી } ચોથી, પાંચમી અને ઊઠ્ઠી વિભક્તિના એકવચનના
પંચમી } અને બહુવચનના પ્રત્યયો લાગતા મૂળ અગના અત્યસ્વરનો
છઠ્ઠી } ટીર્ણ વિરૂપે થાય છે તથા સાતમીના બહુવચનનો જ
સત્તમી } પ્રત્યય લાગતા પણ મૂળ અગમા પૂર્વોક્ત ફેરફાર થાય છે

સબોહણ—અપભ્રંશનું (એકવચન અને બહુવચનનું) સબોધની રૂપ
પ્રથમાની પેટે સમજવાનું છે અને બહુવચનનો ‘ હો ’ પ્રત્યય
લાગતા મૂળ અગના અત્યસ્વરનો ટીર્ણ વિરૂપે થાય છે

શુભિગ બને નપુમકાન્તિગ

અકારાત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાધ્યાનો (શુભિગ-નરજાતિ)
 ચીર'

અવ્યય૦	નહુવ૦
પ૦ શીરો, (શીરે)'	ચીરા
ચી૦ ચીર	ચીરે, ચીગ
ત૦ ચીરેણ, ચીરેણ	ચીરેદિ, ચીરેદિ, ચીરેદિ
જ૦ છ૦ ચીરસ્મ	ચીરાણ, ચીરાણ, (ચીરાઈ)
તા૦ ન૦ ચીગય, ચીરમ્મ	" "

૧	'ચીર'ના પાત્રિરૂપો	
૧	ચીરો	ચીરા (ચીરસે)
૨	ચીર	ચીર
૩	ચીરા	ચીરેદિ, ચીરાંમ
૪	ચીરાય	ચીગ
	ચીરસ્મ	
	ચીગ, ચીરસ્મા,	ચીરેદિ, ચીરેમિ
	ચીરમ્મ	
૫	ચીરસ્મ	ચીરાન
૬	ચીરે,	ચીરેમુ
	ચીરસ્મિ,	
	ચીગમ્મ	
૮ ૯૦	ચીર, ચીગ	ચાગ

૧ ૫ પાલ્લવ૦ નામનપ અકારાત 'ચુદ્ધ' શબ્દ અને તે રૂપો
 ઉપરના ટિપ્પણો

૧ ( ) આ વિગતમાં આપેલા રૂપો ગાત્રલિંગ ૩

૨ ચીરન મ = ચીર (પૂ ૫ પ્રકરણ ૮, મ = અનુચ્છાદ - ૨)

૫૦	વીરેત્તો, વીરાઓ, વીરાડ, વીરાદિ, વીરાહિંતો, વીરા	વીરત્તો, વીરાઓ, વીગડ, વીરાદિ, વીરેદિ, વીરાહિંતો, વીરેહિંતો, વીરામુતો, વીરેમુતો
સ૦	વીરાસિ, વીરામ્મિ, ^૧ વીરે	વીરેસુ, વીરેસુ
સર્વો૦	વીરો, (વીરે) વીર, વીગ	વીરા

‘ વહ ’ (વઘ) શબ્દના રૂપો ‘ વીર ’ શબ્દની જેવા જ મમત્રી જેવા જે વિશેષ છે તે આ પ્રમાણે

તા૦ ચ૦ વઘાય, વહાઈ, વહમ્મ (એકવચન)

આર્ષપ્રાકૃતમા જે શબ્દને તા૦ ચતુર્થાનો સૂચક ‘ ણા ’ પ્રત્યય લાગેલો છે તેનું રૂપ આ પ્રમાણે છે.

તા૦ ચ૦ મોક્ષ—મોક્ષાણ,^૨ મોક્ષાય, મોક્ષમ્મ (એકવચન)

“ હિઅય—હિઅયાણ^૩ હિઅયાય, હિઅયમ્મ ”

૧ જાઓ પ્રકરણ ૨, દીર્ઘસ્વર=દ્વિસ્વર-૧

૨ જાઓ પ્રકરણ ૮, મ=અનુસ્વાર-૧૦ (ત્રિપણ)

૩ જાઓ સુવ્રક્ષાગસૂત્ર પ્ર૦ શ્રુ૦ ત૦ અ૦ તૃ૦ ડ૦ ગા૦ ૦૧-

“ ઉવસગ્ગે નિયામિત્તા જામોક્ષાણ પરિવ્વણ્ણા ટ્થાપાદ

૪ જાઓ આચારાગસૂત્ર પ્ર૦ શ્રુ૦ પ્ર૦ ય૦ ૪૦ ૨-“ સ સેમિ અપેગે અજિનાણ વહતિ, મસાણ ૧ સોગિયાણ ૫૫ ત્રિપાણ ” ઇત્યાદિ.

ता० च० मस—मसाण मसाय, ममस्त (ममस्तन)
 , अजिण—अजिणाण, अजिणाय, अजिणस्त ,

ए प्रमाणे अरिहत (अर्हत्), घम्म (घम), गघन्व (गन्धर्व),
 मणुस्त (मनुष्य), पिप्साअ (पिशाच), नायपुत्त (जातपुत्र), सुगत,
 गोण, गउअ, गाअ (गो), भिसअ (भिषग्), सरअ (शरत्),
 सघ, नर, सुर, असुर, उरग (-य), नाग (-य), जक्ख (यक्ष),
 किंनर वगैरे बधा अकारात् पुल्लिङ्ग शब्दोना रूपो समजी लेवा.

वीर (शौरसेनीरूपो)

प० ए० वीराटो, वीराटु
 नाकी बधा प्राकृत प्रमाणे

वील् (वीर) (मागधीरूपो)

प० ए० वीले
 छ० वीलाह वील्म्स वीलाह, वीलाण, वीलाण
 नाकी बधा शौरसेनी प्रमाणे

वीर (पैशाचीरूपो)

प० ए० वीरातो, वीरातु
 नाकी बधा शौरसेनी प्रमाणे.

१ शौरसेनी, मागधी वगैरेना जे रूपो प्राकृतभी जदा थाय छे
 ते ज अहाँ जणावेला छे ।

२ जूजो पृ० २१ ४-४

३ पैशाचीमा 'ण' प्रत्ययनो उपयोग करती वन्ते (पृ० २३)

'ण-न' नियमने ज्ञा ३ वीर+ण-वीरेन

वीर+ण-वीगन

વીર (અવધ્રશરૂપો)

	અક્રમ૦	વઘવ૦
૧	વીરુ, વીરો, વીર, વીરા	વીર, વીરા
૨	વીરુ, વીર, વીરા,	વીર, વીરા
૩	વીરેળ, વીરેળ, વીરે	વીરેહિં, વીરાહિં, વીરહિં
૪-૬	વીરમ્મુ, વીરામ્મુ, વીરમ્મુ વીરામ્મો, વીરમ્મો વીર, વીરા	વીરાહ, વીરહ, વીર, વીરા
૭	વીરાદુ, વીરદુ, વીરાદે, વીરદે	વીરાદુ, વીરદુ
૮	વીરિ વીરે	વીરાહિ, વીરહિં
૯ (સ૦)	વીર ! વીરો ! વીર ! વીરા !	વીરાહો ! વીરહો ! વીર ! વીરા !

‘ વીર ’ શબ્દના ઉપર જણાવેલા બધી જાતના રૂપો પ્રમાણે પ્રત્યેક પુલિંગી અક્ષરાત શબ્દના શૌરસેની રૂપો, માગધીરૂપો, પૈશાચી રૂપો અને અવધ્રશ રૂપો સમગ્રી લેવાના છે

અક્ષરાત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાભ્યાનો (નપુસકલિંગ-
નાન્યતરજાતિ)

અક્ષરાત નપુમ્મ નામોના બધી જાતના રૂપાભ્યાનો બનાવવાની સત્તી પ્રતિયા ઉપર પ્રમાણે છે જે વાદ્વાસ મેટ છે તે આ પ્રમાણે છે

પ્રત્યયો

પ૦	મ	ણિ કૈ, ર
ત્રી૦	"	' , ' "
સ૦	૦	' " '

- ૧ અકારાત્ત નાન્યતરજાતિના નામને ગગતા ઉપર જણાવેગ થયા પ્રત્યયા રોઈ પણ નાન્યતરજાતિના નામને ગ્ગાદવાતા છે
- ૨ શીરમેની^૧, માગધી અને પૈશાધીમા પણ જ પ્રત્યયોનો ઉપયોગ થાય છે
- ૩ ' ણિ કૈ, ર ' પ્રત્યયોની પૂર્વના અગનો અન્ય સ્વર મીર્ થાય છે
- ૪ સંબોધનમા—ગ્યા શૂન્ય છે ત્યા—જ્ઞવચનમા નાન્યતર નામોનું મૂળ રૂપ જ વપરાય છે અને બહુવચન પ્રપમાની જેવું થાય છે

કુલ

	અસવ૦	સહસ૦
પ૦	કુલ ^૧	કુગણિ, કુગઈ, કુગઈ
ત્રી૦	"	' , ' "
સ૦	કુલ ^૧	" " "

૧ શીરમેની, માગધી, પૈશાધી અને અપધંગના સ્પષ્ટાવ્યાના કરતી ઘમતે તે તે માપાતા સ્વરચિકાર અને સ્વચનાચકારના નિયમો તરફ જ રાગધુ જોઈય

૨ અર્પુમકલિંગી અકારાત્તના પાત્રિરૂપો

કુલ

પ૦	કુલ	કુગ, કુગણિ
ત્રી૦	કુલ	કુલે, કુલાણિ

શેષ ' કીર ' ના પાલ્લવોના જેવા—બ્રહ્મો પાત્રિરૂપ ૫૦ ૧૧૦, અગીયલિંગ ' ચિત્ત ' ગઢ

૨ કુલ+મ=કુલ—તૂ તો મ=ત્રામ્વાત—૧૦ ૫૦ ૦૭

વાકી વધા રૂપો તે તે ભાષા પ્રમાણે 'વીર' ની જેવા થાય છે
 એ રીતે ગુણ, દેવ, સોમવ (સોમપા), ગોવ (ગોપા), કરરુહ,
 'સિર (શિરસ્), નભ, નહ (નભસ્), દામ (દામન્), સેય (શ્રેયસ્),
 વય (વચસ્-વયસ્), સુમણ (સુમનસ્), સમ્મ (શર્મન્), ચમ્મ
 (ચર્મન્) વગેરે શબ્દોના રૂપો જાણી લેવાના છે

અપભ્રંશ

નાન્યતરજાતિના રૂપાગ્યાનોની અપભ્રંશમા જે સ્વાસ વિશેષતા
 છે તે આ પ્રમાણે

- ૧ પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમા પ્રાકૃતની પેઠે ંણ પ્રત્યયો
 ન લાગતા માત્ર એક 'ઇ' પ્રત્યય લાગે છે અને ણી પૂર્વનો
 મ્થર વિકલ્પે ટીર્ઠ થાય છે
- ૨ જે નાન્યતર શબ્દને ટ્રેડે 'ક' પ્રત્યય લાગેલો હોય તેને પ્રથમા
 અને દ્વિતીયાના એકવચનમા 'ઉ' પ્રત્યય લાગે છે.

૧ જે શબ્દો 'અસ્' ધો 'અન્' છેડાવાલા છે તે પ્રાકૃતમા
 નરજાતિના ગણાય છે (પૃ ૧૨૩-નામના જાતિઓ) પણ પાલિમા
 એવા 'અસ્' છેડાવાલા શબ્દોને (મનોગણને) નરજાતિના અને
 નાન્યતરજાતિના ગણવામા આવ્યા છ પાલિપ્ર૦ પુ૦ ૧૩૩-૧૩૪
 અને તેનું ચિપ્પણ

પ્રાકૃતમા અને પાલિમા એ 'અસ્' અને 'અન્' છેડાવાલા
 શબ્દોના પ્રધા રૂપો 'વીર' અને 'કુલ' ની જેવા થાય છે તો પણ
 આપ્રમાણુતમા અને પાલિમા એ શબ્દોના કેટલાક રૂપો 'વીર' અને 'કુલ'
 થી જુદા થાય છે જેમકે

મણ, મન (મનસ્)

પાલિ	આપ્રમા૦	સદ્દૃત
તુ૦ ૫૦ ૬૦ મણસા	તુ૦ ૬ મણસા	(મનસા)
	૫૦ ૬૦ મણધો	(મનસ)

- (છન઼), ઇષ઼, ઇષ઼, ઇમ઼, ઇમ઼ (ઇવ઼), હૈ (દિ) સુમ્ (સુમ્),
 અમ્ (અસ્મ) િ, અપ઼ વચ઼, રજ઼ (રિમ્), મેવન્ત઼ (મવાતુ)
 ૧ મર્વાદિ શબ્દો વિદોષણરૂપ હોવાથી ગ્રંથે ણિયો વાચર્મી શાસ્ત્રે
 ૨ 'અમુ' અને 'હુ' શબ્દ મિત્રાય એ વધા મર્વાદિ શબ્દો અસાધન છે,
 તેથી તેના વધી જાતના વધા રૂપાન્યાનો પુનિઆમા 'માર' અને
 મપુમવમાં 'મુત્' ની નેત઼, સમનવાના છે જ્યાં ને વિદોષતા છે તે
 આ પ્રમાણે છે
 ૩ પ્રથમાના મહુવચનમા સર્વાદિ શબ્દોના અન્ત્ય 'અ' નો 'એ'
 થાય છે અને એ જ રૂપ પ્રથમાના મહુવચનમા વપરાય છે
 ૪ સર્વાદિ શબ્દોને છઠ્ઠીના મહુવચનમા 'ઈસિ' પ્રત્યય વિગત્યે
 લાગે છે
 ૫ મર્વાદિ શબ્દોને મધ્યમીના છઠ્ઠવચનમા 'ત્થ' 'મ્મ' 'હિ' અને
 મિ' પ્રત્યય લાગે છે.

રૂપાન્યાનો (નરનાતિ)

સન્ધ (માહત)

છઠ્ઠવ઼

મહુવ઼

૫૦-સવો (સત્રે)

મલ્લે

૬૦-સત્ર

સન્ધે, સન્ધા.

૧ સામ્યાગ્રાનક શબ્દોના પ્રવચનમા 'ઉમ' અને 'હુ' શબ્દોના
 રૂપો આવશે

૨ જૂઓ ૭૦ ૧ ૧ મરતા ।

૩ 'મય' શબ્દના પાતિ રૂપો માટે જૂઓ ૭૦ ૧૨૦ ઉપરનું પેઠું
 પ્રવચન જાણ મેદ આ છે

૫૦ તથા ૬૦ મહુવ઼ સત્રે

૭૦

૧૧ સન્ધેસ, સન્ધેસા

તથા પદમીના છઠ્ઠવચનમા 'ધાર' ની પદ 'સન્ધા' અને સપ્તમીના છઠ્ઠ
 વચનમા 'ધાર' ની પેઠે 'ધારે' રૂપ થતા થયી

ત૦-સઁવેળ, સઁવેળ

સઁવેહિ, સઁવેહિ સઁવેહિ

ચ૦ હ૦-સઁવમ્મ

સઁવેસિ, મઁન્વાળ, સઁન્વાળ,

(સઁન્વાહ્)

પ૦-સઁવત્તો,

સઁવત્તો,

સઁન્વાઁ મઁન્વાઓ,

મઁન્વાઁ, સઁન્વાઓ,

સઁન્વાહિ,

સઁન્વાહિ, સઁવેહિ,

સઁન્વાહિંતો,

સઁન્વાહિંતો, સઁવેહિંતો

સઁન્વા

મઁન્વાસુતો, સઁવેસુતો

સ૦-સઁવત્થ, સઁવમ્મિ, સઁવહિ,

સઁવેસુ, સઁવેસુ

સઁવમ્મિ

સઁવ (શૌરસેની)

શૌરસેનીમા 'સઁવ' શબ્દના બધા રૂપો 'મઁન્વ' ના પ્રાકૃત રૂપો જેવા કે પચમીના એકવચનમા વિશેષતા કે તે 'વીર' ના શૌરસેનીરૂપ પ્રમાણે સમજવી

શઁવ (માગધી)

પ્રથમાના એકવચનમા અને ઝઠ્ઠી વિમત્તિમા 'શઁવ' ના માગધી રૂપો 'વીર' ના માગધી રૂપો જેવા જાણવા અને બાકી બધા 'સઁવ' ના શૌરસેની રૂપો પ્રમાણે સમજવા.

મઘ્વ (પૈશાચી)

પચમીનુ ણરરત્તન ' પૈશ ' ના પૈશાચીરૂપ પ્રમાણે અને બાકી
 વધા મઘ્વ ' ના શૌરમેની રૂપો પ્રમાણે

મઘ્વ, માહ (અપભ્રંશ)

	અકર૦	નહુવ૦
૧	મઘ્વુ, સમ્બો, મઘ્વ, સઘ્વા	મઘ્વે, સઘ્વ મઘ્વા
૨	મઘ્વુ મઘ્વ, સમ્બા	મઘ્વ, સઘ્વા
૩	સઘ્વેણ, સઘ્વેણ, મઘ્વે	સઘ્વેહિ, મઘ્વાહિ સઘ્વહિ
૪-૬	સઘ્વસ્તુ, સઘ્વાસ્તુ મઘ્વસ્તુ સઘ્વહો, સઘ્વાહો, મઘ્વ, મઘ્વા	સઘ્વેસિં, મઘ્વહ સઘ્વાહ મઘ્વ, સઘ્વા
૭	સઘ્વહા સઘ્વાહા	મઘ્વહુ, મઘ્વાહુ
૮	સઘ્વહિં, સઘ્વાહિં	સઘ્વહિં, સઘ્વાહિં

બાકી બીના વધા સર્વાદિઓના રૂપો પણ એ 'સઘ્વ' (પ્રાટ્ટ, શૌરમેની) શઘ્વ (માગધી) અને સઘ્વ (અપભ્રંશ) ની પેઠે કરી લેવાના છે તો પણ કેટલાક પ્રમિદ્ધ પ્રસિદ્ધ સર્વાન્તિના રૂપો નીચે પ્રમાણે આપીએ છીએ

૧ જૂઓ ૫૦ ૧૩૦

૨ અપભ્રંશમા 'સઘ્વ' ને સ્થાને 'સઘ્વ' શબ્દ પણ ઉપરત્ત મેં અને
 યના વધા રૂપો 'સઘ્વ' ના અપભ્રંશ રૂપોની પેઠે આપ્યું

त, ण (तत्)

१	स, सो (मा० शे)	ते, णे
२	त, ण	ते, ता, णे, णा
३	तेण तेण, तिणा णेण, णेण (पै० नेन)	तेहि, तेहि, तेहि ~ णेहि, णेहि. णेहि ~
४-६	तम्स, तास (मा० ताह) णम्म से	तौस, तेसिं, ताण, ताण, णेसिं, णाण णाण, मिं (मा० ताहँ)
९	तो, तम्हा, तचो ताओ, ताउ ताहि, ताहितो ता (औ० मा० ताणे, तादु) (पै० तातो, तावु)	तचो, ताओ, ताउ, ताहि, तेहि, ताहितो, तेहितो, तामुतो, तेमुतो,

१ केटलाक प्रयोगोने अनुसारे ' त ' ने बदले ' ण ' पण वपराय
उ-दे० प्रा० व्या० ८-३-७०-प्र० ९५

' त ' ना पाठिरूपो माटे ज गो, पाणिप्र० प्र० १४१-१४२ त
(तद्) शब्द

प०	सो	ते
री०	त, न	ते, ने
त०	तेन, नेन	तेहि, तेभि, नेहि, नेभि इत्यादि

० जा ' तास ' ने बदले ' से ' रूप पण को वैयाकरण पाये छे

જતો	જનો,
જાઓ, જાટ,	વાઓ, વાટ,
જાદિ,	જાદિ, જેદિ,
જાદિનો,	જાદિનો જેદિનો,
જા	જામુનો જેમુનો
૭ તેદે, તાગ તદ્દા	નેમુ તેમુ
તમ્મિ, તમ્મિ તદિ તથ,	
જામ્મિ જામ્મિ, જાદિ, જાથ	જેમુ, જેમુ.

ત 'શબ્દનાં પ્રાણરૂપો સાથે શૌર્યમૈત્રી, માગર્થી અને
પૈશાચીના પણ વિશેષ રૂપો જણાવેલા છે

‘સલ્લ’ ના અપ્રકાશરૂપોની પેઠે ત 'શબ્દનાં અપ્રકાશરૂપો
પણ સમગ્રી છેલ્લા, જે જેર કે તે જા પ્રમાણે

૫૦ ૫૦   સુ મો, મ સા, થ '

બી૦ ૫૦   મુ, મ સા, થ,

જે (યત્ર)

૫૦	જો (મા૦ જે)	જે
બી૦	જ	જા, જે
ત૦	જેણ, જેણ, જિણા	જેદિ, જેદિ, જેદિ
૫૦ છ૦	જમ્મ, જાસ (મા૦ જાદ)	જેસિ, જાણ, જાણ, (મા૦ જાદે)

૧ જા શ્રેણી રૂપો 'તાગ' ના અધમા ૩ વપરાય છે

૨ જા 'થ' રૂપ પણ ત્રિગમા કામ આવે

૩ 'જ' ના ધારિત્વરૂપો માટે જાણે પાલિપ્ર૦ પ્ર૦ ૧૬૧ થ

(યદ્) ના

પ૦	જમ્હા, જત્તો, જાઓ જાડ જાહિ, જાહિંતો, જા (શ૦ માં જાદો, જાટ) (પૈ૦ જાતો, જાતુ)	જત્તો, જાઓ, જાડ, જાહિ, જેહિ, જાહિતો, જેહિતો, જામુતો, જેમુતો
મ૦	જમ્મિ, જમ્મિસ, જહિં, જત્ય જાહે જાલા, જડઆ,	જેમુ, જેમુ

‘જ’ ના અપભ્રંશરૂપો ‘સમ્વ’ ના અપભ્રંશરૂપોની પેઠે કરી
લેવા. વિશેષતા આ પ્રમાણે.

પ૦ એ૦—જુ, જો, જ, જા, ધ્રુ^૨

બી૦ એ૦—, , , ,

‘(ક) કિમ્

પ૦—કો (માં કે)	કે
બી૦—વ	કા, કા
ત૦—કેળ, કેળ, કિળા	કેહિ, કેહિં, કેહિં,
ચ૦ છ૦—કમ્સ, કાસ (માં કાહ)	કાસ, કેસિ, કાળ, કાળ (માં કાહૈં)

૧ જા ગણે રૂપો ‘યદા’ ના અધર્મો ન વપરાય છે

૨ આ રૂપ ગણે લિંગમા સરખુ છે

૦ જેના ‘ચન’ ના પાલિરૂપો છે તેવા ‘ક’ ના પણ છે વિશેષતા
અટલી ડું કે, ચ કિસ્મ સ૦ એ૦ કિસ્મિ. કિમ્હિ—આ રૂપો
વપારાના થાય

૫૦-તમ્હા, મિળો, કાંસ, કતો,	તળો,
તાજો, તાટ,	કામો, વાટ,
વાઢિ, વાઢિતો, વા	માદિ, વેદિ
(જાં ૦ માં તાગે, તાટુ)	તારિતો, વેદિતો,
(પૈ ૦ વાતો, વાણુ)	વાગુતો, વેમુતો
૬૦ તમ્મિ તમ્મિ તદિ, તથ	
'તાદે, તાઢા, વદઆ	વેમ, વેમુ

ક, કવણ, કાઈ (કિમ્) અપભ્રંશ

અપભ્રંશ રૂપાન્વ્યાનને પ્રસંગ 'ક' ને મ્યાને 'કવણ' અને
'કાઈ' શબ્દ પણ વપરાય છે

'ક' ના અપભ્રંશરૂપો અને 'સત્ય' ના અપભ્રંશરૂપો બન્ને
સરખાં છે જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે

૫૦ ૬૦ કુ, તો, ક, તા
કવણુ, કવણો, કવણ, કવણા
૬૦ ૭૦ કુ, વ, વા
કવણુ, કવણ, કવણા
૫૦ ૮૦ વિદે રહા, વાદા
કવણિદે, કવણદા, કવણાદા

* આ ત્રણ રૂપા 'કદા' ના પ્રથમા ન વપરાય છે

૧ 'કાઈ' (વાઈ) ના રૂપાન્વ્યાયો દ્વિત્વા નામના અપભ્રંશ
રૂપોનો જવા આપવાના છે

इम (इदम्)

प०—अय, इमो, (मा० इमे)	इमे
वी०—इम, इण, ण	इमे, इमा, ने, णा
त०—इमेण, इमेण, इमिणा णेण, णेण (पै० नेन)	इमेहि, इमेहिं, इमेहिँ (एहि, एहि, एहिँ) णेहि, णेहिं, णेहिँ
च० छ०—इमस्स, अस्स, से (मा० इमाह)	सिं, इमेसि, इमाण, इमाण (मा० इमाहँ)
प०— इमत्तो, इमात्त, इमाओ इमाहि, इमाहिंतो इमा (शौ० मा० इमादो, इमादु) (पै० इमातो, इमातु)	इमत्तो, इमात्त, इमाओ, इमाहि, इमेहि, इमाहिंतो, इमेहिंतो इमासुतो, इमेसुतो
स०— इमस्सि, इमग्भि, अस्सि, इह	इमेसु, इमेसु, (एसु, एसु)

१ 'इम' ना पालिरूपो 'सव्य' ना पालिरूपो जेवा छे
'सव्य' ना रूपो फरत्ता जे विशेष छे ते आ छे

प०—अय

त०—अनेन, इमिना

च० छ० अस्स, इमस्स

प०—अस्मा, अग्मा

इमस्मा, इमग्मा

स०—अस्मि, अग्नि

इमस्मि, इमग्नि

एहि, एभि, इमेहि, इमेभि

एस, एसान, इमेस, इमेसान,

एहि, एभि, इमेहि, इमेभि

एसु, इमेसु

—पाणिप्र० पृ० १४४-१४५ इम (इदम्) गन्ध

આય (इदम्) अपभ्रंश

‘ સજ્જ ’ ના અપભ્રંશ રૂપીની પેટે ‘ આય ’ ના અપભ્રંશ
રૂપો સમજી લેજા

૫૦—આયુ, આયો   આયે, આય, આયા
                    આય, આયા

૬૦—આયુ, આય, આયા   આય, આયા
                    આયેળ, આયેળ,   આયેહિં, આયીંહિં, આયાંહિં
                    આયે   ઘગે

‘ एअ (एतद्)

૫૦—એસ, એસો,   એ (શૌ૦ મા૦ એદે)
                    ઇળ, ઇળમો

(મા૦ એશે, એશ^૨)   (પૈ૦ એતે)

૬૦—એઅ   એ, એઆ
                    (શૌ૦ મા૦ એદ)   (શૌ૦ મા૦ એદે, એદા)
                    (પૈ૦ એત)   (પૈ૦ એતે, એતા)

ત૦—એણ, એણ, એણા   એણિ, એણિં, એણિં

૧ આ ‘ એઅ ’ શબ્દને શૌરસેની અને માગધીમા રૂપાલ્પ્યાનને પ્રસંગે ‘ એદ ’ શબ્દ સમાજવાનો છે અને પૈશાચીમા ‘ એત ’ શબ્દ સમાજવાનો છે

‘ એત ’ ના પાલિરૂપો ‘ સવ ’ ના પાલિરૂપોની લેવા છે

૫૦ એસો   એતે

૬૦ એત   એતે ઘગે

જેમ સસ્કૃતમા અન્વાદેશને સૂચવવા ‘ એત ’ ને બદલે ‘ એન ’ રૂપ વપરાય તેમ પાલિમા પણ છે—જૂઝો પાલિમ૦ પૃ૦ ૧૪૪ એત (એતદ્) શબ્દ અને એ ઉપરનું ટિપ્પણ

૨ એસ=એશ-જૂઝો સ-શ પૃ૦ ૨૭

(शौ० मा० एदेण, एदेण, (शौ० मा० एदेहि, एदेहिं,
एदिणा) एदेहिँ)

(पै० एतेन, एतिना) (पै० एतेहि, एतेहिं, एतेहिँ)

च० छ०—से, एअस्स सिं, णएसिं, एआण, एआण

(शौ० एदस्स) (शौ० एदेसिं, एटाण, एदाण)

(मा० शे, एदाह) (मा० शि, एदाहँ,

(पै० एतस्स) एदाण, एदाण)

(पै० एतेसिं, एतान)

प०—एत्तो, एत्ताहे, एअत्तो

एअत्तो,

एआउ, एआओ,

एआउ, एआओ,

एआहि, एआहिंतो, एआ

एआहि, एएहि,

(शौ० मा० एदादु, एदादो)

एआहिंतो, एएहिंतो,

(पै० एतात्तु, एतातोः)

एआसुतो, एएसुतो

स०—एत्थ, अयम्मि, ईअम्मि

एएसु, एएसु

एआम्मि, एआस्सि

एट, एअ (एतत्) अपभ्रश

‘ सन्व ’ ना अपभ्रश रूपोनी पेठे ‘ एट ’ के ‘ एअ ’ ना अप-
भ्रश रूपो करी लेवा जे फेरफार छे ते आ प्रमाणे

प०—एहो

एइ

वी०—,,

॥

અકારાત-સર્વાદિ-શબ્દ (નાન્યતર જાતિ)

સર્વાદિ શબ્દના વધી જાતના નપુસકલિંગી રૂપાદ્યાનો પુલિંગી સર્વાદિ પ્રમાણે છે માત્ર પ્રથમા અને દ્વિતીયામા જે વિશેષ છે તે 'કુલ' ની પેઠે સમજી લેવાનો છે જેમકે,

સન્વ (સર્વ)

૫૦- સન્વ સન્વાણિ, સન્વાઈ, સન્વાઈ

વી૦- ,, ,, ,, ,,

બાકીના, 'સન્વ' ના પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચી રૂપો પ્રમાણે

સન્વ (અપભ્રંશ)

૫૦- સન્વુ, સન્વ, સન્વા સન્વાદ, સન્વઈ

વી૦- ,, ,, ,, ,,

સન્વઅ (સવક-અપભ્રંશ)

૫૦- સન્વડ, સન્વઆઈ, સન્વઅઈ

વી૦- ,, , ,

બાકીના, 'સન્વ' ના 'અપભ્રંશ' રૂપો પ્રમાણે

ત (તત)

૫૦- ત, ણ તાણિ, તાઈ, તાઈ

નાણિ, નાઈ, નાઈ

વી૦- ત ણ , , ,

બાકી વધા 'પુલિંગી' 'ત' પ્રમાણે

त (अपभ्रश)

प०— त्र, तु, त, ता ताड, तड

बी०— , , , ,

तअ (तक-अपभ्रश)

प०— त्र, तड तआड, तअड

बी०— , , , ,

बाकी 'वा', 'त' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे

ज (यत्)

प०— ज जाणिं, जाईं, जाइ

बी०— ज जाणि, जाई, जाइ

बाकीना, पुलिगी 'ज' प्रमाणे

ज (अपभ्रश)

प०— ध्रु, जु, ज, जा जाइ, जइ

बी०— , , , , , ,

जअ

प०— ध्रु, जड जआइ, जअइ

बी०— , , , ,

बाकीना, 'ज' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे

किं

प०— कि क्कणि, क्कई, क्कड

बी०— " " " "

वाक्कीना, पुलिगी 'क' नी पेठे

किं (अपभ्रश)

प०— कि, क्कड, क्कणु, क्कण, क्कणा क्कड, क्कड,
 क्कणाड, क्कणड,
 क्कईड, क्कईड,
 क्कई, क्कई

बी०— कि, क्कड, क्कणु, क्कण, क्कणा " "
 " "
 " "
 " "

वाक्की वधा, 'क' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे

इम (इदम्)

प०— इण, इणमो, इम इमाणि, इमाई, इमाइ

बी०— " " , " "

शेष, पुलिगी 'इम' नी जेवा

इम, इमअ (अपभ्रश)

प०— इमु आयाइ, आयड

बी०— " "

वाक्कीना, 'इम' ना अपभ्रश रूपोनी पेठे

एअ (एतत्)

૧૦— एस, एअ, इण, इणमो   एआणि, एआई, एआई

વી૦— एअ   ”   ”   ”

શેષ, પુલિંગી ‘ એઅ ’ ની પેઠે

एद्, एअ (अपभ्रश)

૧૦— एद्   एईइ, एइइ

વી૦— ”   ”   ”

શેષ ‘ એઅ ’ ના ‘ અપભ્રશ ’ રૂપોની પેઠે

‘ યુષ્મદ ’ અને ‘ અસ્મદ ’ ના રૂપો ત્રણે લિંગમા એક સરલા
ધાય છે અને એ આ પ્રમાણે છે

‘ तुम्ह (युष्मद्)

૫— एकव०—त, तु, तुव, तुह, तुम (त्वम्)

૧ જૂઓ પૃ૦ ૧૪૬   ૨ જૂઓ પૃ૦ ૧૪૭

૩ તુમ્હ (યુષ્મદ્)-પાલિરૂપો

૧ ત્વ   તુમ્હે (ચો)

તુવ

૨ ત્વ (તુમ્હ)   તુમ્હે, તુમ્હાક (તુમ્હ)

તુવ

(ચો)

તવ

ત

૩— ત્વયા, તયા (૫૦—ત્વમ્હા)   તુમ્હેદિ, તુમ્હેમિ (ત૦—ધો)
(ત૦—તે)

૪—૬ તવ, તુમ્હ, તુમ્હ (તે)   તુમ્હાક (ચો)

૭ ત્વયિ, તયિ

તુમ્હેમુ

—જૂઓ પાલિગ્રં ૧૦ ૧૫૧

किं

प०— किं राणि, राई, काइ

बी०— " " "

बाकीना, पुर्लिगी 'क' नी पेठे

किं (अपभ्रश)

प०— किं, काइ, कवणु, कवण, कवणा काइ, कइ,
कवणाइ, कवणइ,
काईइ, काईइ,
कीइ, निइ

बी०— किं, काइ, कवणु, कवण, कवणा " "

" "

" "

" "

बाकी बधा, 'क' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे

इम (इम)

प०— इण, इणमो, इव इमाणि, इमाई, इमाइ

बी०— " " , , " "

शेष, पुर्लिगी 'इम' नी जेवा

इम, इमअ (अपभ्रश)

प०— इमु आयाइ, आयइ

बी०— " , "

बाकीना, 'इम' ना अपभ्रश रूपोनी पेठे

१ जुओ प्र० १४३-१४४ २ जुओ प्र० १४४ ३ का +
इइ=कीइ-जुओ प्र० १ स्वरगोप ४ जुओ प्र० १४४ ५ जुओ प्र०
१४५ ६ जुओ प्र १४

च० छ०—एकव०—तइ, तु, ते सुम्ह, तुह, तुह, तुव, तुम, तुमे,
तुमो, तुमाइ, दि, दे, इ, ए, तुब्भ, उब्भ, उय्ह
(तुम्यम् तव ते)

बहुव०—तु, यो, भे, तुब्भ, तुब्भ, तुब्भाण, तुब्भाण,
तुवाण, तुवाण, तुमाण, तुमाण, तुहाण, तुहाण,
उम्हाण, उम्हाण तुम्हाहँ
(युष्मभ्यम्—युष्माकम्—व)

स०—एकव०—तुमे, तुमए, तुमाइ, तइ, तए (त्वयि)
तुम्मि, तुवम्मि, तुमम्मि, तुहम्मि, तुब्भम्मि
बहुव०—तुसु, तुवेसु, तुमेसु, तुहेसु, तुब्भेसु (युष्मासु)
तुवसु, तुमसु, तुहसु, तुब्भसु, तुब्भासु.

अम्ह (अस्मद्)

प—एकव०—भि, अम्मि, अम्हि, ह, अह, अहय (अहम्)
(मा० हगे)

१२ आ रूपो आ० हेमचन्द्रना मते यता नधी—हे० प्रा०
व्या० ८-३-१०३, पृ० १०२

३ अम्ह (अस्मद्)—पालिरूपो

१ अह	मय, अम्हे (अस्मा) (नो)
२ म, मम (अम्ह)	अम्हाक, अम्हे (अम्ह) (अस्मा) (नो)
३-५-भया (त०-मे)	अम्हेहि, अम्हेभि (त०-नो)
४-६-भम, मम (मे)	अस्माक, अम्हाक (च०-नो)
मय्ह, अम्ह	
७ मयि	अम्हेसु (अस्मासु)

—जुओ णलिप्र० पृ० १५३-१५४

बहुव०—मे, तुम्हे, तुम्हा, तुम्ह, तुम्हे, उम्हे (यूयम्)

दु—एकव०—त, तु, तुम, तुव, तुह, तुमे, तुए (त्वाम्)

बहुव०—वो, तुझ, तुम्हे, तुम्हे, उम्हे, मे (युष्मान्-य)

त—एकव०—मे, त्रि, दे, ते, तड, तए, तुम, तुमइ, तुमए, तुमे,
तुमाइ (त्वया)

बहुव०—मे, तुम्हेहि, उम्हेहि, उम्हेहि, तुम्हेहि,

उम्हेहि—(युष्माभि)

प—एकव०—तुम्ह, तुम्भ, तंहितो, (त्वन)

तदत्तो, तइओ, तइउ, तइंहितो.

तुत्तो, तुवाओ, तुराउ, तुमाहि, तुवाहितो, तुवा

तुमत्तो, तुमाओ, तुमाउ, तुमाहि, तुमाहितो, तुमा

तुहत्तो, तुहाओ, तुहाउ, तुहाहि, तुहाहितो, तुहा

तुम्भत्तो, तुम्भाओ, तुम्भाउ, तुम्भाहि,

तुम्भाहितो, तुम्भा

बहुव०—तुम्भत्तो, तुम्भाओ, तुम्भाउ, तुम्भाहि,

तुम्भेहि, तुम्भाहितो, तुम्भेहितो, तुम्भासुतो,

तुम्भेसुतो (युष्मत्)

तुम्हत्तो, तुम्हाओ, तुम्हाउ, तुम्हाहि, तुम्हेहि,

तुम्हाहितो, तुम्हेहितो, तुम्हासुतो, तुम्हेसुतो

उम्हत्तो, उम्हाओ, उम्हाउ, उम्हाहि, उम्हेहि,

उम्हाहितो, उम्हेहिता, उम्हासुतो, उम्हेसुतो

उम्हत्तो, उम्हाओ, उम्हाउ, उम्हाहि, उम्हेहि,

उम्हाहितो, उम्हेहितो उम्हासुतो, उम्हेसुतो

* युष्मद्—'दना रूपोभा आवेला 'स्म' नो विकल्पे 'ज्हा' जने 'स्' याय छे तुम्हे, उम्हे, तुम्हे इत्यादि

बहुव०—'अम्हेसु, ममेसु, महेसु, मज्जेसु (अस्मासु)
 'अम्हसु, ममसु, महसु, मज्जसु, अम्हासु

तुम्ह (तुप्पद्) अपभ्रश

प०—तुहु	तुम्हइ, तुम्हे
बी०—पइ, तइ	" "
त०—,,	तुम्हेहिं
च० छ०—तउ, तुज्ज, तुभ	तुम्हह
प०—,, ,,	"
स०—पइ, तइ	तुम्हासु, तुम्हासु

अम्ह (अस्मद्) अपभ्रश

प०—हउ	अम्हइ, अम्हे
बी०—मइ	" "
त०—मइ	अम्हेहिं
च० छ०—महु, मज्जु	अम्हह
प०—,, ,,	"
स०—मइ,	अम्हासु, अम्हासु

आकारात शब्दना भाकृत रूपारयानो (नरजाति)

आकारात नामोना रूपास्यानोना प्रयोग विशेष विरल छे तो
 पण प्रसंगवशे तेना रूपास्यानोनी प्रक्रिया जणावीए छीए

१ जूओ पृ० १२७—तइया छ ? सत्तमी

२-३ जूओ पृ० १५३ नु टिप्पण हे० प्रा० व्या० ८-३-

११७, पृ० १०४.

बहुव०—अम्ह, अम्हे, अम्हो, मो, वय, मे (वयम्)
(मा० हगे)

दु— एकव०—णे, ण, मि, अम्मि, अम्ह, मम्ह, म, मम, मिम,
अह—(माम्—मा)

बहुव०—अम्हे, अम्हो, अम्ह, णे (अस्मान्—न)

त— एकव०—मि, मे, मम, ममए, ममाइ, मइ, मए, मयाइ, णे (मया)

बहुव०—अम्हेहि, अम्हाहि, अम्ह, अम्हे, णे (अम्मामि)

प— एकव०—मइत्तो, मइओ, मइउ, मईहिंतो (मत्)
ममत्तो, ममाओ, ममाउ, ममाहि, ममाहिंतो, ममा
महत्तो, मद्दाओ, मद्दाउ, मद्दाहि, मद्दाहिंतो, मद्दा
मज्जत्तो, मज्जाओ, मज्जाउ, मज्जाहि, मज्जाहिंतो,
मज्जा

यहुव०—ममत्तो, ममाओ, ममाउ, ममाहि, ममेहि,—(अस्मत्)
ममाहिंनो, ममेहिंनो, ममासुतो, ममेसुतो
अम्हत्तो, अम्हाउ, अम्हाओ, अम्हाहि, अम्हेहि,
अम्हाहिंनो, अम्हेहिंनो, अम्हासुतो, अम्हेसुतो

च, छ— एकव०—मे, मइ, मम, मह, मज्ज, मज्झ, अम्ह, अम्ह
(मल्लम्—मे—मम)

बहुव०—णे, णो, मज्ज, अम्ह, अम्ह अम्हे, अम्हो,
अम्हाण, ण, ममाण, ण, महाण, ण, मज्जाण ण,
अम्हाँ (अम्मम्यम्—अम्माकम् न)

स— एकव०—मि, मइ, ममाइ, मए, मे (मयि)
अम्हम्मि, ममम्मि, महम्मि, मज्जाम्मि

નાન્યતર જાતિમા તો કોઈ શબ્દ આકારાત હોતો જ નથી
(જૂઓ પૃ૦ ૧૨૩-નામના અન્ત્યમ્વરનો ફેરફાર-નિ૦ ૨)

આકારાત શબ્દના શૌરસેની, માગધી અને પૈશાર્ચીના રૂપો
' હાહા ' ના પ્રાકૃત રૂપો જેવા થાય છે, જ્યાં જે વિશેષ છે તે
' વીર ' ની પેઠે સમજવાનો છે

આકારાત શબ્દના અપભ્રંશના રૂપો ' વીર ' ના અપભ્રંશ રૂપોની
જેવા પ્રાય બનાવવાના છે

ફકારાત, ઉકારાત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાર્થનાનો (નરજાતિ)
પ્રત્યયો.

નરજાતિના અને નાન્યતરજાતિના દરેક ફકારાત અને ઉકા
રાત નામોને નીચે જણાવેલા પ્રત્યયો લગાડવાના છે

પ્રાકૃત ધાપાના પ્રત્યયો.

	એકવચન	બહુવચન
પ૦—	૦	અડ, અઓ, ણો, ં
વી૦—	+	ણો, ં

રૂપ ' કિલાલ્પ ' ' ગોપ ' અને ' સોમપ ' બને છે અને આમ થતું
હોવાથી એ બન્ને શબ્દોના રૂપો ત્રણેય ' વીર ' ની જેવા થાય છે
" ક્વિપ " ૨-૨-૪૭, પૃ૦ ૮૬ પદ્માપાચ૦

પદ્મા૦	હે૦
પ૦ ૨૦ કિલાલ્લો	પ૦ ૨૦ કિલાલ્લા
„ ગોવો	„ ગોવા
„ સોમવો	„ સોમપા

પદ્માપા૦ના ઉપયુક્ત નિયમને બદલે આ૦ હેમચંદ્ર જે નિયમ કરે
છે તે માટે જૂઓ પૃ૦ ૧૨૩-નામના અત્યસ્વરનો ફેરફાર-નિ૦ ૧

- ૧ અત્તારાન નામને લાગતા પ્રત્યયો આત્તારાંત્ર નામને સ્નાટવાપી તેના રૂપામ્યાનો તૈયાર થાય છે
- ૨ માત્ર ણ્ઠ ૫૫મીનો ' હિ ' પ્રત્યય આવાગત નામને લાગતો નથી
- ૩ પ્રત્યય વિનાને મ્યઠે ઇટ્ઠે જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં મૂઠ અગને જ રૂપામ્યાન તરીકે મમજવું
- ૪ સ્ત્રોતનના રૂપો પ્રપમાની જેમાં થાય છે

હાહા

૫૦—હાહા	હાહા
૬૦—હાહા	"
૭૦—હાહાણ, હાહાણ	હાહાહિ, હાહાહિ, હાહાહિ
૮૦—હાહમ્મ	હાહાણ, હાહાણ
[૯૦—હાહે, હાહમ્મ	" "]
૧૦—હાહો, હાહાઓ,	હાહો હાહાઓ,
હાહાહ, હાહાહિતો	હાહાહ, હાહાહિનો
	હાહામુતો
૨૦—હાહા (હ) મિ	હાહામુ, હાહામું
૩૦—હે હાહા !	હે હાહા !

૭ રીતે કિલાલ્પા ('કિલાલ્પા') ગોવા (ગોપા) અને સોમવા (સોમપા) વગેરે શબ્દોના રૂપો સમજવા

૧ પદ્માપાષ્ટિકાને મતે કૃદતથી ચનેગ નામનો અત્ય સ્વર દ્રવ્ય થાય છે યથી ' કિલાલ્પા ' ' ગોપા ' અને ' સોમપા ' શું પ્રાકૃત

રૂપાભ્યાનો

ઇસિ (ઋષિ)

પ૦	૧૨૩૪	ઇસિ, ઇસિ	ઇસિ, ઇસિ
બી૦	૨૩૪	ઇસિ, ઇસિ	ઇસિ, ઇસિ
ત૦	૩૪	ઇસિ, ઇસિ	ઇસિ, ઇસિ
વ૦, છ૦	૪	ઇસિ, ઇસિ	ઇસિ, ઇસિ

૧ કોઈને મતે ઇકારાત અને ઝકારાત શબ્દોનું પ્રથમાનુ એક વચન દ્વિતીયાના એકવચનની જેનું પણ થાય છે —જેમકે—ઇસી, ઇસિ । નિહુ, યિહુ । હે૦ પ્રા૦ વ્યા૦ ૮-૩-૨૯, પૃ૦ ૮૪

ઇકારાતના પાલિરૂપો

ઇસિ

૧	ઇસિ	ઇસી, ઇસનો
૨	ઇસિ	ઇસા, ઇસયો
૩	ઇસિના	ઇસીહિ, ઇસીમિ
૪-૬	ઇસિનો,	ઇસીન
	ઇસિસ	
૭	ઇસિના, ઇસિમા, ઇસિમ્હા	ઇસીઈ, ઇસીમિ
૮	ઇસિસિ, ઇસિમિ	ઇસિમુ, ઇસિમુ
સ૦	ઇસિ !, ઇસે !	ઇસી !, ઇસયો !

પ્રાવૃત્તના 'જો' પ્રત્યયની પેઠ પાલિમા પણ પ્રથમાના અને દ્વિતીયાના વતુવચનમા 'નો' પ્રત્યય વપરાયેલો છે " સાગમતિનો, સમ્મદિદ્ધિનો, મિચ્છાદિદ્ધિનો, વાનિરુદ્ધિનો, અધિપતિનો, જાનિપતિનો " વગેરે

પાલિમા અગિ (અગિ), મુનિ, આદિ, ગિરિ, રસિ (રન્મિ) સગ (સાગિ) અને ગામનિ (ગામની) શબ્દોના રૂપોમા નિદેશતા છે તે આ પ્રમાણે

ત૦—	ળા	+
ચ૦ છ૦—	ળો, +	+
પ૦—	ળો +	+
સ૦—	+	+
સ૦—	*	અડ, અઓ, ણો ' ૦

પ્રાકૃત પ્રત્યયોને લગતા નિયમો

૧ જ્યાં જ્યાં ૦ છે ત્યાં મૂળ અગને, એટલે દીર્ઘ કરીને વાપરવાનું છે

૨ જ્યાં જ્યાં + છે ત્યાં અક્ષરાત નામને લાગતા 'પ્રત્યયો' પણ સમજવાના છે માત્ર પંચમીનો એક 'હિ' પ્રત્યય લેવાનો નથી

૩ જ્યાં * છે ત્યાં (સંયોધનના એકવચનમા) મૂળ અગને એટલે વિકલ્પે દીર્ઘ કરવાનો છે

૪ પંચમીના સ્વરાદિ, સંકારાદિ અને દ્વિતીયાદિ પ્રત્યયો પર રહેતા અત્ય 'ઈ' અને 'ઉ' નો દીર્ઘ થાય છે,

૫ તૃતીયા, પછી અને સપ્તમીના બહુવચનના પ્રત્યયો પર રહેતા અત્ય 'ઈ' અને 'ઉ' નો દીર્ઘ થાય છે

૬ ઉક્ષારાત નામોને પ્રથમાના બહુવચનમા એફ 'અવો' પ્રત્યય પણ વધારે લાગે છે—માણુ + અવો=માણવો (સ૦ માનવ)

---

૧ જુઓ પૃ. ૧૨૦ 'પ્રાકૃત પ્રત્યયોને લગતા નિયમો' ના મથાળા નીચે (પૃ. ૧૦૬ મા) જાગેલું કાચ અર્ધિ-દ્વિતીયા અને ઉક્ષારાતમા—થતુ નથી

૫૦—(શૌર્ય૦ ઇસિદો, ઇસિદુ)
 (માગ૦ ઇશિદો, ઇશિદુ)
 (પૈશા૦ ઇસિતો, ઇસિતુ)

સ૦ 'ઇસિસિ, ઇસિમ્મિ   ઇસીસુ, ઇસીસુ
 સ૦ હે ઇસિ ! હે ઇસી !   હે ઇસડ ! હે ઇસઓ ! હે
    ઇસિણો ! હે ઇસી !

ત૦ ૫૦—સગ્ગિના (૫૦—સગ્ગારા, સગ્ગારસ્મા) સગ્ગેદિ,
    સગ્ગેભિ, સગ્ગારેદિ, સગ્ગારેભિ
 વ૦ ડ૦—સગ્ગિસ્ત   સગ્ગીન, સગ્ગારા
    સગ્ગિનો
 સ૦—સગ્ગે   સગ્ગસુ, સગ્ગારેસુ
 સ૦—સગ્ગ !, સગ્ગે !,   સગ્ગાયો !
    સગ્ગા !, સગ્ગિ !   સગ્ગાનો !,
    સગ્ગી !   સગ્ગિનો !

ગામની

૫૦ ગામની   ગામની, ગામનીના
 ૪૦ ગામનીન, ગામની   ”   ”
 ૫૦—ગામનીના
 સ૦—   ગામનીસુ
 સ૦— ગામની !   ગામની !, ગામનિનો !

ગામીના 'દ્વિતિ' પ્રમાણે

દ્વિતિયા રૂપો માટે જુઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૮૭-૯૧ અને તે ઉપરના ટિપ્પણો

૧ જુઓ પૃ૦ ૧૨૭, સત્તમીના 'તિ' પ્રત્યયન લગતુ લક્ષણ—
 “ તિસલાદ સત્તિયાણીદ કુચ્છિસિ ગઠ્ઠમે ” આચાર્યના સુત્ર, ગ્રામી
 ચૂલ્લિકા—મહાવીરનો અધિકાર

- [ता० च० इसये, इसिणो, इसिम्स इसीण, इमणि]
 न० 'उ०- (माग० इशिह) (मा० इशिहँ)
 प० इसिणो, इसित्तो, इसीओ, इसिजो, इसीओ, इसीउ,
 इसीउ, इसीहितो इसीहिन्तो, इसीमुतो
-

अग्नि

एकव०

बहुव०

प०-अग्निनि, गिनि

अग्नियो (बधाराना रूपो)

स०-अग्निनि

”

स०-अग्नि ।

मुनि

छ०-मुने (मुने)

(बधाराना रूपो)

आदि

स०-आदो (आदो)

(बधाराना रूपो)

आदु

आदि

आदिनि

गिरि

स०- गिरे

(बधाराना रूपो)

रस्ति

त०- रसेन

(बधाराना रूपो)

सखि

प०-सखा

सखायो, सखानो,

सखिनो, सखा

धी०-सखार

सखान

सखानो, सखिनो,

सखाय

सखायो, सखी

सख

‘ગામણિ (ગ્રામણી), પણિ (પ્રણી), સેણાણિ (સેનાની), પહિ (મધી) અને સુહિ (સુધી) ઘેરે શબ્દોના પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી અને વૈશાલીનાં રૂપો સમજવાના છે

‘માણુ (માનુ)

પ૦—માણૂ	માણુજો, માણવો, માણઓ, માણડ, માણૂ,
મી૦—માણુ	માણુજો, માણૂ
ત૦—માણુણા	માણૂહિ, માણૂહિં, માણૂહિં
ઘ૦ છ૦—માણૂજો, માણૂસ્સ	માણૂજ, માણૂજ

---

૭ દંદિણિ, દંદિને દંદિણિ, દંદિણિ	દંદીજી, દંદિણેસુ
ત૦ દંદિ !	દંદી ! દંદિણો !

—પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૩૨ ‘દંદી’ અને તેનું ટિપ્પણ

૧ આ છેલ્લા પાંચ શબ્દોના સંબોધનના એકચ્ચનમા તે તે શબ્દનું એકલું મૂલ્ય અગ જ ચપરાય છે હે ગામણિ ! હે પણિ ! હે સેણાણિ ! ઘેરે

૨ ઉચારાત્તમા પાલિકૂપો

માનુ

૧ માનુ	માનૂ, માનવો
૨ માનુ	” ”
૩-૫ માનુના	માનૂહિ, માનૂહિ
૫ માનુસ્મા, માનુસ્મા	
૪-૬ માનુનો, માનુસ્સ	માનૂન

રાસ નિશેષતા:

[શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશમા 'ઇન્' છેડા-વાળા 'ઇકારાત' નામોના અત્ય 'ન્' નો સંબોધનના એકવચનમા વિચલ્પે 'આ' થાય છે

હે દટિઆ ! હે દટિ !

હે સુટિઆ ! હે સુટિ (સુતિન્)

હે તત્તમિઆ ! હે તત્તમિ !

હે કન્નુડિઆ ! હે કન્નુડિ ! (કન્નુકિન્)

હે મળમિઆ ! હે મળમિ ! (મળમિન્)]

૫ પ્રમાણે અગ્નિ (અગ્નિ), મુણિ (મુનિ), બોહિ (બોધિ), સાધિ, રાસિ (રાશિ), ગિરિ, રવિ, કડ્ડ (કવિ) કવિ, (કપિ કવિ), જરિ, તિમિ, સમાદિ (સમાધિ), નિહિ (નિધિ), વિહિ (વિધિ), ટાહિ (ટાહિન્), કરિ (કરિન્), તત્તમિ (તત્તમિન્),

૧ પ્રાકૃતમા અને પાલિમા 'દટિ' વગેરે 'ઇન્' છેડાવાળા શબ્દોના રૂપો સાધારણ ઇકારાત શબ્દની પેઠે થાય છે તો પણ પાલિમા ૫ 'ઇન્' છેડાવાળા શબ્દોના કેટલાક વધારાના રૂપો સાધારણ ઇકારાત કરતા જુદા પડે છે અને તે વધા આ પ્રમાણે છે (જે રૂપો જુદા પડે તેને વધારે મોટા અપરોમા મૂકેલા છે)

૧ દંટી

દટ્ટી, દંટિયો, દંટિનો.

૨ દટ્ટિય, દટ્ટિન, દટ્ટિ

દટ્ટી, દંટિયે, દંટિને, દટ્ટિનો

૩ દટ્ટિના

દટ્ટીદિ, દટ્ટીભ

૪ દટ્ટિનો, દટ્ટિસ્સ

દટ્ટીન

૫ દટ્ટિના, દટ્ટિમ્મા,

દટ્ટાદિ, દટ્ટીભ

દટ્ટિસ્મા

૬ દટ્ટિનો, દટ્ટિસ્સ

દટ્ટીન

સ૦—માણસિ, માણમ્મિ

માણૂમુ, માણૂસુ

મ૦—માણુ ! માણૂ !

માણુજો ! માણવો ! માણઓ !

માણડ ! માણૂ !

૧ પ્રમાણે જડ (ચટુ) ધમ્મણ્ણુ (ધર્મજ્ઞ), સત્ત્વણ્ણુ (સર્વજ્ઞ),
 દદ્ધવણ્ણુ (દૈવજ્ઞ), ગુરુ, ગડ (ગો), સાહુ (સાધુ), બન્ધુ, વપુ
 (વપુષ્), મેરુ, કારુ, ઘણુ (ઘનુષ્), સિંધુ, કેડ (કેટુ), વિજ્ઞુ
 (વિદ્યુત), રાહુ, સતુ (શક્તુ), ડચ્છુ (દૃષ્ટુ) પવાસુ (પ્રવાસિન્),
 વેલુ (વેણુ), સેડ (સેટુ), મચ્છુ (મૃત્યુ), 'ત્વલપુ (ત્વલપૂ),
 ગોત્તમ્મુ (ગોત્રમૂ), સરમ્મુ (શરમૂ), અભિમ્મુ (અભિમૂ), અને સયમ્મુ
 (સ્વયમૂ) વગેરે શબ્દોના પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીના
 રૂપો સમજવાના છે

૫ અભિમુના

સ૦

અભિમૂ ! અભિમૂયો !

ગાકીના 'માનુ' પ્રમાણે

સદ્દમૂ, સદ્ધવજ્ઞુ

(યધારાના)

૧-૨-સ૦ રુદ્રવચન

સદ્દમૂનો

૧-૨-સ૦ „

સદ્ધવજ્ઞુ, સદ્ધવજ્ઞુયો

-પાલિપ્ર૦ પ્ર૦ ૧૨-૧૩

ગાકીનાં 'અભિમૂ' પ્રમાણે

૧ આ છેલ્લા પાંચ શબ્દોના સ્વોધનના ઇવચનમા તે તે
 શબ્દનુ એકદુ મુઠ અગ જ વપરાય છે, જે મ્વલપુ ! હે ગોત્તમુ ! હે
 સરમ્મુ ! વગેરે,

[તા૦ ૪૦—માણવે માણુણો, માણુસ્સ]

(માગ૦ માણુહ)

(માગ૦ માણુહે)

૫૦—માણુણો, માણુત્તો, માણુઓ,
માણુડ, માણુહિતોમાણુત્તો, માણુઓ,
માણુડ, માણુહિતો
માણુસુતો

(શોર૦ માણુટો, માણુટ્ટુ)

(માગ૦ માણુટો, માણુટ)

(પૈશા૦ માણુતો, માણુસુ)

૭ માણુમ્મિ, માણુમ્મિ

માણુસુ

૪૦ માણુ !

માણુ ! માણવે ! માણવો

પ્રાકૃતના ' જો ' પ્રત્યયની પેઠે પાલિમાં પણ પ્રથમાના અને
દ્વિતીયાના સ્તુત્વચનમાં ' નો ' પ્રત્યય વપરાયેલો છે " હેતુનો, જન્તુનો,
ગદનો " ધમેરે

પાલિમાં હેતુ, જન્તુ, અભિમ્મ, સદ્ધમ્મ, સન્નન્નુ ગદ્ધોના રૂપોમાં
રિપેયતા છે તે બા પ્રમાણે -

હેતુ, જન્તુ

સ્તુત્વચન

૧ હેતુયો, જન્તુયો

(વધારાના રૂપો)

૨ " "

અભિમ્મચન

૭ હેતો ૪૦ (હેતૌ)

(વધારાના રૂપો)

અભિમ્મ (વધારાના રૂપો)

૧ અભિમ્મ

અભિમ્મ, અભિમ્મવો

૨ અભિમ્મ

" "

સ૦—માણુસિ, માણુમ્મિ

માણૂમુ, માણૂસુ

સ૦—માણુ ! માણુ !

માણુળો ! માણવો ! માણઓ !

માણડ ! માણૂ !

૫ પ્રમાણે જડ (યદુ) ધમ્મણ્ણુ (ધર્મજ્ઞ), સવ્વણ્ણુ (સર્વજ્ઞ),
 ટઠ્ઠવણ્ણુ (ટૅવજ્ઞ), ગુરુ, ગડ (ગો), સાહુ (સાધુ), બન્ધુ, વપુ
 (વપુષ્), મેર, વારુ, ધણુ (ધનુષ્), સિંધુ, વેડ (વેતુ), વિજ્ઞુ
 (વિદ્યુત), રાહુ, સરુ (શરુ), ડહુ (રુ) પવાસુ (પ્રવાસિન્),
 વેલુ (વેળુ), સેડ (સેતુ), મચ્ચુ (મૃત્યુ), 'ત્તલપુ (ત્તલપૂ),
 ગોત્તમ્મુ (ગોત્તમ), સરમ્મુ (શરમ્મુ), અમિમ્મુ (અમિમ્મુ), અને સયમ્મુ
 (મ્વયમ્મુ) વગેરે શબ્દોના પ્રાકૃત, શૌરમેની, માગધી અને પેશાવીના
 રૂપો સમજવાના છે

૫ અમિમ્મુના

સ૦

અમિમ્મુ ! અમિમ્મુવો !

ચાકીના 'માનુ' પ્રમાણે

સહમ્મુ, સઠ્ઠવઠ્ઠમ્મુ

(વધારના)

૧-૨-સ૦ ઋત્યવચન

સહમ્મુનો

૧-૨-સ૦ „

સઠ્ઠવઠ્ઠમ્મુ, સઠ્ઠવઠ્ઠમ્મુનો

—પાલ્લિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૨-૧૩

ચાકીનાં 'અમિમ્મુ' પ્રમાણે

૧ આ છેડા પાંચ શબ્દોના સ્વોધનના એકવચનમા તે તે
 નામનુ એકલ મૂળ અગ જ વધારાય છે, જે ત્તલપુ ! હે ગોત્તમ ! હે
 સરમ્મુ ! વગેરે,

'અમુ (અદસ્)

[આ શબ્દ સર્વાદિમાં છે છતાં એના રૂપો વિશેષે વર્તેને 'માણુ' ના રૂપો સાથે મળના જાણે છે માટે એને 'માણુ' ના રૂપો પછી મૂકવામા આગ્યો છે]

૧૦— અહ, અમૂ, 'અસૌ   અમુણો, અમયો, અમડ, અમઓ,
અમૂ

વી૦— અમુ   અમુણો, અમૂ

સ૦— અયમ્મિ,   અમૂમ્, મમૂમ્

દ્વઅમ્મિ,

અમુમ્મિ

નોંધ રૂપો 'માણુ' ની જેવાં

૧   અમુ (અદસ્) ના પાલિરૂપો

૧ અમુ   અમૂ, અમુયો

૨ અમુ   " "

૩ અમુના   અમૂદિ, અમૂમ્મિ

૪-૬ અનુનો   અનૂત્ત, અનૂત્તાન

અમુસ્થ (સ૦ અમુગ્થ)

૭ અમુના,   અમૂદિ, અમૂમ્મિ

અમુરમા (સ૦ અમુપ્પમાત્)

અમુદ્દા

૮ અમુદ્મિ (સ૦ અમુપ્પિન્)   અમૂમ્—

અમુદ્મિ

જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૪૭

૨ આ આપરૂપ સ૦ 'અસૌ' ઉપરથી ચલેલું છે—જૂઓ પૃ૦ ૭

નિ૦ ૧૨ ઔ=ઓ " અસો તત્તમકાધીય " સૂત્રકૃ૦ અ૦ ૧, ૩૦ ૩,

મા૦ ૮

‘ ઇસિ ’ અને ‘ માણુ ’ શબ્દના પ્રાકૃત રૂપોની સાથે જ શૌર-
સેની, માગધી અને પૈશાચીના વધારાના રૂપો જળાવેલા છે

અપભ્રંશમા ને વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે

અપભ્રંશભાષાના પ્રત્યયો

एकव०	बहुव०
પ૦— ૦	૦
બી૦— ૦	૦
ત૦— ણ, ણ, મ્	હિં
ચ૦ છ૦— ■	હુ, હ
પ૦— હે	હ
સ૦— હિ	હિં, હુ
સ૦— ■	હો, ૦.

જ્યાં જ્યાં ૦ છે ત્યાં મૂળ અગને જ અતે વિકલ્પે લીધે કરીને
વાપરવાનું છે

અપભ્રંશમાં નવા પ્રત્યયો પર રહેતા મૂળ અગને અતે વિકલ્પે
લીધે થાય છે

અપભ્રંશ-રૂપાવર્યાનો

इसि

પ૦—	इसि, इसी	इसि, इसी
બી૦—	” ”	” ”
ત૦—	इसिण, इसिण, इसीण, इसीण, इसिए, इसीए, इसिं, इसीं	इसिहिं, इसीहिं

१० छ०—इमि, इमी

इमिहु, इमीहु,

इमिह, इमीह

१०— इमिहे, इमीहे

इमिहु, इमीहु

स०— इमिहि, इमीहि

इमिहि, इमीहि,
(इमिहु, इमीहु)

१०— इमि ! इमी !

इमिहो ! इमीहो !

इमि ! इमी !

८ प्रमाणे दरेक इकारात पुलिगी शब्दना अपभ्रश रूपो समनवाना छे

भाणु.

१०— भाणु भाणू

भाणु, भाणू

बी०— " "

" "

त०— भाणुण, भणुण,

भाणूहि, भाणूहि

भाणूण, भाणूण,

भाणूण, भाणूण,

भाणू, भाणू

१० छ०—भाणु, भाणू

भाणुहु, भाणूहु,

भाणुह, भाणूह

१०— भाणुहे, भाणूहे

भाणुहु, भाणूहु

स०— भाणुहि, भाणूहि

भाणुहि, भाणूहि,

(भाणुहु, भाणूहु)

स०— भाणु ! भाणू !

भाणुहो ! भाणूहो !

भाणु ! भाणू !

९ प्रमाणे दरेक उकारात पुलिगी शब्दना अपभ्रश रूपो समनवाना छे

इकारात अने उकारात शब्दना प्राकृत रूपारयानो
(नान्यतर जाति)

‘दहि (दाघि)

૧ દહિં ઝહીણિ, ઢહીઠ્ઠિ, ઢહીઠ્ઠિ

૨ “ ” ”

સ૦—ઢહિ ! ” ! ” ! ” !

बाकी बधा तेते भाषा प्रमाणे इकारात पुलिगी ‘इसि’ नी जेवा

૧ જૂઓ બકારાત નપુસક નામોતુ પ્રચરણ અને તને લગતા
પ્રત્યયો સથા નિયમો—પૃ. ૧૩૩-૧૩૪

૦ યોદ્ધન મતે હકારાત અને ઉચારાત નપુસક નામોના પ્રથમાના
અને દ્વિતીયાના એકવચનમા આઠા ને રૂપો થાય છે

દહિ, દહિં (સ૦ દધિ, દધિં)

મહુ, મહુ (ધ૦ મધુ, મધું)

—હે૦ પ્રા૦ વ્યા૦—૮-૩-૨૫, ૫૦ ૮૫

તાદૃશ્ય અર્થમા સસૂતતા રૂપને મઢતુ ‘દહિને’ (દધને)
અને ‘મહુને’ (મધુને) રૂપ પણ ચપરાય છે

નપુસકલિંગી હકારાતના અને ઉચારાતના પાલિરૂપો
‘દાધ’

૧ ઢધિ (દધિ) ઢધી, ઢધીની

૨ દધિ ” ”

શબ્દ, હકારાત પુલિંગી ‘હિસિ’ પ્રમાણે

૩ ‘ગામની’ના પાલિરૂપો

ગામનિ ગામની, ગામનાન

ગામનિ ” ”

શેષ હકારાત પુલિંગી ‘ગામની’ પ્રમાણે

ए प्रमाणे सत्थि (सविथ), वारि, अच्छि (अक्षि), सुरि (सुरि), अइरि (अतिरि) अने गामणि (गामणी) वगेरे शब्दोना रूपो पण समजवा.

महु (मधु)

१ महु   महुणि, महुई, महुइ

२ "   "   "   "

स० महु !   "   ,   "

बाकी वधा ते ते भाषा प्रमाणे उकारात पुलिगी
' भाणु ' नी जेवा

ए प्रमाणे दारु, वत्थु (वम्थु), चित्तु (चित्तु), सुगु, वसु, अबु, असु-अस्सु (अश्रु) जउ (जत्तु), बहु अने हहु (लघु) वगेरे शब्दोना रूपो पण समजवा

१ ' मधु '

१ मधु   मधू, मधूनि

२ मधु   "   "

हेप, उकारात पुलिगी ' भातु ' प्रमाणे

' गोत्रम् ' ना पालिरूपो

गोत्रम्   गोत्रम्, गोत्रम्नि

गोत्रम्   गोत्रम्, गोत्रम्नि

શેષ, ઉકારાત પુલિગી ' ઝમિમ્ ' પ્રમાણે -

જૂઓ પાલિપ્ર० પૃ० ૧૧૩-૧૧૫ અને ઘના ટિપ્પણ

'અમુ (અદસ)

૫૦- અહ, અમુ   અમૂઝ, અમૂઝ્ઁ, અમૂણિ

વી૦- અમુ   "   "   "

માકી બધા પુલિંગો 'અમુ' ની પેટે

દહિ (અપભ્રંશ)

૧ દહિ   દહીઝ, દહિઝ

૨ "   "   "

માકી બધા 'હિતિ' ના અપભ્રંશ રૂપોની જેવા

મહુ (અપભ્રંશ)

૧ મહુ   મહૂઝ મહુઝ

૨ "   "   "

૩   માકી બધા 'માણુ' ના અપભ્રંશ રૂપોની જેવા

'ઋકારાત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાલ્પાનો (નરજાતિ)

ઋકારાત નામોની બે જાત છે-કેટલાક ઋકારાત ના વિશેષ્યરૂપે વપરાય છે અને કેટલાક ઋકારાત નામ વિશેષણરૂપે વપરાય છે

૧ 'અમુ' ના પાલિરૂપો

૧ અમુ   અમૂ

૨ "   "

ધોષ પુલિંગી 'અમુ' પેટે-જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૪૮

૨ જૂઓ પૃ૦ ૧૬૬

૩ જૂઓ પૃ૦ ૧૨૩ તામના પ્રકારો

વિશેષ્યરૂપ—નામાયર (નામાતૃ), પિયર (પિતૃ), માયર (માતૃ) વગેરે ।

વિશેષણરૂપ—જ્ઞાર (જ્ઞૃ), દાયાર (દાતૃ), મતાર (મૃતૃ) વગેરે ।

[આ બેઝને હીંચે એક જાનના ધળ ણ ચો નામોના રૂપોના વિશેષ જાન છે]

ઋકારાત (વિશેષ્યવાચક)

- ૧ પ્રથમાનુ અને દ્વિતીયાનુ ઇચ્છન ચાદ કરતા બધી વિભક્તિઓમા વિશેષ્યવાચક ઋકારાત નામના અત્ય 'ઋ' નો વિકરપે '૨' થાય છે
- ૨ પ્રથમાથી રૂઢને બધી વિભક્તિઓમા વિશેષ્યવાચક ઋકારાત નામના અત્ય 'ઋ' નો 'અર' થાય છે
- ૩ પ્રથમાના એકવચનમા વિશેષ્યમા (ઋકારાત નામનુ) ઋકારાત રૂપ ધગ વિકરપે વચરાય છે
- ૪ સપોધનના ઇચ્છનમા વિશેષ્યવાચક ઋકારાત નામના અત્ય ઋ નો 'અ' અને 'અર' વિકરપે થાય છે

[સૂચના—ઉપર જણાયા પ્રમાણે પ્રથમાથી રૂઢને બધી વિભક્તિઓમા ઋકારાત નામ અકારાત અને ઈકારાત યને છે માટે તેના રૂપાન્યાનોની પ્રક્રિયા, 'ગિણ' અને 'માણુ' ના રૂપાન્યાનોની પ્રક્રિયા જેવી સમજવાની છે અર્હાં તો માત્ર સરલતા માટે તેના રૂપાન્યાનો આપીએ છીએ]

'पिउ, पिअर (पितृ)

- पिआ, पिअरो (मा० पिअरे)	पिअरा, पिउणो, पिअवो, पिअओ, पिअउ, पिऊ
- पिअर	पिअरे, पिअरा, पिउणो, पिऊ
- पिअरेण, पिअरेण, पिउणा	पिअरेहि, पिअरेहि, पिअरेहिँ, पिउहि, पिऊहि, पिऊहिँ
उ०-पिअरस्स (मा० पिअलाह)	पिअराण, पिअराण, (मा० पिअलाहँ)
पिउणो, पिउस्स	पिउण, पिउण
- पिउणो, पिउचो, पिऊओ, पिऊउ, पिऊहितो,	पिउचो, पिऊओ, पिऊउ, पिऊहिँतो, पिऊसुतो

१ ऋकारातना पालिरूपो

पितृ

१ पिता	पितरो (भिता)
२ पितर	पितरो, पितरे
३ पितरा (पित्या, पेत्या) पितुना	पितरेहि, पितरेभि पितृहि, पितृभि
४-६ पितु, पितुनो, पितुस्स	पितरान, पितान पितून, पितून
७ पितरा (पित्या, पेत्या) पितुना	पितरेहि, पितरेभि पितृहि, पितृभि
७ पितरि	पितरेसु, पितुसु, पितुसु

स०-हे पित ! पिता !

પિઅરત્તો, પિઅરાઓ,	પિઅરત્તો, પિઅરાઓ,
પિઅરાડ,	પિઅરાડ,
પિઅરાહિ,	પિઅરાહિ, પિઅરેહિ,
પિઅરાહિંતો,	પિઅરાહિંતો, પિઅરેહિંતો,
પિઅરા	પિઅરામુતો, પિઅરેમુતો

(શૌ૦ પિઅરાદો, પિઅરાદુ)

(યા૦ પિઅલાદો, પિઅલાદુ)

(પૈ૦ પિઅરાતો, પિઅરાતુ)

સ૦— પિઅરે,   પિઅરેસુ, પિઅરેસુ,
 પિઅરસિ, પિઅરમ્મિ,   પિઝસુ, પિઝસુ
 પિઝાસિ પિઝમ્મિ,

સ૦— હે પિઅ ! પિઅર ! પિઅરો !   પિઅરા ! પિઝળો ! પિઅવો,
 પિઅરા ! પિઅર !   પિઅઓ, પિઅડ, પિઝ !

ए रीते जामायर, जामाड (जामातृ), भायर, भाड, (भ्रातृ)
 वगेरे शब्दोंना रूपो समजवाना छे

ઋજારાત (વિશેષણવાચક)

૧. પ્રથમાન્તુ અને દ્વિતીયાન્તુ એકવચન ચાટ કરતા બધી વિભક્તિઓમા વિશેષણવાચક ઋજારાત નામના અત્ય 'ઋ'નો વિકલ્પે ' ડ ' થાય છે
૨. પ્રથમાર્થી લડને બધી વિભક્તિઓમા ઋજારાત નામના અત્ય ' ઋ 'નો ' આર ' થાય છે
૩. પ્રથમાના એકવચનમા વિશેષણવાચક ઋજારાત નામનુ આધારાત રૂપ ધણ વિસ્તરે બને છે
૪. સમોષનના એકવચનમા વિશેષણવાચક ઋજારાત નામના અત્ય ' ઋ ' નો વિકલ્પે ' અ ' થાય છે

'दातु, दातार (दातु)

६०- दाया, दायारो (मा० दायाले)	दाया, दाया, दाया दाया, दाया, दाया
६१०- दाया	दाया, दाया, दाया, दाया
७०- दायाणे, दायाणे. दाया	दायाहे, दायाहे दायाहे दायाहे दायाहे, दायाहे.
७०, ८०-दायारम्भ (मा० दायारम्भ) दायाणो, दायाम्भ	दायारम्भ, दायारम्भ, (मा० दायारम्भ) दाया, दाया
७०- दायारो दायाराभो. दायाराउ दायाराहि, दायाराहितो दायारा,	दायारो, दायाराभो, दायाराउ दायाराहि, दायाराहे, दायाराहितो दायाराहे. दायाराभुतो, दायाराभुते

१ ऋकारात् विशेषणना पालिरूपो

दातु

१ दाता	दातारो
२ दातार	दातारो, दातारो
३ दातार, दातुना	दातारो, दातारो
४-६ दातु, दातुनो, दातुस्स	दातु, दातु, दातु
५ दातार	दातारो, दातारो
७ दातारि	दातारो, दातारो
८० हे दात । दाता ।	दातारो

ગડનો ગડો, ગડનો,
 ઢાડનો, ગડડ, ગડમાં, ગડડ,
 ઢાડરો ગડડરો, ગડડુનો

(ગૌં દાયારાને, ગદારા)

(માં ગદાગમ, ગદાગમ)

(પેં તાયાગનો, તાયાગતુ)

મ૦— ગયોર, ડયાગમિ, ડાયરમિ, ગયોરમુ, ગયોરમુ,
 ગડમિ ગડમિ ઢાડમુ, ગડમુ

મ૦— હે ગય ' , ડયાર ' , ડયારા, ઢાડનો, ગયોર,
 ગયારા ' , ગયારા ' ઢાડનો, ઢાડડ, ઢાડ

૪ રીતે રયાર, રયુ, (યર્જ), યતાર, યતુ (યર્જ) યોર
 શબ્દોનો રૂપો સમાધાન છે

ઋરાસતના પ્રાકૃત રૂપાગ્યાનેની માથે જ (તેના) શોરસેની,
 માગધી અને પેશાવીના વળ વિશેષતાગાઢા રૂપાગ્યાનો આવતા છે

ઋરાસતના અપભ્રંશરૂપાગ્યાનો આ પ્રમાણે છે

જાગલ કયા પ્રમાણે જરૂર ઋરાસત અત, અરાસત અને
 ડરાસત વયા પડી જ પ્રાકૃતમા વાપરી શકાય છે તો ૪—મૂઢ ઋરા
 રાતના—ઋરાસત અગના અપભ્રંશરૂપા ' ધીર નો અપભ્રંશરૂપો જેવા
 કારણ છે અને ૪ ડરાસત અગના, ' માણુ ' ના અપભ્રંશરૂપો
 જેવા સમાજમા છે કદાચ રોડે મૂઢ ઋરાસત અગ પ્રાકૃતમાં
 આવતા ડરાસત થતુ હોય તો તેના અપભ્રંશરૂપો ' ડમિ ' ના અપ-
 ભ્રંશરૂપો જેવા ઝળી તેમાં

ઉદાહરણ તરીકે એક 'પિતૃ' શબ્દના નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે આઠ અગો સંભવી શકે છે -

પિઅ, પિદ; પિડ, પિદિ, પિડ, પિદુ, પિઅર, પિદર.

એ આઠમાના 'પિઅ' અને 'પિદ' તથા 'પિઅર' અને 'પિદર' ના અપભ્રંશરૂપો 'વીર'ના અપભ્રંશ રૂપો જેના જાણવા 'પિડ' 'પિદિ'ના અપભ્રંશરૂપો 'હસિ'ના અપભ્રંશરૂપો જેવા સમજવા અને 'પિડ'ને 'પિદુ'ના અપભ્રંશરૂપો 'માણુ'ના અપભ્રંશરૂપો જેવા કરી લેવા

(કોઈ પણ 'ઋ'નારાત શબ્દનાં અપભ્રંશઅગો કરતી ધસતે તેના પ્રાકૃત અગો તરફ ઓ પ્રયોગો તરફ લક્ષ્ય રાખવું)

૧ કેટલાક નઠવારાત શબ્દોના અપભ્રંશ અગોને અહીં આપીએ છીએ -

કર્તૃ=	કચ્, કત્તિ, કચુ કટ્ટ, કટ્ટિ, કટ્ટુ
નેતૃ=	નેઅ, નેદ, નેઠ નેદ, નેદિ, નેદુ
પોતૃ=	પોદ, પોદુ પોઅ, પોઠ
મતૃ=	મત્ત, મત્તિ, મત્તુ મટ્ટ, મટ્ટિ, મટ્ટુ
માતૃ=	માય, માદ, માઠ માદ, માદિ, માટ
હોતૃ=	હોદ, હોદુ હોઅ, હોઠ

દાડખો, ઝાડખો,   દાડખો, '
 દાડખો, ઝાડખો,   ઝાડખો, દાડખો,
 ઝાડખો   ઝાડખો, ઝાડખો

(શી૦ તાયારાદા, ટાયાગા)

(મા૦ તાયાગા, ટાયાગા)

(પૈ૦ તાયાગા, તાયાગા)

મ૦— ટાયાગા, ટાયાગા, ટાયાગા, ટાયાગા, ટાયાગા,
 ટાયાગા ટાયાગા   ટાયાગા, ટાયાગા

સ૦— હે ટાયાગા, ટાયાગા,   ટાયાગા, ટાયાગા, ટાયાગા,
 ટાયાગા, ટાયાગા   ટાયાગા, ટાયાગા, ટાયાગા

૩ રીતે રચાઈ, વધુ, (વધુ), મધ્ય, મધ્ય (મધ્ય) વગેરે
 શબ્દોના રૂપો સમગ્રવાના છે

—

ઠાકારાતના પ્રાગ્ન રૂપાન્યાનોની સામે જ (તેના) ઠાકારાતની,
 માગધી અને પૈશાચીના પણ વિશેષતાવાળો રૂપાન્યાનો આવે છે

—

ઠાકારાતના અપભ્રંશરૂપાન્યાનો આ પ્રમાણે છે

જાગડ કયા પ્રમાણે જોઈ ઠાકારાત અથવા ઠાકારાત અને
 ઠાકારાત વચ્ચેની પ્રાકૃતમા વાપરી શકાય છે તો જ—મૂળ ઠાકારાતના—ઠાકારાત અગના અપભ્રંશરૂપો ' ઠાકારાત ના અપભ્રંશરૂપો જેવા
 વચ્ચેના છે અને જ ઠાકારાત અગના, ' માણુ 'ના અપભ્રંશરૂપો
 જેવા સમગ્રવાના છે. કયાં કેઈ મૂળ ઠાકારાત અથવા પ્રાકૃતમા
 આવતા ઠાકારાત મધ્ય હોય તો તેનાં અપભ્રંશરૂપો ' ઠાકારાત ' ના અપ-

ઉદાહરણ તરીકે એક 'પિતૃ' શબ્દના નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે
આઠ અગો સમવી શકે છે -

પિઅ, પિદ; પિડ, પિદિ, પિઝ, પિદુ, પિઅર, પિદર.

એ આઠમાના 'પિઅ' અને 'પિદ' તથા 'પિઅર' અને
'પિદર' ના અપભ્રંશરૂપો 'વીર'ના અપભ્રંશ રૂપો જેવા જાણવા
'પિડ' 'પિદિ'ના અપભ્રંશરૂપો 'ઈસિ'ના અપભ્રંશરૂપો જેવા
સમજવા અને 'પિઝ'ને 'પિદુ' ના અપભ્રંશરૂપો 'માણુ' ના
અપભ્રંશરૂપો જેવા કરી લેવા

(કોઈ પણ 'ઋત્વ'ના શબ્દોના અપભ્રંશઅગો કરતી વખતે
તેના પ્રાકૃત અગો તરફ અને પ્રયોગો તરફ લક્ષ્ય રાખવું)

૧ કેટલાક ઋત્વના શબ્દોના અપભ્રંશ અગોને અહીં
આપીએ છીએ -

કતૃ=	ક્ત, કત્તિ, કતુ
	કટ્ર, કટ્ટિ, કટ્ટુ
નેતૃ=	નેઅ, નેઈ, નેઝ
	નેદ, નેદિ, નેદુ
પોતૃ=	પોદ, પોડુ
	પોઅ, પોઝ
મતૃ=	મત્ત, મત્તિ, મતુ
	મટ્ર, મટ્ટિ, મટ્ટુ
માતૃ=	માય, માઈ, માઝ
	માદ, માદિ, માડુ
હોતૃ=	હોદ, હોડુ
	હોઝ, હોઝ

ઋકારાત્ત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાર્થાનો (નાન્યતરજાતિ)
 સુપિઅર, સુપિવ (સુપિતૃ)

- ૫૦- સુપિઅર   સુપિઅરાઈ, સુપિઅરાઈં, સુપિઅરાણિ,
                                  સુપિઝડ, સુપિઝડે, સુપિઝાણિ
- ૬૦- સુપિઅર   સુપિઅરાઈ, સુપિઅરાઈં, સુપિઅરાણિ,
                                  સુપિઝડ, સુપિઝડે, સુપિઝાણિ
- ૭૦- સુપિઅર ! સુપિઅર !   સુપિઅરાઈ, સુપિઅરાઈં, સુપિઅરાણિ,
                                  સુપિઅર !   સુપિઝડ, સુપિઝડે, સુપિઝાણિ

એપ રૂપો, તે તે ભાષા પ્રમાણે પુલિંગી પિઝ, પિઅર (પિતૃ) ની
 જેવા છે

દાચાર, ઢાઢ (ઢાતૃ)

- ૫૦- દાચાર   દાચારાઈ, દાચારાઈં, દાચારાણિ,
                                  ઢાઢડ, ઢાઢડે, ઢાઢાણિ
- ૬૦- દાચાર   ઢાચારાઈ, ઢાચારાઈં, ઢાચારાણિ,
                                  ઢાઢડ, ઢાઢડે, ઢાઢાણિ
- ૭૦- હે દાચ !   દાચારાઈ, દાચારાઈં, દાચારાણિ,
                                  હે દાચાર !   ઢાઢડ, ઢાઢડે, ઢાઢાણિ

એપ રૂપો, તે તે ભાષા પ્રમાણે પુલિંગી દાચાર, ઢાઢ (ઢાતૃ) ની
 જેવા છે

તપુસકલિંગી ઋકારાત્તના અપભ્રંશરૂપો ‘કુહ’, ‘દાહિ’,
 અને ‘મહુ’ ના અપભ્રંશરૂપો જેવા જાણનાના છે (જૂઓ પુલિંગી
 ઋકારાત્તના અપભ્રંશરૂપો વિષેનું લખાણ)

एकारात અને 'ओ'कारातना प्राकृत रूपारथानो

एकारात અને ओ'कारાન નામોના રૂપારથાનો પ્રાકૃતમા ઉપલબ્ધ થતા નથી, તો પણ એ શબ્દોને છેદે 'અ' (સ્વાર્થિક-ક) લગાડ તેના રૂપારથાનો બનાવાય છે અને તે તે માપા પ્રમાણે તે બધા રૂપારથાનો પુર્લિંગમા અકારાત્ત (જિણ ') ની જેવા છે, નપુમ્સકમા અકારાત્ત (' કુત્ર ') ની જેવા છે અને સ્ત્રીલિંગમા સ્ત્રીલિંગની પ્રાકૃત્ય પ્રમાણે બને છે

૧ પ્રાકૃતમા 'ગો' શબ્દના 'ગોણ' 'ગાઅ' 'ગડ' ઇત્યાદિ પ્રણ વગેરે રૂપો બને છે (જુઓ પૃ. ૧૨૦ પ. ૧ તથા પૃ. ૬૧ ઓ=અડ, આઅ) અને રૂપારથાનને પ્રસંગે પણ એ પ્રણ અગો વપરાય છે તેમ પાલિમા 'ગો' શબ્દના 'ગોણ' (ગોન) 'ગુ' અને 'ગવય' શ્વા અગો બને છે (જુઓ પાલિપ્ર. પૃ. ૧૮ અ. ૩૭ અને તેનું ટિપ્પણ) અને રૂપારથાનને પ્રસંગે વપરાય છે પ્રાકૃતમા રૂપારથાનને પ્રસંગે મૂળ 'ગો' અગ નથી વપરાતું આર્યપ્રાકૃતમા મૂળ 'ગો' અગ અને તે દ્વારા થયેલા રૂપો પણ (જુઓ પૃ. ૧૩૬ 'કમ્મ'ના આર્યરૂપો માટેનું ટિપ્પણ) મળી આવે છે તેમ પાલિમા એ મૂળ 'ગો' અગના પણ રૂપો—જે રૂપો આર્યપ્રાકૃતમા વપરાયેલા છે—છે અને તે આ પ્રમાણે

ગો

૧ ગો	ગાવો, ગયો
૨ ગાવ	ગાવો,
ગવ	ગવો
ગાડ	
ગડ	
૩ ગાવેન	ગોદિ, ગોધિ
ગવેન	
ગના	

जेमके-स० मुरै-प्रा० सुरेअ' । स० म्मै-प्रा० गिसोअ ।
इत्यादि ।

गुरेअ

मुरेओ	मुरेआ ।
मुरेअ,	मुरेए, मुरेआ ।
मुरेएण, मुरेएण	मुरेएहि, मुरेएहि, मुरेएहि ।

शेष रूपो, ते ते भाषा प्रमाणे 'वीर' नीं समान छे

४-६ गायस्त	गोन, गुभं,
गयस्त	गय
७ गापा, गायस्मा,	गोहि, गोभि
गायस्मा	
गया, गयस्मा, गयदा	गयेहि, गयेभि
७ गाये गावस्मि, गायस्मि	गायेमु
गये, गयस्मि, गयस्मि	गयेमु
	गोमु
८-गो !	गायो, गयो-

जूओ पाल्त्रि० पृ० १७-१८

आपप्राप्तनु उदाहरण—“अरुं होद गय परोइए”-

सु० प्र० भु० अ० ७, उ० ३ गा० ५

“गो-महिस्-गयत्यल्पभूया”-

भगव० शत० २, उ० ५ तुगियातौ

अधिकार (पृ० २७७ रा० जि०)

जीनाराव 'गौ' शब्दनु प्राप्त अग 'गाय' धने छे (जूओ पृ०
६७ औ=गाय) “एग मह नाय सयासय रुछा गा (गा) ना तेहि” =
भगव० गी० १, उ० २ (प्रज्ञोत्तर-२२७ पृ० १७ रा० जि०)

२ जूओ पदभाषाव० पृ० ९६

ગિલોઅ

ગિલોઓ

ગિલોઆ ।

ગિલોઅ

ગિલોે, ગિલોઆ ।

ગિલોેણ, ગિલોેણ,

ગિલોેહિ, ગિલોેહિં

ગિલોેહિં ।

શેષ રૂપો, તે તે ભાષા પ્રમાણે ‘ વીર ’ ની સમાન છે

- ૨ કેટલેક ઠેકાણે ઇકારાત અને ઓઠારાત નામોનુ પ્રાકૃતરૂપ, સસ્કૃતના સિદ્ધરૂપ ઉપરથી પળ બનાવવામા આવે છે મુરાહિ (સ૦ મુરાભિ) મુરાસુ (સ૦ મુરાસુ)
ઇત્યાદિ

વ્યજનાત શબ્દો

પ્રાકૃતમા રૂપાભ્યાસને પ્રસંગે કોઈ શબ્દ વ્યજનાત સમ્પ્રી શક્તો નથી,’ એથી એના તે તે ભાષાના વધા રૂપો પૂર્વોક્ત સ્વરાત શબ્દની પેઠે સમજવાના છે ફક્ત ‘ અત્ ’ અને ‘ અન્ ’ છેઢાવાઢા નામોના રૂપોમા વિશેષતા છે અને ઇ આ પ્રમાણે ઢે

૧ જૂઢો પ્રસ્થરણ ૩—અત્-વ્યજનલોપ પદ્ધતિપાચ્ચત્રિકાને મતે છેઢે ઢાતુવાઢા વ્યજનાત નામોના છેવટના વ્યજનમા ‘ અ ’ ઉમેરાય છે અને ંજા વ્યજનાત નામોને છેઢે સ્વાર્થિવ ‘ અ ’ (ક) પ્રત્યય ઉમેરાય છે એથી ઇ વધા નામોના રૂપો અકારાત નામની લેગ થાય છે (પૃ૦ ૧૧૬ “ હ્લોઽષ્ ”) ઢાતુ-ગોઢુઢ્ + અ = ગોઢુઢ્ અઢાતુ-મુગિર્ + અ = મુગિર્ મુઢિવ્ + અ = મુઢુઅ (મુઢ્)

‘અત્’ છેડાવાળા નામો (નરનાતિ)

જે નામો ‘મત્તયાય’ ‘અત્’ છેડાવાળા છે કે વર્તમાનકૃદત્ત તરાર્કે વા મવિપ્યત્કૃદત્ત તરીકે ‘અન્’ છેડાવાળા છે તે નામોના અત્ય ‘અન્’ નો પ્રાકૃતમા ‘અત્’ થાય છે, તેથી એના વચ્ચા રૂપો તે તે માપા પ્રમાણે અકારાન ‘ધીર’ ની જેવા બને છે

પક્ષ આપ્રપ્રાકૃતમા એવાં કેટલાંક નામોના રૂપો સમ્પ્રકૃતના સિદ્ધરૂપો ઉપરથી પણ બનાવવામા આવેલા છે

મગવત્ =	મગવનો
મગવતા =	મગવયા
મગવત્ =	મગવઓ કૃત્યાદિ

‘શૌરસેની

શૌરસેનીમાં કૃતવત્, મવત્, મગવત્ અને સપાદિતવત્ શબ્દના અત્ય વ્યયનનો માત્ર પ્રથમાના એકવચનમા અનુસ્વાર થાય છે:

કચવ	(કૃતવાન્)
મવ	(મવાન્)
મગવ	(મગવાન્)

૧ આ ‘અત્’ ઉપરાત મત્તર્થીય ત્રીજા પણ અનેક આદેશો થાય છે તે માટે જૂઓ તદ્વિતપ્રકરણમા ‘મનુ ના આદેશો

૦ “ ઘેરા મગવતો ” “ મગવયા મહાવીરે ” “ મગવઓ મહા ધીરસ્થ ”—(મગવ૦ રાય૦ પૃ૦ ૨૩૯-૨૪૧-૨૪૬)

૨ શૌરસેનીને લગતી અપવાદ વિનાની ચાંધી પ્રાંતિયા માગધી, પેાગધી અને અપધ્રામા પણ સમજી લેવી

૪ આ રૂપ આપ્રપ્રાકૃતમા પ્રથમાના અને ક્રિતીયામા પણ વપરાય છે “ મગવ મહાવીરે ” “ મગવ ગોયમ ”—(મગવ૦ રાય૦ પૃ૦ ૨૩૨)

सपादिअव
सपादिदब

(सपादितवान्)

रूपारयानो

'भगवत (भगवन्)

भयवत

- १ भगवतो भगवता,
(शौ० मा० पै० भगव)
(मा० भगवते)

- २ भगवत् भगवते, भगवता

अत् ' छेडायाळा नामना पालिरूपो

१ भगवत्

- १ भगवा भगवतो, भगवता
२ भगवत् भगवते
३ भगवता भगवतेहि, भगवतेभि
भगवतेन
४-६ भगवतो भगवत्, भगवत्तान
भगवत्तस्स
७ भगवता, भगवता भगवतेहि, भगवतेभि
भगवत्तस्मा, भगवत्तम्हा
७ भगवति, भगवते भगवतेषु
भगवत्तस्मि, भगवत्तस्मि
८० भगवत्, भगवत् भगवत्तो
भगवा (भगवत्) भगवत्ता

[जुओ पृ० १८२ 'भगवत्' ना व्यापस्वरूपो]

—जुओ पालिप्र० पृ० ११६-११७-११८ अने एना टिप्पण,

૧ ભગવતેણ, ભગવતેણ   ભગવતેહિ, મગવતેહિ,
મગવતેહિ^૫ .

સ૦— ભગવત !,   મગવતા
      ભગવતા !, ભગવતો !

(સૌં માં પૈં ભગવ, મગવ !)

૬ પ્રમાણે વધા, તે તે માપા પ્રમાણે ' વીર ' ની પ્રમાણે

^૧ભવત (મવતુ)

૧ મવતો   મવતે
(સૌં માં પૈં મવ)
(માં મરતે)

૨ મવત   મવતે, મવતા

૩ મવતેણ, મવતેણ   મવતેહિ, મવતેહિ^૫
મવતેહિ^૫

સ૦ મવત,   મવતા !
      મવતા, મવતો

૧ પાલિમા ' મવત ' શબ્દના વિશેષ રૂપો જા પ્રમાણે છે

૧ મવતો, મોતો, મવતા (ચતુર્વચન)

૨ મવતા, મોતા, મવતેન (દ્વિવચન)

૪-૬ મવતો, મોનો, મવતસ્સ ("   )

સ૦—મો !, મતે !, મોત ! ("   )

" મવતો, માતો, મવતા, મોતા (ચતુર્વચન)

' સત ' શબ્દનું પાલિમા (સ૦ ' સંદ્ર ' ઉપરથી) ' સંઘિમ ' ?

રૂપ પણ વપરાય છે — જુઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૧૮-૧૧૯-૧૨૦ અને તેના ટિપ્પણી

(શૌં માં પૈં ભવ, ભવ)

(માં ભવતે, ભતે)

ए प्रमाणे नधा, ने ते भाषा प्रमाणे ' सत्व ' नी पेठे

'भवंत (भवतु—वर्तमानकृदत)

૧ ભવતો ભવતા

(માં ભવતે)

૨ ભવત્ત ભવતે, ભવતા.

૩ ભવતેણ, ભવતેણ ભવતેહિ, ભવતેહિં,
ભવતેહિં

સં ભવન્ત ! ભવતો ! ભવતા

ભવતા !

(માં ભવતે !)

ए प्रमाणे नधा ते ते भाषा प्रमाणे ' वीर ' नी जेव्हा

'अत्' छेडावाळा वर्तमानकृदतना पालिरूपो

૧ ગચ્છત (ગચ્છત્—વર્તમાનકૃદત)

૧ ગચ્છ, ગચ્છતો ગચ્છતો (ગચ્છ)

ગચ્છતા

૨ ગચ્છત ગચ્છતે

તેણ નધા ' મગચત ' પ્રમાણે

કેટલાક 'અત્' છેડાવાळा નામોના પાલિરૂપોની વિનિષેધતા આ પ્રમાણે છે

'મહન્' (મહન્) અને અરહત્ (અર્હત્) શબ્દના પ્રથમાના એકવચનમા 'મહા' અને 'અરહા' (આપમાં અરહા) રૂપ વધારે થાય છે—પાલિ પ્ર૦ ૪૦ ૧૧૮-૧૧૯

૩ ભગવતેણ, ભગવતેણ   ભગવતેહિ, ભગવતેહિ,
ભગવતેહિ

સ૦— ભગવત !,   ભગવતા
ભગવતા !, ભગવતો !

(જૌ૦ મા૦ પૈ૦ ભગવ, ભગવ !)

૬ પ્રમાણે વધા, તે તે આપા પ્રમાણે ' વીર ' ની પ્રમાણે

‘ ભવત (ભવતુ)

૧ ભવતો   ભવતે
(જૌ૦ મા૦ પૈ૦ ભવ)
(મા૦ ભવતે)

૨ ભવત   ભવતે, ભવતા

૩ ભવતેણ, ભવતેણ   ભવતેહિ, ભવતેહિ
ભવતેહિ,

સ૦ ભવન્ત,   ભવતા !
ભવતા, ભવતો

૧ પાલિમા ‘ ભવત ’ શબ્દના વિશેષ રૂપો આ પ્રમાણે છે

૧ ભવતો, મોંતા, ભવતા (બહુવચન)

૨ ભવતા, મોતા, ભવતેન (એકવચન)

૪-૬ ભવતો, મોતો, ભવતમ્હ (”   )

સ૦—મો !, મંત !, મોત ! (”   )

” ભવતો, મોંતો, મવતા, મોતા (બહુવચન)

‘ સત ’ શબ્દનું પાલિમા (સ૦ ‘ સત્તિ ’ ઉપરથી) ‘ સત્તિમ ’
રૂપ પણ વપરાય છે —જૂઠા પાલિય૦ પૃ૦ ૧૧૮-૧૧૯-૧૨૦ અને
તેના તિલ્પણી

(મા૦ મવિસ્સમાણે)

મવિસ્સમાણ	મવિસ્સમાણે,
	મવિસ્સમાણા
મવિસ્સમાણેણ,	મવિસ્સમાણેહિ,
મવિસ્સમાણેણ	મવિસ્સમાણેહિં,
	મવિસ્સમાણેહિં.
શેષ, તે તે માપા પ્રમાણે ' ધીર ' ની પેઠે,	

નાન્યતરજાતિ

ઉપર જણાવેલા નામોના ફીચલિંગી રૂપો પ્રથમા અને દ્વિતી
યામા બરાબર ' કુલ ' ની જેવા યાય છે અને વાકી બધા તે તે માપા
પ્રમાણે પુલિંગી રૂપોની જેવા યાય છે, જેમકે,

'મગવંત

૧ મગવત	મગવતાણિ, મગવતાઈં,
	મગવતાઈ

૧ ' મગવત ' ના પાલિરૂપો (નાન્યતરજાતિ)

૧ મગવ, મગવત	મગવતા, મગવતાણિ મગવતિ
૨ મગવત	મગવતે, મગવતાણિ, મગવતિ

શેષ, ' મગવત ' ની પેઠે

'મચ્છત' (મચ્છત્) ના પાલિરૂપો

૧ મચ્છ, મચ્છત	મચ્છતા, મચ્છતાણિ
૨ મચ્છત	મચ્છતે, મચ્છતાણિ

શેષ, પુલિંગી ' મચ્છત ' ની પેઠે — જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૩૮

અને એના ટિપ્પણ,

‘ભવમાણ (ભવતૃ-વર્તમાનકૃદત્તે)

- ૧ ભવમાણો, મવમાણા
(મા૦ મવમાણે)
  - ૨ મવમાણ મવમાણે, મવમાણા
  - ૩ મવમાણેણ, મવમાણેહિ, મવમાણેહિં,
મવમાણેણ મવમાણેહિં
- દ્રેષ, તે તે માણ પ્રમાણે ‘ વીર ’ ની જેવા

મવિસ્સત (મવિપ્યત્-મવિપ્યત્કૃદત્તે)

- ૧ મવિસ્સતો મવિસ્સતા
(મા૦ મવિસ્સતે)
- ૨ મવિસ્સત મવિસ્સતે, મવિસ્સતા
- ૩ મવિસ્સતેણ, મવિસ્સતેહિ,
મવિસ્સતેણ મવિસ્સતેહિં,
મવિસ્સતેહિં

સ૦ મવિસ્સત ! મવિસ્સતો ! મવિસ્સતા
મવિસ્સતો !

(મા૦ મવિસ્સતે)

(શૌ૦ મા૦ વૈ૦ મવિસ્સ ! મવિસ્સ !)

ए प्रमाणे वधा ‘ वीर ’ प्रमाणे

મવિસ્સમાણ (મવિપ્યત્-મવિપ્યત્કૃદત્તે)

મવિસ્સમાણો મવિસ્સમાણા

૧ કૃદત્તના આ ‘અતૃ’ને સ્થાને ‘અત’ અને ‘માણ’ એવા
ને આદેશો થાય છે—જૂઓ કૃદત્તપ્રકરણ

૨ સંસ્કૃત ‘મવિપ્યન્’ ઉપરથી

ભગવત (નાન્યતરજાતિ)

- ૧ ભગવતુ, ભગવત,   ભગવતાઈ, મગવતઈ
ભગવતા
- ૨ ભગવતુ, ભગવત,   ભગવતાઈ, ભગવતઈ
ભગવતા

મારી ધધા ' ભગવત ' ના અપભ્રંશરૂપો પ્રમાણે

‘ અન્ ’ છેઢાવાલા નામો (નરજાતિ)

૧ ‘ અન્ ’ છેઢાવાલા નામોના નકારાત અગના છેવટના
‘ અન્ ’ નો ‘ આળ ’ વિકલ્પે યાય છે

અદ્ધાળ, અદ્ધ (અવન્), અપ્પાળ, અપ્પ (આત્મન્),
ઉચ્છાળ, ઉચ્છ (ઉક્ષન્), ગાવાળ, ગાવ (ગ્રાવન્) જુવાળ, જુવ
(યુવન્) તન્સાળ, તન્સ (તક્ષન્) પૂસાળ, પૂસ (પૂપન્) બમ્હાળ,
બમ્હ (બ્રહ્મન્), મહવાળ, મહવ (મધવન્), મુદ્ધાળ, મુદ્ધ (મૂર્ધન્)
રાયાળ, રાય (રાજન્) સાળ, સ (શ્વન્), સુકમ્માળ, સુકમ્મ
(સુકર્મન્) ઇત્યાદિ

૨ ‘ અન્ ’ નો ‘ આળ ’ ધયા પઢી ઇ ‘ આળ ’ છેઢાવાલા
નામોના રૂપો તેતે માપા પ્રમાણે ‘ ધીર ’ ની જેવા જાળવાના છે, જેમકે,

અદ્ધાળ

- ૧ અદ્ધાળો   અદ્ધાળા
(માં અદ્ધાળે)
- ૨ અદ્ધાળ   અદ્ધાળે, અદ્ધાળા ઇત્યાદિ

૨	ભગવત	ભગવતાણિ, ભગવતાઈં,
		ભગવતાઈ
સ૦	ભગવત !	ભગવતાણિ, ભગવતાઈં,
		ભગવતાઈ

બાકી બધા પુર્લિંગી 'ભગવત' ની પેટે

અપભ્રંશરૂપો

અપભ્રંશરૂપો પળ 'વાર' અને 'કુલ' ની જેવા થાય છે
જેમકે,

ભગવત (નરજાતિ)

૧	ભગવતુ, ભગવતો	ભગવત, ભગવતા
	ભગવત, ભગવતા	
૨	ભગવતુ, ભગવત,	ભગવત, ભગવતા.
	ભગવતા	
૩	ભગવતેણ, ભગવતેણ	ભગવતેહિં, ભગવતાહિં,
	ભગવતે	ભગવતહિં
૪-૬	ભગવતાસુ, ભગવતસુ,	ભગવતાહ, ભગવતહ,
	ભગવતસુ,	
	ભગવતાહો, ભગવતહો,	
	ભગવત, ભગવતા	ભગવત, ભગવતા
૫	ભગવતાહુ, ભગવતહુ,	ભગવતાહુ, ભગવતહુ
	ભગવતાહે, ભગવતહે	
૭	ભગવતિ, ભગવતે	ભગવતાહિં, ભગવતહિં
સ૦	ભગવતુ, ભગવતો,	ભગવતાહો, ભગવતહો,
	ભગવત, ભગવતા	ભગવત, ભગવતા

૩. 'જો' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના સ્વરનો દીર્ઘ થાય છે.

૪. 'જણે' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વનો સ્વર છોપાય છે

પૂસ (પૂસન્)

૫૦- પૂસા, પૂસો પૂસાણો, પૂસા ।

(મા૦-પૂશે)

૬૦- પૂસિણ, પૂસ પૂસાણો, પૂસે, પૂસા ।

૭૦- પૂસણા, પૂસેણ, પૂસેણ પૂસેહિ પૂસેહિ, પૂસેહિ ।

૮૦, ૯૦- પૂસાણો, પૂસસ્સ પૂસિણ, પૂસાણ, પૂસાણ ।

(મા૦ પૂશાહ)

(મા૦ પૂશાહૈ)

૧૦- પૂમાણો, પૂસતો, પૂસતો,

પૂસાઓ, પૂસાડ, પૂસાઓ, પૂસાડ,

પૂસાહિ, પૂસાહિ, પૂસેહિ,

પૂસાહિતો, પૂસાહિતો, પૂસેહિતો,

પૂસા પૂસામુતો, પૂસેમુતો ।

(શૌ૦ પૂસાદો, પૂસાદુ)

(મા૦ પૂસાદો, પૂસાદુ)

(પૈ૦ પૂસાતો, પૂસાતુ)

૨૦- પૂસે, પૂસમ્મિ પૂસેમુ, પૂસેમુ ।

પૂસસિ

૩૦- હે પૂસા ! હે પૂસો, હે પૂસાણો, હે પૂસા ।

પૂસ !

મહવ

૧ મહવા, મહવો મહવાણો, મહવા

(શૌ૦ મહવ)

(મા૦ મહવે)

૧ 'મધવ' પળ થાય છે આ રૂપ આપગ્રાહ્યત્તમા પળ વપરાયલું છે
"મધવ પાગસાસને" - કલ્પસૂત્ર

રાયાણ

- ૧ રાયાણો રાયાણા
(માં છાયાણે)
૨ રાયાણ રાયાણે, રાયાણા. इत्यादि

મુકમ્માણ

- ૧ મુકમ્માણો મુકમ્માણા
(માં મુકમ્માણે)
૨ મુકમ્માણ મુકમ્માણે, મુકમ્માણા
इत्यादि

૩ જ્યારે ' આણ ' થતો નથી ત્યારે ણ ' અન્ ' ઢેહાવાળા
નામોના રૂપો બનાવવાની રીત આ પ્રમાણે છે
પ્રત્યયો

પ૦—	+, ૦	ણો, ૦
ધી૦—	ઈણ, ૦	ણો, ૦
ત૦—	ણા, ૦	૦
જ૦, છ૦—	ણો, ૦	ઈણ, ૦
પ૦—	ણો, ૦	■
સ૦—	૦	■
સ૦—	+, ૦	ણો ૦

૧ જ્યાં શૂંચ છે ત્યાં અમારાંત ' વીર 'ની જેવી પ્રક્રિયા
સમજવાની છે

૨ જ્યાં + આ નિશાન છે ત્યાં ' અન્ ' ઢેહાવાળા નામના
અત્ય ' ન્ ' નો ' આ ' વિકલ્પે થાય છે.

પ૦ અપ્પા, અપ્પો   અપ્પાણો, અપ્પા ।

(મા૦ અપ્પે)

બી૦ અપ્પિણ, અપ્પ   અપ્પાણો, અપ્પે, અપ્પા ।

ત૦ અપ્પણિઆ, અપ્પણહા, અપ્પેહિ, અપ્પેહિં,
અપ્પણા, અપ્પેણ, અપ્પેહિં ।
અપ્પેણ

જ૦, છ૦-અપ્પાણો અપ્પમ્મ   અપ્પિણ, અપ્પાણ, અપ્પાણ ।

(મા૦ અપ્પાહ)

(મા૦ અપ્પાહૈં)

इत्यादि वधा रूपो ते ते माया प्रमाणे 'पूस्' नी समान छे

૨ રાય (રાજન્)

૧ તૃતીયા, પચમી, પછી અને સપ્તમીનાં બહુવચનમાં 'રાજન્' શબ્દનો 'રાઈ' આદેશ વિકલ્પે થાય છે

૭ અત્તના   અત્તનેહિ, અત્તનેભિ,
અત્તસા, અત્તમ્હા, અત્તેહિ, અત્તેભિ,
આતુમસા, આતુમમ્હા આતુમેહિ, આતુમેભિ

૭ અત્તનિ, અત્તે,   અત્તનેસુ
અત્તરિમ, અત્તમ્હિ આતુમેસુ
આતુમે, આતુમરિમ,
આતુમમ્હિ

૮ સ૦ અત્ત ! અત્તા !   અત્તાનો ! અત્તા !
આતુમ ! આતુમા !   આતુમાનો !

૨ રાજ (રાજન્)

૧ રાજા   રાજાનો, રાજા

૨ રાજાન રાજ   રાજાનો

૩ રાજ્યા, રાજેન,   રાજાદિ, રાજામિ,
રાજિના   રાજેહિ, રાજેમિ

૨	મહવિણ, મહર્વ	મહવાણો, મહવે, મહવા
૩	મહવણા, મહવેણ, મહવેણ	મહવેહિ, મહવેહિં, મહવેહિં.
૪-૬	મહવાણો, મહવસ્સ	મહવિણ, મહવાણ, મહવાણ

(મા૦ મહવાહ) (મા૦ મહવાહૈ)

નાવી વધા ' પૂસ ' પ્રમાણે

અપ્પ (આત્મન્)

૧ ' આત્મન્ ' શબ્દને તૃતીયાના ઇકવચનમા ' ણિઆ ' અને ' ણહિઆ ' પ્રત્યય વચારે લાગે છે

૧ ' અન્ ' છેડાવાળા નામોનાં શલિરૂપો

[અન્ ' છેડાવાળા નામોનાં શલિરૂપો વિશેષ અનિયામિત હોવાથી અહીં જરા વીગતથી આપેલા છે -]

અત્ત, આત્મ (આત્મન્)

૧	અત્તા, આત્તમા	અત્તા, અત્તાનો, આત્તમાનો
૨	અત્તાન, અત્ત આત્તમાન, આત્તમ	અત્તાનો, અત્તે, આત્તમાનો
૩	અત્તના અત્તેન આત્તમેન	અત્તનેરિ, અત્તનેમિ, અત્તેહિ, અત્તેમિ, આત્તમેહિ, આત્તમેમિ
૪-૬	અત્તનો અત્તસ્સ આત્તમસ્સ	અત્તાન આત્તમાન

૫૦ અપ્પા, અપ્પો   અપ્પાણો, અપ્પા ।

(મા૦ અપ્પે)

૬૦ અપ્પિણ, અપ્પ   અપ્પાણો, અપ્પે, અપ્પા ।

૭૦ અપ્પણિઆ, અપ્પણદ્આ,   અપ્પેહિ, અપ્પેહિં,
અપ્પણા, અપ્પેણ,   અપ્પેહિં ।
અપ્પેણ

૮૦, ૮૦-અપ્પાણો, અપ્પમ્મ   અપ્પિણ, અપ્પાણ, અપ્પાણ ।

(મા૦ અપ્પાહ)

(મા૦ અપ્પાહૈં)

इत्यादि वधा रूपो ते ते भाषा प्रमाणे ' पूस ' नी समान छे

૨ રાય (રાજન્)

૧ તૃતીયા, પચમી, ષષ્ઠી અને સપ્તમીના બહુવચનમા ' રાજન્ ' શબ્દનો ' રાઈ ' આદેશ વિકલ્પે થાય છે

૫ અત્તના   અત્તનેહિ, અત્તનેમિ,
અત્તસ્મા, અત્તમ્હા,   અત્તેહિ, અત્તેમિ,
આતુમસ્મા, આતુમમ્હા   આતુમેહિ, આતુમેમિ

૭ અત્તનિ, અત્તે,   અત્તનેસુ
અત્તસ્મિ, અત્તમ્હિ   આતુમેસુ
આતુમે, આતુમસ્મિ,
આતુમમ્હિ

૮ સ૦ અત્ત ! અત્તા !   અત્તાનો ! અત્તા !
આતુમ ! આતુમા !   આતુમાનો !

૨ રાજ (રાજન્)

૧ રાજા   રાજાનો, રાજા

૨ રાજાન રાજ   રાજાનો

૩ રાજ્યા, રાજેન,   રાજ્યં, રાજ્યમિ,
રાજિના   રાજેહિ, રાજેમિ

૨ મહવિળ, મહવં	મહવાળો, મહવે, મહવા
૩ મહવળા, મહવેળ,	મહવેહિ, મહવેહિં,
મહવેળ	મહવેહિં,
૪-૬ મહવાળો, મહવસ્સ	મહવિળ, મહવાળ,
	મહવાળ

(માં મહવાહ) (માં મહવાહિં)

નાકી વધા ' પૂસ ' પ્રમાણે

૧ અપ્પ (આત્મન્)

૧ ' આત્મન્ ' શબ્દને તૃતીયાના એકવચનમા ' ણિઆ ' અને ' ણહિઆ ' પ્રત્યય વગરે લાગે છે

૧ ' અન્ ' છેઢાવાલા નામોના પાલિરૂપો

[અન્ ' છેઢાવાલા નામોના પાલિરૂપો વિશેષ અનિર્વાચ્ય થોવાથી અહીં જરા વીગતથી આપેલા છે -]

અત્ત, આતુમ (આત્મન્)

૧ અત્તા,	અત્તા, અત્તાનો,
આતુમા	આતુમાનો
૨ અત્તાન,	અત્તાનો,
અત્ત	અત્તે,
આતુમાન, આતુમ	આતુમાનો
૩ અત્તમા	અત્તનેહિ, અત્તનેમિ,
અત્તેન	અત્તેહિ, અત્તેમિ,
આતુમેન	આતુમેહિ, આતુમેમિ
૪-૬ અત્તનો	અત્તાન
અત્તસ્સ	આતુમાન
આતુમસ્સ	

પ૦ અપ્પા, અપ્પો   અપ્પાણો, અપ્પા ।
(મા૦ અપ્પે)

વી૦ અપ્પિણ, અપ્પ   અપ્પાણો, અપ્પે, અપ્પા ।

ત૦ અપ્પણિઆ, અપ્પણદ્આ, અપ્પેદિ, અપ્પેહિ,
અપ્પણા, અપ્પેણ, અપ્પેહિ^૨ ।
અપ્પેણ

વ૦, છ૦-અપ્પાણો. અપ્પમ્સ   અપ્પિણ, અપ્પાણ, અપ્પાણ ।
(મા૦ અપ્પાહ)   (મા૦ અપ્પાહ્)

ઇત્યાદિ બધા રૂપો તે તે માપા પ્રમાણે ' પૂસ ' ની સમાન દે

૨ રાય (રાજન્)

૧ તૃતીયા, પચમી, પઠ્ઠી અને સસમીનાં બહુવચનમા ' રાજન્ ' શબ્દનો ' રાઈ ' આદેશ વિગતે થાય છે

૫ અત્તના   અત્તનેદિ, અત્તનેભિ,
અત્તસા, અત્તમ્હા, અત્તેદિ, અત્તેભિ,
આતુમરમા, આતુમમ્હા   આતુમેદિ, આતુમેભિ
૭ અત્તનિ, અત્તે,   અત્તનેસુ
અત્તસિમ, અત્તમ્હિ   આતુમેસુ
આતુમે, આતુમસિમ,
આતુમમ્હિ

૮ સ૦ અત્ત ! અત્તા !   અત્તાનો ! અત્તા !
આતુમ ! આતુમા !   આતુમાનો !

૦ રાજ (રાજન્)

૧ રાજા   રાજાનો, રાજા
૨ રાજાન રાજ   રાજાનો
૩ રજ્જા, રાજો,   રાજાદિ, રાજૂમિ,
રાજિના   રાજેદિ, રાજેભિ

૦ 'જા' અને વષર્માં ગણા વધાના 'જો' પ્રથમ જા રહે
'રાત્ર' શબ્દનો 'રા' પ્રદેશ વિષયે થાય છે

૧-૬ રત્નો (રત્નમ્)	રત્ન,
રાત્રિ, રાત્રિ	રાત્રિ, રાત્રિ
૭ રાત્ર	રાત્રિ, રાત્રિ,
રાત્રિ, રાત્રિ	રાત્રિ, રાત્રિ
૮ રત્ન, રાત્રિ,	રાત્રિ
રાત્રિ, રાત્રિ	રાત્રિ
૯ રા. રાત્ર, રાત્ર	રાત્રિ રાત્ર

મદ (મદનુ દા. મદ)

૧ મદ	મદાગા (મદા)
૨ મદાન, મદ	"
૩-૬ મદુગ (મદગા)	મદિ, મદિ (મદિ મદુગિ)
૪-૬ મદરમ	મદાન
મદુગો	મદુગ
૭ મદાગા મદ	મદાગુ
૮ રા. મદ (મદા)	મદાગો (મદા)

ગદ (અપ્યન્)

૧ અદા	અદા, અદાના
૨ અદાન	અદાગો
૩-૬ અદુગા	અદાગોદિ, અદાગોમિ
૪-૬ અદુગો	અદુગ
૭ અગ્નિ અદા	અદા
૮ રા. અદ	અદ

૩ 'ળો', 'ળા' અને સપ્તમીના ઇકવચનમા ' રાજન્ ' શબ્દનો
' રાઙ ' આદેશ વિકલ્પે થાય છે

વિશેષતા

[શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશમા ' અન્ ' છેડા-
વાળા નામોના અત્ય ' ન્ ' નો સ્વોધનના ઇકવચનમા વિકલ્પે
અનુસ્વાર થાય છે

યુષ (યુવન્=મા૦ યુષ)

૧ યુગ (યૂનો)	યુધા, યુધાનો યુધાના
૨ યુવાન, યુષ	યુધાને, યુધે
૩ યુધાના, યુધાનેન, યુધેન	યુધાનેહિ, યુધાનેભિ યુધેહિ, યુધેભિ
૪-૬ યુવાનસ્ત, યુવસ્ત	યુધાનાન, યુધાન
૫ યુધાના, યુધાનરમા, યુધાનમ્હા	યુધાનેહિ યુધાનેભિ યુધેહિ, યુધેભિ
૭ યુધાને, યુધાનસ્મિ, યુધાનમ્હિ, યુધે, યુધસ્મિ, યુધમ્હિ	યુધાનમ્ યુધામ્, યુધમ્
૮ સ૦ યુવ, યુગા, યુવાન, યુગાના	યુધાનો યુધાના

[' મધવ ' (મધવન્) નો રૂપો 'યુષ' જેવા અને 'મધવત'
(મધવન્) ના રૂપો 'યુષવત' ની જેવા]

મુદ્ધ (મૂધન્=મા૦ મુદ્ધા)

૧ મુદ્ધા	મુદ્ધા, મુદ્ધાનો
૨	મુદ્ધાને.

હે અપ્પ !, અપ્પ !

(સં ભવન્) મવ, મવ !]

(સં ભગવન્) હે મયય !, મયય !

હે રાય !, રાય !

હે સુમ્મ !, સુમ્મ !

૩-૫ મુદ્દના

૭ મુદ્દનિ

મુદ્દાનેસુ

નેપ ' વીર ' ની જેવા

સા (શ્વન્=પ્રાં સ, સાણ)

૧ સા,

સા, સાનો

૨ સ, સાન

સે, સાને

૩ સન, સાના

સેહિ, સેમિ (સાહિ, સામિ)

સાનેહિ, સાનેમિ

૪-૬ સરસ

સાન

૪-સાય

• સા, સરમા,

સેહિ, સમિ

સમ્હા, સાના

સાનેહિ, સાનેમિ

૭ સે, સરિમ,

સામુ

સમિહ, સાને

૮ સં સ

સા, સાનો

આ ઉપરાંત દહ્ધમ્મ (દહધમ્મ), પચવગ્ગમ્મ, ગાલીવધન્વ, મિસ્સમ્મ, મિત્તપ્પહ (મિત્તપ્પહ=વિચ્છેદકરમ), પ્રયુલ્લેમ, અપલ્લવ (અદનણ) અને વત્તહ (વૃત્તહન્) વગેરે અનેક શબ્દો ' અન્ ' છેદાનાલા છે તેમા ' પચવગ્ગમ્મ ' અને ' ગાલીવધન્વ 'ના રૂપો ' સા '

૧૦—	રાયા, રાયો (મા૦ લાયે)	રાયાણો, રાઈણો, રાયા
મી૦—	રાઈણ, રાય	રાયાણો, 'રાઈણો, રાયે, રાયા
ત૦—	રાઈણા, રણ્ણા રાયેણ, રાયેણ	રાઈહિ, રાઈહિ, રાઈહિં રાયેહિ, રાયેહિં, રાયેહિં
વ૦ છ૦—	રણ્ણો, રાઈણો રાયમ્મ (તા૦—રણ્ણે) (મા૦ લાયાહ)	રાઈણ, રાઈણ રાયાણ રાયાણ (મા૦ લાયાહૈં)
૧૦—	રણ્ણો, રાઈણો, રાયત્તો, રાયાઓ, રાયાડ, રાયાહિ, રાયાહિંતો, રાયા	રાઈત્તો, રાઈઓ, રાઈડ, રાઈહિ, રાઈહિંતો, રાઈમુતો, રાયત્તો, રાયાઓ, રાયાડ, રાયાહિ, રાયેહિ, રાયાહિંતો, રાયેહિંતો, રાયામુતો, રાયેમુતો

(શ્વન્) ની જેના થાય છે ' વિસ્તકમ્મ ' થી ' અદ્વચન ' મુર્ધના શ્વદોના રૂપો ' વીર ' ની જેના થાય છે અને બાકી રહેલા ' દલ્લદ્ધમ્મ ' અને ' વત્તદ્ધ ' ના રૂપોમા થોડી વિશેષતા છે તે પાલિપ્રકાશથી સમજી લેવી—જુઓ પાલિપ્ર૦ પ્ર૦ ૧૨૧—૧૦૯ અને ઘના ટિપ્પણો

૧ સ૦ ' રાડ ' ટપરથી ' રણ્ણો ' રૂપ પણ થાય છે—જુઓ મ્મ, ૩—૫ પૃ૦ ૩૬ તત્ત્વ ૧૭ વિસર્ગ—ઓ

- (શૌ૦ રાયાદો, રાયાદુ)
 (મા૦ લાયાતો, લાયાદુ)
 (પે૦ રાયાતો, રાયાતુ)

- ૧૦- રાશસિ, રાશ્મિ રાઈસુ, રાઈમુ
 રાયસિ, રાયમ્મિ, રાયે રાયેસુ, રાયેમુ
 ૨૦- રાયા, રાયો, રાય રાયાણો, રાઈણો, રાયા
 (શૌ૦ પૈ૦ રાય, રાય, રાયા, રાયો)
 (મા૦ લાય, લાય, લાયા, લાયે)

‘ અન્ ’ ઢેઢાવાળા નામોના પ્રાકૃત રૂપોની સાથે જ શૌરસેની,
 ગધી અને પૈશાચીના સાધારણ રૂપો આપેલા છે. ફક્ત ‘ રાનન્ ’
 જના પૈશાચીરૂપોમા આ એક સ્વાસ વિશેષતા છે.

પૈશાચી

અન્વચન

બહુવચન

- ૦- ‘ રાચિન્ના, રન્ના ’ (રાજ્ઞા) બી૦- રાચિજો, રન્જો (રાજ)
 ૦ ૩૦- રાચિજો, રન્જો (રાજ)
 ૦- “ ” “ ”
 ૧૦- રાચિજિ, રન્જિ (રાજિ)

નાન્યતરજાતિ

ઉપર જણાવેલા ‘ અન્ ’ ઢેઢાવાળા નામોના ઠીવલિંગી રૂપો
 પ્રથમા અને દ્વિતીયામા બરાબર ‘ કુલ ’ ની જેવા થાય છે અને
 બાકી બધા તે તે ભાષા પ્રમાણે પુલિંગી રૂપોની જેવા થાય છે.
 જેમકે,

૧. સરગપા ‘ રાનન્ ’ ના પાલિરૂપો-પ૦ ૧૧૩

૨. જાઓ જ્ઞાન માગવી (પૃ૦ ૩૧) માગવીમાં પેઠે પૈશાચીમા

૫૧ ‘ જ, ’ ‘ જ્ય ’ અત ‘ ન ’ નો ‘ જ્ઞ ’ થાય છે

સુપૂસ, સુપૂસાણ (સુપૂપન્)

૧	સુપૂસ,	સુપૂસાણિ, સુપૂસાઈ
		સુપૂસાઈ
	સુપૂસાણ	સુપૂસાણાણિ, સુપૂસાણાઈ
		સુપૂસાણાઈ
૨	સુપૂસ,	સુપૂસાણિ, સુપૂસાઈ
		સુપૂસાઈ
	સુપૂસાણ	સુપૂસાણાણિ, સુપૂસાણાઈ
		સુપૂસાણાઈ

શેષ રૂપો, તે તે માપા પ્રમાણે ' પૂસ ' ની પેઠે

સુઅપ્પ સુઅપ્પાણ (સુઆત્મન્)

૧	સુઅપ્પ	સુઅપ્પાણિ, સુઅપ્પાઈ,
		સુઅપ્પાઈ
	સુઅપ્પાણ	સુઅપ્પાણાણિ, સુઅપ્પાણાઈ,
		સુઅપ્પાણાઈ
૨	સુઅપ્પ	સુઅપ્પાણિ, સુઅપ્પાઈ,
		સુઅપ્પાઈ
	સુઅપ્પાણ	સુઅપ્પાણાણિ, સુઅપ્પાણાઈ,
		સુઅપ્પાણાઈ

શેષ, પુલ્લિંગી ' અપ્પ ' ની પેઠે

મુરાય, મુરાયાણ (મુરાજન્)

૧ મુરાય	મુરાયાણિ, મુરાયાઈ,
	મુરાયાદ
મુરાયાણ	મુરાયાણાણિ, મુરાયાણાઈ,
	મુરાયાણાડ
૨ મુરાય	મુરાયાણિ, મુરાયાઈ,
	મુરાયાદ
મુરાયાણ	મુરાયાણાણિ, મુરાયાણાઈ,
	મુરાયાણાડ

શેષ વધા પુલિંગી ' રાજન્ ' ની જેવા

અપભ્રંશરૂપો

૬ નામોના અપભ્રંશરૂપો પણ ' વીર ' અને ' કુલ ' ની જેવ
ધાય છે એમત્રે,

પૂસ, પૂસાણ (પૂન્-નરનાતિ)

૧ પૂસ, પૂસો, પૂસ,	પૂસ, પૂસા
પૂસા,	પૂસાણ પૂસાણા
પૂસાણ, પૂસાણો,	
પૂસાણ, પૂસાણા	
૨ પૂસ, પૂસ, પૂસા	પૂસ, પૂસા
પૂસાણ, પૂસાણ, પૂસાણા	પૂસાણ, પૂસાણા
૩ પૂસેણ, પૂમેણ, પૂમે	પૂસેહિ, પસાહિ, પૂસહિ
પૂમાણેણ, પૂસાણેણ	પૂસાણેહિ, પૂસાણાહિ
પૂમાણે	પૂમાણાહિ

४-६	पूसासु, पूससु, पूसस्तु पूसाहो, पूसहो, पूम, पूसा, पूसाणासु, पूसाणसु, पूसाणस्तु, पूसाणाहो, पूसाणहो, पूसाण, पूसाणा	पूसाह, पूसह पूस, पूसा पूसाणाह, पूसाणह पूसाण, पूमाणा
९	पूसाहु, पूसहु, पूसाहे, पूसहे पूसाणाहु, पूसाणहु, पूसाणाहे, पूसाणहे	पूसाहु, पूसहु पूसाणाहु, पूसाणहु
७	पूसि, पूसे पूसाणि, पूसाणे	पूसाहिं, पूसहिं पूसाणाहिं, पूसाणहिं
८ (स०)	पूसु, पूसो, पूस, पूसा पूसाणु, पूसाणो, पूसाण, पूसाणा	पूसाहो, पूसहो पूस, पूसा पूसाणाहो, पूसाणहो, पूसाण, पूसाणा

सुपूस, सुपूसाण (नायतरजाति)

१	सुपूसु, सुपूस, सुपूसा	सुपूसाइ, सुपूसइ
२	सुपूसु, सुपूस, सुपूसा	सुपूसाइ, सुपूसइ

वाक्ये तत्रा 'पूस' ना अपभ्रंश रूपां प्रमाणे

જ ન પ્રમાણે રાવ, અલ્પ વગેરે 'ઝર' હેટાપાઝાનાનો
વધાં અપભ્રંશ રૂપો કરી હેટાના છે

[પુમ, અલ્પ, રાવ વગેરે ગ્રહ્યોના રૂપોનાં રૂપોનો પણ
અપભ્રંશમાં ઉપયોગ થઈ શકે છે]

‘અમ’ હેટાપાઝાનાં નામો (‘નરનાનિ’)

પ્રાકૃતમાં અને પાલિમાં ‘અમ’ હેટાપાઝાનાં નામોનાં રૂપો

‘અરાસા’ ગ્રહ્યોની તથા થાગ તે ‘અમરે,

સુમણ (સુમનસ)

૧	સુમણો	સુમણા
૨	સુમણ	સુમણે, સુમણા
૩	સુમણેણ, સુમણેણ	સુમણેહિ, સુમણેહિ,
		સુમણેહિ

इत्यादि वा ता ते ते भाषा प्रमाणे ‘वीर’ नी जेवा समजना

૧ જુઓ પૃ. ૧૨૩ (નામની ગણતરી)

૨ પૃ. ૧૦—અલ્પઅલ્પ

૩ પાલિમાં ‘પુમ્’ (પ. પુમ્) શબ્દના રૂપોમાં વિશેષતા છે તે
આ પ્રમાણે

પુમ (પુમ્)

૧	પુમ	પુમા
	પુમો	પુમાનો
૨	પુમાન	પુમાનો
	પુમ	પુમાનો, પુમે
૩	પુમાના	પુમાનોદિ,
	પુમના	પુમાનોદિ,
	વગેરે	પુમેદિ.

૧ પ્રમાણે સુવચ (સુવચ્) સુમેદ (ધ) (સુમેધસ્) વિમણ (વિમનસ્) પવચ (પ્રવચ્) અને દુવચ (દુર્વચ્) ગેરે શબ્દોના રૂપો મમજવા

સ્ત્રીલિંગ

સ્ત્રીલિંગ નામો પાંચ પ્રકારના છે, જેમકે—આકારાત, ઇકારાત, ઈકારાત, ઉકારાત, ઝકારાત ।

આકારાત

૧ પ્રાકૃતમા આકારાત નામો વે જાતના છે, જેમકે—કેટલાક આકારાત નામોનુ મૂળરૂપ (સમ્સ્કૃતમા) અકારાત હોય છે તે અને કેટલાક આકારાત નામોનુ મૂળરૂપ (સમ્સ્કૃતમા) અકારાત નથી

૪-૬	પુમુનો પુમન્સ	પુમાન
૫	પુમાના પુમુના પુમા, પુમસ્મા પુમમ્હા	પુમાગ્નિ પુમાનેભિ પુમેદિ, પુમેભિ
૭	પુમાને પુમે પુમસ્મિ, પુમમ્હિ	પુમાનેસુ પુમાનુ, પુમેસુ
૮	સં—પુમ, પુમ	પુમાનો પુમા

‘ચદ્રમસ્’ શબ્દનુ પ્રથમાના એકવચનમા ‘ચદિમા’ રૂપ થાય છે અને ત્રાકીના રૂપો અકારાતની જેવા થાય છે —જાપ્રા પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૩૦—૧૩૧ અને ણના ટિપ્પણો,

હોતુ તે [૬ વજે નાતના આકારાત નામોના રૂપોમા થોડું અતર છે માટે જ અહીં ૪ વિભાગ જણાવ્યો છે]

૨ સ્ત્રીલિંગે થનાર (સમ્પ્રત) અકારાત નામના છેવટના 'અ' નો 'આ' થાય છે રમ=રમા इत्यादि ।

૩ વિયુત્ શબ્દને ૩માને સ્ત્રીલિંગી વ્યજનનાત શબ્દમા છેવટમા વ્યજનનો 'આ' વે 'યા' થાય એ વાચ્=વાઆ, વાયા इत्यादि ।

૪ સ્ત્રીલિંગી સ્વારાત શબ્દના છેવટના 'ર' નો 'રા' થાય છે ગિર્=ગિરા । ઘુર્=ઘુરા । પુર્=પુરા इत्यादि ।

૫ નીચેના સમ્પ્રત નામોના પ્રાકૃત રૂપો આ રીતે થાય છે

'અપ્પરસુ-અચ્ચરસા । આશિપ્-આસિસા । દુહિતુ-દુહિઆ, ધૂઆ । નનાન્દ-નળદા । નૌ-નાવા । પિતૃષ્વમૃ-પિતૃસિઆ, પિતૃચ્ચા । વાહુ-વાહા । માતા-માઆ', 'માય (અ) રા । માતૃષ્વસૃ-માતૃમિઆ, માતૃચ્ચા । સ્વમ્-સસા ।

ઈકારાત

૧ સ્ત્રીલિંગે થનારા વિશેષણવાચક અને વ્યક્તિવાચક શબ્દો પ્રાકૃતમા આકારાત અને ઈકારાત વને છે

નીલા, નીલી (નીલા), હસમાળી, હસમાળા (હસમાના) સર્વી, સર્વા (સર્વા) સુષ્પળહી, સુષ્પળહા (સૂર્પનક્ષા) इत्यादि ।

૨ સમ્પ્રતમા જે શબ્દો આ જણાવેલા (હેમ૦ ૨-૪-૨૦ અને પાણિ૦ ૪-૧-૧૧ (સૂત્રાક્ર-૪૭૦) સૂત્રથી ઈકારાત વને છે તે શબ્દોને પ્રાકૃતમા આકારાત અને ઈકારાત સમજવાના છે.

૧ આ શબ્દોમાના કેટલાક શબ્દો તો આગળ આવી ગયા છે-
જૂનો શબ્દાવેશપતિકાર પૃ ૮૪-૮૬ નિ૦ ૧૦૮-૧૦૯

૨ આ શબ્દનો માતા-અનનો-અર્થ છે

૩ આ શબ્દનો દેવી અર્થ છે

ઓપગવી, ઓપગવા (ઔપગવી), વેઈ, વેઆ (વૈટી),
 સુપ્પણેયી, સુપ્પણેયા (સૌપણર્યા), અવિસર્દ, અનિલઆ (આલિર્કી),
 થેળી, થેણા (યૈળી) પુણ્હી પુણ્હા (પામ્ની), સાહળી, સાહળા
 (સાધની) કુરચરી, કુરુનરા (કુન્ચરી) इत्यादि ।

૩ છાયા અને હરિદ્રા શબ્દ પ્રાકૃતમા ઈકાગત પળ બને છે
 સાહી, છાયા (છાયા), હન્દી, હન્દા (હરિદ્રા)

સ્ત્રીલિંગી નામોને લાગતા પ્રાકૃત પ્રત્યયો

૧૦—	૦	'આ, ડ, ઔ, ૦
મી૦—	મ	'આ, ડ, ઔ, ૦
ત૦—	અ, 'આ, ઇ, ઇ	હિ, હિં, હિં
વ૦, છ૦—	અ, 'આ, ઇ, ઇ	ળ, ળ
૫૦—	અ, 'આ, ઇ, ઇ, ત્તાં,	તો, ઔ, ડ, હિંતો
	ઔ, ડ, હિંતો	મુતો
સ૦—	અ, 'આ, ઇ, ઇ	મુ, મુ

પ્રાકૃત પ્રત્યયોને લગતા નિયમો

૧ 'તો' અને 'મ' સિગાયના પ્રત્યયો પર રહેતા પૂર્વનો
 હ્રસ્વ મ્વર દીર્ઘ થાય છે

૨ 'મ' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વનો દીર્ઘ મ્વર હ્રસ્વ થાય છે

૩ જ્યાં શૂન્ય (૦) છે ત્યાં શબ્દોનું મૂળરૂપ પણ વપરાય
 છે અને જો મૂળરૂપ હ્રસ્વ હોય તો તેને દીર્ઘાંત કરીને વાપરવાનું છે

૧ આ પ્રત્યય ઈકાગત નામને જ લાગી શકે છે

૨ આ પ્રત્યયને આકારાત નામને લગાડવાનો નથી

૪ સચોડનના ઇચ્છાવચનમાં રૂપાણત અને ઉચ્ચારાત નામોને
અત્ય યાર ફક્ત, થાય છે અને બહુવચન, પ્રથમાની જેમુ થાય છે

૫ સચોડનના ઇચ્છાવચનમાં રૂપાણત અને ઉચ્ચારાત નામોના
અત્ય યારનો યોગ વિરલ્પ થાય છે અને બહુવચન પ્રથમાની સમુ
ધાય છે

૬ જે આચારાત શબ્દોનુ મૂલ (મમ્) રૂપ અચારાત
હોય ત, તે શબ્દોના અત્ય ' આ ' રાસનો, સચોડનના ઇચ્છાવચનમાં
' ઇ ' વિરલ્પે થાય ત અને બહુવચન પ્રથમાની સમુ ધાય છે

૭ સચોડનના ઇચ્છાવચનમાં, નીના ' આચારાત શબ્દોનુ મૂલ
રૂપ જ વપરાય છે અને બહુવચન પ્રથમાની સમુ ધાય છે

વિશેષતા

શૌરસેની, પંશાની અને માગધીમા પણ સ્ત્રીલિંગી નામોને
પ્રાટ્ટના જ પ્રત્યયો લગાડવાના છે માગ માગધીમા છઠ્ઠી વિભક્તિમાં
કેર છે અને ઇ આ પ્રમાણે છે

ફક્ત આચારાત નામોને માગધીમા છઠ્ઠીના ઇચ્છાવચનમાં ' હ '
પ્રત્યય અને બહુવચનમાં ' હે ' પ્રત્યય લાગે છે જેમવે,

માલાહ

માલાહે

સ્ત્રીલિંગી નામોને લાગતા અપભ્રંશ પ્રત્યયો

અર્થ

બહુવ

૫૦- ■

હ, ઓ, ■

૬૦- ○

હ, ઓ, ○

ત૦—	૬	હિ
ચ૦ છ૦—	દે, ૦	હુ, ~
૫૦—	દે	હુ
મ૦	હે	હિ
સ૦—	૦	હો ૦

અપભ્રંશ પ્રત્યયને લગતા નિયમો:

૧ અપભ્રંશના પ્રત્યયો લગતા નામનો અત્ય સ્વર હ્રસ્વ અને દીર્ઘ થાય છે

૨ જ્યાં શૂંચ છે ત્યાં પગ ઉપરનો નિયમ લાગુ થાય છે

પ્રાકૃત રૂપાંતરણો 'માલા

૫૦—	માલ,	માલાડ, માલાઓ, માલા
બી૦—	માલ	માલાડ માગાઓ, માલા

૧ આકારાંત સ્ત્રીલિંગી ગઠ્ઠના પાલિરૂપા

માલા

૧	મ'લા	માલા, માલાયો
૨	માલ	માલા, માલાયો
૩—૧	માલાય	માગાહિ, માલાધિ
૪—૬	માલાય	માલા
૭	માગાય	માલામુ
	માલાય	
૮	સ૦—માલે	માગ, માલાયો

ત૦—	માલાઅ, માલાઇ, માલાણ	માલાહિ, માલાહિં, માલાહિં
ચ૦, છ૦—	માલાઅ, માલાઇ, માલાણ	માલાણ, માલાણ

(મા૦ માલાહ)

(મા૦ માલાહિં)

પ૦—	માલાઅ, માલાઇ, માલાણ, માલાતો, માલાઓ, માલાડ, માલાહિંતો	માલાતો, માલાઓ, માલાડ, માલાહિંતો માલાસુતો
-----	---	--

સ૦—	માલાઅ, માલાઇ, માલાણ	માલાસુ, માલાસુ
-----	------------------------	----------------

સ૦—	માલે !, માલા !	માલાડ !, માલાઓ !, માલા !
-----	----------------	-----------------------------

ए रीते नावा (ना) गउआ (गोआ) सद्धा (श्रद्धा), मेहा (मेधा) पण्णा (प्रज्ञा), तण्हा (तृष्णा), विज्जा (विद्या), पुच्छा (पृच्छा) चिंता तुहा (क्षुत् तुह) कउहा (कटुम् कउह), निसा (निशा) अने दिमा (दिशा) वगेरे आकारात शब्दोना रूपाख्यानां ' माला ' नी पेठे छे

૧ આકારાત સ્ત્રીલિંગી ગઠ્ઠોને પઠીના પદ્યવચનમા માગધીનો ' હે ' પ્રત્યય પણ લાગે છે. એમજે—સરિ ॥ + સરિઆણ, સરિઆહિં । મા ગતે માલાણ, માલાહિં ।

૨ ' અમ્મા ' ગઠ્ઠેનુ સરોધાતુ ઇન્કવચા ' અમ્મો ' પણ થાય છે

વાયા (વાચા)

૫૦- વાયા વાયાડ, વાયાઓ, વાયા.

૬૦- વાયા વાયાડ, વાયાઓ, વાયા

શેષ રૂપો ' માણ ' ની જેવા

દ્વ રીતે અચ્છરસા (અપ્સરસ્), આસિસા (આશિષ), ધૂઆ, દુહિઆ ((દુહિતૃ), નણદા (નનાદ), નાવા (નૌ), પિડચ્છા, પિડસિઆ (પિતૃપ્વસ), નાહા (નાહુ), માઆ, માઅ(ય) રા, (માતૃ) માડસિઆ, માડવ્ઝા (માતૃપ્વસ) અને સસા (સ્વસ) વગેરે આકારાત શબ્દોના રૂપાલ્પ્યાનો સમન્વવાના છે

' ગડ (ગતિ)

૫૦- ગઈ ગઈડ, ગઈઓ, ગઈ

૬૦- ગડ ગઈડ, ગઈઓ, ગઈ

૧ દ્વકારાત સ્ત્રીલિંગી શબ્દના પાત્રિરૂપો

રત્તિ (યાત્રિ)

૧ રત્તિ રત્તી, રત્તિયો

૨ રત્તિ " "

૩-૫ રત્તિયા રત્તીઢિ, રત્તીમિ

૪-૬ રત્તિયા રત્તીન

૭ રત્તિયા રત્તીમુ

રત્તિય

૮ રત્તિ રત્તી, રત્તિયો

—પૂઓ પાત્રિમં ૫૦ ૧૦૧-૧૦૨

ત૦—	ગર્હજ, ગર્હઆ,	ગર્હદિ, ગર્હરિ
	ગર્હદ, ગર્હજ	ગર્હદિ
૧૦, ૩૦—	ગર્હજ, ગર્હઆ,	ગર્હજ, ગર્હજ
	ગર્હદ, ગર્હજ	
૫૦—	ગર્હજ, ગર્હઆ,	
	ગર્હદ, ગર્હજ	
	ગર્હજો, ગર્હઓ,	ગર્હજો, ગર્હઓ, ગર્હજ,
	ગર્હજ, ગર્હદિનો	ગર્હદિનો, ગર્હજનો
૬૦—	ગર્હજ, ગર્હઆ,	ગર્હજ, ગર્હજ
	ગર્હદ, ગર્હજ	('ગર્હજ, ગર્હજ)
૭૦—	ગર્હ ' ગર્હ !	ગર્હજ, ગર્હજો, ગર્હ

૫ પ્રમાણે જુલિ (જુલિ) માદ (માતૃ) ભૂમિ, જુલિ (જુલિ)
 ધૂલિ, રદ (રતિ), જુલિ, મદ (મતિ), દિહિ, ધિદ (ધૃતિ)
 અને મિલ્લિ, સુલિ (સુલિ) ધોરે દ્વારાત શબ્દોના રૂપાન્યાનો
 સમજવાના છે

[૪૦ ' ગર્હ ' ઉપરથી પાલિમા ' રત્તો, ' ' રત્ત્યા ' થને
 ' રત્ત્યા ' ઉપરથી ' રત્ત્યા, ' ' રત્ત્યામ્ ' ઉપરથી રત્ત્ય થો ' રત્તિ '
 તથા ' રત્તિ ' ઉપરથી ' રત્તો ' રૂપો પણ થો છે]

धेणु (धेनु)

प०—	धेणू	धेणूउ, धेणूओ, धेणू
बी०—	धेणु	धेणूउ, धेणूओ, धेणू
त०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए	धेणूहि, धेणूहिं, धेणूहिँ
च०, छ०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए	धेणूण, धेणूण
प०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए धेणूतो, धेणूओ, धेणूउ, धेणूहिँतो	धेणूतो, धेणूओ, धेणूउ, धेणूहितो, धेणूसुतो
स०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए	धेणूसु, धेणूसु
स७—	धेणू । धेणु ।	धेणूउ, धेणूओ, धेणू

१ उकारात् स्त्रीलिङ्गी शब्दना पालिरूपे

यागु (यवागू)

१	यागु	यागू, यागुयो
२	यागु	" "
३-५	यागुया	यागूहि, यागूमि
४-६	यागुया	यागून
७	यागुया यागुय	यागूसु
८ स०	यागु	यागू, यागुयो

—जुओ पालिप्र० पृ० १०६-१०७

ए प्रमाणे मउ, कउ, विउ (विद्युत), उउ (ऊरु),
 पियगु (प्रियङ्गु) माउ (मातृ) ददु (ददु) पडु (पटु), गुर,
 लहु (लघु) અને વળ વગેરે ઉપરાંત શબ્દોના રૂપો 'ધેણુ' ના
 પેઠે સમજવાના છે

‘નई (नदी)

૧૦—	નई	નईઆ, નईઉ, નईઓ, નई
બી૦—	નइ	નईઆ, નईઉ, નईઓ, નई
ત૦—	नईअ, नईआ,	नईहि, नईहिं, नईहिँ
	नईइ, नईए	

१ इकारात् श्रीलिङ्गी शब्दना पारिस्वरुपो

नदी

१	नदी	नदी, नदियो (नजो)
२	नदि, नदिय	‘ ’ ’
३—	नदिया (नज)	नदीहि, नदीभि
४—६	नदिया (नजा)	नदीन
७	नदिया (नजा) (नज्ज)	नदीणु
८	स० नदि	नदी, नदियो (नज्जो)

—જૂઓ પાલિપ્ર૦ ૫૦ ૧૦૩-૧૦૪-૧૦૫-૧૦૬ તથા
 एना टिप्पणी

[સ૦ નદિ, નજા, નજા અને નજ્જ રૂપો થનેલા છે-જૂઓ ૫૦
 ૩૩ અ૦ ૨૭ —न, न्, य=न]

ચ૦, છ૦— નર્દઅ, નર્દઆ,
નર્દટ, નર્દ૯

પ૦— નર્દઅ, નર્દઆ,
નર્દઈ, નર્દ૯,
નર્દતો નર્દઓ.
નર્દઉ, નર્દહિતો

સ૦— નર્દઅ, નર્દઆ,
નર્દદ, નર્દજ

સ૦— નર્દ ।

નર્દણ નર્દણ

નર્દતો, નર્દઓ, નર્દઉ,
નર્દહિતો, નર્દમુતો

નર્દમુ, નર્દસુ

નર્દઆ, નર્દઉ, નર્દઓ, નર્દ

ए प्रमाणे गाई (गो) बाबी (बापी), बयली (बदली),
नारी, कुमारी, तरणी, समणी (श्रमणी), साहुवी, 'साहुणी' (साम्बी),
पुहवी (पृथ्वी), वाराणसी, तणुवी (तबी), इस्थी, थी (स्त्री) अने
बहिणी (भगिनी) वगैरे ईश्वारात शब्दोना रूपारयानो ' नर्द ' नी
पेटे हे

वहू (वधू)

પ૦— વહૂ

વહૂઉ, વહૂઓ, વહૂ

બી૦— વહુ

વહૂઉ, વહૂઓ, વહૂ

॥ જૂઓ ૫૦ ૮૩-વી-ઉવી અને તે ઉપરનુ ટિપ્પણ

૨ ઉકારાત સ્ત્રીલિંગી શ દના પાલિરુષો

વધૂ (પ્રા૦ વહૂ)

૧ વધૂ

વધૂ, વધુયો

૨ વધુ

" "

૩-૫ વધુયા

વધૂદિ, વધૂમિ

૪-૬ વધુયા

વધૂન

ત૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂર વહૂણ	વહૂહિ, વહૂહિં, વહૂહિં
ન૦, ૩૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂહ, વહૂણ	વહૂણ, વહૂણ
૫૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂર, વહૂણ વહૂતો, વહૂઓ, વહૂત વહૂહિતો	વહૂતો, વહૂઓ, વહૂત, વહૂહિતો, વહૂમુતો વહૂમુ, વહૂમુ
સ૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂહ, વહૂણ	
સ૦—	વહૂ	વહૂઆ, વહૂત, વહૂઓ, વહૂ

ए प्रमाणे अज्जू (आर्या) पङ्क्तू, वणेरू वामोरू, वडू (वद्रू)
पीणोरू (पीनोरू) अने वणधू (वर्कण्डू) वगैरे उच्चारत शब्दोना
रूपाग्याना समजवाना छे

प्राकृतना स्त्रीलिंगी रूपाग्यानांनी पेठे शौरसेनी, मागधी अने
पैशाचीना पण रूपाग्याना समजवाना छे—शौरसेनीमा, मागधीमा
अने अपभ्रंशमा पचमीना एवचनमा (प्राकृतना ‘ओ’ अने ‘उ’ ने
बदले) ‘दो’ अने ‘दु’ प्रत्यय वापरवाना छे, पैशाचीमा एने बदले ‘तो’
अने ‘तु’ वापरवाना छे अने मागधीनी जे खास विशेषता छे ते जणावी छे

७	वधुया	वधूसु
	वधुय	
८	स०—वदु	वधू, वधुयो

—जूओ पाल्मि० ५० १०७-१०८

अपभ्रंशरूपार्याणो

माला

१	माला, माल	मालाउ, मालउ, मालाओ, मालओ माल, माला
२	माला, माल	मालाउ, मालउ, मालाओ, मालओ माल, माला
३	मालाए, मालए	मालाहिं, मालहिं
४-६	मालाहे, मालहे माला, माल	मालाहु, मालहु, माला, माल
५	मालाहे, मालहे मालत्तो, मालादो मालाहु, मालाहितो,	मालाहु, मालहु मालत्तो, मालादो मालाहु मालाहितो, मालामुतो
७	मालाहि, मालहि	मालाहि, मालहि
८ स०	माला, माल	मालाहो, मालहो माल, माला

मइ

१	मइ, मई	मइउ, मईउ मइओ, मईओ मइ, मई
२	मइ, मई	मइउ, मईउ मइओ, मईओ मइ, मई
३	मइए, मईए	मइहिं, मईहिं

४-६	मइहे, मईहे	मइहु, मईहु
	मइ, मई	मइ, मई
५	मइहे, मइहे	मइहु, मईहु
७	मइहि, मईहि	मइहि, मईहि
८	स० मइ, मई	मइहो, मईहो,
		मइ, मई

पइटी (प्रविष्टा-पविष्टा)

१	पइटी, पइटि	पइटिउ, पइटीउ,
		पइटिओ, पइटीओ,
		पइटी, पइटि
२	पइटी, पइटि	पइटिउ, पइटीउ,
		पइटिओ, पइटीओ,
		पइटी, पइटि
३	पइटिण, पइटीण	पइटिहि, पइटीहि
४-६	पइटिहे, पइटीहे	पइटिहु, पइटीहु,
	पइटी, पइटि	पइटी, पइटि
५	पइटिहे, पइटीहे	पइटिहु, पइटीहु
७	पइटिहि, पइटीहि	पइटिहि, पइटीहि
८	स० पइटि, पइटी	पइटिहो, पइटीहो
		पइटी, पइटि

घेणु

१	घेणु, घेण्	घेणुउ, घेणूउ
		घेणुओ, घेणओ

२	घेणु, घेणू	घेणु, वेणू घेणुउ, वेणूउ घेणुओ, घेणूओ घेणु, घेणू
३	घेणुण, घेणूण	वेणूहि, वेणूहि
४-६	घेणुहे, घेणूहे वेणु, घेणू	वेणूहु, वेणूहु, घेणु, घेणू
५	घेणुहे, घेणूहे	घेणूहु, घेणूहु
७	वेणुहि, वेणूहि	वेणूहिं, घेणूहिं
८ स०—	घेणु, घेणू	घेणूहो, घेणूहो, घेणु, वेणू

बहु

१	बहु, बहु	बहुउ, बहुउ बहुओ, बहुओ, बहु बहु
२	बहु, बहु	बहुउ, बहुउ बहुओ, बहुओ, बहु, बहु
३	बहुए, बहुए	बहुहिं, बहुहिं
४-६	बहुहे, बहुहे,	बहुहु, बहुहु, बहु, बहु
५		बहुहु, बहुहु

૭ વહુદિ, વહૂહિ

૮ સં-વહુ વહૂ

વહુહિં, વહૂહિં

વહુહો, વહૂહો

વહુ, વહૂ

૫ પ્રમાણે વધા આઝારાત, ઈઝારાત, ઈંકારાત, ઝઝારાત અને
ઝઝારાત શબ્દોના અપભ્રંશરૂપો બનાવી લેવાના છે

‘સર્વાદિ (સ્ત્રીલિંગ)

સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ શબ્દોના પ્રાકૃતરૂપો, શૌરસેનીરૂપો, માગ
ધીરૂપો, પૈશાચીરૂપો, અને અપભ્રંશરૂપો પૂર્વે જળામેલા સાવારણ
સ્ત્રીલિંગી શબ્દો પ્રમાણે સમજવાના છે

બેટલાક સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ શબ્દોના પ્રાકૃત રૂપોની વિશેષતા
આ પ્રમાણે છે

[સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ શબ્દોના ‘ આઝારાત ’ અગના રૂપો
‘ માલા ’ ની જેવા કરવાના છે. ઈંકારાત અગના રૂપો ‘ નઈ ’ ની
જેવા કરવાના છે અને ઝઝારાત અગના રૂપો ‘ વેણુ ’ ની જેવા
કરવાના છે]

૧ સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ શબ્દોના પાલિરૂપો--

૫-૩ (સગા) ના વધારાના રૂપો

૪-૬ સગસ્યા (સં સક્સ્યા) સગ્યાસ (સં સગ્યાસામ્)

સગ્યાસાન

૭ સગસ (સં સગમ્યામ)-૧૧ના પાલિપ્રં ૬૦ ૧૪૦ અને ગિપ્પણ

ચાલી તથા ‘ માલા ’ ના પાલિરૂપો તેના

इमाउ, इमा मे,

इमा

३ इमीअ इमीआ, इमीइ,
इमीए,

इमीहि इमीहि,
इमीहि*

इमाअ, इमाए, इमाए
(પૈ૦ નાળ)

इमाहि, इमाहि,
इमाहि*

(जाहि, पाहि,
आहि)

४-६ मे,

मि

इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए इमीग, इमीण,

इमाअ, इमाइ, इमाए इमाण, इमाण,

શેષ સ્વરો ' મટ્ટ ' અને ' માળા ' થી નેચા

૩-૧ ઇમાય

इमाहि, इमाभि

૪-૧ ઇમાય,
इमिम्मा, इमिरसाय
અસ્તા, (સ૦ અસ્થા)
અમ્માય (સ૦ અમ્યૈ)

इमास इमासा

૭ ઇમાય,
इमिम्स,
અરસ (સ૦ અમ્યામ્)

इमामु

૧૫૫, '૧૬૬'

૧ ૧૫૫, ૧૫૬, ૧૬૬, ૧૬૭ ૧૬૬૫, ૧૬૬૭ ૧૬૬૭૦, ૧૬૬૭,
૧૬૬૭, ૧૬૬૭૦ ૧૬૬૭

૪-૬ ૧૬૬, ૧૬૬૭,
૧૬૬૭ ૧૬૬૭, ૧૬૬૭, ૧૬૬૭,
૧૬૬૭, ૧૬૬૭, ૧૬૬૭ ૧૬૬૭, ૧૬૬૭
૧૬૬૭ ૧૬૬૭ '૧૬૬' અને '૧૬૭' ની જોડા

૧૬૬ (૧૬૭)

૧ ૧૬૬, ૧૬૭ ૧૬૭૭, ૧૬૭૭, ૧૬૭
૧૬૬૭ '૧૬૭' વત્

૧ ૧૬૬ (૧૬૭) ના પાલિરૂપો

૧ ૧૬૬
૩-૧ ૧૬૬, ૧૬૬૭ (૧૦ ૧૬૬૭)
૬-૧ ૧૬૬, ૧૬૬૭, ૧૬૬૭ { ૧૦ ૧૬૬૭ }
૧૬૬૭

૭ ૧૬૬, ૧૬૬૭
૧૬૬૭, ૧૬૬૭ (૧૦ ૧૬૬૭)

૧૬૬૭ ૧૬૬૭ '૧૬૬' ની જોડા

—૧૬૭૭ પાલિરૂપ ૧૬૭ ૧૬૬૭

[૧૬૬૭ ૧૬૬૭, ૧૬૬૭]

૨ '૧૬૭' ના પાલિરૂપો

૧ ૧૬૭, ૧૬૭, ૧૬૭, ૧૬૭૭
૨ ૧૬૭ ૧૬૭, ૧૬૭૭
૩-૫ ૧૬૭૭ ૧૬૭૭, ૧૬૭૭
૪-૬ ૧૬૭૭, ૧૬૭૭ ૧૬૭૭, ૧૬૭૭

ઋક્ષારાત (સ્ત્રીલિંગ)

ઋક્ષારાત સ્ત્રીલિંગી ' માતૃ ' શબ્દના ' માઆ ' અને ' માયરા ' વા બે રૂપો જૂદા જૂદા અર્થમાં થાય છે એ ' આગલ જણાવેલું છે, ત્રીજાના શૌરસેની વગેરેના બધા રૂપો ' વાયા ' ની જેવા સમજવાનાં જેમકે,

માઆ, માયરા (માતૃ)

૧૦ માઆ,
માયરા

માઆડ, માઆઓ, માઆ,
માયરાડ, માયરાઓ, માયરા

૭ અમુય
અમુસ્ત

અમૂસુ

—તૃઓ પાલિમ્ ૦ ૫૦ ૧૪૮

૧ તૃઓ ૫૦ ૨૦૪, નિ ૦ ૮—' માયર ' ને રદલે ' માઅર ' પણ થઈ શકે છે

૨ ઋક્ષારાત સ્ત્રીલિંગી ' માતૃ ' શા દસા પાલિરૂપો
માતૃ (માતૃ)

૧ માતા

માતા, માતરો

૨ માતર

માતા, માતરો

૩—' માતરા

માતરોદિ, માતરોમિ

માતુવા

માતૃદિ, માતૃમિ

મત્યા

૪—૬ માતુ

માતરાન, માતાન,

માતુયા

માતૃન

મત્યા

૭ માતાર

માતરોસુ,

માતુયા

માતૃસુ

મત્યા

માતુય, મત્ય

૮ સ૦—માત, માતા

માતા, માતરો

—તૃઓ પાલિમ્ ૦ ૫૦ ૧૦૮—૧૦૯—૧૧૦ અને છના ત્રિપ્પણ

२	घेणु, घेणू	घेणु, घेणू घेणुउ, घेणूउ घेणुओ, घेणूओ, घेणु, घेणू
३	घेणुए, घेणूए	घेणुहि, घेणूहि
४-६	घेणुहे, घेणूहे घेणु, घेणू	घेणुहु, घेणूहु, घेणु, घेणू
५	घेणुहे, घेणूहे	घेणुहु, घेणूहु
७	घेणुहि, घेणूहि	घेणुहि, घेणूहि
८	स०—घेणु, घेणू	घेणुहो, घेणूहो, घेणु, घेणू

बहु

१	बहु, बहु	बहुउ, बहुउ बहुओ, बहुओ, बहु, बहु
२	बहु, बहु	बहुउ, बहुउ बहुओ, बहुओ, बहु, बहु
३	बहुए, बहुए	बहुहि, बहुहि
४-६	बहुहे, बहुहे, बहु, बहु	बहुहु, बहुहु, बहु, बहु
९	बहुहे, बहुहे	बहुहु, बहुहु

इमाड, इमाओ,

इमा

३ इमीअ इमीआ, इमीइ,

इमीण

इमाअ, इमाइ, इमाण

(પૈ૦ નાળ)

इमीहि, इमीहि,

इमीहि

इमाहि, इमाहि,

इमाहि

(આદિ, આદિ,

આદિ)

४-६ से,

मि

इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीण

इमीण, इमीण,

इमाअ, इमाइ, इमाण

इमाण, इमाण,

કેવળ રૂપો ' નર્ટ ' અને ' માગ ' ની જેમ

३-१ इमाय

इमादि, इमाभि

४-२ इमाय,

इमास, इमासा

इमिस्ता, इमिस्ताय

अस्ता, (स० अस्ता)

अस्ताय (स० अस्त्य)

७ इमाय,

इमासु

इमिस्त,

अस्त (स० अस्त्याम्)

ક્રુદ્ધારાંત (ગ્રીકિંગ)

ક્રુદ્ધારાંત ગ્રીકિંગી 'માતૃ' શબ્દનાં 'મામા' અને 'માયમ' આગા ૪ રૂપો જતા જુના અર્થમાં થાય છે કે 'આગલ જણાવેલું છે, છપી ઠના શોરસેની વગેરેનાં વધા રૂપો 'વાગા' ની જેમ મમનવાના છે, જેમરે,

'મામા, માયરા (માતૃ)

૧૦ મામા,	મામાડ, મામાથ, મામા,
માયમ	માયરાડ, માયમએ, માયમ
અમુર	અનુમુ
અમુમ	

—ગ્રીકો પાલિયં ૧૦ ૧૮૮

૧ ગ્રીકો ૧૦ ૧૮૪, ૧૩ ૫—'માયમ' ને વદ્યે 'મામા' ૧૧ વદ્ય ના છે

૨ ક્રુદ્ધારાંત ગ્રીકિંગી 'માતૃ' ગ્રાહ્યતા પાલિયં

માતૃ (માતૃ)

૧ મામા	માતા, માયમ
૨ માતા	માતા, માતૈરે
૩-૪ માતમ	માતમદિ, માતમમ
માતુમ	માતુદિ, માતુમ
મત્યા	
૪-૫ માતુ	માતરન, માતન,
માતુયા	માતુન
મત્યા	
૬ માતરિ	માતમુ,
માતુયા	માતુમુ
મત્યા	
માતુય, મત્ય	

૮ ૬૦—માત, માતા માતા, માતમ

—ગ્રીકો પાલિયં ૧૦ ૧૦૮-૧૦૯-૧૧૦ ગ્રીકો ગ્રીકિંગ

बी०—	माअ	माआउ, माआओ, माआ,
-	मायर	मायराउ, मायराओ, मायरा,
त०—	माआअ, माआइ,	माआहि, माआहिं, माआहिँ,
-	माआए,	मायराहि, मायराहि, मायराहिँ
	मायराअ, मायराइ, मायराए	
च० छ०—	माआअ, माआइ,	माआण, माआण
	माआए	('माईण)
	मायराअ, मायराइ, मायराए	मायराण मायराण
प०—	माआअ, माआइ, माआए,	माअत्तो, माआओ,
	माअत्तो, माआओ,	माआउ, माआहिँतो,
	माआउ, माआहिँतो	माआसुतो,
	मायराअ, मायराइ,	मायरत्तो, मायराओ,
	मायराए,	मायराउ,
	मायरत्तो, मायराओ, मायराउ,	मायराहिँतो,
	मायराहिँतो	मायरासुतो
स०—	माआअ, माआइ माआए,	माआसु, माआसु
	मायराअ, मायराइ, मायराए	मायरासु, मायरासु
स०—	माआ,	माआउ, माआओ,
		माआ,
	मायरा	मायराउ, मायराओ, मायरा

[माआ (मातृ=माता+माआ) नु माया जनावीने पण माआ' नी जेवा ज रूपो बनावी शकय छे]

१ जूओ पृ० ५६ मातृ=माइ+माईण (स० मातृणाम्)

२ जूओ पृ० १८ 'कादि' नो 'य' अ० ८

प्रा०

ગોળી	ગોળીઆ ગોળીડ,
	ગોળીઓ, ગોળી
ચીં— ગાઝ,	ગાઝઆ, ગાઝડ,
	ગાઝઓ, ગાઝ,
ગોળિ	ગોળીઆ, ગોળીઝ,
	ગોળીઓ, ગોળી
તં— ગાઝંઝ, ગાઝઆ,	ગાઝંહિ, ગાઝંહિ,
ગાઝંઝ, ગાઝં	ગાઝંહિ
ગોળીઝ, ગોળીઆ,	ગોળીંહિ, ગોળીંહિ,
ગોળીંઝ, ગોળીં	ગોળીંહિ

इत्यादि वधा 'नई' नी जेवा

‘ના’ શબ્દનુ સ્ત્રીલિંગ પ્રાકૃત અગ ‘નાવા’ ધાય છે અને
જના વગર રૂપો વરાવર ‘માલા’ ની જેવા વને છે, જેમચે,

૫૦— નાવા	નાવાડ, નાવાઓ, નાવા
ચીં— નાવ	નાવાડ, નાવાઓ, નાવા
તં— નાવાઝ, નાવાં	નાવાહિ નાવાંહિ, નાવાંહિ
નાવાં	

इत्यादि वधा 'माला' नी जेवा

૩ ગાવિ, ગાવ, ગવ	ગોહિ, ગોમિ
૪ ગાવિ, ગાવ, ગવ	ગવ, ગોન, ગુપ્ત
માવિ, માવ, મવ	મોહિ, મોમિ
૫ ગાવિ, ગાવ, ગવ	ગવ, ગોન, ગુન્ન
૬ ગાવિ, ગાવ, મવ	ગોમુ
૮ સં ગા ^૧ , ગાવ, ગવ	ગાવી, માગો, ગવો

—તઓ પાલિપ્ર. ૫૦ ૨૨૨ નુ ટિપ્પણ

સંખ્યાવાચક શબ્દો

વિશેષતા.

૧ અદ્ધારસ (અષ્ટાન્શ) સુધીના સંખ્યાવાચક શબ્દોને પછીના
બહુવચનમા 'ણ્' અને 'ણ' પ્રત્યય લાગે છે ણગણ્, ણગણ. ।
ટુણ્, ટુણ. । ઉભયણ્, ઉભયણ વગેરે

૩ક, ૫ક, ૬ગ, ૭અ (૬ક)

આ શબ્દના તે તે ભાષાના પુર્લિંગી રૂપો 'સન્વ' ની જેવા થાય
છે, સ્ત્રીલિંગી રૂપો 'માલા' ની જેવા થાય છે અને નપુસકલિંગી રૂપો
નપુસકી 'સલ્વ' ની જેવા થાય છે. ણ પ્રમાણે બધા સંખ્યાવાચક
શબ્દોમા યથાસંભવ સમજવાનું છે

૧૩મ, ૩૬ (૩મ)

આ શબ્દના રૂપો બહુવચનમા જ થાય છે અને ણ 'સલ્વ' ની
પેઠે છે

૧ સંખ્યાવાચકશબ્દના પાલિરૂપો

(પાલિપ્રકાશમા પૃ. ૧૫૫ થી ૧૬૮ સુધીમા સંખ્યાવાચક
શબ્દોના રૂપો આપેગ છે)

૧૩મ ના પાલિરૂપો

૧-૨ ૩મો ।

૩મે ।

૩-૫ ૩મોહિ, ૩મામિ,

૩મેહિ, ૩મેમિ ।

૪-૬ ૩મિન્ન ।

૭ ૩મોસુ, ૩મેસુ ।

૧ —૩મો પાલિપ્ર. ૫૦ ૧૫૫

૫૦— ઉમે ।

વી૦— ઉમે, ઉમા ।

ત૦— ઉમેહિ, ઉમેહિં, ઉમેહિં ।

૫૦ ૪૦—ઉમણ્હ, ઉમણ્હ ।

૫૦— ઉમણો, ઉમાઓ, ઉમાઉ,

ઉમાહિ, ઉમેહિ,

ઉમાહિતો, ઉમેહિતો,

ઉમામુનો ઉમેમુનો ।

સ૦— ઉમેમુ, ઉમેમુ ।

‘ઉમ’ ના અષ્ટદશ રૂપો ‘સ’ ના અષ્ટદશ રૂપોની પેઠે છે

૧૬ (ટિ) ધ્રણે લિંગના રૂપો

જા શબ્દના રૂપો જાતુવચનમા જ થાય ને

૫૦— ટુવે, ટોણિ, ટુણિ, વેણિ, વિણિ, ટો, વે ।

વી૦— ટુવે, ટોણિ, ટુણિ, વેણિ વિણિ, ટે, વે ।

ત૦— ટોહિ, ટોહિં, વેહિં,

વેહિ, વેહિં, વેહિં ।

૧ ‘ટિ’ ના પાલિરૂપો

૧-૨ ટુવે,

ટ ।

૨- ટોહિ, ટોમિ ।

૪-૧ ટુવિજ, ટિજ ।

૩ ટોમુ ।

—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પ્ર૦ ૧૫૬

૫૦ છ૦—દોળ્હ, દોળ્હ, દુળ્હ, દુળ્હ,
વેળ્હ, વેળ્હ, વિળ્હ, વિળ્હ ।

૫૦— દુધો, દોઓ, દોડ, દોહિતો, દોસુતો,
વિતો, વેઓ, વેડ, વેહિતો, વેસુતો ।

૬૦— દોસુ, દોસુ,
વેસુ, વેસુ ।

‘દુ’ ના અપભ્રંશ વગેરેના રૂપો ‘ધાણુ’ ના બહુવચનાત રૂપો
જેવા છે

‘તિ (ત્રિ) પ્રણે લિંગના રૂપો

૫૦— } તિણ્ણ ।
૬૦— }

૫૦ છ૦— તિળ્હ, તિળ્હ ।

શેષ રૂપો તે તે ભાષા પ્રમાણે ‘હસિ’ ના બહુવચન રૂપો જેવા છે.

૨ પાલિમા તો ‘તિ’ (ત્રિ) શબ્દના રૂપો પુલિંગમા, સ્ત્રીલિંગમા
અને નપુસકલિંગમા શુદ્ધ શુદ્ધ થાય છે, જમક

	તિ (પુલિંગ)	તિ (સ્ત્રીલિંગ)	તિ (નપુસકલિંગ)
૧—૨	તયો ।	તિસ્સો ।	તીણિ
૩—૪	તીદિ, તીમિ ।	તીદિ, તીમિ ।	તીદિ, તીમિ ।
૪—૬	તિણ્ણ તિણ્ણ	(તિસ્સ) તિસ્સહ ।	તિળ્હ તિળ્હ
૫	તીસુ	તીસુ ।	તીસુ ।

'વત (વતુર્) પ્રણે ત્રિગના રૂપો

તુર્નાયા, વત્તમી અને મત્તર્માના પ્રયયો વર રહેતાં આ શબ્દના અત્ય 'ત' નો ટીર્ણ વિશ્યે યાય છે

૫૦- } વત્તારો, વત્તરા, વત્તારિ ।
૬૦- }

૭૦- વત્તિ, વત્તિ, વત્તિ, વત્તિ, વત્તિ, વત્તિ ।

૮૦ ૭૦-વત્તિ, વત્તિ

શેષ રૂપો તે તે ધાના પ્રમાણે : ધાનુ 'ના વત્તવત્તાત રૂપો જોવા છે

૧ પાલિમાં 'વતુ' (વતુર્) શબ્દના પાળ વળ ત્રિગમાં રૂપો તદા તુદા યાય છે, જેમકે

	વતુ (પુલિંગ)	વતુ (સ્ત્રીલિંગ)	વતુ (નપુલ્લિંગ)
૧-૨	વત્તારો, વતુરો ।	વત્તારા ।	વત્તારિ ।
૩-૪	વત્તિ, વત્તિમિ ।	વત્તિ વત્તિમિ ।	વત્તિ, વત્તિમિ ।
૫-૬	વતુજ ।	વત્તસ્થર્જ ।	વતુર્જ ।
૭	વતુય ।	વતુય ।	વતુય ।

‘पंच (पञ्च) त्रणे लिङना रूपो

प०— } पच ।
वी०— }

त०— पचेहि, पचेहिं, पचेहिं,
‘पचहि, पचहि, पचेहिं’ ।

च० छ०—पचण्ह, पचण्ह ।

शेष रूपो ते ते भाषा प्रमाणे ‘जिण ना बहुवचनात् रूपो
जेवा ते

ए रीते छ (पट), सत्त (सत्तन्), अट्ठ (अट्ठन्), नव (नवन्),
दह, दस (दशन्), एआरह, एगारह, एआरस (एकादश),
दुवालस, चारह, चारस (द्वादश), तेरह, तेरस (त्रयोदश), चौदह,
चौदस, चउदह, चउदस (चतुर्दश), पण्णरह, पण्णरस (पञ्चदश)

१ पच (त्रणे लिङे सरम्भा)

१—२ पच ।

३— पचहि, पचभि ।

४ पचन ।

७ “ पचसु ।

—नृओ पालिप्र० पृ० १५८

२ व्याकरणनो नियम जोता तो ‘पचेहि’ बगेरे ‘ए’ कार
वाळा रूपो ज एह दफे छे, आर्यप्राकृतमा ‘पचहि’ बगेरे ‘ए’ कार
दिनाना पण रूपो बपरएला छे जेमके,

[“ पचहिं कामगुणेहिं ”

“ पचहि महव्यएहिं ”

“ पचहिं निरिआहिं ”

“ समईहिं ”—धम्मजसूत्र]

माटे

प्रति

साथे देखाटेला छ -

સોલ્સ, સોલ્હ (પોટશ), સત્તમ્સ, સત્તરહ (સપ્તઢગ્ર) અને અઢ્ઢારસ, અઢ્ઢારહ (અષ્ટાઢશ) એ બધા શબ્ઢોના રૂપો ' પચ ' ની પેઢ સમજવાના છે

કંઈ (કતિ)

(આ શબ્ઢના રૂપો બહુવચનમાં જે થાય છે)

પ૦— } કંઈ
વી૦— }

જ૦ છ૦— રૂઢ્ઢહ, રૂઢ્ઢહ

શેષરૂપો ને તે ભાષા પ્રમાણે ' રૂસિ ' ના બહુવચનાત રૂપો જેવા છે

નાંબ જણાવેલા શબ્ઢોમા જે શબ્ઢો આરંભરાત છે તેના રૂપો ' માલા ' ની જેવા જાણવાના છે અને જે શબ્ઢો રૂઢારાત છે તેના રૂપો ' ગઢ ' ની જેવા જાણવાના છે

પ્રગૃણવીસા (ઁકોનવિશતિ)	અગવીસા	} (ઁકવિંશતિ)
વીસા (વિશતિ)	રૂઢવીસા	
	અઢવીસા	

૧ ' કતિ ' ના પાલિરૂપો (ગ્રંથે લિખે)

કતિ ।

કતીઢિ,

કનીમિ ।

કતાઢ,

કતિઢ ।

કતીસુ ।

— જુઢો પાલિપ૦ પૃ૦ ૧૫ ।

૨ જુઢો પાલિપ૦ પૃ૦ ૧૫૯—૧૬૫ ।

વાવીસા	(દ્વાવિંશતિ)	તેવીસા	} (ત્રયવિંશતિ)
તેવીસા	(ત્રયોવિંશતિ)	તિત્તીસા	
ચૌવીસા	} (ચતુર્વિંશતિ)	ચૌત્તીસા	} (ચતુર્વિંશતિ)
ચોવીસા		ચોત્તીસા	
પળવીસા	(પચ્ચવિંશતિ)	પળતીસા	(પચ્ચત્રિંશત્)
છવીસા	(ષટ્તવિંશતિ)	ઠવીસા	(ષટ્તત્રિંશત્)
સત્તાવીસા	(સપ્તવિંશતિ)	સત્તતીસા	(સપ્તત્રિંશત)
અઢાવીસા	} (અષ્ટાવિંશતિ)	અઢતીસા	} (અષ્ટત્રિંશત્)
અઢવીમા		અઢતીસા	
અઢવીસા		અઢતીસા	
પ્ગૂળતીસા	(એકોનવિંશત્)	પ્ગૂળચત્તાલિમા	(એકોનવત્વારિંશત્)
તીસા	(ત્રિંશત્)	ચત્તાલિમા	(ચત્વારિંશત)
એગતીસા	} (એકત્રિંશત્)	પ્ગચત્તાલિમા	} (એકનવત્વારિંશત્)
એકતીસા		એકચત્તાલિમા	
એકતીસા		એકચત્તાલિમા	
બત્તીસા	(દ્વાત્રિંશત્)	દગ્યાળ	

૧ પાલિભાષામાં ‘ચૌવીસા’ શબ્દનું પ્રથમાનુ એકદશન ‘ચૌવીસ’ થાય છે (જૂનો પાલિપ્ર૦ પૃ. ૧૬૦ નિ. ૧૦૭) અને તે રૂપ પ્રાકૃતસાહિત્યમાં પણ ચપરાણ્ટ છે જેમણે, “ચૌવીસ ૧૫ જિજનગ” (ચતુર્વિંશતિસ્તત)

આચાર્ય હેમચંદ્ર એ ‘ચૌવીસ’ રૂપને ‘દ્વિતીયા’ રિમાન્તિયાદુ સમજે છે અને ઉપયુક્ત વાક્યમાં ‘દ્વિતીયા’ નો અર્થ ઘટતો નથી પણ ‘પ્રથમા’ નો અર્થ ઘટે છે તેથી “કયાય પ્રથમા”ને બદલે ‘દ્વિતીયા’ પણ ચપરાય છે.” એમ તે વાક્ય આપીને જ કળાને છે - (અ. ૧૦ પ્રા. ૧૫. ૮-૩-૧૩૭, ૫. ૧૦૮)

बेआलिसा	(द्विचत्वारिंशत्)	चोवण्णा	(चतुपधाशत्)
बेआला		चउपण्णामा	
टुचत्तालिसा	(त्रिचत्वारिंशत्)	पणपण्णा	(पञ्चपधाशत्)
तिनचालिसा		पणपण्णासा	
तेआलिसा		परावण्णा	
तेआला		टप्पण्णा	(षट्पधाशत्)
चउचत्तालिसा	(चतुश्चत्वारिंशत्)	छप्पणामा	
चोआलिसा		सत्तावता	(सप्तपधाशत्)
चोआला		मत्तपण्णामा	
चउआला		अट्ठावता	(अष्टपधाशत्)
पणचत्तालिसा	(पञ्चचत्वारिंशत्)	अन्यता	
पणयाला	(षट्चत्वारिंशत्)	अट्ठपण्णासा	
उचत्तालिसा		एगुणसट्ठि	(एकोनपट्ठि)
छायाला	(सप्तचत्वारिंशत्)	मट्ठि	(पट्ठि)
सत्तचत्तालिमा		एगमट्ठि	(एरूपट्ठि)
सगयाला	(अष्टचत्वारिंशत्)	इगमट्ठि	
अट्ठचत्तालिसा	(एकोनपधाशत्)	वासट्ठि	(द्विपट्ठि)
अट्ठयाला		तेमट्ठि	(त्रिपट्ठि)
एगुणपण्णाम्मा	(पञ्चाशत्)	चउसट्ठि	(चतुप्पट्ठि)
पण्णामा	(एरूपधाशत्)	चोसट्ठि	
एगपण्णामा		पणसट्ठि	(पञ्चपट्ठि)
इक्कपण्णासा		छासट्ठि	(षट्पट्ठि)
एक्कपण्णामा		सत्तसट्ठि	(सप्तपट्ठि)
एगापण्णा	(द्विपधाशत्)	अट्ठसट्ठि	(अष्टपट्ठि)
वापण्णा		अट्ठसट्ठि	
टुप्पण्णासा	(त्रिपधाशत्)	एगणमत्तरि	(एकोनमसति)
तेवण्णा			
निपण्णामा			

सत्तरि	(सप्तति)	सत्तासीड	(सप्ताशीति)
एग'सत्तरि	(एकसप्तति)	अट्ठासीड	(अष्टाशीति)
इक्कसत्तरि		नवासीड	(नवाशीति)
बा(बि)सत्तरि	(द्विसप्तति)	एगूणनवड	(एकोननवति)
बावत्तरि		नवड	(नवति)
तिसत्तरि	(तिसप्तति)	एगणवड	(एकनवति)
चोसत्तरि	(चतुसप्तति)	इगणवड	
चउसत्तरि		बाणवड	(द्विनवति)
पण्णसत्तरि	(पञ्चसप्तति)	तेणवड	(त्रिनवति)
उसत्तरि	(षट्सप्तति)	चउणवड	(चतुर्नवति)
सत्तसत्तरि	(सप्तसप्तति)	चोणवड	
अट्ठसत्तरि	(अष्टसप्तति)	पण्णणवड	(पञ्चनवति)
एगूणासीड	(एकोनाऽशीति)	पञ्चणवड	
असीड	(अशीति)	एण्णवड	(पण्णवति)
एगासीड	(एकाशीति)	सत्त(त्ता)णवड	(सप्तनवति)
बासीड	(द्व्यशीति)	अट्ठ(ड)णवड	(अष्टनवति)
तेमीड	(त्र्यशीति)	ण(न)णवड	(नवनवति)
चउरासीड	(चतुरशीति)	एगूणमय	(एकोनशत)
चोरासीड		सय	(शत)
पणसीड	(पञ्चाशीति)	दुसय	(द्विशत)
छासीड	(षट्शीति)	तिसय	(त्रिशत)
		चे सयाइ—चसैं—	(द्विशत)

१ 'सत्तरि' ने बदले 'इत्तरि' शब्द पण प्रयोगानुसारे
बपराय छे

तिष्णि सयाइ—त्रणसें (त्रिशत)	लक्ष	(लक्ष)
चत्वारि सयाइ—चारसें (चतुदशत) इत्यादि	दस(ह)लक्ष	(दशलक्ष)
सहस्र (सहस्र)	प्रयुअ(त)	(प्रयुत)
दह(स)सहस्र (दशसहस्र)	कोडि	(कोटि)
अयुअ(त) (अयुत)	कोडाकोडि	(कोटाकोटि)

પ્રકરણ ૧૧

— ૦ —

કારક-વિભક્ત્યર્થ

જેમ સમ્કૃતમા છ કારક છે તેમ અહીં પ્રાકૃતમા પણ છે અને તેની વધી વ્યવસ્થા સસ્કૃતને અનુસારે સમજી લેવાની છે પરંતુ જે કેટલાક શ્વાસ વિભક્ત્યર્થો છે તેને અહીં જણાવી દઈએ છીએ

- ૧ પ્રાકૃતમા કેટલેક ઠેકાણે દ્વિતીયા, તૃતીયા, પચમી અને સપ્તમીને મ્થાને પણ પછી 'વિભક્તિ વપરાય છે —

સીમાધરમ્સ વટે [સીમાવર વન્દે]

ધણમ્મ લદ્ધો [વનેન લબ્ધ]

ચોરસસ ચીહદ્ [ચોરાદ્ વિભેતિ]

અંતેરસસ રમિડ આજઓ [અન્ત પુરે રત્નુમાગત]

- ૨ કોઈ કોઈ ઠેકાણે દ્વિતીયા અને તૃતીયાને બદલે સપ્તમી વપરાય છે —

૧ સસ્કૃતમા પણ પછી વિભક્તિનો યાવો જ ઉપયોગ થયેલો છે

માતર સ્મરતિ   ને ગદલે   માત્ર સ્મરતિ ।

અન્ન નો દોદિ   "   અન્નસ્ય નો દોદિ ।

ફલૈસ્તુત   "   ફલ્પના તુત ।

અર્દોદિધ્યતિ   "   અખાણા શોદિધ્યતિ ।

ગૃથાગ પર્ણ પતતિ   "   ગૃથસ્ય પર્ણ પતતિ ।

મહત્સુ વિભાપત   "   મહતા વિભાપત ।

—જૂઓ ' પછી શેષે ' (પાણિ ૦ ૨-૩-૫૦) તથા " શેષે "

(દે ૦ સ ૦ ૨-૨-૮૧)

૨ જૂઓ પરમાપાર્ચાદ્રકા ' ક્વચિદ્વાદે " ૨-૩-૩૮

દૃ ૦ ૧૬૨ ।

‘નગરે ન જામિ [નગર ન યામિ]

‘તેસુ અલકિઆ પુલ્લી [તૈરલટ્ટતા પૂ વી]

૩ નયાય વયાય પચમીને નદલે તૃતીયા અને સપ્તમી વપરાય છે -

‘નોરેણ નીહર [ચૌરાડ્ નિમેતિ]

‘અતેડેરે રમિડ આગજો રાયા [અન્ત પુરાડ્ રન્ત્વા
આગતો રાજા]

૪ કોઈ ટેકાળ તો સપ્તમીને મ્યાને દ્વિતાયા પણ વપરાય છે -

વિજ્ઞુજોય ભરદ રતિ [વિદ્યુદ્ધોતે સ્મરતિ રાત્રિમ્]

૧ સસ્કૃતની રીતે પણ આ વાક્યમા ‘નગર ને ‘કમ’
કહી શકાય અને ‘આધાર’ પણ કહી શકાય એટલે ‘નગરે ન યામિ’
અને ‘નગર ન યામિ’ એ બંને વાક્યો શિષ્ટસમત છે

૨ આ વાક્યમા જો ‘તપુ સત્સુ’ (‘તેઓની વિશ્વમાનતામા’)
છનો અર્થ નિર્વાહિત હોય તો સસ્કૃતમા પણ ‘તૈ’ ‘અલકિઆ પુલ્લી’ આ
વાક્યનું રહેલે ‘તેસુ અલકિઆ પુલ્લી’ આ સપ્તમીવાળું વાક્ય થઈ
શકે છે

૩-૪ જ્યાં જો ‘ચૌર’ને ‘ભયના કરણ’ તરીકે અને
‘અત પુર’ ન રમનારના ‘આધાર’ તરીકે કહેવાના આશય હોય તો
સસ્કૃતમા પણ ‘નોરેણ નિમેતિ’ અને ‘અન્ત પુર રન્ત્વા’ વગરે વાક્ય
થઈ શકે છે

૫ આપપ્રાકૃતમા ઢકઢકાણે આ ‘તળ કાલળ તળ તમણ’
પ્રયાગ વપરાયેલો છે, એના અર્થ ‘તે કાલ અને તે સમયે’ થાય છે,
તેમી આ અત આવા રાજા પ્રયોગોમા ‘સપ્તમી’ વિભક્તિને બદલ
‘તૃતીયા’ વિભક્તિ વપરાયેલી છે એમ આચાર્ય દેવધર જણાવે છે
—(બૂઓ દે. પ્રા. વ્યા ૮-૩-૧૩૭ પૃ. ૧૦૮) ત્યારે આ પ્રયોગનું

વિચરણ કરતા નવાગી ટીકાકાર આચાર્ય અમયદેવ એ પ્રયોગમા આવેલા
 ‘જ’ને યાક્યાલકારરૂપે માની એ પ્રયોગને ‘સત્તમી’ વિભક્તિયાલો પણ
 જણાવે છે આચાર્ય અમયદેવની દ્રષ્ટિએ એ પદોનો પદચ્છેદ આ પ્રમાણે છે
 ‘તે જ કાલે જ, તે જ સમયે જ’-‘તે’ રૂતિ પ્રાકૃતશૈલીવશાત્
 ‘તસ્મિન્’ × × × ‘જ’ કારોઽન્યત્રાપિ યાક્યાલકારાર્ય, × ×
 કાલે × અવતર્પિણીચતુષ્વિભાગલક્ષણે, × × × સમયે કાલસ્યૈવ
 વિશિષ્ટે ભાગે”-જૂઓ મગવતી સૂત્ર રા. ૫૦. ૧૮ ટીકા, શતા. ૦ સૂત્ર
 ટીકા ૫૦. ૧ સમિતિ, ઉપાસકદશાસૂત્ર ટીકા ૫૦. ૧ સમિતિ

એ પ્રયોગનુ વિચરણ કરતા આચાર્ય મલ્લગિરિ પણ આચાર્ય
 અમયદેવની પંઠે પૂર્વ પ્રમાણે -જણાવે છે -જૂઓ સૂર્યપ્રશસ્તિની ટીકા ૫૦
 ૧ સમિતિ

આચાર્ય અમયદેવ એ પદોનુ સંસ્કૃત ‘તેન કાલેન તેન સમયેન’
 પણ ‘તેન કાલેન તેન સમયેન’ આ યાક્યામા તૃતીયાનો અર્થ ઘટાયે
 છે પણ ‘તૃતીયા’ને સ્થાને ‘સત્તમી’ હોવાના સૂચના કરતા નથી
 - “અથવા તૃતીયૈવેયમ્, તત્ ‘તેન કાલેન હેતુભૂતેન, તેન
 સમયેન હેતુભૂતેનૈવ”-જૂઓ મગવતીસૂત્ર રા. ૫૦. ૧૮ ટીકા

પ્રકરણ ૧૨

આસ્વાત

સંસ્કૃતભાષામાં ધાતુઓના અનેક પ્રકાર છે, એમકે, પેન્થ ગણના, ત્રીજા ગણના, ચોથા ગણના, છઠ્ઠા ગણના વગેરે તેમાં પણ પ્રત્યેક ગણમાં ધાતુઓના ઘણા પ્રકાર છે પરસ્મૈવર્તી, આત્મનેપદી અને ઉભયપદી આમ હોવાથી સંસ્કૃતમાં ધાતુનાં રૂપાન્વયાનો અનેક પ્રકારના થાય છે. કારણ કે, તેમાં પ્રત્યેક ગણની નિશાનીઓ (વિજ્ઞાન પ્રત્યયો) જુદી જુદી છે, પ્રક્રિયાઓ જુદી જુદી છે, આત્મનેપદ તથા પરસ્મૈવર્તના પ્રત્યયો પણ જુદા જુદા છે.

પાલિમાં જેટલું સંસ્કૃતની જેવું છે પણ તેમાં વૈદિક સંસ્કૃતની પેઠે આત્મનેપદ અને પરસ્મૈવર્તનો નિયમ અપોક્ત છે. પ્રાકૃતમાં તો આત્મનેપદ અને પરસ્મૈવર્તનો કોઈ નિયમ નથી જો કે પ્રાકૃતમાં વર્તમાનકાલના કેટલાક પ્રત્યયો સંસ્કૃતના આત્મનેપદી પ્રત્યયો માથે મળતા આવે છે પણ એ પ્રત્યયો દરેક ધાતુને લગાડી શકાય છે.

પાલિવ્યાકરણમાં^૧ આપેલા નિયમો સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે, સંસ્કૃતની પેઠે ગણભેદને લીધે પાલિમાં તે તે ધાતુના રૂપો જુદા જુદા થાય છે પણ પ્રાકૃત વ્યાકરણના નિયમોમાં તેમ નથી પ્રાકૃત-વ્યાકરણમાં તો પેલા ગણના કે ચોથા ગણના પુરસ્કારી પ્રક્રિયા છે, પણ એટલું સ્વરૂપે, તે તે ધાતુને ૩ ૧૫ ૧૬ નામોને લીધે આપણે સંસ્કૃતમાં કરાતો ૭ ધાતુનો ગણ જરૂર કઢી શકીએ^૨.

૧ જુઓ કાન્યાયનનું પાલિવ્યાકરણ—આસ્વાતકથ

૨ દિવદ (દી-યતિ)

ચિણદ (ચિનોતિ)

જાણદ (જાનાતિ)

અકટર રીતે સસ્કૃત કરતા પાલિની આર્યાતપ્રતિયા સરલ છે અને પ્રાકૃતમા તો ૫ સવિશેષ સરલ છે

વિભક્તિઓ

વર્તમાના, સપ્તમી, પચમી, હ્યસ્તની, અઘતની, પરોક્ષા, આશી (આશિરર્થ), શ્વસ્તની, ભવિષ્યતી અને ક્રિયાતિપત્તિ એમ 'દમ વિભક્તિઓ સમ્સ્કૃતમા છે, પાલિમા આશિરર્થ અને શ્વસ્તનીનો પ્રયોગ નથી અને પ્રાકૃતમા પચમી અને સપ્તમી ણક સરલ્લી છે, હ્યસ્તની, અઘતની અને પરોક્ષા ણક સરલ્લી છે, શ્વસ્તની અને ભવિષ્યન્તી ણક સરલ્લી છે. ણટલે વર્તમાના, આજ્ઞાર્થ-વિચર્ય, ભૂતકાલ, ભવિષ્યત્કાલ અને ક્રિયાતિપત્તિ ૫ પાચ જ વિભક્તિઓ ક્રિયાપદને લગતી છે. આર્યાતને લગતો વિભક્તિપ્રયોગ સમ્સ્કૃતમા જે ગ્રીણવટથી કરવામા આવે છે તેથી ગ્રીણવટ પાલિ કે પ્રાકૃતમા નથી. પાલિમા ૫ દરેક વિભક્તિના પ્રત્યયો જુદા જુદા છે. ૫ણ પ્રાકૃતમા તો આગલ જણાન્યા પ્રમાણે ૫ પાચ વિભક્તિઓમા જ સમ્સ્કૃતની બધી વિભક્તિઓ સમાવળી છે.

આ ચાલુ પ્રકરણમા આર્યાત વિષે અને કેટલાક કૃદત વિષે સમજાવવાનુ છે. ૫ણ ધાતુઓથી બનતા દરેક નામો વિષે કાઈ કહેવાનુ નથી માટે જ ધાતુના ઉપયોગનો વિભાગ કરતા અહીં જણાવવામા આવે છે કે, સાહિત્યમા ધાતુઓનો ઉપયોગ શાસ ઝરીને બે પ્રકારે થયેલો છે. ક્રિયાપદરૂપે અને કૃદંતરૂપે.

---

૧ પાણિનિના સંકેત પ્રમાણે ૫ દસ વિભક્તિઓના નામ આ પ્રમાણે છે. લટ્, ણિધિલિટ્, લોટ, લટ્, લિટ્, આશીલિટ્, હટ્, લદ્, લદ્, અને છદ્.

ક્રિયાપદરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાર્યાનનું નામ 'આર્યાત' છે અને કૃદતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાર્યાનને 'નામ' કહેવામા આવે છે

આર્યાતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાર્યાનની વિવિધતા આ પ્રમાણે છે

વર્તરિરૂપ, કર્મણિરૂપ, ભાવેરૂપ (સહ્યભેદ), પ્રેરકવર્તરિરૂપ, પ્રેરકકર્મણિરૂપ, પ્રેરકભાવેરૂપ (પ્રેરક સહ્યભેદ) इत्यादि ।

કૃદ્ધતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાર્યાનના અનેક પ્રકાર આ રીતે છે

કર્તરિ { વર્તમાનકૃદત, પ્રેરકવર્તમાનકૃદત, કર્તૃસૂચકરૂપ,
ભવિષ્યત્કૃદત, પ્રેરકભવિષ્યત્કૃદત ।

કર્મણિ અને ભાવે સહ્યભેદ { વર્તમાનકૃદત, ભવિષ્યત્કૃદત, પ્રેરકવર્તમાનકૃદત,
પ્રેરકભવિષ્યત્કૃદત, ભૂતકૃદત, વિચર્યકૃદત, પ્રેરક-
ભૂતકૃદત, પ્રેરકવિચર્યકૃદત ।

ભાવેરૂપ { હેત્વર્યકૃદત અને સન્નિધકભૂતકૃદત ।

આ પ્રકરણમા અહીં જણાવેલા ક્રમ પ્રમાણે રૂપાર્યાનોની સમ જૂતી આપવાની છે

કર્તરિરૂપ

પ્રાકૃતમા ધાતુઓની બે જાત છે વ્યજનાત ધાતુ અને સ્વ રાત ધાતુ

૧ વ્યજનાત ધાતુના છેવટના વ્યજનમા 'અ'કાર ઉમેરાયા પછી જ તેના રૂપાર્યાનો થાય છે અને જ ઉમેરાતો 'અ'કાર વિકરણ-રૂપ લેવાય છે

भण् + अ-भण-भणइ (भणति)
 कह् + अ-कह-कहइ (कथयति)
 सम् + अ-समइ (शाम्यति)
 हस् + अ-हस-हसइ (हसति)
 आव् + अ-आव-आवइ (आप्नोति)
 सिच् + अ-सिच-सिचइ (सिध्यति)
 रुन्ध् + अ-रुन्ध-रुन्धइ (रुन्धि)
 मुस् + अ-मुस-मुसइ (मुष्णाति)
 तण् + अ-तण-तणइ (तनोति)

२ अकारात् सिवाय नाकीना स्वरात् धातुभेदे पण विकरण 'अ' विकल्पे लागे छे

पा + अ-पाअ-पाअइ, पाइ (पाति)
 जा + अ-जाअ-जाअइ, जाइ (याति)
 धा + अ-धाअ-धाअइ, धाइ (धयति, धावति, दधाति)
 घ्रा + अ-घ्राअ-घ्राअइ, घ्राइ (घ्रायति)
 जम्भा + अ-जम्भाअ-जम्भाइ (जृम्भते)
 वाअ + अ-वाअ-वाअइ, वाइ (वाति)
 मिला + अ-मिलाअ-मिलाअइ, मिलाइ- (म्लायति)
 विक्री + विक्रे + विक्रेअ-विक्रेअइ, विक्रेइ (विक्रीणाति)
 हो + अ-होअ-होअइ, होइ (भवति)
 हो + अ-होअ-होइउण, होउण (भूत्वा)

३ उवर्णात् धातुना अत्य उवर्णनो 'अव्' धाय छे

णहु-णह्व् + अ-णहव-णहवइ (ह्नुते)
 निह्वइ (निह्नुते)

હૃ-હૃષ્-હવ-હવઃ (જુહોતિ)
 નિહવઃ (નિજુહોતિ)
 ચુ-ચવ્-ચવ-ચવઃ (ન્યવતે)
 રુ-રવ્-રવ-રવઃ (રોતિ)
 કુ-કવ્-કવ-કવઃ (કૌતિ)
 સુ-સવ્-સવ-સવઃ (સુતે)
 પસવઃ (પ્રસુતે)

૩ ઋવર્ણાત ધાતુના અત્ય ઋવર્ણનો 'અર્' ધાય છે

કૃ-કર્-કર-કરઃ (કરોતિ)
 ધૃ-ધર્-ધર-ધરઃ (ધરતિ)
 મૃ-મર્-મર-મરઃ (મ્રિયતે)
 ષ્ઠ-ષ્ઠર્-ષ્ઠ-ષ્ઠરઃ (ષ્ઠ્ઠોતિ, ષ્ઠ્ઠુતે)
 સ્ઠ-સ્ઠર્-સ્ઠ-સ્ઠરઃ (સ્ઠરતિ)
 હૃ-હૃર્-હર-હરઃ (હરતિ)
 તૃ-તર્-તર-તરઃ (તરતિ)
 જૃ-જર્-જર-જરઃ (જીર્યતિ)

૪ ઉપાત્યમા ઋવર્ણવાળા ધાતુના ઋવર્ણનો 'અરિ' ધાય છે

કર્-કરિસ્-કરિસ-કરિસઃ (કર્ષતિ)
 મૃષ્-મરિસ્-મરિસઃ (મૃષ્યતે)
 ષ્ઠ્-ષ્ઠરિસ્-ષ્ઠરિસઃ (ષ્ઠ્ષતિ)
 હૃષ્-હરિસ્-હરિસઃ (હૃષ્યતિ)

૫ ધાતુના 'ઇવર્ણ' અને 'ઉવર્ણ'નો અનુક્રમે 'ઇ' અને 'ઓ' ધાય છે
 ની-નેઃ (નયતિ)
 નેતિ (નયન્તિ)

उड़ी-उड़े (उड्यते)

उहेंति (उड्यन्ते)

जि-जेउण (नित्वा)

नी-नेउण (नीत्वा)

७ केटलाक धातुना उपात्य स्वरनो दीर्घ थाय छे

रप्-रुस्-रुस-रुसइ (रुप्यति)

तुप्-तुस्-तुस-तुसइ (तुप्यति)

शुप्-सुस्-सुस-सुसइ (शुप्यति)

दुप्-दुस्-दुस-दुसइ (दुप्यति)

पुप्-पुस्-पुस-पुसइ (पुप्यति)

सीसइ (शिप्यते) इत्यादि ।

८ धातुना नियत स्वरने स्थागे प्रयोगानुसारे बीजो स्वर पण थाय छे

वि०-हवइ-हिवइ (भवति)

चिणइ-चुणइ (चिनोति)

सइहण-सइहाण (श्रद्धानम्)

धावइ-धुवइ (धावति),

रवइ-रोवइ (रोदीति) इत्यादि ।

नि०-दा-दे-देइ (ददाति, टाति, घति)

ला-ले-लेइ (लाति)

विहा-विहे-बिहेइ (विदधाति, विमाति)

ब्र-बे-बेमि (ब्रवीमि) इत्यादि ।

९ केटलाक धातुओनो अत्य व्यञ्जन प्रयोगानुसारे बेवहो थाय छे

फुटइ (स्फुटति)

बलइ (बलति)

પમીલઈ પમિલ્લઈ (પ્રમીલતિ)

નિમીલઈ, નિમિલ્લઈ (નિમીલતિ)

સમીલઈ, સમિલ્લઈ, (સમીલતિ),

ઉમ્મીલઈ, ઉમ્મિલ્લઈ (ઉન્મીલતિ) इत्यादि ।

નિ०—નિમ્મઈ (એમતિ)   પરિઅટ્ટઈ (પર્યટ્ટતિ)

સફઈ (શબ્દનોતિ)   પલોટ્ટઈ (પ્રલોટ્ટતિ)

લગઈ (લગતિ)   લુટ્ટઈ (લુટ્ટતિ)

મગઈ (મૃગયતે) ।   નટ્ટઈ (નટ્ટતિ)

નસ્સઈ (નશ્યતિ)   સિઘ્વઈ (સીઘ્યતિ)

કુપ્પઈ (કુપ્યન્તિ)   इत्यादि ।

૧૦ કેટલાક ધાતુઓના (પ્રાય સંસ્કૃતનો વિકરણ ઝમેરાયા પછી
'ચ' છેદાવાળા ધાતુઓના) અત્ય દ્યમનનો પ્રયોગાનુસારે
'જ' થાય છે

સપજ્ઞઈ ('સપચતે)

મિજ્ઞઈ (સ્વિચ્છતિ)

સ્વિજ્ઞઈ (સ્વિચ્છતે)

સિજ્ઞિરી (સ્વેત્રી, સ્વેદયિત્રી)

इत्यादि ।

૧૧ ઉપરના નિયમોથી તૈયાર થયેલા ધાતુના અગને વર્તમાનકાલમા
નીચે 'વ'નાવેલા કર્તૃબોધક પ્રત્યયો છામે છે —

૧ જુઓ પૃ० ૧૩—ચ, ય્ય, યૈ—જ (નિ० ૨૭)

૨ પાલિમા 'વત્તમાના' ના પ્રત્યયો આ પ્રમાણે છે

વરસ્યૈવદ

આત્મનપદ

ધ્રુવ૦

યદુવ૦

ધ્રુવ૦

ત્રુવ૦

૧ મિ

મ

મ

મે

૨ સિ

સ

સે

સે

૩ તિ

તિ

તે

તે

—જુઓ પાલિપ્ર० પૃ० ૧૭૨ નિ० ૧૧

	एकव०—	बहुव०—
૧ પુરુષ	'મિ,	મો, મુ, મ
૨ પુરુષ	સિ, સે,	ઈત્યા, હ
૩ પુરુષ	ઈ, ઇ	ન્તિ, ન્તે, ઈરે

સર્વપુરુષ-સર્વવચન—જા, જા

- ૧ 'મિ' પ્રત્યય પર રહેતા ધાતુના અકારાત અગના અત્ય 'અ' નો વિકલ્પે 'આ' થાય છે
- ૨ 'મો', 'મુ' અને 'મ' પ્રત્યય પર રહેતા ધાતુના અકારાત અગના અત્ય 'અ' નો વિકલ્પે 'આ' અને 'ઈ' થાય છે
- ૩ ઉપર જણાવેલા બધા પ્રત્યયો પર રહેતા ધાતુના અકારાત અગના અત્ય 'અ' નો વિકલ્પે 'ઇ' થાય છે

[નામના રૂપોમા પાલિમા અને પ્રાકૃતમા સ્વિશેષ સમાનતા છે તેથી નામના પ્રકરણમા સ્થલે સ્થલે સમાનતા રતાવવા પાલિના રૂપો સ્વિસ્તર મૂકેલા છે પણ ધાતુના રૂપોમા તેમ નથી, તેથી આ પ્રકરણમા જ્યાં જ્યાં જેટલી સમાનતા છે તેટલો ટંકેસ કરવામા આવે પણ ધાતુના પાલિરૂપોની ધીગતથી નોંધ નહિ કરવામા આવે]

૧ કેટલેક ઠેકાણ 'મિ' પ્રત્યયને બદલે 'મૂ' પ્રત્યય પણ વપરાયે છે —મર, મરામિ (પ્રિયે) । સવ, સવામિ (શક્તોમિ) ।

૨ 'સ' અને 'ઇ' સથા શૌરસેનીનો 'દે' અને વૈશાંઘીનો 'તે' પ્રત્યય, ધાતુના અકારાત અગનેજ લગાડવાના છે અર્થાત્ અકારાત સિવાયના ધાતુના અગને ઇ, વજે પ્રત્યયો લગતા નથી —

પા — સિ—સાસિ । પા + ઇ—પાઇ (પાસે, અને પાઇ, રૂપ થાય નહિ)

૩ કોઈ ઠેકાણે આ 'ઈત્યા' પ્રત્યય ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા વપરાયે છે —રોઈત્યા, રોયઈ, રોયઈ—(રોયતે)

૪ પ્રત્યય ક્વચિત્ ક્વચિત્ ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા વપરાયે છે —રોઈત્યા, રોયઈ, રોયઈ—(રોયતે)

નવા

■ 'જ્ઞ' અને 'જ્ઞા' પ્રત્યય પર રહેતા તો ધાતુના અઠારાત અગના
અત્ય 'અ' નો 'ઈ' થાય છે

શૌરમેની, માગધી, પેશાચી અને અપભ્રંશમાપામા વર્તમાન-
કાલને લગતી વિશેષતાવાળી પ્રતિયા આ પ્રમાણે છે -

શૌરસેની-માગધી

૧ પુ.	મિ	મો, મુ, મ ।
૨ પુ.	'મિ, સે'	ઈત્થા, ધ, હ ।
૩ પુ.	દિ, ઢે	તિ, ન્તે, ફેરે ।

પેશાચી

૧ પુ.	શૌરસેની પ્રમાણે
૨ પુ.	"
૩ પુ.	મિ, તે શૌરસેની પ્રમાણે

અપભ્રંશ

૧ પુ.	ઉ, મિ	હુ, મો, મુ, મ ।
૨ પુ.	હિ, સિ, સે	હુ, હ, ધ, ઇત્થા ।
૩ પુ.	દિ, ઢે, ફ, ઇ	હિં તિ, ન્તે, ફેરે ।

પ્રાકૃતમા વર્તમાનકાલના પ્રત્યયો લાગતા ધાતુના અગમા જે જે
ફેરફાર થવાનું જણાવ્યું છે તે નધુ શૌરસેની, માગધી, પેશાચી અને
અપભ્રંશના વર્તમાનકાલના પ્રત્યયો લાગતા પણ સમજી લેવાનું છે

ધાતુને લાગતા કોઈ પણ પ્રત્યયો લગાડ્યા પહેલું પણ પ્રાકૃ-
તમા ધાતુને લગતી જે ન પ્રતિયા (વિકરણ વગેરેની પ્રતિયા)

જળાવી છે તે બધી શૌરસેની, પૈશાચી, માગધી અને અપભ્રંશમા
સમજી લેવાની છે.

વ્યંજનાત ધાતુના રૂપાર્થાનો

હસ્

एकवचन

પ્રાકૃતરૂઠ- શૌરમેનીરૂઠ- પૈશાચીરૂઠ- અપભ્રંશરૂઠ-
'માગધીરૂઠ-

૧ પુરુષ-હસમિ,	પ્રાકૃત પ્રમાણે	પ્રાકૃત પ્રમાણે	હસત,
હસામિ,			હમેત,
હસેમિ,			હસમિ,
હસેજ્ઞ,			હસામિ,
હસેજ્ઞા ।			હસેમિ,
			હસેજ્ઞ,
			હસેજ્ઞા ।
૨ પુરુષ-હસસિ,	પ્રાકૃત	પ્રાકૃત	હસદિ,
હસેસિ.	પ્રમાણે	પ્રમાણે	હસેદિ,
હસસે,			હસસિ,
હસેસે,			હસેસિ,
હસેજ્ઞ,			હસસે,
હસેજ્ઞા ।			હસેસે,
			હસેજ્ઞ,
			હસેજ્ઞા ।
૩ પુરુષ-હસદ્,	હસદિ,	હસતિ,	હસદિ,
હસેદ્,	હસેદિ,	હસેતિ,	હસેદિ,

हसण,	हमदे,	हसने,	हसने,
हसेण,	हसेने,	हसेते,	हमेने,
हसेज्ज,	हसेज्ज,	हसेज्ज,	हसद्द,
हमेज्जा ।	हमेज्जा ।	हसेज्जा ।	हसेद्द,
			हसण,
			हसेण,
			हसेज्ज,
			हसेज्जा ।

उद्बोधन

प्राकृत०— शौरसेनी०— पेशाचीर०— अपभ्रंश०—
मागधी०—

१ पुरप-हसमो,	प्राकृत	प्राकृत	हसद्द,
हसामो,	रूपो	प्रमाणे	हसेद्द,
हसिमो,	प्रमाणे		हसमो,
हसेमो,			हसामो,
हसमु,			हसिमो,
हसामु,			हसेमो,
हसिमु,			हसमु,
हसेमु,			हसामु,
हसम,			हसिमु,
हसाम,			हसेमु,
हसिम,			हसम,
हसेम,			हसाम,

हसेज्ज,
हसेज्जा ।

हसिम,
हसेम,
हसेज्ज,
हसेज्जा ।

२ पुरुष-हसइत्था, हसइत्था,
हसित्था, हसित्था,
हसेइत्था, हसेत्था,
हसह, हसध,
हसेह, हसेध,
हसेज्ज, हसह,
हसेज्जा । हसेह,
हसेज्ज,
हसेज्जा ।

शौरसेनी
प्रमाणे
हसइत्था,
हसित्था,
हसेत्था,
हसध,
हसेध,
हसह,
हसेह,
हसहु,
हसेहु,
हसेज्ज,
हसेज्जा ।

३ पुरुष-हसन्ति, प्राकृत शौरसेनी
हसेति, रूपो रूपो
हसिति, प्रमाणे प्रमाणे
हसते, हसति,
हसेति,

१ नञो ण ० ९६ स्वरलोप नि० ६-हस + इत्था=हसित्था ।

२ प्राकृतना हसति, हसते वगैरे रूपो उपरधी शौरसेनीमा
हसदि, वगैरे रूपो ण प्राय यथासमव थह शके छे-ञञो ण ० ३५
नि० (१) न्त=द ।

३ नि० १-हसेति + हसिति ।

હંમેતે,
 હમિતે,
 હમદેરે,
 હસિરે,
 હસેદેરે
 હસેઝ,
 હસેઝા ।

હસિતિ,
 હસતે,
 હંમેતે
 હસિતે,
 હસદેરે,
 હસિરે,
 હમેદેરે,
 હસેઝ,
 હસેઝા ।

આ રીતે આગલ જણાવેલ વધા વ્યવનાત (ધાતુના) અગોના
 ધર્તમાનકાલનાં રૂપો સમજવાના છે

સ્વરાત ધાતુનાં રૂપાવ્યાનો હો (મુ)

સ્વરાત ધાતુઓની પ્રક્રિયા વ્યવનાત ધાતુની ('હસ્' ની)
 સરાલી છે માત્ર ફેર આ છે

સ્વરાત ધાતુ અને પુરુષબોધક પ્રત્યય—૫ બેની—વધે પણ 'ઝ'
 'જા' વિકલ્પે ઉમેરાય છે

અવચન

પ્રાકૃતરૂઁ— શૌરસેનીરૂઁ— પૈશાચીરૂઁ— અપધ્રશરૂઁ—
 મામધીરૂઁ—

૧ પુરુષ—'હોઅમિ,	પ્રાકૃત	પ્રાકૃત	હોઅઉ
હોઆમિ,	રૂપો	રૂપો	હોઅઉ
હોપમિ,	પ્રમાણે	પ્રમાણે	હોઅમિ

૧ પેલેથી મવ રૂપો વિકરણવાળા છે અને યાકી વધા વિકરણ
 વિનાના છે વિકરણ માટે જુઓ પૃ• ૨૪૫ નિ• ૨

(ज) होएजमि,	होआमि
होएजामि,	होएमि
होएजेमि,	होएज्जउ, होएज्जमि
होएज्ज,	होएज्जामि
(जा) होएज्जामि,	होएज्जेउ, होएज्जेमि
होएज्जा,	होएज्ज
होमि,	होएज्जाउ, होएज्जामि
(ज) होजमि, (हुजमि)	होएज्जा
होज्जामि,	होउ
होज्जेमि,	होमि
होज्ज (हुज्ज)	होज्जउ, होज्जमि
(जा) होज्जामि	होज्जामि
होज्जा (हुज्जा)	होज्जेउ, होज्जेमि
	होज्ज
	होज्जाउ, होज्जामि
	होज्जा ।

एकवचन

प्राकृत०— शौरसेनी०— पेशाची०— अपभ्रंश०—
मागधी०—

१ पुटप-होआसि	प्राकृत	प्राकृत	होआहि,
होएसि	रूपो	रूपो	होएहि,
होअसे	प्रमाणे	प्रमाणे	होआमि
होएसे			होएमि
होएज्जामि			होअमे
होएज्जेमि			होएमे

होएज्जमे
 होएज्जेमे
 होएज्जासि
 होसि
 होज्जसि
 होज्जेसि
 होज्जसे
 होज्जेसे
 होज्जासि
 होज्ज
 होज्जा

होएज्जहि
 होएज्जेहि
 होएज्जमि
 होएज्जेसि
 होएज्जसे
 होएज्जेमे
 होएज्जाहि
 होएज्जामि
 होहि,
 होसि
 होज्जहि, होज्जासि
 होज्जेहि, होज्जेमि
 होज्जसे
 होज्जेसे
 होज्जाहि, होज्जासि
 होज्ज
 होज्जा ।

३. पुरुष-होअइ	होअदि	हाअति	होअइ, होअदि
होएइ	होएदि	होएति	होएइ, होएदि
होअए	होअदे	होअने	होअए, होअदे
होएए	होएदे	होएते	होएए, होएदे
होएज्जइ	होएज्जदि	होएज्जति	होएज्जइ, होएज्जदि
होएज्जेइ	होएज्जेदि	होएज्जेति	होएज्जेइ, होएज्जेदि
होएज्जए	होएज्जदे	होएज्जते	होएज्जए, होएज्जदे
होएज्जेइ	होएज्जेदे	होएज्जेते	होएज्जेइ, होएज्जेदे

होएज्नाइ	होएज्नादि	होएज्नाति	होएज्नाइ, होएज्नादि
होइ	होदि	होति	होइ, होदि
होज्नाइ	होज्नादि	होज्नाति	होज्नाइ, होज्नादि
होज्नेइ	होज्नेदि	होज्नेति	होज्नेइ, होज्नेदि
होज्नेए	होज्नेदे	होज्नेते	होज्नेए, होज्नेदे
होज्नेए	होज्नेदे	होज्नेते	होज्नेए, होज्नेदे
होज्नाइ	होज्नादि	होज्नाति	होज्नाइ, होज्नादि
होज्ज	होज्ज	होज्ज	होज्ज
होज्जा	होज्जा	होज्जा	होज्जा

बहुवचन

प्राकृत०— शौरसेनी०— पेशाधी०— अपभ्रंश०—
मागधी०—

१ पुरुष—होअमु	प्राकृत	प्राकृत	होअहु
होआमु	रूपो	रूपो	होएहु
होइमु, होएमु	प्रमाणे	प्रमाणे	होअमु
होअमो			होआमु
होआमो			होइमु
होइमो, होएमो			होएमु
होअम			होअमो
होआम			होआमो
होइम, होएम			होइमो
होएज्जमु			होएमो
होएज्जामु			होअम
होएज्जिमु			होआम

होएजनेमु
 होएजनेमो
 होएजनामो
 होएजिमो
 होएजनेमो
 होएजनेम
 होएजनाम
 होएजिम
 होएजेम
 होमु
 होमो
 होम
 होजमु
 होजामु
 होजिमु
 होजनेमु
 होजनेमो
 होजनामो
 होजिमो
 होजनेमो
 होजनेम
 होजनाम
 होजिम
 होजनेम
 होजम

हाइम
 होएम
 होएजनेहु
 होएजनेहुं
 होएजनेमु
 होएजनामु
 होएजिमु
 होएजनेमु
 होएजनेमो
 होएजनामो
 होएजिमो
 होएजेमो
 होएजेम
 होएजनाम
 होएजिम
 होएजनेम
 होहु
 होमु
 होमो
 होम
 होजगहुं
 होजनेहु
 होजनेमु
 होजनामु
 होजिमु

होज्जा

होज्जेमु
होज्जमो
होज्जामो
होज्जिमो
होज्जेमो
होज्जम
होज्जाम
होज्जिम
होज्जेम
होज्जाहु
होज्ज
होज्जा ।

बहुवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पेशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—

मागधीरू०—

१ मुरुप—होअह	होअह, होअध	शौरसेनी	होअहु
होएह	होएह, होएध	प्रमाणे	होअेहु
होएज्जह	होएज्जह, होएज्जध		होएज्जहु, होएज्जेहु
होएज्जेह	होएज्जेह, होएज्जेध		होएज्जाहु
होएज्जाह	होएज्जाह, होएज्जाध		होज्जहु, होज्जेहु
होज्जह	होज्जह, होज्जध		होज्जाहु
होज्जेह	होज्जेह, होज्जेध		होहु
होज्जाह	होज्जाह, होज्जाध		होअह, होअध
होह	होह, होध		होएह, होएध
होअइत्या	होअइत्या		होएज्जह, होएज्जध

होएइत्था	होएइत्था	होणजेर, होणजेव	
होएज्जइत्था	होएज्जइत्था	होणजाह, होणजाव	
होएजेइत्था	होएजेइत्था	होज्जह, होज्जव	
होएज्जाइत्था	होएज्जाइत्था	होज्जेह, होज्जेव	
होज्जइत्था	होज्जेइत्था	होज्जार, होज्जाव	
होज्जेइत्था	होज्जइत्था	होह, होव	
होज्जाइत्था	होज्जाइत्था	होभइत्था	
होइत्था (होत्था) ^१	होइत्था	होएइत्था	
होज्ज	होज्ज, होज्जा	होएज्जइत्था	
होज्जा		होएजेइत्था	
		होएज्जाइत्था	
		होज्जेइत्था	
		होज्जइत्था	
		होज्जाइत्था	
		होइत्था	
पुरप-होअति	प्राकृत	शौरसेनी	होअहिं
होएति	रूपो	प्रमाणे	होएहिं
होअते	प्रमाणे		होएज्जहिं
होएते			होएजेहिं
होअइरे			होएज्जाहिं
होएइरे			होज्जहिं
होएज्जति			होज्जेहिं

१ आ प्रयोग आप्रमथोमा 'अमूत्' अर्थमा वपराएलो छे—
जूलो भूतवाळनु प्रकरण पृ० २६४

२ जूलो पृ० २५३, २ टिप्पण

होएज्जैति	होएज्जाहिं
होएज्जते	होहिं
होएज्जैते	होअंति, होएंति
होएज्जइरे	होअते, होएते
होएज्जेइरे	होअइरे, होएइरे
होएज्जाति	होएज्जति, होएज्जैति
होएज्जाते	होएज्जते, होएज्जैते
होएज्जाइरे	होएज्जइरे, होएज्जेइरे
होति (हुति)	होएज्जाति
होते (हुते)	होएज्जाते
होइरे	होएज्जाइरे
होज्जति, होज्जैति	होति (हुति)
होज्जते, होज्जैते	होते (हुते)
होज्जइरे, होज्जेइरे	होइरे
होज्जाति	होज्जति, होज्जैति
होज्जाते	होज्जते, होज्जैते
होज्जाइरे	होज्जइरे, होज्जेइरे
होज्ज	होज्जाति
होज्जा ।	होज्जाते
	होज्जाइरे
	होज्ज
	होज्जा

ए रीते दरेक म्बरात धातुनी (दा, पा, नी, ... ,
 नवी प्रक्रिया ' हो ' नी षेठे ,

ભૂતકાલ

(સ્વરાત અને વ્યજનાત ધાતુને લાગતા પ્રત્યયો)

૧ સસ્કૃતમા ભૂતકાલના ત્રણ પ્રકાર છે, જેમકે—સસ્તનભૂત, અદ્યતનભૂત અને પરીક્ષભૂત. એ ત્રણે કાલના પ્રત્યયો અને પ્રક્રિયા પણ સસ્કૃતમાં તદ્દન જૂઠાં જૂઠાં છે પરંતુ પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી કે અપભ્રંશ માપામા તેમ નથી તેમા તો તે ત્રણે કાલ માટે એક સરખા જ પ્રત્યયો છે એટલું જ નહિ પણ તે ત્રણે કાલના, ત્રણે પુરુષોના અને ત્રણે વચનોના પણ એક સરખા જ પ્રત્યયો છે અર્થાત્ ભૂતકાલની પ્રક્રિયા કે રૂપમા પ્રાકૃત, શૌરસેની ઘમેરે માપામા ક્યાય કશો ભેદ જણાતો નથી

પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશમા ભૂતકાલના એ પ્રત્યયો આ પ્રમાણે છે —

૧ પુ.	{	ઈઅ	(વ્યજનાત ધાતુને લાગતો પ્રત્યય)
૨ પુ.			
૩ પુ.			
,,	{	સી, હી, હીઅ	(સ્વરાત ધાતુને લાગતા પ્રત્યયો)

૧ કોઈનો મત એવો છે કે, વર્તમાનકાલની વેઠે ભૂતકાલમા પણ 'અ' અને 'આ' પ્રત્યય વપરાય છે —હોઅ, હોઆ—(અભૂત)

૨ પાલિમા ત્રીજા પુરુષના એકવચનમાં 'ઈ' અને 'ઈ' એમ બે પરસ્મૈપદી પ્રત્યયો છે અને એ, પ્રાકૃતના 'ઈઅ' પ્રત્યય સાથે મળતા આવે છે પાલિપ્ર૦ પૃ. ૨૧૭ નિ. ૧૭૬

૩ પાલિમા ત્રીજા પુરુષના અને ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા પરસ્મૈપદી 'સિ' પ્રત્યય વપરાયેલો છે અને એ, પ્રાકૃતના 'સી' પ્રત્યય સાથે મળતો આવે છે તેમ પ્રાકૃતમા ત્રણે પુરુષમા એક સરખો 'સી' પ્રત્યય સ્વરાત ધાતુને લગાડવામા આવે છે તેમ પાલિમા ત્રણે પુરુષમા એક સરખો 'સિ' પ્રત્યય સ્વરાત ધાતુને લગાડવામા આવે છે માત્ર પાલિનો એ 'સિ' પ્રત્યય પ્રથમ પુરુષના એકવચનમા અનુસ્વારવાળો (સિં) વપરાય છે એટલો જ ભેદ છે પાલિપ્ર૦ ૨૧૮ નિ. ૧૭૯

व्यजनात् धातु-हस + ईअ-हसीअ ।

कर + ईअ-करीअ ।

भण् + ईअ-भणीअ ।

ए रीते व्यजनात् धातुना भूतकालना रूपो साधवाना छे

स्वरात् धातु-हो + सी-होसी } हो + ही-होही } हो + हीअ-होहीअ }
होअसी } होअही } होअहीअ }

पा + सी-पासी } पा + ही-पाही } पा + हीअ-पाहीअ }
पाअसी } पाअही } पाअहीअ }

ठा + सी-ठासी } ठा + ही-ठाही } ठा + हीअ-ठाहीअ }
ठाअसी } ठाअही } ठाअहीअ }

ने + सी-नेसी } ने + ही-नेही } ने + हीअ-नेहीअ }
नेअसी } नेअही } नेअहीअ }

लासी, लाही, लाहीअ, लाअसी, लाअही, लाअहीअ ।

उड्डे + सी-उड्डेसी, उड्डेअसी, उड्डेही, उड्डेअही, उड्डेहीअ,
उड्डेअहीअ ।

ए रीते म्बरात् धातुना भूतकालना रूपो साधवाना छे

[उपर जणावेला भूतकालना प्रत्ययो करता केटलाक जूदा
प्रत्ययो पण आर्पप्रयोमा वपराएला छे, आर्परूपोमा विशेषे करीने

पालिरूपो

एकव०

१ अहोसि

२ अहोसि

३ अहोसि

ત્યા, હત્ય, હત્યા, હમ્ અને અમ્, ૯ ચાર પ્રત્યયો વપરાયેલા છે તેમાં 'ત્યા' અને 'હત્યા,' ઘણે ઠેકાણે એકવચનમાં વપરાયા છે અને 'હમ્' તથા 'અમ્' ઘણે ઠેકાણે બહુવચનમાં વપરાયા છે ૯ જાતના કેટલાક આર્પણો જોવાથી એવું અનુમાન થાય છે જ્યાં કે, ગ્રીષ્મા પુરણના એકવચનમાં 'ત્યા' અને 'હત્યા' વપરાયા છે અને બહુવચનમાં 'હમ્' અને 'અમ્' વપરાયા છે એમકે.—

'હો + ત્યા—હોયા (અમવન્, અમૂન્, અમૂવ)

મુક્ત + હત્યા—મુક્તિત્યા (મુક્તવાન્)

૧ આ 'હોત્યા' 'પદારિત્ય' 'વિહરિત્યા' યોગે એકવાની રૂપોની અને 'કરિમ્' 'પુલ્કિમ્' 'આહમ્' યોગે બહુવચની રૂપોની સાધના પાલિવ્યાકરણ દ્વારા શોધી શકાય છે પાલિમાયામાં ગ્રીષ્મા પુરણના એકવચનમાં આત્મનપદી 'હત્ય' અને બહુવચનમાં પરસ્મૈપદી 'હમ્,' 'હમ્,' અને 'અમ્' પ્રત્યયો વપરાયેલા છે ઉપયુક્ત આપરૂપોમાં વપરાયેલા 'હત્યા' પાલિના ૯ 'હત્ય'નું રૂપાતર જણાય છે, 'પદારિત્ય' રૂપમાં છો પાલિનો જોવાને તેઓ 'હત્ય' પ્રત્યય ૫ વપરાયેલા છે અને પાલિના 'હમ્' અને 'અમ્' ૯ જે પ્રત્યયો ઇમ્ને ઇમ્ ૯ આપરૂપોમાં વપરાયા છે એમ સસ્કૃતમાં શાસ્ત્રી, અગતની અને ક્રિયાવિપત્તિના રૂપારૂપાનોમાં ધાતુની પૂર્વે 'અ' ઉમેરાય છે તેમ પાલિમાં છે પણ પ્રાકૃતમાં નથી

પાલિરૂપો મૂ

એકવ. ૩ અમવિત્ય ('હત્ય' પ્રત્યયવાહુ)

બહુવ. ૩ અગમિમ્, અગમમ્ ('હમ્' અને 'અમ્' પ્રત્યયવાહુ)

—જૂઓ પાલિગ્રં. પૃ. ૨૨૭ નિ. ૧૭૨-૧૭૭ તથા પૃ.

૨૨૦ 'ઇમ'નાં રૂપો અને ટિપ્પણ,

રી + ઇત્યા—રીઠિત્યા (અરયિષ્ઠ)

વિહર્ + ઇત્યા—વિહરિત્યા (વિહતવાન્)

સેવ્ + ઇત્યા—સેવિત્યા (સેવિતવાન્)

પહાર્ + ઇત્ય=પહારેત્ય (પ્રવારિતવાન્)

ગમ્-ગચ્છ + ઇસુ—ગર્ચિસુ (અગચ્છન્, અગમન્, જગમુ)

પ્રચ્ઢ-પુચ્છ + ઇસુ—પુર્ચ્ચિસુ (પૃષ્ઠવન્ત)

કૃ-કર + ઇસુ—કરિસુ (અકુર્વન્, અકાર્પુ, ચક્રુ)

નૃત્ય્-નચ્ચ + ઇસુ—નર્ચિસુ (નૃત્તવન્ત)

ઋ-આહ + અસુ-આહસુ (આહુ)

સંસ્કૃતમા ભૂતકાલના જે રૂપાણ્યાનો તૈયાર થાય છે, તે ઉપરથી સીધી રીતે પણ વર્ણવિકારના નિયમો દ્વારા પ્રાકૃતરૂપાણ્યાનો બનાવી શકાય છે જેમકે —

સં- અત્રીત્-	અત્રવી (પ્રા૦)
અકાર્પીત્-	અકાસી („)
અભૂત્-	અહૂ („)
અવોચત્-	અવોચ („)
અદ્રાક્ષુ -	અદકશ્વ („)
અકાર્પમ્-	અકારિસ્ત („) ઇત્યાદિ

પ્રાચીન પ્રાકૃતમા—આર્યગ્રંથોમા—આવા રૂપાણ્યાનો ઘણા વપરાયેલા છે

---

૧ મીદેમવદ્રે પોતાના પ્રાકૃત-આકરણમા આ આર્યરૂપો માટે કોઈ જાતનો ઉલ્લેખ કર્યો જણાઈ

ત્યા, ઇત્ય, ઇત્યા, ઇસુ અને અસુ, એ ચાર પ્રત્યયો વપરાયેલા છે તેમા 'ત્યા' અને 'ઇત્યા,' ઘણે ઠેકાણે એકવચનમા વપરાયા છે અને 'ઇસુ' તથા 'અસુ' ઘણે ઠેકાણે બહુવચનમા વપરાયા છે એ જાતના કેટલાક આર્પરૂપો જોવાથી એવું અનુમાન વાર્ધી શકાય છે કે, ગ્રીજા પુરુષના એકવચનમા 'ત્યા' અને 'ઇત્યા' વપરાયા છે અને બહુવચનમા 'ઇસુ' અને 'અસુ' વપરાયા છે જેમને —

'હો + ત્યા—હોન્યા (અમવત્, અમૂત્, અમૂવ)

બુજ્ઞ + ઇત્યા—બુજ્ઞિત્યા (મુક્તવાન્)

૧ આ 'હોત્યા' 'પહારિથ' 'વિહરિત્યા' ઘગેરે એકવચની રૂપોની અને 'કરિસુ' 'પુન્દ્રિસુ' 'આહસુ' ઘગેરે બહુવચની રૂપોની સાધના પાલિબ્યાકરણ દ્વારા ઘોષી શકાય છે પાલિભાષામાં ગ્રીજા પુરુષના એકવચનમા આત્મનેપદી 'ઇત્ય' અને બહુવચનમા પરસ્મેપદી 'ઇસુ,' 'ઇસુ,' અને 'અસુ' પ્રત્યયો વપરાયેલા છે ઉપયુક્ત આપરૂપોમાં વપરાયેલો 'ઇત્યા' પાલિના ઇ 'ઇત્ય'નું રૂપાંતર બળાય છે, 'પહારિથ' રૂપમા છો પાલિનો જોવોને તેવો 'ઇત્ય' પ્રત્યય જ વપરાયેલો છે અને પાલિના 'ઇસુ' અને 'અસુ' એ બે પ્રત્યયો એમને એમ ઇ આર્પરૂપોમા વપરાયા છે જેમ સંસ્કૃતમા હ્યસ્તની, અત્રતની અને ક્રિયાતિષ્ઠિના રૂપાસ્થાનોમા ધાતુની પૂર્વે 'અ' ઉમેરાય છે તેમ પાલિમા છે પણ પ્રાકૃતમા નથી

પાલિરૂપો મૂ

એકવ. ૧ અમવિત્ય ('ઇત્ય' પ્રત્યયવાલુ)

બહુવ. ૧ અગમિસુ, અગમસુ ('ઇસુ' અને 'અસુ' પ્રત્યયવાલુ)

—જૂઓ પાલિપ્ર. પૃ. ૨૧૭ નિ. ૧૭૫-૧૭૭ તથા પૃ.

૨૨૦ 'ગમ'નો રૂપો અને ટિપ્પણ,

री + इत्या-रीइत्या (अरयिष्ठ)

विहर् + इत्या-विहरित्या (विहतवान्)

सेव् + इत्या-सेवित्या (सेवितवान्)

पहार् + इत्य=पहारेत्य (प्रधारितवान्)

गम्-गच्छ + इसु-गच्छिंसु (अगच्छन्, अगमन्, जग्मु)

प्रच्छ-पुच्छ + इसु-पुच्छिंसु (पृष्टवन्त)

कृ-कर + इसु-करिंसु (अकुर्वन्, अकार्षु, चक्रु)

नृत्य-नद्य + इसु-नदिंसु (नृतवन्त)

ब्रू-आह + असु-आहसु (आहु)

सम्कृतमा भूतकालना जे रूपारूयानो तैयार थाय छे, ते उप-
रयी सीधी रीते पण कर्णविकारना नियमो द्वारा प्राकृतरूपारूयानो
बनावी शकाय छे जेमके —

सं०— अत्रवीत्—	अञ्जवी (प्रा०)
अकार्षीत्—	अकासी („)
अभूत्—	अहू („)
अवोचत्—	अवोच („)
अद्राक्षु —	अदक्व („)
अकार्षम्—	अकरिस्स („) इत्यादि

प्राचीन प्राकृतमा—आर्षग्रयोमा—आवा रूपारूयानो घणा वप-
राएछा छे

---

१ ग्रीहसचद्रे पोताना प्राकृत-व्याकरणमा आ आर्षरूपो
भाटे कोइ जातनो उल्लेख कया जणातो नथी

૨ પુ૦	હિસિ, હિસે'	હિત્યા, હિહ
૩ પુ૦	હિહ, હિષ	હિંતિ, હિંતે, હિંરે
સર્વપુરુષ	} જા, જા	
સર્વવચન		

શૌરસેની અને માગધીના ભવિષ્યત્કાલના પ્રત્યયો

શૌરસેનીના વર્તમાનકાલના પ્રત્યયોની આદિમા ' સ્સિ ' ઉમે રવાધી તે વધા પ્રત્યયો ભવિષ્યત્કાલના થાય છે એ ઉપરાંત પહેલા પુરુષના એકવચનમા એક ' સ્સ ' પ્રત્યય જુદો પણ છે. એમકે,

૧ પુ૦	સ્સ, સ્સિમિ'	સ્સિમો, સ્સિમુ, સ્સિમ ।
૨ પુ૦	સ્સિસિ, સ્સિસે	સ્સિહ, સ્સિધ, સ્સિદિત્યા ।
૩ પુ૦	સ્સિદિ, સ્સિદે	સ્સિતિ, સ્સિતે, સ્સિદરે ।

૧ પ્રાજ્ઞત, શૌરસેની વગેરેના ' સે ' ' એ ' તથા ' દે ' પ્રત્યયો માટે જૂઓ પૃ૦ ૨૪૯, ૨ ટિપ્પણ

૨ સંસ્કૃતના ભવિષ્યત્કાલના પ્રત્યયો અને પાલિના ભવિષ્યત્કાલના પ્રત્યયો એક સરખા છે, માત્ર સંસ્કૃતના ' સ્ય ' ને રદલે પાલિમા ' સ્સ ' વપરાય છે

પરસ્મૈપદ	{	૧ સ્સામિ	સ્સામ	}
	{	૨ સ્સસિ	સ્સથ	
	{	૩ સ્સતિ	સ્સતિ	
આત્મનેપદ	{	૧ સ્સ	સ્સામ્હે	}
	{	૨ સ્સથે	સ્સહે	
	{	૩ સ્સતે	સ્સતે	

શૌરસેનીમા ઉપર જણાવેલા પ્રત્યયો સાથે પાલિના આ પ્રત્યયો મળતા આવે છે —

પૈશાચીના ભવિષ્યત્કાલના પ્રત્યયો

- ૧ પુ૦ શૌરસેની પ્રમાણે
 ૨ પુ૦   ”
 ૩ પુ૦   અગ્ય   શૌરસેની પ્રમાણે
-

અપભ્રંશના ભવિષ્યત્કાલના પ્રત્યયો

અપભ્રંશના વર્તમાનકાલના પ્રત્યયોની આદિમા ‘સ’ અને ‘સિ’ ઉમેરવાથી તે બધા પ્રત્યયો ભવિષ્યત્કાલના થાય છે જેમકે,

૧ પુ૦	સડ, સિડ, સમિ, સિમિ	સહુ, સિહુ, સમો, સિમો, સપુ, સિપુ, સમ, સિમ ।
૨ પુ૦	સહિ, સિહિ, સસિ, સિસિ, સસે, સિસે	સહુ, સિહુ, સહ, સિહ, સધ, સિધ, સહિથા, સિહિથા ।
૩ પુ૦	સદિ, સદે, સહ, સહ સિદિ, સિદે, સિહ, સિહ	સહિં, સતિ, સતે, સદે । સિસિહિં, સિસિતે, સિસિતે, સિસિદે,
-

ઉપર જણાવેલા ભવિષ્યત્કાલના બધા પ્રત્યયો પર રહેતા પૂર્વના ‘અ’ નો ‘હ’ અને ‘અ’ થાય છે

रूपाख्यानी—

भण

एकवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पैशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—
मागधीरू०—

१ पुरुष—भणिस्स,	भणिस्स	शौरसेनी	भणिसउ,
भणेस्स,	भणेस्स	प्रमाणे	भणेसउ,
भणिस्सामि,	भणिस्सिमि		भणिस्सिउ
भणेस्सामि,	भणेस्सिमि		भणेम्सिउ
भणिहामि,			भणिसमि
भणेहामि,			भणेसमि
भणिहिमि,			भणिम्सिमि
भणेहिमि			भणेम्सिमि

सर्व पुरुष अने { भणेज्ज
सर्व वचन { भणेज्जा

२ पुरुष—भणिहिसि	भणिस्सिसि	शौरसेनी	भणिसहि,
भणेहिसि	भणेस्सिसि	प्रमाणे	भणेसहि,
भणिहिसे	भणिम्सिसे		भणिस्सिहि
भणेहिसे	भणेस्सिसे		भणेम्सिहि
			भणिससि
			भणेससि
			भणिस्मिसि
			भणेम्सिमि
			भणिससे
			भणेससे

			भणिमिसे
			भणेमिसे
३ पुरुष—भणिहिइ	भणिसिदि	भनेय्य	भणिसदि
भणेहिइ	भणेमिदि		भणेसदि
भणिहिण	भणिसिदे		भणिसिदे
भणेहिण	भणेमिदे		भणेमदे
			भणिसइ
			भणेसइ
			भणिसण
			भणेसण
			भणिसिदि
			भणेसिदि
			भणिमिदे
			भणेसिदे
			भणिसिइ
			भणेमिइ
			भणिमिण
			भणेसिण

बहुवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पैशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—
मागधीरू०—

१ पुरुष—भणिस्सामो	भणिसिमो	शौरसेनी	भणिसहु
भणेस्सामो	भणेमिमो	प्रमाणे	भणेसहु
भणिहामो	भणिसिमु		भणिसिहु
भणेहामो	भणेसिमु		भणेसिहु

भणेस्सिह
 भणिसध
 भणेसध
 मणिसिध
 भणेम्सिध
 भणिसइत्था
 भणेसइत्था
 मणिम्सिइत्था
 भणेस्सिइत्था

१ पुत्त—भणिहिंति	मणिस्सिति	शौरसेनी
भणेहिंति	भणेस्सिति	प्रमाणे
मणिहिते	मणिस्सिते	
भणेहिते	भणेस्सिते	
भणिहिइरे	मणिस्सिइरे	
भणेहिइरे	भणेस्सिइरे	

भणिसहिं
 भणेसहिं
 मणिसिहिं
 भणेस्सिहिं
 भणिसत्ति
 भणेसत्ति
 मणिस्सिति
 भणेम्सिति
 भणिसते
 भणेसते
 मणिम्सिते
 भणेम्सिते
 मणिसइरे
 भणेसइरे
 मणिम्सिइरे
 भणेम्सिइरे

હોળમ્સ	હોળમ્સિમિ	હોળમ્સ
હોળજિમ્સ	હોળજિમ્સિમિ	હોળજિમ્સ
હોળજેમ્સ	હોળજેમ્સિમિ	હોળજેમ્સ
હોળજામ્સ (જમ્સ)	હોળજા (જ) સિમિ	હોળજામ્સ
હોળમ્સ	હોળમ્સિમિ	હોળમ્સ
હોળજેમ્સ	હોળજેમ્સિમિ	હોળજેમ્સ
હોળજામ્સ (જમ્સ)	હોળજા (જ) મિમિ	હોળજામ્સ

[પ્રાકૃત, શૌરસેના, માગધી, પૈશાની અને અપભ્રંશનો માત્ર એક જ પ્રત્યય લગાડીને નમૂનારૂપે ‘હો’ ના ણ ઉદ અગના રૂપો ઉપર આવેલ છે, એ જ પ્રમાણે દરેક પ્રત્યય લગાડીને ‘હો’ ના (સ્વરાત ઘાતુના) બધા રૂપો સમજી લેવાના છે]

એ જ રીતે ‘હો’ ની પેડે પા, લા, દા, મિલા, મિલા અને વા વગેરે સ્વરાત ઘાતુઓના ત્રેકના છ છ અગો કરી બધા રૂપાલ્પાનો બનાવી લેવાના છે

ભવિષ્યત્કાલનાં સમ્પૂર્ણ સિદ્ધરૂપોને પણ વર્ણવિચારના નિયમો લગાડી પ્રાકૃતમા વાપરી શકાય છે જેમકે —

સૌ— ભોક્ષ્યામ = ભોક્ષ્યામો (પ્રા૦)

ભવિષ્યતિ = ભવિષ્યમ્ (, ,)

કરિષ્યતિ = કરિષ્યમ્ (, ,)

ચરિષ્યતિ = ચરિષ્યમ્ (, ,)

ભવિષ્યામિ = ભવિષ્યામિ (, ,) इत्यादि

હાર્ષગ્રંથોમા કેટલાક રૂપો તો આ જ પ્રમાણેના ઘણાં છે

ક્રિયાતિપત્તિ—(પરોક્ષભવિષ્ય)

જ્યારે શરતવાળા બે વાક્યોનું એક સંયુક્ત વાક્ય બનેલું હોય અને તેમાં દેખાતી બંને ક્રિયાઓ કોઈ સાંકેતિક ક્રિયા જેવી જણાતી હોય ત્યારે આ ‘ક્રિયાતિપત્તિ’ નો પ્રયોગ થાય છે

પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને
અપભ્રંશના પ્રત્યયો:

સર્વ પુરુષ, સર્વ વચન } જ્ઞ, જ્ઞા, અન્ત, માણ

ઘાતુને ‘ન્ત,’ ‘માણ’ પ્રત્યય લાગ્યા પછી તૈયાર થયેલ અકારાત અગના તે તે ભાષા પ્રમાણે નામની પ્રથમા વિભક્તિ જેવા જ રૂપાલ્યાનો થાય છે

વ્યજનાત—મળેજ્ઞ, મળેજ્ઞા, મળતો, મળમાણો } સર્વ પુરુષ, સર્વ વચન
સ્વરાત—હોજ્ઞ, હોજ્ઞા, હોંતો, હોમાણો }   ”   ”

‘આજ્ઞાર્થ’

૧ પુરુષ— મુ

મો

૧ પાલિમાં ચપરાતા આજ્ઞાર્થ અને વિધ્યર્થ પ્રત્યયો આ પ્રમાણે છે

આજ્ઞાર્થ

વિધ્યર્થ

પરસ્મૈપદ { ૧ મિ મ ઇચ્છામિ (પ્રા० ઇચ્છામિ) ઇ, ઇચ્છામ (પ્રા० ઇચ્છામ)
                  { ૨ હિ થ ઇચ્છાસિ (પ્રા० ઇચ્છાસિ) ઇ, ઇચ્છાથ (પ્રા० ઇચ્છાથ)
                  { ૩ તુ અતુ ઇચ્છ (પ્રા० ઇચ્છ) ઇ, ઇચ્છુ

આત્મેપદ { ૧ ઇ આમધે   ઇચ્છ, ઇ   ઇચ્છામ્હે
                  { ૨ સ્તુ જ્ઞો   ઇચ્છો   ઇચ્છ-હો
                  { ૩ ત અત   ઇચ્છ   ઇચ્છ

—નૂઓ પાલિપ્ર० પૃ० ૧૯૧ પદ્યમી તથા પૃ० ૧૦૪ સત્તમી

૨ પુરુષ— મુ, •દ્ગ્નસુ, •દ્ગ્નહિ, •દ્ગ્ને હિ   હ
(અપ૦ ૪, ૩, ૫)

૩ પુરુષ—   ડ (ગ્રી૦ ૬૫)   ન્દ
સર્વે પુરુષ, સર્વે વચન—મ, ગ્ના

ઉપરના વધા પ્રત્યયો પર રહેતા ધાતુના અકારાત્ અગના અંત્ય
'અ' નો દ' થાય છે

'મુ' અને 'મો' પ્રત્યય પર રહેતા ધાતુના અકારાત્ અગના
અત્ય 'અ' નો 'આ' અને 'ઈ' વિસ્તરે થાય છે

અકારાત્ અગને લગોછા 'હિ' પ્રત્યયનો લોપ થાય છે.

હસ—

૧ પુ૦—   હસામુ, હસિમુ,   હસામો, હસિમો,
                  હસેમુ, હસમુ   હસેમો, હસમો

૨ પુ૦—   હમમુ, હસેમુ,   હસદ, હસેદ,
                  હસેગ્નસુ, હસેગ્નહિ,
                  હસેગ્ને, હસ

૩ પુ૦—   હસડ, હસેડ   હસણ, હસેણ

સર્વે પુ૦ સર્વે વચન—હસેગ્ન, હસેગ્મા

પાલિના વિધ્યર્થપ્રત્યયો થોડા રૂપાતર સાથે પ્રાકૃતમા વપરાયા છે.
પ્રાકૃતમા ધાતુના વિધ્યર્થક રૂપોમાં '૧' 'વચન' અને '૨' 'વચના' નો અમ
આયે છે તે પાલિના 'અય' અને 'અયા' નું જવાબવાલું રૂપાતરમાત્ર
છે અને ૪ પાલિપ્રત્યયો સાથે ચલાવેલું છે

• આ ત્રણે પ્રત્યયો ધાતુના અકારાત્ અગને જ લાયક છે

'૧' કોઈ કેશને છો '૨' ને ચદલે 'આ' પણ થઈ જાય છે
જેમકે—મુણ—'મુણેડ' ને ચદલે મુણાડ (મુણોડ)

હો—

૧ પુ૦—	હોઆમુ, હોઈમુ, હોૅમુ, હોઅમુ, 'હોૅજ્જામુ, હોૅજ્જિમુ, હોૅજ્જેમુ, હોૅજ્જમુ, હોજ્જામુ, હોજ્જિમુ, હોજ્જેમુ, હોજ્જમુ, હોમુ, હોજ્જ, હોજ્જા	હોઆમો, હોઈમો, હોૅમો, હોઅમો, હોૅજ્જામો, હોૅજ્જિમો, હોૅજ્જેમો, હોૅજ્જમો, હોજ્જામો, હોજ્જિમો, હોજ્જેમો હોજ્જમો, હોમો, હોજ્જ, હોજ્જા
--------	--	--

પૂર્વ પ્રમાણે 'હો' ના છ અગો બનાવી આજ્ઞાર્થના બધા રૂપા-
ર્યાનો 'હસ' ની પેઠે સાધવાના છે અને એ રીતે બધા સ્વરાત
ધાતુના (દા, છા, પા વગેરેના) રૂપાલ્યાનો સમજવાના છે

[શૌરસેનીનો પ્રત્યય માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશમા પળ
વાપરવાનો છે]

શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીના રૂપાલ્યાનો

હસ્

૧ પુ૦	હસામુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે	હસામો વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
૨ પુ૦	હસસુ વગેરે " "	હસહ વગેરે " "
૩ પુ૦	હસદુ, હસેદુ	હસલુ વગેરે " "

અપભ્રંશનાં રૂપાલ્યાનો

૧ પુ૦	હસામુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે	હસામો વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
૨ પુ૦	હસિ, હસુ, હસે, હસસુ	હસહ વગેરે " "
	વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે	

૩ પુ૦	‘હસટ, હસેટ, હમડ, હસેડ	‘હસતુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
-------	--------------------------	--------------------------------

---

હો

૧ પુ૦	હોઆમુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે હોઈ, હોડ, હોઈ,	હોઆમો વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
૨ પુ૦	હોઅસુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે	હોઅહ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
૩ પુ૦	હોઅદુ, હોઈદુ હોઅડ, હોઈડ	હોઅતુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે

ए रीति ठरेक व्यभिनात अने भ्वरात बातुओना रूपो करी
लेवाना छे

विध्यर्थनी बधी प्रक्रिया आज्ञार्थना जेवी छे, विशेष ए छे के,
सर्वपुरुष अने सर्ववचनमा एक ‘ज्मइ’ प्रत्यय बधारे लागे छे, ए
‘ज्मइ’ प्रत्यय पर रहेता पूर्वना ‘अ’ ‘ए’ थाय छे
सर्वपुरुष { होज्मइ, होज्ज, होज्जा (भवेत्)
सर्ववचन { हसेज्मइ, हसेज्ज, हसेज्जा (हसेत्)

[आर्यप्रयोमा वि यर्थसूचरु केटलाक खास रूपो मळी आवे
छे, ते आ छे —

१ जूओ, पृ० १० असयुत्त ‘कादि’ लोप—हसदु=हसड

२ जूओ, पृ० ३५ न्य=न्द नि० (१)

સિયા	(મ્યાત)
'ચે	(ચેત)
પટે	(પટેત)
અચ્છે	(આચ્છિઝ્ઞ્યાત)
અઢમે	(આભિન્ધ્યાત)

આ રૂપો વિચર્યસૂચક સસ્કૃત સિદ્ધ રૂપો ઉપરથી સીધી રીતે વર્ણવિકારના નિયમો દ્વારા સઘાણ છે તે હકીકત તેને પઢવે ( ) આ નિશાનમા આપેલા રૂપો ઉપરથી જણાઈ આવે છે એ રીતે બીજા સસ્કૃતરૂપો ઉપરથી પણ પ્રાકૃતરૂપો સાધી શકાય છે]

અનિયમિત રૂપારચાન

અસ્-યવુ

વર્તમાનકાલ

૧ પુરુષ	અત્થિ, મ્હિ, 'અસિ	અત્થિ, મ્હો, મ્હ
૨ પુરુષ	અત્થિ, સિ	અત્થિ
૩ પુરુષ	અત્થિ	અત્થિ

૧ પાલિમા પણ પ્રણે પુરુષના ઇકવચનમા વિચર્યસૂચક 'ઈ' પ્રત્યય ઘરાણે છે (જુઓ પૃ. ૨૭૫ ૧ ટિપ્પણ) એ અનુસારે પણ જા આપરૂપો સાધી શકાય છે

૨ પ્રાકૃતમા 'અસ્' ધાતુના ઘણા થોડા રૂપો થાય છે, ભૂતકાલ સિવાય કીજા અથમા ઇવ માત્ર 'અસિ' રૂપથી પણ કામ ચાલી શકે છે પાલિમા 'અત્' ના દરેક કાલવાર નોતા નોતા રૂપો થાય છે એ પાલિના એ રૂપો, સસ્કૃત રૂપો સાથે ઘણા મેળતાં જાય છે

ભૂતકાલ

સર્વ પુરુષ, સર્વ વચન— } આસિ, અહેસિ ।

વિધ્યર્થ, આજ્ઞાર્થ, भविष्यत्काल

સર્વ પુરુષ, સર્વ વચન— } અત્યિ ।

અ (પાલિરૂપો)

વતમાના—૧ અરિમ, અર્મ્હ	અરમ, અમ્હ (અમ્હે)
૨ અસિ, અદિ	અય
૩ અરિથ	સતિ
સમમી—૧ અરસ	અસ્તામ
(વિન્યર્થ) ૨ અરસ	અસ્થથ
૩ અમ્મ,	અમ્મુ,
સિયા	સિયુ
વચમી—૧ અરિમ, અર્મ્હ	અસ્મ, અમ્હ
(આજ્ઞાર્થ) ૨ આદિ,	અત્ય,
૩ અત્યુ,	સઽ
અવતતી—૧ આસિ	આસિમ્હ
(ભૂતકાલ) ૨ આધિ	આસિથથ
૩ આસિ	આમુ, આસિમુ (આમુ)
—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૭૮-૧૯૮-૧૯૨-૨૨૩	
‘ અસ્ ’ ના રૂપો	

૩ જૂઓ આવતીગતજૂનો અરમ—

“ પુરિત્યમાઓ ના દિસાઓ આગજો અહ આસિ ” इत्यादि
આ આપરૂપ સંસ્કૃતના ‘ એસ્મિ ’ રૂપનું જ્ઞાપાતર જણાય છે

કૃ-કરવુ

માત્ર ભૂતકાલ અને ભવિષ્યત્કાલમા 'કૃ' ધાતુનો 'કા' આદેશ થાય છે

ભૂતકાલ

કાસી, કાહી, કાહીઅ, કાઅસી, કાઅહી, કાઅહીઅ

ભવિષ્યત્કાલ

પક્ત પ્રથમ પુરુષના એકવચનમા 'કાહ' રૂપ વધારે થાય છે, બાકી બધા રૂપો 'હો' ધાતુની સરખા છે

કાહિદ્, કાહિસિ, કાહિમિ ઇત્યાદિ ।

દા-દેવુ

માત્ર ભવિષ્યત્કાલમા પ્રથમ પુરુષના એકવચનમા 'દા' ધાતુનું 'દાહ' રૂપ વધારે થાય છે, બાકી બધા રૂપો 'હો' ધાતુની સરખા છે

દાહ, દાહિમિ, દાહિસિ, દાહિદ્, ઇત્યાદિ ।

૧ 'કૃ' યુ ભૂતકાલસૂચક 'અકાસિ' અને 'અકાસિ' (ત્રીના પુરુષનું એકવચન અને પ્રથમ પુરુષનું એકવચન) રૂપ પાલિમા થાય છે, એ, પ્રાકૃતના 'કાસી' રૂપ સાથે મળતું ગણાય તદ્ — જુઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૨૫ 'કૃ' ના રૂપો

૨ પ્રાકૃતરૂપો સાથે મળતા આવતા 'કૃ' ના ભવિષ્યત્કાલના પાલિરૂપો આ પ્રમાણે છે

૧	કાહામિ	કાહામ
૨	કાહિસિ	કાહિય
૩	કાહિતિ	કાહિતિ

— જુઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૦૧ 'કૃ' ના રૂપો

માત્ર ભવિષ્યત્કાલમા નોંચેના ધાતુઓના નોંચે પ્રમાણે આદેશો થાય છે

શ્રુ—	સોચ્છ ।	દશ—	દચ્છ ।	ભિદ્—	મેચ્છ ।
ગમ—	ગચ્છ ।	મુચ—	મોચ્છ ।	મુજ્—	મોચ્છ ।
વચ—	વેચ્છ ।	વચ—	વોચ્છ ।		
વિદ—	વેચ્છ ।	ઉદ—	હેચ્છ ।		

આ ધાતુઓના ભવિષ્યત્કાલ સત્ત્વી રૂપાસ્યાનો 'મળ' ધાતુની જેવા થાય છે વિશેષતા એ છે કે, આ ધાતુઓને લગતા ભવિષ્યત્કા-

પ્રાકૃતમા 'શ્રુ' વગેરે ધાતુઓના 'સોચ્છ' વગેરે અગો બને છે તેમ પાલિમા પણ બને છે

પાલિઅંગા

શ્રુ—	સોસ્સ—	પ્રથમ પુરુષનુ	एकावचन—	સોસ્સ
ગમ—	ગચ્છ—			
દિદ—	દચ્છ	"		ગચ્છિસ્સામિ
		"		દચ્છિસ્સામિ
દશ	{ દક્ષ દિચ્છ	તૃતીય પુરુષનુ	एकवचन—	दिच्छति
મુચ	મોક્ષ	"		મોક્ષતિ
વચ	વેક્ષ	"		વેક્ષતિ
ઉદ	હેચ્છ	"		હેચ્છતિ
મુજ્	મોક્ષ	"		મોક્ષતિ

—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૦૬-૨૦૭

[વળપરિચયનના નિયમદ્વારા 'શ્રુ' વગેરેના સંસ્કૃત રૂપોમાથી પણ ઉપર જણાવેલા પ્રાકૃત અને પાલિઅગો નીપજાવી શકાય છે દ્રશ્યતિ, મોદ્યતિ, મોદ્યતે, વચતિ, હેત્યતિ, દક્ષ્યાત (વર્તિપત) મોદ્યતિ—જૂઓ શ્ચ્વસ, શ્ચ્ચ, નિ૦ ૨૨ પૃ૦ ૩ સ્ચ્ચ નિ૦ ૨૬, પૃ૦ ૩૨ અને સંયુક્ત 'માદિ' લોપ પૃ૦ ૧૫]

ઠના જેટલા પ્રત્યયો ‘ હિ ’ આદિવાળા ડે તેમાના ‘ હિ ’ નો લોપ વિકલ્પે થાય છે તથા પ્રથમ પુરુષના ઇન્ધવચનમા ણ વધા ધાતુઓનુ એક અનુસ્વારાત રૂપ પણ વધારે થાય છે

૧ પુરુષ—સોચ્છ, સોચ્છિમિ, સોચ્છેમિ, સોચ્છિહિમિ, સોચ્છેહિમિ, સોચ્છિસ્સ, સોચ્છેસ્સ, સોચ્છિમ્સામિ, સોચ્છેમ્સામિ, સોચ્છિહામિ, સોચ્છેહામિ ।

૨ પુરુષ—સોચ્છિસિ, સોચ્છેસિ, સોચ્છિહિસિ, સોચ્છેહિસિ, સોચ્છિસે, સોચ્છેસે, સોચ્છિહિસે, સોચ્છેહિસે ।

૩ પુરુષ—સોચ્છિહિ, સોચ્છેહિ, સોચ્છિહિહિ, સોચ્છેહિહિ ।
સોચ્છિહિ, સોચ્છેહિ, સોચ્છિહિહિ, સોચ્છેહિહિ । ઇત્યાદિ ।

[સૂચના—આન્ધ્રાતને લગતા વધી માપાના (પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશના) પ્રત્યયો આગળ જણાવેલા છે, આ ચાલુ પ્રકરણમા પ્રેરકભેદી, સહ્યભેદી વગેરે આસ્ત્યાતને લગતી હકી-કત જણાવવાની છે, તેમા માત્ર પ્રાકૃતના જ એક એક પ્રત્યયદ્વારા વધા ઉદાહરણો દેવાડેલા છે તો અમ્યાસીય પોતાની મેલે પ્રેરકભેદી, સહ્યભેદી વગેરે અગોને શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશ માપાના પ્રત્યયો લગાડી તે તે માપાના રૂપો બનાવી લેવા]

પ્રેરકરૂપ

પ્રેરકઅગ બનાવવાની રીત

૧ ધાતુને અ, ઇ, આવ અને આવે પ્રત્યય લગાડવાથી તેનુ પ્રેરક અગ તૈયાર થાય છે

૧ પાલિમા પણ ષાધારણ રીતે પ્રેરણાના અર્થમા ‘ અ, ’ ‘ ઇ, ’ ‘ આપ ’ અને ‘ આપે ’ લગાડવાથી ધાતુમાનના ચાર વર્ગો બને છે —

નામપાત્ર

પ્રેરવપ્રતિયા મિત્રાય સમ્પ્રતમા વૈની પળ અને પ્રતિયાઓ
રે, જેમકે—સમ્પ્રતપ્રતિયા, યદતપ્રતિયા, યદ્વન્તપ્રતિયા અને નામ
ધાતુપ્રતિયા પરતુ પ્રાહુતમાં ૮ પ્રતિયાઓ માટે કોઈ મામ વિશેષ

પાલિમાં પણ સમ્પ્રત, યદન્ત, યદ્વન્ત અને નામધાતુની પ્રતિયા
મસ્તૂતી પેડે મામ છે —

સમ્પ્રત—	તુમુક્ષ્યતિ	(તુમુક્ષ્યે)
	પિત્ત્યતિ	(પિત્ત્યતિ)
	પિપાસતિ	(પિપાસાતિ)
	જિગીષતિ	(જિગીષતિ)
		(જિહ્વીર્ષતિ)
	પિત્તિચ્છતિ	} (વિશિષ્ણતિ)
	પિત્તિચ્છતિ	
	ધીમસતે	(મામાસતે)
સમ્પ્રતમેષ—	તુમુક્ષ્યસ્યતિ	(તુમુક્ષ્યસ્યતિ)
યદત—	જાળપતિ	(જાળપ્યતે)
	દાદહ્યતિ	(દાદહ્યતે)
યદ્વન્ત—	જગમતિ	(જગમીતિ)
	જગમતિ	(જગમીતિ)
	જાળપતિ	(જાળપીતિ)
નામધાતુ—	પવ્યતાયતિ	(પવ્યતાયતે—પર્વતે શ્વ આચરતિ)
	ઉત્તીર્યતિ	(ઉત્તીર્યતિ પુત્રમ્)
	અતિહસ્યતિ	(અતિહસ્યતિ—દસ્તિના અતિક્રમતિ)
	ઉપવીણયતિ	(વીણયા ઉપગાયતિ)
	કુસલ્યતિ	(કુસલ પૃચ્છતિ)

વિધાન તો નથી અને પ્રાકૃત સાહિત્યમા એ પ્રક્રિયાના રૂપાસ્થાને
 ઉપલબ્ધ થાય છે એવી કરપી શકાય છે કે, તે તે પ્રક્રિયાના (સંસ્કૃત)
 સિદ્ધ રૂપોમા, આગલ જનાવેલ વર્ણવિકારના નિયમાનુસાર ફેરફાર
 કરી તે રૂપોનો પ્રયોગ કરવામા આવે (લ) છે જેમકે—

સંસ્કૃત	પ્રાકૃત
શુશ્રૂષતિ—	મુમ્સૂસડ । (સન્નત)
લાલ્પ્યતે—	લાલ્પ્પડ । (ચડત)
ચદ્ગ્રમીતિ—	ચકમડ । (ચહ્લુબત)
	ચકમળ । (ચદ્ગ્રમણમ્)
	ઇત્યાદિ ।

માત્ર નામધાતુ માટે વિશેષતા આ છે
 નામધાતુઓને છાગેલ ‘ ય ’ પ્રત્યયનો લોપ વિકલ્પે થાય છે
 ગુરુકાયતે—ગરુઆડ, ગરુઆઅડ (ગુરુરિવ આચરતિ—ગુરુની જેવું
 આચરણ કરે છે)

દમદમાયતે—દમદમાડ દમદમાઅડ (દમ દમ થાય છે)
 લોહિતાયતે— લોહિઆડ—ડ, લોહિઆઅડ—ડ । (લાલ થાય છે)
 હસાયતે— હસાડ—ડ, હસાઅડ—ડ । (હસતી જેમ આચરે છે)
 તમાયતે— તમાડ—ડ, તમાઅડ—ડ । (અપારા જેવું છે)
 અપ્સરાયતે— અચ્છરાડ—ડ, અચ્છરાઅડ—ડ ।
 (અપ્સરાની જેમ આચરે છે)

ઉન્મનાયતે— ઉન્મળાડ—ડ, ઉન્મળાઅડ—ડ । (ઉન્મના થાય છે)
 કષ્ટાયતે— કઢાડ—ડ, કઢાઅડ—ડ ।
 (કષ્ટને માટે ક્ષમણ કરે છે)

ધૂમાયતે	ધૂમાપ-૩, ધૂમાઅપ-૩ । (ધૂમને ઉદ્દમે છે)
સુવાયતે	સુહાપ-૩, સુહાઅપ-૩ । (સુમને અનુભવે છે)
શબ્દાયતે	સદાપ, ૩, મદાઅપ-૩ । (શબ્દ કરે છે-બોલાવે છે)

इत्यादि.

સજ્ઞમેદ

વર્તમાનગાઢ, વિખ્યર્થ, આજ્ઞાર્થ અને (જ્ઞાન) ભૂતકાલમા પાતુને ' ઈઅ ' અને ' ઈજ ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનુ સજ્ઞમેદી અગ

૧ પાલિમા સજ્ઞમેદી અગ રનારના માટે ' ય ' ' હ્ય ' અને ' ર્ય ' તથા વચાવ ' રમ્ય ' (પ્રા० ઈઅ, ઈજ) પ્રત્યયનો વ્યવહાર પાય છે —

ય—	પચત્તે, પચ્ચત્તિ	(પચ્ચતે)
	બુચ્ચત્તે, બુચ્ચત્તિ	(બુચ્ચતે)
	પુચ્ચત્તે, પુચ્ચત્તિ	(પુચ્ચતે)
ય અને હ્ય—	તુચ્ચત્તે, તુચ્ચિયત્તિ	(તુચ્ચતે)
	પુચ્ચત્તે, પુચ્ચિયત્તિ	(પુચ્ચતે)
	મચ્ચિયત્તિ	(મચ્ચતે)
હ્ય—	કરિચ્ચત્તિ, કરિચ્ચતે	(રિચ્ચતે)
ઈય—	મહીયત્તિ	(મહીચતે)
	મધીયત્તિ	(મધીચતે)
	કરીયત્તિ	(રિચતે)
	ચચ્ચત્તિ	
	ચાચ્ચત્તિ	

બને છે અને તે અગને પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપ-
ભ્રશ ભાષાના તે તે પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડવાથી તેના રૂપાભ્યાનો
થાય છે

પૈશાચીની વિશેષતા

પૈશાચીમા ધાતુનુ સહ્યમેદી અગ બનાવવુ હોય તો પુરુષબોધક
પ્રત્યયો લગાડતા પહેલા ધાતુને 'ઈઅ' 'ઈજ્ઞ' ને બદલે 'ઈય્ય'
પ્રત્યય લગાડવો જોઈએ જેમરે,

સ૦	પ્રા૦	શૌ૦ મા૦	પૈ૦
ગીયતે	ગિજ્ઞ	ગિજ્ઞદે	ગિય્યતે
ઢીયતે	ઢિજ્ઞ	ઢિજ્ઞદે	ઢિય્યતે
રમ્યતે	રમિજ્ઞ	રમિજ્ઞદે	રમિય્યતે
પઠયતે	પઠિજ્ઞ	પઠિજ્ઞદે	પઠિય્યતે

કૃ

'કૃ' ધાતુનુ સહ્યમેદી અગ બનાવવુ હોય તો પુરુષબોધક
પ્રત્યયો લગાડતા પહેલા ધાતુને ('કૃ' ધાતુને) જ 'ઈય્ય' ને બદલે
'ઈર' પ્રત્યય લગાડવો જોઈએ

સ૦ ક્રિયતે	પ્રા૦ કરિજ્ઞ	શૌ૦ મા૦ 'કરિજ્ઞદે	પૈ૦ કીરતે
	કરીઅ		કરીઅદે

અપભ્રશની વિશેષતા

સંસ્કૃતમા યતા પ્રથમ પુરુષના 'ક્રિયે' રૂપને બદલે અપભ્રશમા
'કીસુ' રૂપ ણ વપરાય છે અને પક્ષે યથાપ્રાપ્ત

साधारण सप्तभेदी अंगों

धातु	सप्तभेदी अंग	भाग	सप्तभेदी अंग
भण्-	भणीअ, भणिज्ज ।	पा-	पाईअ, पाइज्ज ।
हम्-	हमीअ, हमिज्ज ।	ग-	दाईअ, दाइज्ज ।
रथ्-वर-	रहीअ, वरिज्ज ।	ग्य-	छाईअ, ग्याइज्ज ।
पन्-पर-	परीअ, परिज्ज ।	घा-गा-	माईअ, गाइज्ज ।
बग्-बो-	बोहाअ, बोहिज्ज ।	हो-	होईअ, होइज्ज ।
		सू-	सुईअ, सुइज्ज ।
			इत्यादि ।

ए रीति धातुमात्रनां सप्तभेदी अंगो बनावी तेषाना ते आ
अगोना रूपान्यानो बनावयानी प्रनिया, यन्तरिरूपाभिरारमा मनावेन
प्रनिया जेषी ते जेमरे-

वर्तमानफाल

(भण्यते ग्रन्थ)

- ३ पु०-(गयो) भणीअइ, -एइ, अए, एए, एज्ज, एज्जा
भणिज्जइ, जेइ, ज्जण, जेए, जेज्ज, जेज्जा ।

(भण्यते ग्रन्था)

- (गया) भणीअति, ते, एति, ण्ते, भणीअइरे, णइरे
भणिज्जति, ते, जेति, जेने, जइरे, जेइरे,
भणीएज्ज, एज्जा, भणिजेज्ज, जेज्जा ।

इत्यादि ।

(कथ्यसे त्वम्)

- २ पु०-(तुम) बोहीअसि, एसि, असे, णसे,
बोहिज्जसि, जेसि, ज्जसे, जेसे

(कथ्यवे यूगम्)

(तुम्हे) बोह्रीअह, एह, बोह्रीएइत्या, अइत्या ।

(त्वया अह सूये)

त्वया वय सूमहे

१ पु०—(अह) सूईआमि, एमि, अमि, (अम्हे) सूईआमो, मु, म,

सूइज्जामि, जेमि जमि

सूईमो, मु, म,

सूईएज्ज, एज्जा

सूईमो, मु, म,

सूइजेज्ज, जेज्ज ।

सूईअमा, मु, म,

सूइज्जामो, मु, म,

सूइज्जिमो, मु, म,

सूइजेमो, मु, म,

सूइज्जमो, मु, म,

सूईएज्ज, ज्जा,

सूइजेज्ज, ज्जा ।

विध्यर्थ

भणीअउ, एउ

भणीअतु एतु ।

भणिज्जउ, जेउ

भणिज्जतु, जेतु ।

भणीएज्ज, ज्जा

भणीएज्ज, ज्जा, जइ ।

भणीएज्जइ

भणिजेज्ज, ज्जा

भणिजेज्ज, ज्जा, जइ ।

भणिजेज्जइ

आज्ञार्थ

भणीअउ, एउ

भणीअतु, एतु ।

भणिज्जउ, जेउ

भणिज्जतु, जेतु ।

भणीएज्ज, ज्जा

भणीएज्ज, ज्जा ।

भणिजेज्ज, ज्जा

भणिजेज्ज, ज्जा ।

ભૂત-(ઘસ્તનભૂત)

મળીઅમી, હી, હીઝે ।

મળિજનમી, હી, હીઅ ।

૧ જે કાલમા સહ્યભેદસૂચક 'ઈઅ' અને 'ઈજન' પ્રત્યય ધાતુને નથી લાગતા તે કાલમા તેના સહ્યભેદી રૂપો વર્તેરિરૂપો જેવા સમજવાના છે, જેમકે—

(અધતન) ભૂતકાલ--મળ--મળીઅ ।

મવિપ્યત્કાલ--મળ--મળિહિઝ, મળિહિઞ, ઇત્યાદિ ।

ત્રિયાતિપત્તિ--મળ--મળેજન, ઝના, મળતો, મળમાળો, ઇત્યાદિ ।

પ્રેરક સહ્યભેદ

૧ ધાતુનુ પ્રેરક સહ્યભેદીરૂપ કરતુ હોય ત્યારે ધાતુને પ્રેરણા-સૂચક ઇક માત્ર ' આવિ ' પ્રત્યય લગાડી, તે તૈયાર થાલ અગને સહ્યભેદસૂચક 'ઈઅ' અને 'ઈજન' પ્રત્યય પૂર્વોક્ત કાલમા લગાડી પ્રત્યેક ધાતુનુ પ્રેરક સહ્યભેદી અગ બનાવવાનુ છે

૨ પ્રેરણાસૂચક કોઈ પણ પ્રત્યય લગાડ્યા વિના માત્ર ઉપાત્ય 'અ' નો ટીર્ક કરી અને સહ્યભેદસૂચક 'ઈઅ' અને 'ઈજન' પ્રત્યય પૂર્વોક્ત કાલમા લગાડીને પણ પ્રત્યેક ધાતુનુ પ્રેરક સહ્યભેદી અગ તૈયાર થાય છે

(આ સિવાય વીજી રીતે પ્રેરક સહ્યભેદી અગ બની શકતુ નથી)

૫ રીતે તૈયાર થાલ પ્રેરક સહ્યભેદી અગના રૂપાસ્થાનોની પ્રક્રિયા વર્તેરિ રૂપાસ્થાનોની પ્રક્રિયા જેવી છે

પ્રે० સહ્ય० પ્રે०સ०અગ—

કર + આવિ-કરાવિ + ઈઅ- કરાવીઅ- કરાવીઅઈ, એ, સિ, સે,
ઇત્યાદિ

કર- કાર + ઈઅ- કારીઅ- કારીઅઈ, એ, સિ, સે,
ઇત્યાદિ

કર + આવિ-કરાવિ + ઈજ્ઞ-કરાવિજ્ઞ-કરાવિજ્ઞઈ, એ, સિ, સે,
ઇત્યાદિ

કર- કાર + ઈજ્ઞ- કારિજ્ઞ- કારિજ્ઞઈ, એ, સિ, સે,
ઇત્યાદિ

હસ + આવિ-હસાવિ + ઈઅ- હસાવીઅ- હસાવીઅઈ, એ, સિ, સે
ઇત્યાદિ

હસ + હાસ + ઈઅ- હાસીઅ- હાસીઅમિ, આમિ, એમિ
ઇત્યાદિ

હસ + હસાવિ + ઈજ્ઞ-હસાવિજ્ઞ-હસાવિજ્ઞિત્થા, વિજ્ઞેહ,
જ્ઞહ, ઇત્યાદિ

હસ + હાસ + ઈજ્ઞ-હાસિજ્ઞ-હાસિજ્ઞસિ, ન્તે, જ્ઞહરે,
ઇત્યાદિ

એ રીતે ધાતુ માત્રના પ્રેરક સહ્યભેદી અગો તેયાર કરી સર્વ
કાલના રૂપાવ્યાનો સમગ્રી લેવાના છે

જ્યા પ્રેરક અગને 'ઈઅ' અને 'ઈજ્ઞ'પ્રત્યય નથી લાગતા ત્યા
પ્રેરક અગથી સીધા પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડી કર્તરિરૂપાવ્યાનોની
પેઠે પ્રેરક સહ્યભેદી રૂપાવ્યાનો સમજવાના છે

જેમકે-ભવિષ્યત્કાલ

પ્રે०

કર + આવિ-કરાવિ-કરાવિહિ-ઈ, એ, -સિ, સે, -મિ,
વિહામિ, વિમ્સામિ, વિસ્સ

ज-जीर-जीरइ, जीरोहिइ, जीराविइ, जीराविहिइ, इत्यादि
 अर्मे विन्प्य विन्प्यइ, विन्प्येहिइ, विन्प्याविइ, विन्प्याविहिइ, इत्यादि
 ज्ञा-णव-णवइ, णवेहिइ, णवाविइ, णवाविहिइ, इत्यादि,
 ज्ञा-णञ्ज णञ्जइ, णञ्जेहिइ, णञ्जाविइ, णञ्जाविहिइ, इत्यादि
 वि+आ-व्या+ह-वाहिप्प-वाहिप्पइ, वाहिप्पेहिइ, वाहिप्पाविइ,
 वाहिप्पाविहिइ, इत्यादि
 ग्रह-वेप्प-वेप्पइ, वेप्पेहिइ, वेप्पाविइ, वेप्पाविहिइ, इत्यादि,
 मृश-ठिप्प-ठिप्पइ, ठिप्पेहिइ, ठिप्पाविइ, ठिप्पाविहिइ, इत्यादि,
 सिन् } सिप्प सिप्पा, सिप्पेहि, सिप्पाविइ, सिप्पाविहिइ, इत्यादि,
 भिन् }
 आरम्-आढप्प आढप्पेइ, आढप्पेहि, आढप्पाविइ, आढप्पाविहिइ,
 इत्यादि

मि-मि-व-मिन्वण, मि वेहिण, मि-वाविइ मि-वाविहिइ इत्यादि
 सु-सु-व-सुवण, सु वेहिण, सु-वाविइ, सु-वाविहिइ इत्यादि
 हु-हु-व-हुवण हु वेहिइ, हु-वाविइ, हु-वाविहिइ, इत्यादि
 रु-रु-व-रुवण रु वेहिइ, रु-वाविइ, रु-वाविहिइ, इत्यादि,
 ल-ल-व-लवण ल वेहिइ, ल-वाविइ, ल-वाविहिइ, इत्यादि
 पु-पु-व-पुवण पु वेहिइ, पु-वाविइ, पु-वाविहिइ, इत्यादि,
 धु-धु-व-धुवण धु विहिइ, धु-वाविइ, धु-वाविहिइ, इत्यादि,

પ્રકરણ ૧૩

કૃદત

વર્તમાનકૃદત

૧ ધાતુના અગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું કર્તરિ-વર્તમાન-કૃદત બને છે

૨ ધાતુના પ્રેરક અગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું પ્રેરક-કર્તરિ-વર્તમાન-કૃદત બને છે

૩ ધાતુના સહ્યભેદી અગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું સહ્યભેદી-વર્તમાન-કૃદત બને છે

૪ ધાતુના ગેરક સહ્યભેદી અગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું ગેરક-સહ્યભેદી-વર્તમાન-કૃદત બને છે

૫ વર્તમાન કૃદતના 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના 'અ' નો વિકલ્પે 'ઁ' થાય છે

કર્તરિ વર્તમાન કૃદત

પુ૦

ન૦

સ્ત્રી૦

મળ્-મળતો, મળમાગો । મળત મળમાળ । મળતી, મળતા ।

(શૌ૦ મા૦ મળતો)

૧ કૃદતના રૂપાભ્યાસોની પ્રશ્નિયા નામની યેરી છે

૨ પાલિમ્. પણ વર્તમાન કૃદત પનારવા માટે સરવ 'અત' અને 'માન' પ્રત્યયો ઉપયોગ થાય છે —

ગચ્છતો, ગચ્છમાનો

સ્ત્રી ગચ્છતી,
ગચ્છતી

કરાતો, કુચ્ચતો, કુરુમાગો, કરાનો

ગ્યાર્દતો, ગ્યાર્દમાનો

—પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૪૮-૨૪૯

૩ આ પ્રત્યયચાલુ રૂપ સ્ત્રીત્રિંગમા જ વપરાય છે

'भणेतो, भणेमाणो । भणें, भणेमाण । भणेंती, भणेंता ।
 भणमाणी, भणमाणा ।
 भणेमाणी, भणेमाणा ।
 भणई, भणई ।

पा- पाअतो, पाअमाणो । पाअत, पाअमाण । पाअती, पाअता ।
 (शौ० मा० पाअणे)
 पाण्तो, पाण्माणो । पाण्त, पाण्माण । पाण्त, पाणता ।
 पातो, पामाणो । पात, पामाण । पाती, पाता ।
 पाअमाणी, पाअमाणा ।
 पाण्माणी, पाण्माणा ।
 पामाणी, पामाणा ।
 पाअई, पाणई ।
 पाई ।

रु-रवतो, (शौ० मा० 'रवदो) रवमाणो । रवत, रवमाण । रवती, रवता ।
 रवेंतो, रवेमाणो । रवेंत, रवेमाण । रवेंती, रवेंता ।
 रवमाणी, रवमाणा ।
 रवेमाणी, रवेमाणा ।
 रवई, रवेई ।

हृ० हरतो (शौ० मा० हरदो) हरमाणो । हरत, हरमाण । हरती, हरता ।
 हरेतो हरेमाणो । हरेत हरेमाण । हरेती, हरेता ।
 हरमाणी, हरमाणा ।
 हरेमाणी, हरमाणा ।
 हरई, हरेई ।

१ भणेंता- जूओ क्षिप्यन्तर=हरान्तर पृ० ४

२ रवतो + रवदो जूओ पृ० ३५ त=न्द,

वृप्-वरिसंतो, (शौ०मा०वरिसंदो) वरिसमाणो । वरिसत, वरिसमाण ।
वरिसती, वरिसंता ।

वरिसंतो, वरिसेमाणो । वरिसेत, वरिसेमाण । वरिसेंती, वरिसेंता ।
वरिसमाणी,
वरिसमाणा ।

वरिसेमाणी,
वरिसेमाणा ।
वरिसई, वरिसेई ।

नी-नंतो, ^२(नेंटो शौ०मा०) नेमाणो । नत, नेमाण । नेंती, नेंता ।
नेमाणी, नेमाणा ।
नेई ।

तूस्-तूसतो, (शौ०मा०तूसदो) तूसमाणो । तूसत, तूसमाण ।
तूसती, तूसता ।

तूसंतो, तूसेमाणो । तूमेंत, तूसेमाण । तूसेंती, तूसेंता ।
तूसमाणी, तूसमाणा ।
तूसेमाणी, तूसेमाणा ।
तूमई तूसेई ।

दा-^३दंतो (शौ०मा०दंदो) देमाणो । दंत, देमाण । देंती, देंता ।
देमाणी, देमाणा ।
देई ।

१ वरिसतो + वरिशदो - जूओ पृ० २७ स-श

ए प्रमाणे तूयदो,
तूययदो,
शोयविदो वगेरे ।

२ जूओ पृ० २४६ नि० ६

३ दा+अ+अतो=दा+ए-तो=दंतो ।

दा+अ+माणो=दा+ए+माणो=देमाणो ।

ચલ-ગતનો, ચલમાણો । ચલન, ચલમાણ । ચાલી, ચલતા ।

(ગૌ० મા० ચલનો)

ચલેનો, ચલેમાણો । ચલેન, ચલેમાણ । ચલેતી, ચલેતા ।

ચલમાણી, ચલમાણા ।

ચલેમાણી, ચલેમાણા ।

ચલડે, ચલેડે ।

ગિજ-ગિજનો, ગિજમાણો । ગિજન, ગિજમાણ । ગિજતી, ગિજતા ।

(શૌ० મા० ગિજનો)

ગિજેનો, ગિજેમાણો । ગિજેન, ગિજેમાણ । ગિજેતી, ગિજેતા ।

ગિજમાણી ગિજમાણા ।

ગિજેમાણી, ગિજેમાણા ।

ગિજડે ગિજેડે ।

૨૩૨ { તુર-તુરનો, તુરમાણો । તુરત, તુરમાણ । તુરતી, તુરતા ।
{ તુર (શૌ० મા० તુરનો)

તુરેનો, તુરેમાણો । તુરેત તુરેમાણ । તુરેતી, તુરેતા ।

તુરમાણી, તુરમાણા ।

તુરેમાણી, તુરેમાણા ।

તુરડે, તુરેડે ।

શુભ્ર-શુભ્રનો, (શૌ० મા० શુભ્રનો) 'શુભ્રમાણો ।

શાલ્પ-શાલ્પનો, (શૌ० મા० શાલ્પનો) શાલ્પમાણો ।

(પૈ० 'શાલ્પનો)

શુભ્રાય-શુભ્રાયનો, (શૌ० મા० શુભ્રાયનો) શુભ્રાયમાણો ।

૧ 'તુરનો' ની પેઠે 'તુરનો' યોગે રૂપો પણ કરી લેવો

૨ શુભ્રમાણ, શુભ્રમાણી યોગે રૂપો પણ કરી લેવા

૩ જુઓ પૃ० ૨૬ ૪-૪

૪ 'શુભ્રાયતે' નામધાતુનું રૂપ છે, જા ઉપરથી 'શુભ્રાય' એ વર્તમાન ક્રિયાનું બધા ગુણ છે,

प्रेरक कर्तरि वर्तमान कृदन्त

कर—कारतो^१, (शौ० मा० कारदो) कारमाणो ।

कारेतो, कारेमाणो ।

करावतो, करावमाणो ।

करावैतो, करावेमाणो ।

शुष—सोसवितो, (शौ० मा० सोसविदो) सोसतो, सोसंतो,

सोसावतो, सोसावतो

सोसविमाणो, सोसमाणो सोसेमाणो, सोसावमाणो,

सोसावेमाणो इत्यादि

सहभेदी वर्तमान कृदन्त

भण—भणिज्जतो, भणिज्जमाणो, भणीअतो, भणीअमाणो । पु०—

(शौ० मा० भणिज्जदो) (^२प० भनिय्यतो)

भणिज्जत,—ज्जमाण, भणीअत,—अमाण । न०—

भणिज्जती,—ता, ज्जई, भणीअती,—ता, —णीअई } स्त्री०—

भणिज्जमाणी—णा, भणीअमाणी, भणीअमाणा ।

पु०—

न०—

स्त्री०—

हन्—हम्मतो, हम्ममाणो, हम्मत, हम्ममाण, हम्मती, ता,

हम्ममाणी,णा,हम्मई ।

१ 'कार' अग उपर्यी कारती, कारेई, कारमाणी, कारत गोर
रूपो उपचावी लेवा

२ जओ पृ० २६१ पेशाचीनी विवेचता.

३ जओ पृ० २३ प-न

પ્રેરક સહ્યભેદી કૃદંત

(પ્રેરક સહ્યભેદી અર્થ બનાવવાની પ્રક્રિયા ‘ પ્રેરકસહ્યભેદ ’ ને જણાવતા જણાવી છે ’)

કર—કરાવિ + ઈઅ—કરાવીઅતો,—અમાણો,   ઇત્યાદિ ।

(શૌ૦ મા૦ કરાવીઅને) (પૈ૦ કરાવિઅતો)

કર—કરાવિ + ઈજ્ઞ—કરાવિજ્ઞતો, કરાવિજ્ઞમાણો,   ઇત્યાદિ ।

કર—કાર + ઈઅ—કારીઅતો, કારીઅમાણો,   ઇત્યાદિ ।

કર—કાર + ઈજ્ઞ—કારિજ્ઞતો, કારિજ્ઞમાણો,   ઇત્યાદિ ।

ચિ—ચિત્વ + આવિ—ચિવાવિતો, ચિવાવિજ્ઞમાણો,   ઇત્યાદિ ।

પ્રાકૃત અને પૈશાચીમાં વર્તમાન કૃદંતના રૂપો સરસા થાય છે, શૌરસેની અને માગધીમાં જે વિશેષતા છે તે ઉદાહરણો સાથે જણાવી છે, અપભ્રંશમાં શૌરસેની અને પ્રાકૃત પ્રમાણે સમન્વવાનુ છે

શૌરસેની, માગધી કે પૈશાચીના ઉદાહરણો માત્ર એક જ લિંગમાં મૂકેલા છે પણ અમ્યાસિષ્ણ એના ત્રણે લિંગી રૂપો પોતાની મેળે સમજી લેવા

પૈશાચીના સહ્યભેદી વર્તમાન કૃદંતની વિશેષતા જણાવેલી છે

(કોઈ પણ માપાનુ રૂપ કરતી વસ્તુ ‘ ધન-વિકાર ’ ના નિયમો લક્ષ્યમાં રાખ્યા)

— ભૂતકૃદંત —

વર્તાર ભૂતકૃદંત—સહ્યભેદી ભૂતકૃદંત

૧ ધાતુના આગળે 'અ' 'દ' અને 'ત' લાગવાથી તેનું (વળે જાતનું) ભૂતકૃદત બને છે

૨ 'અ' 'દ' અને 'ત' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના 'અ' નો 'ઈ' થાય છે ('ડ' જૌરસેની, માગધી અને અપભ્રંશમા વપરાય છે અને 'ત' પેશાત્તીમા વપરાય છે)

કર્તરિ ધૂંકુ—ગમ+અ=ગમિઓ ગમિડો, ગમિતો (ગત)

ચલ+અ=ચલિઓ ચલિડો, ચલિતો (ચલિત) ઇત્યાદિ

સહ્યમેદી ધૂંકુ—કર+અ=કરિઓ કરિડો, કરિતો કડો (કૃત કટ)

પઢ+અ=પઢિઓ પઢિડો, પઢિતો ગયો (પઢિતો ગ્રન્થ) ઇત્યાદિ

હસ+અ=હસિઅ હસિદ, હમિત (હસિતમ્)

લસ+અ=લસિઅ લસિદ, લસિત (લસિતમ્)

તુર+અ=તુરિઅ તુરિદ, તુરિત (ત્વારિતમ્) ઇત્યાદિ

સુસ્સ+અ=સુસ્સિઅ સુસ્સિદ, સસ્સિત

(શુશ્રૂષિતમ્)

ચક્રમ+અ=ચક્રમિઅ ચક્રમિદ, ચક્રમિત (ચક્રમિતમ્)

જ્ઞા+અ=જ્ઞાય જ્ઞાદ, જ્ઞાત (ધ્યાતમ્)

૧ પ્રાકૃતમા ભૂતકૃદતને માટે માત્ર 'ત (અ)' પ્રત્યય વપરાય છે, પાલિમા પ 'ત' ઉપરાત સંસ્કૃતના 'તચતુ' ની પેઠે બીજો 'તચતુ' પ્રત્યય પણ વપરાય છે

ત—હૃતો (હૃત)

તચતુ હૃતવા (હૃતવાદ્) સ્ત્રી• હૃતવતી (હૃતવતી)

—ભૂતકૃદતને લગતી પાલિની પ્રશ્નિયા સંસ્કૃતની પ્રશ્નિયા સાથે

મળતી આવે છે—પાલિ પ્ર૦ પૃ૦ ૨૫૧-૨૫૩

પ્રા૦ ૩૯

लु + अ = लुअ लुद, लुत (लूनम्)
 हू + अ = हूअ हूद, हूत (भूनम्)

प्रेरक भू० कृ०—

१ घातुने प्रेरणासूचक ' आवि ' प्रत्यय लगाइया पडी
 अथवा घातुना उपान्त्य 'अ' नो टोर्ष कया पडी भूतकृदन्तो 'अ'
 प्रत्यय लगाइयाथी तेनु प्रेरक भूतकृदन्त बने छे

कर- करावि+अ-कराविअ कराविद, करावित (कारितम्)
 कारि+ अ-कारिअ कारिद, कारित

हस- हसावि+अ-हसाविअ हसाविद, हसावित (हासितम्)
 हासि+ अ-हासिअ हासिद, हासित इत्यादि

आर्ष ग्रथोमा के अर्वाचीन प्राकृतमा केटलेक स्थले ससृष्टना
 सिद्धरूपो उपरधी पण भूतकृदन्ता रूपो बनाववामा आख्या छे

गतम्—	गय ।
मतम्—	मय ।
कृतम्—	^३ कड ।
हतम्—	हड ।
भृतम्—	भड ।
जितम्—	जिअ ।
तप्तम्—	तत्त । वगेरे

भविष्यत्कृदन्त—

१ वातुना अगने ' स्सत ' ' स्समाण ' ओ ' स्सई ' प्रत्यय लगा

१ जूओ पाशु ६" -त=ड

२ स्स + अत = स्सत । स्स + माण = स्समाण ।

स्स + इ = स्सई जूओ पृ० २९९ बतमानइदत्त

ડવાથી તેનું મવિપ્યત્કૃત્ત' બને છે

કરિપ્યન્-કરિસ્સતો (શૌં માં કરિસ્સતો) ઇત્યાદિ ।

કરિપ્યમાણ -કરિસ્સમાણો ઇત્યાદિ ।

હેત્વર્થકૃદત્ત

૧ ધાતુના અગને 'તુ' 'દુ' અને 'ત્ત' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું હેત્વર્થકૃદત્ત' બને છે

૨ ઉપર જણાવેલા ત્રણે પ્રત્યયો ('તુ' 'દુ' અને 'ત્ત') પર રહેતા પૂર્વના 'અ' 'નો' 'ઈ' અને 'એ' થાય છે

('દુ' શૌરસેની, માગધી અને અપભ્રંશમા વપરાય છે અને પ્રાકૃત તથા પૈશાચીમા 'તુ' વપરાય છે)

૧ મધિપ્યત્કૃદતના પાલિરૂપો આ પ્રમાણે છે

—ગમિસ્સ (ગમિપ્યન્) છી—ગમિસ્સતી

ગમિસ્સતી

કરિસ્સ (કરિપ્યન્)

ચરિસ્સ (ચરિપ્યન્)

'ગમિપ્યન્' ચગેરે સિદ્ધરૂપોને છેડે રહેલા 'નૂ' નો અનુસ્વાર કરવાથી પાલિના 'ગમિસ્સ' ચગેરે રૂપો તૈયાર થયેલા છે—પાલિપ્ર૦

પૃ૦ ૨૪૮—૨૪૯

૨ પાલિમાયામા હેત્વર્થકૃદત્ત કરવાને માટે ધાતુને 'તુ' 'તવે' 'તાવે' અને 'તુયે' પ્રત્યયો લગાડવામા આવે છે

મહુ । વાતવે (વર્તુમ્) નેતવે (નેતુમ્)

દક્ષિન્વતાયે (દ્રષ્ટુમ્) ગણેતુયે (ગણયિતુમ્) ચગેરે

—પૂર્વો પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૫૭—૨૫૮

तु—दु—

भण्-भण+तु-भणितु भणेउ, भणिदु, भनितु (भणितुम्-भणवाने माटे)

हस्-हस+तु-हसितु, हसेउ हसिदु, हसितु (हसितुम्-हसवाने माटे)

हो-होअ-तु-होइउ, होएउ होइदु, होइतु (भवितुम्-भवाने माटे)

भण् भणावि+तु भणाविउ भणाविदु, भनावितु (भणाववा माटे)

कर-करावि+तु-कराविउ कराविदु, करावितु (कराववा माटे)

कर कार+तु कारिउ, कारेउ कारिदु, कारितु (कराववा माटे)

हम्-हास+तु-हासितु, हासेउ हासिदु, हासितु (हसाववा माटे)

शुश्रूप् सुस्सुस+तु-सुस्सुसितु, सुस्सुसेउ सुस्सुसिदु, सुस्सुसितु

(शुश्रूषा करवा माटे)

चङ्गम्य चरम+तु-चरमिउ, चरमेउ चरमिदु, चरमितु

(चरुमण करवा माटे) इत्यादि

अनियमित हेत्वर्थकृदन्त

कृ + तु -	का + उ =	काउ	(कर्तुम्)
ग्रह् + तु -	घेत् + तु =	घेतु	(ग्रहीतुम्)
त्वर + तु -	तुर् + इउ =	तुरिउ	} (त्वरितुम्)
	तुर् + णउ =	तुरेउ	
दृश् + तु -	दृङ् + उ =	दृङु	(द्रष्टुम्)
भुज् + तु -	भोत् + तु =	भोत्तु	(भोक्तुम्)
मुञ् + तु -	मोत् + तु =	मोत्तु	(मोक्तुम्)
रुद् + तु -	रोत् + तु =	रोत्तु	(रोदितुम्)
वच् + तु =	वोत् + तु =	वोत्तु	(वक्तुम्)

१ प्रेरणहेत्वर्थकृदन्तनी गचना प्ररक भूतकृदन्तनी जेनी ॥ छे

‘ત્તણ

‘કર્ - કર + ત્તણ = કરેત્તણ } (કર્તુમ્)
કરિત્તણ

સિઝ્ - સિઝ + ત્તણ = સિઝિત્તણ (સેદ્ધુમ્)

ઊવવજ્ - ઊવવજ્ + ત્તણ = ઊવવજ્જિત્તણ (ઉપપત્તુમ્)

વિહર્ - વિહર + ત્તણ = વિહરિત્તણ (વિહર્તુમ્)

‘પાસ્ - પાસ + ત્તણ = પાસિત્તણ (દ્રષ્ટુમ્)

ગમ્ - ગમ + ત્તણ = ગમિત્તણ (ગન્તુમ્)

‘પવજ્ - પવ્વજ્ + ત્તણ = પવ્વજ્જિત્તણ (પ્રવ્રજિતુમ્)

આહર્ - આહાર + ત્તણ = આહારિત્તણ (આહર્તુમ્)

દદ્ - દદ + ઇત્તણ = દદ્દિત્તણ (દાતુમ્)

‘અઘાસાદ્- અઘાસાદ + ત્તણ = અઘાસાદેત્તણ (અત્યાશાત-
યિતુમ્)

૧ વિશેષે કરીને આ પ્રત્યયનો ઉપયોગ આર્પણ્યોમા થયેલો છે
વૈદિક સંસ્કૃતના અને પાલિના મુમર્થક ‘ તથે ’ પ્રત્યયની સાથે આ
‘ ત્તણ ’ પ્રત્યયની વિશેષ સમાનતા છે (જૂઓ પાણિનિ-૩-૪-૧
વૈદિક પ્ર૦ તથા પૃ૦ ૩૦૭ ની ૧ ટિપ્પણી

૨ “ અત્ત કરેત્તણ ” “ સિઝિત્તણ ” “ દેવત્તાણ ઊવવજ્જિત્તણ ”
“ મુજમાણે વિહરિત્તણ ”-મગવતીસૂ. શ૦ ૭, ઉ૦ ૭ પૃ૦ ૩૧૧ સ૦
૩ રુવાહ પાસિત્તણ ” દેવલોગ ગમિત્તણ ”-મગવતીસૂ. શ૦
૭, ઉ૦ ૭ પૃ૦ ૩૧૨ સ૦

૪ “ પવજ્જાણ પવ્વજ્જિત્તણ ” “ અપ્પણા આહારિત્તણ ” “-મુજ
યાણ દદ્દિત્તણ ”-મગવતીસૂ. શ૦ ૩, ઉ૦ ૨ પૃ૦ ૧૭૧ સ૦

૫ આર્પણને લીધે ‘ હર્ ’ નો ‘ હાર ’ થયો છે

૬ આર્પણને લીધે અહીં ‘ દ્ ’ આગમરૂપે થયો છે

૭ “ સયમેવ અઘાસાદેત્તણ ”-મગવતીસૂ. શ૦ ૩, ઉ૦ ૨
પૃ૦ ૧૭૨ સ૦

‘સમભિલોક્- સમભિલોક + ત્ત્વ = સમભિલોક્ત્વ (સમભિલો
રિતુમ)

અપભ્રંશ

ધાતુના અગને ‘ એવ ’ ‘ અણ ’ ‘ અણહ ’ ‘ અણહિં ’ ‘ એપ્પિ ’
‘ એપ્પિણ ’ ‘ એવિ ’ અને ‘ ણવિણ ’ પ્રત્યય લગાડવાથી અપભ્રંશનું
હેત્વર્થકૃદ્ત વને છે

એવ—

ચય્	+	એવ	=	ચએવ	(ત્યક્તુમ)
દા	+	એવ	=	દેવ	(દાતુમ)

અણ—

મુંજ્	+	અણ	=	મુજણ	(મોક્તુમ)
કર	+	અણ	=	કરણ	(કતુમ)

અણહ—

સેવ્	+	અણહ	=	સેવણહ	(સેવિતુમ)
મુંજ્	+	અણહ	=	મુજણહ	(મોક્તુમ)

અણહિં—

મુચ્	+	અણહિં	=	મુચણહિં	(મોક્તુમ)
મુંજ્	+	અણહિં	=	મુજણહિં	(મોક્તુમ)

એપ્પિ—

કર્	+	એપ્પિ	=	કરેપ્પિ	(કર્તુમ)
જિ	+	એપ્પિ	=	જોપ્પિ	(જેતુમ)

૮ " સપડિદિસિ સમભિલોક્ત્વ "—મગવતીસુ. ૧૦ ૩,

૩૦ ૨ પૃ. ૧૬૮ સં.

एप्पिणु—

कर्	+	एप्पिणु	=	करेप्पिणु	(कर्तुम्)
चय्	+	एप्पिणु	=	चएप्पिणु	(त्यक्तुम्)

एवि—

कर्	+	एवि	=	करेवि	(कर्तुम्)
पाल्	+	एवि	=	पालेवि	(पालयितुम्)

एविणु—

कर्	+	एविणु	=	करेविणु	(कर्तुम्)
ला	+	एविणु	=	लेविणु	(लातुम्)

केटलैक स्थले सस्कृतना सिद्ध रूपो उपरधी पण हेत्वर्थकृद
तना रूपेने बनावेला छे

लब्धुम्	—	लद्धु ।	
रोद्धुम्	—	रोद्धु ।	
योद्धुम्	—	जोद्धु ।	
कर्तुम्	—	'कट्टु ।	वगेरे

सबधकभूतकृदत—

१ धातुना अगने ' तु ' ' अ ' ' तूण ' ' तुआण ' ' इत्ता '

१ जूओ पातु ३५ त-ट नि० २९

२ 'इत्ता', 'इत्ताण', 'आय' अन 'आए' प्रत्ययनो उपयोग
व्यास करिने आर्पप्राकृतमा थएलो छे पालिमा आ अर्थमा 'त्वा'
(क्याय ' इत्ता ' (आर्पप्रा०—' इत्ता ') ' त्वान ' (क्याय
' इत्त्वान ') (आधप्रा०—' इत्ताण ') अने ' तून ' (प्रा०
' तून ' के ' ऊण ') प्रत्ययनो उपयोग थाय छे —

त्वा—यत्वा, करित्वा (आर्पप्रा० करित्ता) (कृत्वा)

गत्वा

(गत्वा)

‘ ઇત્તાળ ’ • આય ’ અને ‘ આદ ’ પ્રત્યય લગાટવાથી તેનું સવધક ભૂતકૃદત થને છે

શૌરસેની અને માગર્ષીમાં સવધકભૂતકૃદત કરવા માટે ધાતુને ‘ ઇય ’ અને ‘ દૂળ ’ પ્રત્યય લાગે છે તથા પ્રાકૃતના ‘ ત ’ કારાદિ પ્રત્યયો પણ ‘ દ ’ કારાદિ કરીને લગાડાય છે અને ‘ ઇત્તા ’

દત્વા	(દત્વા)
જહિવા } જહત્વા }	(હિત્વા) (હત્વા)
ઠિદિત્વા (આર્પમા • ઠિદિત્તા)	(ઠિત્વા)
મુળિત્વા („ મુળિત્તા)	(મુત્વા)
જિળિત્વા („ જિળિત્તા)	(જિત્વા)
પાપુળિત્વા (આર્પમા • પાપુળિત્તા)	(પ્રાપ્ત)
ત્તાન— કન્વાન	
ગત્વાન	
દત્વાન	
જહિત્વાન (આર્પમા • જહિત્તાળ)	
તૂન— કતૂન	
ગતૂન	
દતૂન	

સત્કૃતમાં જેમ ઉપસર્ગવાળા ધાતુને માટે ‘ ક્ત્વા ’ ને બદલે ‘ ય ’ ઘષ્ઠાય છે તેમ પાલિમાં (પાલિમાં ઉપસર્ગ હોવાનો કાર નિયમ નથી) પણ થોડું છે ઉપનીય (ની + ત્વા)
અભિગ્ધિય (વન્ + દત્તા)
અભિન્નમાય (શા + ત્વા)

આર્પમાકૃતમાં પણ ‘ આય ’ અને ‘ આદ ’ છેડાવાળા સવધક ભૂતકૃદતો મળે છે તં આ પાલિમાં ‘ ય ’ છેડાવાળા-રૂપો કાચે મઢતા આવે છે —પાલિ પ્રા० પૃ० ૨૫૫-૨૫૬

‘ ઇતાળ ’ પ્રત્યયો પળ વપરાય છે

પૈશાચીમા એ અર્થમા ‘ તૂન ’ પ્રત્યય વપરાય છે

અપભ્રંશમા એ અર્થમા ‘ ઙ ’ ‘ ઙ્ઙ ’ ‘ ઙ્ઙિ ’ અને ‘ અન્ધિ ’ તથા ‘ એન્ધિ, ’ ‘ એન્ધિણુ, ’ ‘ એન્ધિ ’ અને ‘ એન્ધિણુ ’ પ્રત્યયનો વ્યવહાર થાય છે

૨ અપભ્રંશ સિવાયના ઉપર જળાવેલા બીજા પ્રત્યયો પર રહેતા પ્રયોગાનુસારે પૂર્વના ‘ અ ’ નો ‘ ઙ ’ અને ‘ એ ’ થાય છે

૩ કેટલેક ઠેરણે પ્રાકૃતના ‘ ત ’ કારાદિ પ્રત્યયોના ‘ ત ’ નો લોપ પણ થઈ જાય છે (જૂઓ અસ્યુક્ત ‘ કાન્તિ ’ લોપ પૃ. ૧૦ નિ. ૨)

૪ ઉપર જળાવેલા પ્રત્યયોમા જે પ્રત્યયો ‘ ણ ’ છેડાવાલા છે તેને અંતે વિચરૂપે અનુસ્વાર થાય છે

અપરાદ-શૌરસેની

શૌરસેનીમા ‘ કૃ ’ અને ‘ ગ્મ ’ ધાતુનું સંવધક ભૂતકૃદત ‘ કહુઅ ’ અને ‘ ગહુઅ ’ બને છે (કૃ + અહુઅ = કહુઅ-કૃત્વા)
(ગ્મ + અહુઅ = ગહુઅ-ગત્વા)

અપવાદ-પૈશાચી

‘ ધ્વા ’ છેડાવાલા સંસ્કૃત રૂપોનું સંવધક ભૂતકૃદત કરવા માટે પૈશાચીમા એ ‘ ધ્વા ’ ને નળે ‘ દ્હન ’ અને ‘ ત્થન ’ વાપરવામા આવે છે

નદ્હન, નત્થન (સં નદ્ધા)

તદ્હન, તત્થન (સં તદ્ધા) વગેરે

અપવાદ-અપભ્રંશ

માત્ર એક ‘ ગ્મ ’ ધાતુનું સંવધક ભૂતકૃદત કરવા માટે અપ-

અંશના ઉપર્યુક્ત પ્રત્યયો લગાડવા ઉપરાત 'પિ' અને 'પિણ' પ્રત્યયો પણ લગાડવાના છે

ગમ્ + પિ = ગમ્પિ - ગત્વા ।

ગમ્ + પિણ = ગમ્પિણ - ગત્વા ।

ખાપાવાર ઉદાહરણો

પ્રાકૃત

હસ- હસ + તુ = હસિહ, હસેહ, (હસિત્વા)

હો- હોઅ + તુ = હોહિહ, હોહિહ, (ભૂત્વા)

હસ્- હસ + અ = હસિઅ, હસેઅ, (હસિત્વા)

હો- હોઅ + અ = હોહિઅ, હોહિઅ, (ભૂત્વા)

હસ્- હસ + તૂળ = હસિહળ, હસિહળ, હસેહળ, હસેહળ
(હસિત્વા)

હો- હોઅ + તૂળ = હોહિહળ, હોહિહળ, હોહિહળ, હોહિહળ
(ભૂત્વા)

હસ્- હસ + તુઆળ = હસિહઆળ, હસિહઆળ, હસેહઆળ, હસેહઆળ
(હસિત્વા)

હો- હોઅ + તુઆળ = હોહિહઆળ, હોહિહઆળ, હોહિહઆળ હોહિહઆળ
(ભૂત્વા)

મળ્-મળાવિ + તુ = મળાવિહ (મળાયિત્વા)

, + અ = મળાવિઅ

, + તૂળ = મળાવિહળ, મળાવિહળ

, + તુઆળ = મળાવિહઆળ, મળાવિહઆળ

૧ આ પ્રેરક સ્વયંભૂત હો અને ઇની રચના પ્રેરક ભૂત હોતી લેવી છે.

- મળ-માળ + તુ = માળિડ, માળેડ
 „ + અ = માળિઅ, માળેઅ
 „ + તૂળ = માળિડળ, માળિડળ, માળેડળ, માળેડળ
 „ + તુઆળ = માળિડઆળ, માળિડઆળ, માળેડઆળ,
 માળેડઆળ

કર-કરાવિ + તુ = કરાવિડ (કારયિત્વા)

- „ + અ = કરાવિઅ
 „ + તૂળ = કરાવિડળ, કરાવિડળ
 „ + તુઆળ = કરાવિડઆળ, કરાવિડઆળ
 „ કાર + તુ = કારિડ, કારેડ
 „ + અ = કારિઅ, કારેઅ
 „ + તૂળ = કારિડળ, કારિડળ, કારેડળ, કારેડળ
 „ તુઆળ, કારિડઆળ કારિડઆળ કારેડઆળ, કારેડઆળ

શુશ્રૂપ-સુસ્તુસ + તુ = સુસ્તુસિડ, સુસ્તુસેડ

- „ + અ = સુસ્તુસિઅ, સુસ્તુસેઅ
 „ + તૂળ = સુસ્તુસિડળ, સુસ્તુસિડળ, સુસ્તુસેડળ,
 સુસ્તુસેડળ
 „ + તુઆળ = સુસ્તુસિડઆળ, સુસ્તુસિડઆળ સુસ્તુસેડઆળ
 સુસ્તુસેડઆળ

ચક્રમ્ય-ચકમ + તુ = ચકમિડ, ચકમેડ

- „ + અ = ચકમિઅ, ચકમેઅ
 „ + તૂળ = ચકમિડળ, ચકમિડળ, ચકમેડળ, ચકમેડળ
 „ + તુઆળ = ચકમિડઆળ, ચકમિડઆળ, ચકમેડઆળ,
 ચકમેડઆળ

३ वि यर्थ-रुदतने लागे संहृत य ' प्रत्ययने स्थाने प्राकृत-
तमा ' ज्ञ ' ण लागे ठे

सिद्ध रूपो उपर्यी वनता रिध्यर्थ-रुदतो--

कार्यम् - कज्ज ।

वाच्यम् - वच्च ।

कृत्यम् - किच्च ।

वाक्यम् - वक्क ।

ग्राह्यम् - गेज्ज ।

जन्यम् - जन्न ।

गुह्यम् - गुज्ज ।

भृत्य - मिच्चो ।

वर्ज्यम् - वज्ज ।

मार्थो - मज्जा ।

वद्यम् - वज्ज ।

अर्थ - अज्जो ।

भन्यम् - भव्व ।

आर्यम् - अज्ज ।

अवद्यम् - अवज्ज ।

पाच्यम् - पच्च । इत्यादि ।

त-य-हस-हसिअव्व, हसेअव्व, हसितव, हसेतव । हसाविअव्व,
हसावितव्व ।

शौ० हसिदव्व, हसेदव्व, हसाविदव्व ।

सुस्सुसितव, सुस्सुसेतव, सुस्सुसिअव्व, सुस्सुसेअव्व ।

चक्रमितव्व, चक्रमेतव, चक्रमिअव्व, चक्रमेअव्व ।

हो-होतव, होअव्व । वि-विविअव, विव्वेअव्व,

ज्ञा-नातव्व, नायव्व । चि-चितव, चिरेतव्व ।

अणिज्ज { हसणिज्ज, हसणीअ, हसावणिज्ज, हसावणीअ,

अणीअ { वरणिज्ज, करणीअ,

सुस्सुसाणिज्ज, सुस्सुसणीअ,

चक्रमणिज्ज, चक्रमणीअ,

वच्च-वयणिज्ज, वयणीअ । इत्यादि ।

य-पेयम्-पेज्ज, पेअ । पेया-पेज्जा, पेआ ।

गेयम्-गेज्ज, गेअ । इत्यादि ।

—અનિયમિત વિધ્યર્થ કૃદત—

ગ્રહ-તન્વ-ધેતન્વ ।	રદ્-તન્વ-રોત્તન્વ ।
ભુજ્-તન્વ-મોત્તન્વ ।	કૃ-તન્વ-ઋતવ
વધ્-તન્વ-વોત્તન્વ ।	કાયવ
મુચ્-તન્વ-મોત્તન્વ ।	ત્વર-તન્વ-તુરિઅન્વ, તુરેઅન્વ ।
દૃશ્-તન્વ-દટ્ટન્વ ।	તુરિતન્વ, તુરેતન્વ ।

વિધ્યર્થ કૃદત (અપભ્રંશ) —

પ્રાકૃતમા વપરાતા 'તન્વ' પ્રત્યયને ઘડાળે અપભ્રંશમા 'ફણ્વડ,'
 'એન્વડ' અને 'એવા' પ્રત્યય વપરાય છે

કર	+	ફણ્વડ	=	કરિફણ્વડ	-	કર્તન્યમ્ ।
કર	+	એન્વડ	=	કરેન્વડ		
કર	+	એવા	=	કરેવા		
મર	+	ફણ્વડ	=	મરિફણ્વડ	-	મર્તન્યમ્ ।
મર	+	એન્વડ	=	મરેન્વડ		
મર	+	એવા	=	મરેવા		
સહ	+	ફણ્વડ	=	સહિફણ્વડ	-	સોદન્યમ્ ।
સહ	+	એન્વડ	=	સહેન્વડ		
સહ	+	એવા	=	સહેવા		
સો	+	એવા	=	સોએવા	-	સ્વપ્તન્યમ્ ।
જગ	+	એવા	=	જાગેવા	-	જાગરિતન્યમ્ ।

કર્તારિકુદત'

ધાતુને 'દર' પ્રત્યય ઝગાડવાથી તેનું કર્તૃસૂત્રક દૃઢત્વ બને છે
 દમ-દર-દસિમે (દમનાર), દમિરા, રી (દમનારી), દમિરા
 (દમનાર) ।
 હમાવ-દર-હમાવિરો (હમાવનાર)-ગા, રી (હમાવનારી) ર
 (હમાવનાર) ।

ત્વર-દર-તુરિમે (ત્વારા કરનાર) इत्यादि.

કર્તૃસૂત્રક દૃઢત્વની સાધના, કર્તૃસૂત્રક દૃઢત્વના સમ્પૂર્ણ મિદ્ધ
 સ્વરો સ્વરથી પણ થાય છે
 પાવર-પાયમો, પાયઓ । નાવર-નાયમો, નાયઓ । નેતા-નેમા ।
 રત્નો-રત્ના । ગત્તા-ગત્તા । મર્તો-મર્તા । કુમ્મકાર-કુમ્મકારો ।
 વર્મર-વર્મરો । મ્તનવચ-મ્તનવચો । પરતપ-પરતપો ।
 લેવક-લેવકો इत्यादि ।

કર્તારિકુદત (અપભ્રંશ)

પ્રાકૃતમાં વપરાયેલા 'દર'ને બદલે અપભ્રંશમાં 'અગમ' પ્રત્યય ઝગાડવાથી કર્તૃસૂત્રક દૃઢત્વ બને છે

માર + અગમ = મારગમ = મારગટ - મારા
 બોલ + અગમ = બોલગમ = બોલગટ - બાનર

૧ કર્તારિકુદતનું રૂપ પ્રનાયકા માટે પાલિમાં પ્રાકૃતના 'દર'ને બદલે કેટલાક સ્થાને ધાતુથી 'ક' પ્રત્યય વપરાય છે અને એ જ અર્થનું મૂલકાલનું રૂપ સાધના માટે સાધારણ રીતે 'છાત્રી' પ્રત્યય વપરાય છે -

ક-- વિદુ (વેદા) છીં વિદુની

તાપી-- મુષ્તાવી (મુષ્તાવ) છીં મુષ્તાવિની

વજ્ઞ + અણઅ = વજ્ઞણઅ = વજ્ઞણઉ — વાટક
 મત્ત + અણઅ = મત્તણઅ = મત્તણઉ — મપક
 જા + અણઅ = જાણઅ = જાણઉ — જ્ઞાયક

પ્રકરણ ૧૪

તદ્વિત

૧ ‘તેનુ આ’ એ અર્થમા નામને ‘કેર’ પ્રત્યય લાગે છે
 અને અપભ્રંશમા ‘આર’ પ્રત્યય લાગે છે

અસ્મદ્ + કેર = અમ્હકેર (અસ્માકમિદમ્ અસ્મદીયમ્)

અપ૦ અમ્હાર, મહાર,

યુષ્મદ્ + કેર = તુમ્હકેર (યુષ્માકમિદમ્ યુષ્મદીયમ્)

અપ૦ તુમ્હાર, તુહાર,

પર + કેર = પરકેર (પરસ્ય ઇદમ્ પરકીયમ્)

રાજ + કેર = રાયકેર (રાજા ઇદમ્ રાજકીયમ્)

૨ ‘તેમા થણ’ એ અર્થમા નામને ‘ઇહ’ અને ‘ઉહ’ પ્રત્યય લાગે છે

ઇહ—ગામ + ઇહ = ગામિહ (ગ્રામે ભવમ્) છી૦ ગામિહી ।

૧ સસ્કૃતની પેઠે પાલિમા આ અર્થમા ‘હય’ પ્રત્યય વપરાય છે
 મદનીય (મદનસ્ય સ્થાનમ્)—

પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૬૦

૨ આ ‘ધાર’ પ્રત્યય પ્રાય ‘યુષ્મદ્’ ‘અસ્મદ્’ ‘ત્વત્’ અને ‘મત્’ શબ્દોને લાગે છે

૩ ‘તિનિશ્રિત’ અર્થમા પાલિમા ‘હ’ પ્રત્યય વપરાય છે

દુશુ નિશ્રિતમ્ = દુદુહ

વેદનિશ્રિતમ્ = વેદહ

પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૬૦

પુર + ઇહ = 'પુરિહ (પુરે ભવમ્) સી૦ પુરિહી ।

અધમ્ + ઇહ = હેદિહ (અધો ભવમ્) સી૦ હેદિહી ।

ઉપરિ + ઇહ = ઉવરિહ (ઉપરિ ભવમ્)

ઉહ—આત્મ + ઉહ = અપ્પુહ (આત્મનિ ભવમ્)

તર + ઉહ = તરહ (તરી ભવમ્)

નગર + ઉહ = નયમ્હ (નાગરે ભવમ્)

इत्यादि ।

૧ 'તેની જેવું' ણ અર્થમા નામને 'ન્વ' પ્રત્યય લાગે છે

મહુરહ્વ પાટલિપુત્રે પાસાયા (મધુરાન્ પાટલિપુત્રે પ્રાસાદા)

૪ 'વળું' અર્થમા નામને 'હમા' 'સ' અને 'ત્તણ' પ્રત્યય લાગે છે અને અપભ્રંશમા 'પ્પણ' પ્રત્યય પણ લાગે છે

વીણ + હમા = વીણિમા (વીણત્વમ્)

વીણ + ત્તણ = વીણત્તણ, વીણ + સ = વીણસ ।

પુષ્ક + હમા = પુષ્કિમા (પુષ્પત્વમ્)

પુષ્ક + ત્તણ = પુષ્કત્તણ, પુષ્ક + સ = પુષ્કસ ।

અવ૦ વહુ + પ્પણ = વહુપ્પણ, વહુત્તણ વગેરે (વૃદ્ધત્વમ્)

વિહુ + પ્પણ = વિહુપ્પણ, વિહુત્તણ વગેરે (વિમુત્ત્વમ્)

૧ 'જાત' અર્થમા પાલિમા 'હમ' પ્રત્યય આવે છે -

પથાન્ જાત = પચ્છિમો । ઉપરિ જાત = ઉપરિમો ।

પુર જાત = પુરિમો । અધો જાત = હેદિમો ।

મથે જાત = મથિમો-

પાલિપ્ર૦ ૫૦ ૨૫૯-૨૬૦

૨ આ અર્થમા પાલિમા 'ત્તન' (પ્રા૦ ત્તણ) પ્રત્યય આવે છે

પુશુન્જાસથ માવો પુશુન્જનત્તન (પૃથગ્જનત્વમ્)

પાલિપ્ર૦ ૫૦ ૨૬૧

૬ 'વાર' અર્થમા નામને 'હુત્ત' (આર્પ-શ્રુત્ત) પ્રત્યય લાગે છે

૬૧ + હુત્ત = ૬૧હુત્ત (૬૧કૃત્વ-૬૧વારમ્)

દ્વિ + હુત્ત = દુહુત્ત (દ્વિવારમ્)

ત્રિ + હુત્ત = તિહુત્ત (ત્રિવારમ્)

શત + હુત્ત = સયહુત્ત (શતવારમ્)

સહસ્ર + હુત્ત = સહસ્તહુત્ત (સહસ્રવારમ્)

૭ 'વાલુ' અર્થમા આવતા નામને લાગતા 'મતુ' પ્રત્યયને સ્થાને 'આલ' 'આલુ' 'ઇત્' 'શર' 'શ્લ' 'ઉલ્' 'મળ' 'મત' અને 'વત' પ્રત્યય વપરાય છે

આલ- રસ + આલ = રસાલો (રસવાન્)

જટા + આલ = જટાલો (જટાવાન્)

જ્યોત્સ્ના + આલ = જોષ્ઠાલો (જ્યોત્સ્નાવાન્)

શબ્દ + આલ = સદ્દાલો (શબ્દવાન્)

ફટા + આલ = ફટાલો (ફટાવાન્)

૧ સં. કૃત્વસ્-શ્રુત્ત-શ્રુત્ત-હુત્ત-જ્ઞાઓ ત્યાદિનો 'હ' પૃ. ૨૧

૨ 'વાર' અર્થમા પાલિમા 'વત્તુ' (સં. કૃત્વસ) પ્રત્યય વપરાય છે

૬૧વત્તુ (૬૧વારમ્)

દ્વિવત્તુ (દ્વિવારમ્)

ત્રિવત્તુ (ત્રિવારમ્)

પાલિપ્ર. પૃ. ૨૬૧

આપપ્રાકૃતમા જા અર્થમા 'શ્રુત્ત' (પાઞિ-શ્રુત્ત) પ્રત્યય પણ આવે છે
તિક્ષુત્તો-

"તિક્ષુત્તો આયાદિપયાદિષ કરેદ્"

મગ. ૨૦. ૭. ૨૩૫. ૫. ૨

"મહાવીર તિવ્ષુત્તો આયાદિપયાદિષ કરેદ્"

(મૂ. ૬. ૭. ૭. ૫. ૪૨૫. ૫. ૨ સં.)

"પત્તો અણતક્ષુત્તો" જીવચિચારની છેલ્લી શાખા.

अनियमित तद्धितात रूपो

एक + सि = एकसि
 एक + सिअ = एकमिअ } (एकटा)
 एरु + इआ = एरुइआ

भ्रू + मया = भ्रुमया
 भ्रमया } (भ्रू)

शने + इअ = सणिअ (शने)

उपरि + छ = अवरिछो (उपरि)

ज + एत्तिअ = जेत्तिअ
 ज + एत्तिल = जेत्तिल } (यावत्)
 ज + एद्दह = जेद्दह

अप० जेमडु, जेतुलो

त + एत्तिअ = तेत्तिअ
 त + एत्तिल = तेत्तिल } (तावत्)
 त + एद्दह = तेद्दह

अप० तेवडु, तेत्तुलो

एत + एत्तिअ = एत्तिअ
 एत + एत्तिल = एत्तिल } (एतावत्)
 एत + एद्दह = एद्दह } (इयत्)

अप० एवडु, एत्तुलो

क + एत्तिअ = केत्तिअ
 क + एत्तिल = केत्तिल } (क्रियत्)
 क + एद्दह = केद्दह

अप० केवडु, केत्तुलो

- पर + क् = परक् (परकीयम्)
 राय + क् = राडक् (राजकीयम्)
 अम्ह + एच्चय = अम्हेच्चय (अस्मदीयम्)
 तुम्ह + एच्चय = तुम्हेच्चय (युष्मदीयम्)
 सन्वग + इअ = सन्वगिओ (सर्वाङ्गीण)
 पद् + इअ = पद्गिओ (पान्थ)
 अप + णय = अप्पणय (आत्मीयम्)

वैकल्पिक रूपो

- नव + ल = नवल्लो, नवो (नवरु)
 एक + ल = एक्कल्लो, एक्को (एकरु)
 मनाक् + अय = मणय } (मनाक्)
 मनाक् + इय = मणिय, मणा }
 मिश्र + आलिअ = मीसालिअ, मीस (मिश्रम्)
 दीर्घ + र = दीहर, दीह (दीर्घम्)
 विद्युत् + ल = विज्जुला, विज्जू (विद्युत्)
 पत्र + ल = पत्तल, पत्त (पत्रम्)
 पीन + ल = पीअल } (पीतम्)
 पीवल, पीअ }
 अ व + ल = अवल्लो, अवो (अन्ध)

संस्कृतना सिद्ध तद्धितात रूपो उपर्यो पण, प्राकृत रूपो
 बने छे —

- धनिन् = धनीन्धणी ।
 आर्थिक = अत्थिगो

आम्तिरु = अत्थिओ । आर्षम् = आरिस ।

कानीन = काणीणो । भेक्षम् = भिक्ख ।

मदीयम् = मईय । वाह्मयम् = वम्मय ।

पीनता = पीण्या(शौ०पीणटा) कौशेयम् = कोसेय ।

(पै०पीनता) पितामह = पिआमहो ।

यग = जया ।

तग = तया ।

कडा = क्या ।

अन्यग = अण्णञ्जा ।

सर्वग = सव्वया ।

सर्वथा = सव्वहा ।

इत्यादि

धातुपाठ (परिशिष्ट)

आठमा अ'यायना चोथा पाठमा आचार्य हेमचन्द्र प्राकृत धातु-
ओने आ रीते आपे छे

सूत्राक अर्थनी दृष्टिए हेमचन्द्रे
मूकेल्ल मूल रूप

मूल रूपना
आदेशो

२ कप् प्रा० कह्

{ वज्रर
पजर
उप्पाल
पिसुण
सर
बोह
चव
जप
जिक्क (हु खकथने)

५	नगुप्स प्रा० नुत्स	{ गुण दुगुत्स दुगुत्स
६	बुभुक्ष प्रा० नुहुक्ख धनि	णीरव तोत्र
६	ध्या प्रा० या य	ना या
७	शा	{ गाण गुण
८	उत् + व्या	उत्सुमा
९	ऋत् + घा	मदह
१०	पा प्रा० पि	{ पिज पुज पट्ट पोट्ट
११	उत् + वा प्रा० उवा	{ ओरम्मा वमु-जा
१२	नि + टा प्रा० निग	{ ओहीर उग
१३	आ + घ्रा प्रा० अग्रा	आरग
१४	म्ना प्रा० ष्हा	अरुमुत्त
१५	सम् + स्त्या	सम्वा
१६	म्भा	{ ठा थक्क निट्ट तिष्ठ (मा०चिष्ठ) निरप्प

३९	अर्प प्रा० अप्प	{ अल्लिव चट्टुप्प पणाम
४०	याप प्रा० जाव	जव
४१	प्लाव प्रा० पाव	{ ओम्बाल प'वाल
४२	विकोश प्रा० विकोस	पम्बोड
४३	रोमन्थ	{ ओग्गाल वग्गोल
४४	कम प्रा० काम	णिहुव
४५	प्रक्काश प्रा० पयाम	णु'व
४६	कम्प	विच्छोल
४७	आन्रोप प्रा० आरोव	वल
४८	दोल	रम्बोल
४९	रज	राव
५०	पट प्रा० पड	परिवाट
५१	वेष्ट प्रा० वेठ	परिआल
५२	क्की वि+क्की प्रा० विक्की	क्किण { विक्के विकिण्ण
५३	भी	{ भा बीह
५४	आन्ली	अल्ली

२९	उत् + वल प्रा० उद्धूत	गुड
३०	भ्राम प्रा० भाम	{ तालिअट तमाट
३१	नाश प्रा० नाम	{ विउट नासव हारन विष्पगाम पलाव
३२	दर्श प्रा० दरिस	{ टाव टस न्कस्व
३३	उत् + गट प्रा० उग्गट	उमा
३४	सृह	सिह
३५	सम् + भाव	आसव
३६	उत् + नम् प्रा० उन्नाम	{ उत्थम उहल गुल्लुगु उप्पे
३७	प्र + स्थाप प्रा० पट्टव	{ पट्टव पेण्डव
३८	विज्ञाप प्रा० विण्णव	{ वोक् अवुक्

लम्बने च)

७१ कृ ॥

णीलुट् (निष्पति
आच्छोटेने च)

७२ कृ ॥

रम्भ (क्षुरकणे)

७३ कृ ॥

गुडल् (चाटुकरणे)

७४ म्भर प्रा० सर

भर

भृ

भर

भल्

भट्

भिम्हर

भुम्भर

पय

पम्भर

७५ वि+म्भृ

पम्भुम

विम्भर

भीम्भर

७६ ल्या+ङ् प्रा० बाह्

योङ्, युष्

योङ्

७७ प्र+म्भृ प्रा० यम्भर

यम्भ

उम्भेत्

७८ ॥

महम्भ (ग+धप्रमाणे)

७९ वि+त्त प्रा० भीम्भर

भीम्भर

भीम्भ

भीम्भ

भीम्भ

५५	नि+न्ति	{	णिर्लीज
			णिलुष्ट
			णिरिग
			लृक्
			लिट्
			लिङ्
५६	वि+र्त्तन्ति		विरा
५७	र प्रा० रव	{	रुज
			रुट्
५८	श्रु प्रा० सुण		रुण
५९	घृ प्रा० गुण		गुण
६०	भू	{	हो
			हुव (शौ० भू, भुव)
			हव (भव)
६२	"		णित्वड (पृथग्भवने, स्पष्टभवने च)
६३	,		हुप्प (प्रभवने)
६५	कृ प्रा० कर		कुण
६६	कृ		णिआर (काणेक्षित- करणे)
६७	कृ		णिडुह (निष्टम्भे)
			सत्ताण (अवष्टम्भे)
६८	कृ		वावम्क (भ्रमकरणे)
६९	कृ		णिन्वोल (त्रौघपूर्वे ओष्ठगालिन्ये)

९२	॥	गिबल (दु.गमोचने)
९३	वद्य	{ वेहव बेलव जूरव ठमच्छ
९४	रच	{ उग्गह अरह विटविट्ट
९५	समा + रच	{ उवहत्थ सारव समार केलाग
९६	सिष	{ मिष मिष
९७	प्रच्छ	पुच्छ
९८	गर्ज	बुद्ध
९९	॥	दिक्ख (वृषगमने)
१००	राग	{ अण सण मह री रह
१०१	मम्म	{ भाउइ गिउइ बुइ मुप्प

८०	जागृ प्रा० जागर	जाग
८१	व्या + घृ प्रा० वावर	आअड्ड
८२	स + वृ प्रा० सवर	{ सादर सादट्ट
८३	आ + ह प्रा० आदर	मन्नाम
८४	प्र + ह प्रा० पहर	सार
८५	अव + तृ + ओअर	{ ओह ओरस
८६	शक	{ चय तर तीर पार
८७	फक	थक
८८	शाय	सलह
८९	खष	येअड
९०	पच	{ सोल्ल पल्ल
९१	मुच	{ छड्ड अभहेड मेल्ल उम्सिक्क रेअव गिहठ धसाड

११० भुज

{ भुज
भिम
जेम
रम्म
अण्ट
समाण
चम
चड्ड

१११ उण + भुज

रम्मा

११२ घट

गट

११३ मम् + घट

मगल

११४ म्कुट

मुर (हासम्फुटिने)

११५ मण्ट

{ निष
भिषम
निभिल
रीन
गिगिगि

११६ गुर

{ तोड
गुर
गुर
गट
उसगुर
उसगुर
गिगि
गुर
उसगुर

१०२	पुञ्ज	{	आरोल
			वमा
१०३	रम्ज		नीह
१०४	तिज		ओसुक्
१०५	मृज प्रा० मज	{	उग्गुम
			सुउ
			पुउ
			पुस
			फुस
			पुस
			लुह
			हुल
			रोसाण
१०६	भत्त	{	वेमय
			मुसुमूर
			मूर
			सूर
			सूट
			विर
			पविरन
			करन
			नीरज
१०७	अनु + नम		पडिअम्मा
	प्रा० अणुवच्च		
१०८	अर्म्म		विटव
१०९	युज	{	जुंज
			जुज्ज
			जुप्प

११०	भुज	{	भुज निम नेम कम्म अण्ह ममाण चमट चहु
१११	उप + भुज		रम्मर
११२	गट		गट
११३	मम् + गट		मगल
११४	मृट्ट		मुर (रामस्कृटिते)
११५	मण्ड	{	निष निमभ निभित्त गीट गितिदिष
११६	गु	{	तोड गुट मुट गट उगुग उगुग गिगु गुग उगुग

११७	घृण	{	घृल घोत्र घृम्प पेहल
११८	वि + वृत् प्रा० विवट्		दस
११९	क्वथ प्रा० कट्		अट्
१२०	ग्रथ		गण्ठ
१२१	मथ	{	मुसल विरोल
१२२	छाद		अवअच्छ
१२३	नि + सद		णुमज्ज
१२४	ठिद प्रा० ठिठ	{	दुहाव णिच्छल णिज्जोड णिज्वर णिल्लूर लूर
१२५	आ + ठिद "	{	ओअद उदाल
१२६	मृद	{	मल मद परिहट्ट खड्ड चड्ड मड्ड पलाह

१२७	सन्द प्रा० फद	चुलुचुल
१२८	निर् + पद प्रा० निष्पञ्ज	निञ्जल
१२९	विस + वद	{ विअट विलोट्ट फस
१३०	शद	{ मढ पक्खोट
१३१	आ + रुन्द	णीहर
१३२	खिद	{ जूर विमुर
१३३	रुष प्रा० रुष	उत्थन
१३४	नि + पेष	हक
१३५	कुष प्रा० कुज्ज	जूर
१३६	जन	{ ना जम्भ
१३७	तन	{ तढ तड्ड तड्डव विरह
१३८	तृप	थिप्प
१३९	उप + मृप	आहिअ
१४०	स + तप	मल्ल
१४१	वि + आप	ओअम्म
१४२		समाग

१४३ क्षिप

गलत्थ
अडक्त्त
मोछ
पेछ
णोछ
लुह
हुल
परी
गत

१४४ उत् + क्षिप

गुलुगुञ्ज
उत्था
अलत्थ
उब्भुत्त
उत्तिक
हक्त्तव

१४५ आ + क्षिप

णीरव

१४६ स्वप

कमवत्त
लिप्त
लोष्ट

१४७ वेप

लोष्ट
आयञ्ज

१४८ वि + लप्

अल
वटवट

१४९ लिप

लिप्त

१५० गुप

विर
ण्ड

१५१	कृष	अवहाव
१५२	प्र + दीप प्रा० पलीव	{ तेअव सदुम सधुक् अवमुत्
१५३	लुभ	सभाव
१५४	क्षुभ	{ खउर पकुह
१५५	आ + रभ	{ आरम आदव
१५६	उपा + लभ	{ अग्व पच्चार पेल्व
१५७	जृम्भ	जम्भा
	विजम्भ (वजम्भ)	
१५८	नम	णिसुट (मारपूर्वरुतमने)
१५९	वि + श्रम प्रा० वीसाम	णिब्वा
१६०	आ + नम	{ ओहाव उत्थार छ

१६१ अम

टिरिटिह

डुटुछ

टाछ

षकम

भम्मह

भमट

भमाह

तलअट

शोट

अप

भुम

गुम

कुम

कुम

टुम

टुस

परी

पर

१६२ गम्

अई

अइच्छ

अणुवज्ज

अवज्जस

उत्तुस

अत्तुस

पच्चुडु

पच्छद

णिम्मह

णी

{ णीण
णीटुक्
पटअ
रभ
परिअह
वोल
परिअल
णिरिणास
णिवह
अवसेह
अवहर

- १६३ आ + गम्   अहिपच्छुअ
- १६४ सम् + गम्   अठिभट्ठ
- १६५ अम्या + गम्   उम्मत्य
- १६६ प्रत्या + गम्   पलोट्ट
- १६७ शम   { पडिसा
परिसाम
- १६८ रम   { सट्ठुड्ड
खेड्ड
उठ्माव
किलिकिञ्च
कोट्टुम
मोक्षय
णीसर
वेड्ड

१६९ पूर

अगाट
अगव
उद्गमा
अगुम
अहिरेम

१७० त्वर

सुवर
जमट

१७१ क्षर

खिर
अर
पज्जर
पच्चड
णिश्ल
णिदुभ
उत्पल्ल

१७४ उत् + उल्ल

१७५ नि + गल

धिप्प
णिदुह

१७६ तल

विसट्ट

वल

वफ

१७७ भ्रश

फिट

फिट्ट

फुड

फुट्ट

चुक

भुल्ल

१७८ नश

गिरणास

गिवह

अवसेह

पडिसा

अवहर

१७९ अव + काश
 १८० स + दिश
 १८१ दश

ओवाप्त

अप्पाट

{ निअच्छ

पेच्छ

अवयच्छ

अवयज्ज

वज्ज

सन्वव

देनस्व

{ ओअक्ख

अवक्ख

अवअक्ख

पुलोअ

पुलअ

{ निअ

अवपाप्त

{ पाप्त

१८२ मृश

{ फाप्त

फप्त

फरिप्त

{ उव

उह

आलुख

{ आलिह

१८३ म + विश

रिअ

१८४ म्र + मृश

{ म्हुस

म्र + मुष

૧૮૬ પિપ

{ ગિવહ
ગિરિનાસ
ગિરિગ્જ
રોન્ન
નહ

૧૮૬ યપ

મક્ક

૧૮૭ કૃપ્

{ કરુ
સામર
અચ
અણ્ણ
અયધ
આઈન્હ

૧૮૮ ગવેષ

અક્ષોહ (અસિફર્પણે)

૧૮૯ ગવેષ

{ દુદુહ
દદોલ
ગમેસ
થત

૧૯૦ મિઠપ પ્રા૦ સિલેસ

{ સામમા
અવયાસ
પરિઅત

૧૯૧ ગ્રસ

ચોપ્પડ

૧૯૨ વાહ

{ આહ
અહિલ
અહિલ્લ
વચ
વપ
મહ
સિહ
વિલુપ

१९३	प्रति + ईस्	{ सामय विहीर विरमाळ
१९४	तक्ष	{ तच्छ चच्छ रग्य रम्फ
१९५	वि + कस	{ कोआस वोसट्ट
१९६	हस्र	गुज
१९७	ग्यस	{ रिहम डिम
१९८	श्रस	{ डर वोज्ञ वज्ज
१९९	नि + अस	{ णिम णुम
२००	परि + अस्	{ पलोट्ट पलोट्ट पल्हत्थ
२०१	नि + श्वस	सग्व
२०२	उत् + लस	{ ऊमल ऊमुभ णिह्मस पुलआअ गुजोळ आरोअ

२०३	भास	भिस
२०४	ग्रस	घिस
२०५	अव + गाह	ओवाह
२०६	आ + रह	{ चट बलमा
२०७	नुह	{ गुम्म गुम्मट
२०८	ढह	{ अहिउल आहुस
२०९	मह	{ वल गेणह हर पग निरार आहिपच्चुअ
२१६	छिद	उिन्द
	भिद	भिद
२१७	युध	जुज्ज
	बुध	बुज्ज
	गृध	गिज्ज
	कुध	कुज्ज
	सिध	सिज्ज
	मुह	मुज्ज
२१८	रुध	{ रन्ध रम्म

२१९	सट	सढ
	पत	पट
२२०	ववथ	कट्ट
	वर्ध	वड्ड
२२१	वेष्ट	वेठ
२२२	स + वेष्ट	स + वेष्ट

मागधीना धातु

२९७	प्र + ईक्ष = प्रम् प्र० पेस्त्र मा० पेस्त्र
	आ + चक्ष प्र० आयक्व मा० आचम्

फेटलाक अपभ्रंश धातुओ

३९०	भू	हुच्च (पर्यासा)
३९१	भू	नुव
३९२	नन	बुज
३९३	दश	प्रस
३९४	मह	गृह
३९५	तक्ष	छोह

देस्य धातुओ

खुडक	गू० खटक
धुडक	॥ घडक
मलर	॥ मळक
चप	॥ चापवु

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રકાશિત

પુરાતત્ત્વ મંદિર ગ્રંથાવલી

પ્રાકૃત અને પાલી ભાષાના અભ્યાસ માટે

૧. પ્રાકૃત યાકગ્ધ	લે પ બેચરદાસ છ દોશી	૪—૦—૦
૨. પ્રાકૃતકથાસંગ્રહ	સ મુનિ જિનવિજય	૦—૧૨—૦
૩. પાલીપાઠાવની	સ ”	૦—૧૪—૦
૪. અભિધાનપદીપિકા	સ ”	૫—૦—૦

(પાલીનો સમ્બંધ)

૫. અભિધાનપદીસંગ્રહ	સ અ ધર્માનંદ કેસળી	૨—૮—૦
૬. ધમ્મપ (મળ, અનુવાદ, ગ્રંથ ૪)	અ ધર્માનંદ કેસળી અને અ રા વિ પાઠક	૧—૦—૦
૭. ઉપનિષદ પાઠાવલી	સ અ દ બા કાવેલકર	૦—૧૨—૦
૮. સમ્મતિતર્કપ્રકરણ. તત્ત્વભોમિની સાથે ભા. ૧	સ પ મુખનાથ છ તથા પ બેચરદાસ છ દોશી	૧૦—૦—૦

ગુજરાતી પુસ્તકો

૯. આર્યવિદ્યા-આખ્યાનમાળા		૨—૦—૦
	આમડાની પત્રી	૨—૮—૦
૧૦. પ્રાચીન સાહિત્ય	અનુવાદકો શ્રીમદ્દેવ દેસાઈ તથા શ્રીનરહરિ દા. પરીખ	૦—૧૨—૦
૧૧. આર્યોના લેવારોનો ઇતિહાસ લે સમ્બેદી		૩—૦—૦
૧૨. બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ લે અ ધર્માનંદ કેસળી		૨—૮—૦
૧૩. બૌદ્ધસંધનો પરિચય,	”	૨—૦—૦
૧૪. સમાધિમાર્ગ	”	૧—૮—૦
૧૫. કાવ્યપ્રકાશ	અનુવાદ ઉ ૧—૬ અનુવાદકો અ રા વિ પાઠક અ. ૨ હો પરીખ.	1—૮—1

અપાય છે

વૈદિક પાઠાવલી (અનુસદ સાથે) સ, અ, ૨. છે। ૫૧૫
 પ્રાચીન ગૃહગતી ગદ્ય સદર્ભ સ મુનિ જિનવિજય.
 સમ્પ્રતિનકે ભા ૨   મ ૫   મુખધાનજી નયા
    ૫ ' એસ ૧૨

તેચાં છે

પુરાણ્ય પુસ્તક ૧ ૧
 પુરાણ્ય પુસ્તક ૨ ૨૩
 પુરાણ્ય પુસ્તક ૩ ૮૯

